
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00264691 7

EN PILGRIMSFÆRD

I

DET HELLIGE LAND

AF

C. HENRIK SCHARLING,
PROFESSOR I THEOLOGI.

MED ET KORT OVER JERUSALEM OG 31 AFBILDNINGER.

KJØBENHAVN.
FORLAGT AF G. E. C. GAD.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1876.

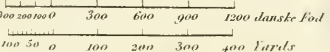
Indhold:

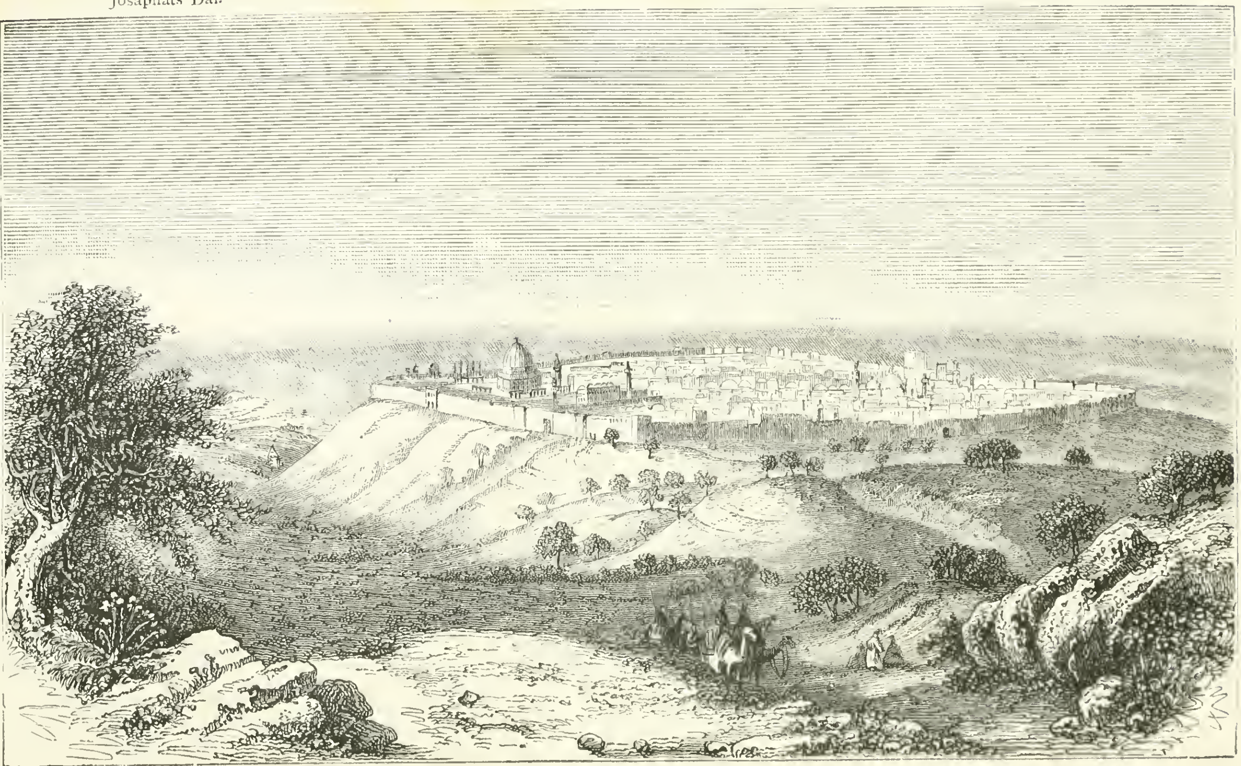
Afbildninger:

S C O P U S
JOSAPHATS DAL
Til Nablus
Kongernes Grave
Forfaldne Grave
Til Dommernes Grave
Gamle Cisterner
Sande Nord
Comp. Nord
Jeremias Grotte
Herodes Porten
Fæstningsgrav
BEZETHA
Cisterne
Damascus Porten
Arab. protest. Kirke
Cathedral
Russiske Bygninger
Til Ramleh og Jaffa
Jomfru Marias Bads Dam
Stephans Porten
St. Anna
Birket Israil
Jomfru Marias Grav
Bro
Gethsemane
Himmelfarts Kirke
Muhammedansk Kirkegaard
Den gyldne Port
Haram es-Scherif
Serail
AKRA
Antonia
Omars Moskee
MORIA
Latinsk Kloster
Den hellige Gravs Kirke
El Tekijeh
Muhammed

PLAN
AF
JERUSALEM
1 Josaphats Grav
2 Absalons Grav
3 Jacobs Grav
4 Zacharias Grav
5 Græsk Hovedkloster
6 Koptisk Kloster
7 Syrisk Kloster
8 Armeniansk Nonnekloster
9 Tyrkiske Caserner
10 Synagoge
11 Jödernes Klageplads
12 Kirken St. Johannes
13 Mehkemeh (Cadiens Domstol)
300 200 100 0 300 600 900 1200 danske Fod
100 50 0 100 200 300 400 Yards
Sletten
Rephaim
Til St. Johannes i Örkenen
Övre Dam Gihon?
Jaffa Porten
Hippicus
Citadellet
Evangelisk Kirke
Jödernes Quarteer
St. Jacobs Kirke Kloster
Armeniansk Kloster
have
Zions Porten
Davids Grav
Nedre Dam Gihon
Salomons Damme
Hinnoms Dal
Hakeldama
Klippegrave
Gamle
Det onde Raads Bjerg
Til Bethlehem
Moskeen el Aksa
Moskeens Have
Gammel Bro
Møgporten
De Spedalskes Hytter
Jomfru Marias Kilde
Underjordisk Canal
Siloams Kilde og Dam
Kedrons Bæk
Konge-haverne
Hiobs Brønd En Rogel
Landsbyen Siloam
Til Mar Saba
Forargelsens Bjerg
Propheternes Grave
Veie til Bethanien

Jerusalem, seet fra Nord-Ost.

JERUSALEM.

Traditionen i Palæstina.

Pilgrimsreiser og videnskabelige Undersøgelser.

Tre Lande er der, hvis Navne fylde Sindet med Glæde og sætte Hjertets dybeste og stærkeste Strænge i Bevægelse: det er Danmark, Italien og Palæstina. Danmark er Fædrelandet, hvis Velgjerninger ere over os fra det første Øieblik, vore Øine oplade sig forat see Lyset — Italien er Skjønhedslandet med en rig og fyldig Natur, med Kunstens ypperste Frembringelser — og Palæstina er Frelsens Land med de store hellige Tanker, som bære vort Liv fra vor Vugge til vor Grav, thi det staaer fast, at fra Jøderne kom Frelsen (Joh. 4,22). Saaledes blive disse tre Lande for os Udtryk for det ædleste og høieste Aandsliv, hvortil Menneskehjertet kan hæve sig. Men der er den Forskjel mellem dem, at medens de tvende første virke paa os i Kraft af en levende og nærværende Virkelighed, saa er Palæstina kun et Skyggeland, fra hvilket Livet og Virkeligheden forlængst er veget bort. De overordentlige Velgjerninger, som Palæstina har bragt Menneskeheden, ere af den Art, at de kunne modtages uden nogensomhelst personlig Tilknytning til selve Landet: den himmelske Fader tilbedes hverken i Jerusalem eller paa Garizim, men over den ganske Jord af dem, som bygge deres timelige og evige Sjælefred paa hans aaben-

barede Ord (Joh. 4,21—23). Derved adskiller Christendommen sig fra alle andre Religioner, at medens disse ere knyttede til bestemte Steder, saa er hiin den frie Aandens og Hjertets Religion, som kan og skal troes og øves over den ganske Jord. De engang saa hyppige Pilgrimsfarter til det hellige Land maatte derfor ophøre eller i hvert Fald betydeligt indskrænkes fra det Øieblik. Reformationen havde gjort det indlysende for Alle, som vilde aabne deres Øren for Sandheden, at Syndsforladelse vindes ikke ved den Slags udvortes Handlinger.

Ikke desmindre vil Palæstina dog altid vedblive at være et Land, som har Krav paa vor største Opmærksomhed. Ikke alene knytte de helligste og dyrebareste Erindringer sig dertil, men det har ogsaa sin særegne Betydning derved, at det tjener til Bekræftelse for Aabenbaringens Sandhed. Det er ganske træffende, naar man har kaldt Palæstina for „det femte Evangelium", ikke, som om det skulde meddele os anden eller større Kundskab om Frelseren end den, som vi alt i Forveien besidde, men i den Forstand, at det tjener til at bekræfte de fire Evangelier eller rettere det hele baade nye og gamle Testament. Thi de Steder og Levninger, som endnu kunne eftervises efter saamange Aarhundreders og Aartusinders Forløb, hvor faa og ringe de end ere, afgive et talende Beviis for, at vi her have at gjøre med en virkelig Historie, ikke med Myther og Digtning. Thi disse omgaaes vilkaarligt med Tider og Steder og omflytte dem efter Behag, medens derimod Historien nøie knytter sig til de bestemte Steder. Og forsaavidt saadanne endnu kunne eftervises i Palæstina, da vil man forbauses over den Nøiagtighed, hvormed deres Beliggenhed er angivet i den hellige Skrift. Det er derfor ikke at undres over, at netop i vort Aarhundred, da Christendommen er udsat for saa mange Angreb, Forskningen med fordobblet

Iver har vendt sig til dens Moderland for ved en omhyggelig Undersøgelse af dette at oplyse og bekræfte Aabenbaringens Historie.

Den Reisende, som drager derover for selv med eget Øiesyn at følge disse Undersøgelser og forvisse sig om deres Rigtighed, vil i første Øieblik føle sig overvældet af Traditionens Mangfoldighed. Han faaer nemlig ikke for Lidt, men for Meget at vide. Overalt, hvor han sætter sin Fod, følger Traditionen ham og giver ham de meest detaillerede Oplysninger, navnlig med Hensyn til det nye Testamentes Historie: paa denne Klippeblok talte Johannes Døberen til Folket — i den Grotte lærte Jesus sine Disciple Fadervor o. L. Mange af disse Meddelelser kunne føres flere Aarhundreder tilbage i Tiden og erholde ved denne deres Alder en større Troværdighed. Traditionen i Palæstina er baade meget righoldig og i mange Tilfælde meget gammel, men Spørgsmaalet bliver, om den virkelig kan føres tilbage til de Tider, da den hellige Historie foregik, eller om den først har dannet sig i senere Tider som en friere Folkedigtning paa Grundlag af Bibelen. I sidste Tilfælde kan den ofte have høit poetisk Værd, men historisk Betydning kan der ikke tillægges den. Jo betydningsfuldere den Historie er, hvorom det her dreier sig, desto vigtigere bliver det ogsaa, at den sande historiske Overlevering udskilles fra de senere Tiders Opdigtelser og dernæst omhyggeligt opbevares for de kommende Tiders Behov.

Den første og vigtigste Kilde for vort Kjendskab til Palæstina er selve Bibelen. Størstedelen af de Skrifter, hvoraf den bestaaer, er affattet i Landet, og næsten alle ere de skrevne af Mænd, som nøie kjendte det og havde tilbragt en stor Deel af deres Liv i det. Af egentlige geographiske Oplysninger gives kun faa — som Exempel paa saadanne kan anføres Domm. 21,19, hvor Beliggenheden af Silo angives

med saadan Bestemthed, at det i Aaret 1828 efter denne Angivelse lykkedes at gjenfinde den gamle By i den nuværende Landsby Seilun — i Regelen angives Stedernes Navne uden nærmere Bestemmelse, da det forudsættes, at ogsaa Læserne kjende dem. Traditionen maa derfor stedse jævnføres med Skriftens Angivelser, og hvor den findes i Strid med disse, maa den forkastes som senere Angivelse. Et vigtigt Hjælpemiddel, hvis Betydning den amerikanske Palæstinaforsker Robinson har fremhævet, ere de nuværende arabiske Stednavne, i hvilke de gamle hebraiske Navne ere blevne bevarede trods alle Tidernes Omskiftelser. Kun undtagelsesviis ere de senere græsk-romerske Navne blevne bevarede i disse, t. Ex. Nablus (Neapolis) for Sichem, Sebustieh (Sebaste) for Samaria, som oftest ere de blevne fortrængte og de oprindelige Navne gjenoptagne.

Næstefter Bibelen blive den jødiske Historieskriver Flavius Josephus' Skrifter det vigtigste Kildeskrift fra Oldtiden, fornemmelig hans Beskrivelse af Jødernes Opstand mod Romerne og Jerusalems Ødelæggelse ved Titus. Han tog selv levende Deel i disse Begivenheder, var først Overgeneral for den jødiske Hær i Galilæa, maatte overgive sig til Romerne, men blev behandlet med stor Venlighed af Vespasian og Titus, som han forstod at smigre ved at overføre de messianske Spaadomme paa dem. Han fulgte med de seirrige Romere til Jerusalem, blev oftere brugt som Underhandler med sine fanatiske Landsmænd, hvad der stundom bragte ham i Livsfare, og overværede Beleiringen og Byens Ødelæggelse. Hans Beskrivelse heraf, der er affattet med stor rhetorisk Pragt, afgiver en høist mærkelig Stadfæstelse paa Propheternes og Jesu Christi Spaadomme og har derfor fuldt Krav paa vor Opmærksomhed. Josephus er den Eneste, som giver os en Beskrivelse af Jerusalems Plan og Anlæg, som den var paa Christi Tid, men hans

topographiske Angivelser lide desværre af Uklarhed og Tvetydighed og blive ikke sjeldent udlagte paa forskjellig Maade. Ogsaa er han stundom unøiagtig, da det fornemmelig er ham om at gjøre at sætte Colorit paa Tingene og være interessant; den nyere Kritik har derfor rettet meget haarde Angreb mod ham, men det har heller ikke manglet ham paa kraftige Forsvarere, som have efterviist, at hans Meddelelser i de fleste Tilfælde ere troværdige.*)

Josephus er os saameget vigtigere, som der efter ham hengaaer et Tidsrum af 250 Aar, hvori vi næsten ganske savne alle Oplysninger om Palæstina. Oprør og Krig hærgede forfærdeligt i Landet, Jøderne reiste sig til en sidste fortvivlet Opstand, som blev qvalt i Strømme af Blod. Keiser Hadrian vilde nu ganske udslette det gjenstridige Folk af Jorden. Jerusalem skulde omdannes til en romersk Provindsby og fik Navnet Ælia Capitolina; det blev Jøderne forbudt under Dødsstraf at komme den nær. De Christne udkæmpede i dette lange Tidsrum den blodige Martyrkamp for Christendommens Sandhed, for dem havde Palæstina og Jerusalem tabt sin Betydning, deres Hu stod til det himmelske Jerusalem, deres Hjerter vare hos den opstandne og himmelfarne Frelser, som nu ved Faderens Høire styrer og regerer sin Menighed. Kun undtagelsesviis erfare vi, at en eller anden Kirkelærer har besøgt Palæstina.

Men disse 250 Aar danne et føleligt Hul i Traditionens lange Række, navnlig for det nye Testamentes Vedkommende; thi i saa langt et Tidsrum maatte mangfoldige stedlige Erindringer gaae tabt, der fra Apostlene vare gaaede over til den første christne Menighed. Denne var alt inden Jerusalems Ødelæggelse efter Frelserens Raad (Matth. 24,16) udvandret til Pella, en By i Peræas Høiland tæt ved Jordan-

*) Jvnfr. E. Reusz, Flavius Josephus (meddelt i Oversættelse i Evangelisk Ugeskrift 1864 Nr. 28—36).

dalen. Vel omtales der Biskopper af Jerusalem, men disse synes at have været Titulærbiskopper, deres Bispesæde var i Pella.

I Begyndelsen af det fjerde Aarhundred skeer der et pludseligt Omslag: Palæstina, som var sunket halvt i Glemsel, drager nu Alles Øine og Hjerter til sig. Dette Omslag fremkaldes derved, at Christendommen bliver seirende Verdensreligion under Keiser Constantin. Dette laa i Sagens Natur og kunde ikke være anderledes, thi Christendommen vil ikke blot herske over de Enkeltes Hjerter, men ogsaa over Folkeslagene, over hele Menneskeslægten, hvad ogsaa Christus havde forjættet inden sin Bortgang (Matth. 24,14, 28,19). Men det kan ikke nægtes, at Christendommen ved denne Seir tabte Noget af sin tidligere høie Aandelighed, og at der blandedes overmaade megen Klinte mellem Hveden. Den feilagtige asketiske Retning, paa hvilken Kirken alt meget tidligt var kommen ind,*) gjorde sig gjældende med stigende Udvorteshed, og det stilledes som en særegen Opgave for Fromheden at følge Christus efter ikke blot i Hjertets Ydmyghed og Kjærlighed, men ved i bogstaveligste Forstand at opsøge hans Fodspor og Vandringer i det hellige Land.

Nu begynde de egentlige Pilgrimsreisers og Valfarters Periode. De indledes af Keiserinde Helena, Constantins Moder, som i Aaret 326 trods sin høie Alder foretog den besværlige Reise forat skue de hellige Steder og døbes i Jordans Flod. Hendes høieste Ønske var at finde det Kors, som havde baaret Guds egen Søn til Verdens Frelse — et Ønske, som hun ogsaa tilsidst fik opfyldt, eller rettere troede, at hun fik opfyldt. Pragtfulde Kirker lod hun opføre over de hellige Steder saaledes paa Oliebjerget, over Christi

*) Jfr. Forf.s „Menneskehed og Christendom i deres historiske Udvikling“, II, S. 17 flg.

Fødselsgrotte i Bethlehem; Constantin understøttede hende hertil med keiserlig Gavmildhed, selv lod han opføre en Kirke over Golgatha og Christi Grav. Ved disse Bygninger vare de hellige Steder sikkrede mod en fremtidig Forglemmelse, men det kan være grundet Tvivl underkastet, hvorvidt man virkelig havde fundet de rette Steder. Tiden var overmaade lidt kritisk og lod sig mere lede af sin Trang til Tilbedelse end af topographiske Undersøgelser.

En sand Valfartsiver blussede nu op i Christenheden, fra de fjerneste Lande reiste man over forat see, kysse og tilbede de hellige Steder. De store Kirkefædre begyndte selv at blive betænkelige over denne Iver, og vidste ikke ret, om de skulde tilskynde eller fraraade den. Kirkefaderen Hieronymus, der selv tilbragte mange Aar i det hellige Land og i brændende Begeistring indbød Venner og Veninder til at komme over og dele Kaar med ham, udtalte dog ogsaa de besindige Ord: *Non Hierosolymis fuisse, sed Hierosolymis bene vixisse laudandum est — — — — et de Hierosolymis et de Brittannia æqvaliter patet aula cølestis.**)

Den ældste Beskrivelse af en saadan Pilgrimsfærd er Itinerarium Hierosolymitanum, eller som den almindeligt kaldes „Pilgrimmen fra Bordeaux«, idet Forfatteren er en unævnt Mand, som fra Bordeaux reiser til det hellige Land i Aaret 333 og beskriver, hvad han der har seet. Dette Itinerarium, som i de næste Aarhundreder følges af flere lignende Beskrivelser, har stor Værdi, fordi det er det første Vidnesbyrd, som kommer os i Hænde efter halvtredie Aarhundredes Forløb, hvori vi savne næsten alle Meddelelser, og viser os, hvorvidt Traditionen var uddannet paa denne Tid. Omtrent samtidigt er Onomasticon af Biskop Eusebius, det er en alfabetisk Fortegnelse over bibelske Stednavne

---

*) Epistola 58 (ad Paulinum.)

med korte Angivelser over deres Beliggenhed og Afstand fra andre Punkter. Det blev i Aarhundredets Slutning oversat paa Latin og noget forøget af Kirkefaderen Hieronymus.

Sammen med Valfarterne er der en begyndende Institution, som har faaet stor Betydning for Traditionen i Palæstina, det er Eneboer- og Munkelivet, som netop ved denne Tid tager sin første Begyndelse og med uimodstaaelig Tiltrækning drager fyrige og ædle Gemytter til sig. Som Keiserinde Helena gaaer i Spidsen for Valfarterne, saaledes Kirkefaderen Hieronymus for Eneboere og Munke i Palæstina. Efter et uroligt og kampfuldt Liv kom han 385 til Palæstina, besøgte hele Landet og gjorde sig bekjendt med alle de hellige Steder, og bosatte sig i Bethlehem i en Grotte ved Siden af Frelserens Fødselsgrotte. Her tilbragte han over en Menneskealder, oversatte Biblen og græske Kirkefædre paa Latin, skrev sine Kommentarer og deeltog med største Iver i Tidens dogmatiske Stridigheder. Sine Venner samlede han omkring sig, blandt disse indtog tvende romerske Qvinder af fornem Byrd, Paula og hendes Datter Eustochium, den ypperste Plads. Han stiftede i Bethlehem et Munkekloster, som han selv forestod, og et Nonnekloster, som Paula forestod. Eneboernes og Munkenes Antal voxede snart i det Utrolige, og blandt alle Lande var der vel heller intet, der saa vel egnede sig til dennne Art Liv som netop Palæstina, Skuepladsen for Propheternes og Christi Virksomhed, hvor man i bogstaveligste Forstand kunde træde i deres Fodspor. I høi Grad yndet var Egnen om det døde Hav, navnlig Engeddi, hvor Tallet paa Munke og Eneboere anslaaes til 10,000, ligeledes Egnen omkring Jericho med Bjerget Qvarantania, hvor det hed sig, at Jesus var bleven fristet af Djævelen, og Forbjerget Karmel ved Middelhavet, hvor Propheten Elias havde vundet sin store Seir over de hedenske Baalspræster og derved frelst Troen paa den

eneste sande Gud. Overhovedet maatte ved Siden af de hellige Erindringer ogsaa de mange Huler og Grotter i Kalksteensbjergene gjøre Landet til et fortrinligt Opholdsted for Eneboere og Munke.

Med Valfarterne og Munkene var Traditionen sikkret i Palæstina, de danne i Forening som en fast Livgarde omkring den. Feilen var kun, at man ikke nøiedes med at bevare det Givne, men stadigt forøgede det med nye Opdagelser og Tilsætninger. Saavel Pilgrimme som Munke vare lige interesserede heri. De Første vilde naturligviis, naar de havde foretaget den lange besværlige Reise over Have, Bjerge og Ørkener, ogsaa have saameget Udbytte deraf som muligt, see de flest mulige hellige Steder, og de nøiedes ikke med at tage Sagen i ubestemt Almindelighed, men vilde nøiagtigt have Underretning om, paa hvilken Klippeblok Johannes Døberen stod, da han prædikede Bod og Omvendelse for Folket — eller hvor Peter stod, da han fornægtede sin Herre. For Munkene var det en Æressag, at deres Kloster baade indenfor sine Mure og i umiddelbar Nærhed kunde paavise ret mange hellige Steder, og tilmed gav det større Indtægter, thi jo flere mærkelige Minder, des flere Pilgrimme kom der, og med dem fulgte altid milde Gaver til Klostret. Alle frydede sig i from Eenfold over de mange dyrebare Steder, og Ingen faldt paa at drage deres Ægthed i Tvivl.

Tidens Retning blev stedse mere phantastisk, og den sande Christendom skjultes under Legender og falske Traditioner. Palæstina deelte Skæbne med den. Nu frembrød Korstogenes Tid, og det hellige Land blev det Maal, mod hvilket det ganske Europas Ønsker og Attraaer rettedes. I talløse Skarer drog den kraftige Ungdom, de vaabenovede Mænd derover. Alligevel er det paafaldende faa Beskrivelser af selve Landet, vi have fra den Tid. Det gjaldt meest

om at udmærke sig ved lysende Bedrifter, om at kløve Pander paa Saracener og Tyrker i skokkeviis. Traditionernes og Legendernes Mængde voxede bestandigt: hvor saameget Blod blev udgydt, der maatte man i det Mindste opnaae, at man kunde tage og føle paa de hellige Steder. Jerusalem og nærmeste Omegn blev omdannet til en localiseret Bibelhistorie: Skridt for Skridt vilde man følge Frelseren paa hans Vandringer, navnlig paa Smertensveien til Golgatha, og Alt vidste Munkene at eftervise til Punkt og Prikke. Munken Brocardus giver os i sin Locorum Terræ sanctæ descriptio (1283) en Fremstilling af Traditionens Angivelser over Palæstina, som de vare uddannede ved Slutningen af Korstogene. Vigtigere ere de arabiske og jødiske Geographers Beskrivelser af Palæstina: saaledes Edrisi 1150 og Abulfeda 1330.

Efter Korstogenes heftige Opblussen svækkedes atter Interessen for Palæstina. Reformationen med dens voldsomme Kampe og Krige vendte Sind og Hu andensteds hen, idet den satte den sædelige religiøse Opgave i levende Tro og deraf følgende christelig Vandel, medens den efterviste det Tomme og Ufrugtbare i Valfarter, Pilgrimsreiser og anden slig selvlavet Gudsdyrkelse, hvormed man efter den romerske Kirkes Lære skulde i særlig Grad erhverve sig Himlens Velbehag. — Fra katholsk Side haves ved denne Tid en overmaade lærd og vidtløftig Beskrivelse over Palæstina af Qvaresmius, der udkom 1625 i to tykke Foliobind, et righoldigt Forraadskammer for Traditionernes og Legendernes Mangfoldighed.

For den opvaagnende Humanisme med dens udprægede Forkjærlighed for den classiske Oldtid maatte naturligviis Palæstina træde i Skyggen for Grækenland og Rom. Fra det syttende og attende Aarhundrede haves flere lærde Skrifter over Palæstina, saaledes af Englænderne Maundrell

1697, Pococke 1743, og Franskmanden d'Arvieux 1735 — men skjøndt der af disse lægges megen baade Lærdom og Skarpsindighed for Dagen, hviler deres Opfattelse dog væsentlig paa Munketraditionen, og en selvstændig Prøvelse paa Grundlag af et fornyet og indtrængende Studium af den hellige Skrift kommer ikke istand.

Dette var først forbeholdt det nittende Aarhundrede. Dette har udstrakt sine Undersøgelser over den længst forsvundne Oldtid videre end noget foregaaende; Assyrien og Ægypten ere opstandne af de Sand- og Grusdynger, hvori de gjennem lange Seklers Række have ligget begravne, og have rystet Aartusinders Støv af sig for at blive Gjenstand for en sand videnskabelig Forsken. Denne er bleven udstrakt til Palæstina og den hellige Historie, som hertil knytter sig. Er nu denne Kritik end stundom udartet til en Hyperkritik, som under en opstyltet Lærdoms Maske vil opstille sine tomme Skygger istedenfor Historiens levende Virkelighed — saa har den dog ogsaa, hvor den holdt sig inden de rette Grændser, kastet Lys over Meget, som hidtil hvilede i Dunkelhed. Reiserne til Palæstina, som hidtil havde holdt sig indenfor det af Pilgrimmene bereiste Omraade, faae nu en større Udstrækning. Seetzen bereiste i Aarene 1806—7 Jordandalen og det Øst for denne liggende Peræa, hvor endnu ingen Reisende havde vovet sig frem, samt Egnen omkring det døde Hav. Han faldt tilsidst som Offer for sin Videlyst, idet han 1811 blev myrdet i Arabien. Ogsaa Burkhardt gjennemreiste 1810—12 Landet hiinsides Jordanfloden, hvilket han nøie gjennemforskede, ligesom senere den sinaitiske Halvø.

Ved Siden af disse lærde Undersøgelser have vi et Par poetiske Reisebeskrivelser af de franske Digtere Chateaubriand (1811) og Lamartine (1838). Disse besidde intetsomhelst videnskabeligt Værd, ere endog ofte usande og urigtige, men

de udfolde en digterisk Rigdom og phantasifuld Glød, som tændte an i de Dannedes vide Kredse. Navnlig gjælder dette om Lamartine, der med fyrstelig Pragt og Gavmildhed bereiste Palæstina og Orienten 1832—33. Han maler Alt med *couleur de rose*, hvad der stikker grelt af mod den nøgne, fattige Virkelighed, men neppe har Nogen formaaet i den Grad som han at skildre Palæstinas og Syriens Landskaber med farverig, ægte malende Anskuelighed.

Men den Mand, som har givet Undersøgelserne over Palæstina en heel ny Retning, og, kunde man næsten sige, skabt en særegen Palæstina-Videnskab, det er Amerikaneren Robinson. Han er den første, som paa Grundlag af et lærdt og omfattende Studium saavel af Biblen som af den ældre og nyere Literatur gjennemfører en prøvende Kritik af Traditionen. Han var Professor i Theologi i New-York; i 15 Aar forberedte han sig ved omhyggelige Studier, og gjennemlæste Alt, hvad han kunde overkomme, vedrørende Studiet af Palæstina. Saa drog han derover, udrustet med Lærdom og Kundskab som vist ingen Anden, thi endnu inden han havde seet Landet, var han vel bekjendt med alle Localiteter og de dertil sig knyttende Traditioner. Hans første Reise faldt i Aaret 1838, den anden i 1852. Begge Gange var han ledsaget af sin Landsmand Dr. Eli Smith, som med stor Færdighed talte det arabiske Sprog. De gjennemreiste Landet i alle Retninger, undersøgte Alt omhyggelrgt, erkyndigede sig navnlig om de nuværende arabiske Stednavne forat sammenligne dem med de gamle hebraiske, og prøvede overalt Traditionen omhyggeligt. Imod den sidste gik Robinson skaanselløst frem; Alt, hvad der ikke kunde bevises af Skriften, forkastede han. Det er vel muligt, at han her er faret frem med en altfor eensidig reformeert Skriftiver, thi det kunde tænkes, at den mundtlige Tradition var bleven bevaret paa enkelte Punkter, hvor Biblens Vidnes-

byrd ikke strække til. Men Robinsons Værker over Palæstina indeholde en saadan Fylde af Lærdom og Skarpsindighed, at de endnu stedse indtage en fremragende Plads i Palæstinaliteraturen og vistnok ville bevare denne i lange Tider.

Robinson gav et kraftigt Stød til nyt Liv i Undersøgelserne over Palæstina. Der opstaaer en Kappestrid mellem Christenhedens Lande om at sende Lærde og Videnskabsmænd til det hellige Land. Schweizeren Titus Tobler traadte i Robinsons Fodspor og har leveret lærde Monographier over Jerusalem, Bethlehem og Nazareth. Derimod fandt Robinson en dygtig Modstander i Englænderen Williams, som i sit store Værk „The holy City" (1843) tager den kirkelige Tradition i Forsvar mod Robinsons Angreb. Især maatte dog Katholikerne føle sig opfordrede hertil, og derfor har ogsaa Franskmanden Guerin i sin omfangsrige geographiske og archæologiske Skildring over Palæstina (i fem Bind, 1868—74) paa en rigtignok ofte meget eensidig Maade hævdet Traditionens Sandhed; tildeels i samme Retning arbeider den lærde Sepp i Tydskland.

Ikke blot de gamle Byer og Stedligheder blive omhyggeligt undersøgte og prøvede, men ogsaa Landets physiske Natur, dets Dyre- og Planteverden, og heraf vigtige Oplysninger vundne for Bibellæsningen. Herpaa havde særlig Schubert henvendt sin Opmærksomhed (Reise in das Morgenland 1838—40, tre Dele); senere Tristram (The land of Israel, 1865), Johnson (The land and the book) o. A. Hollænderen Van de Velde har især gjort sig fortjent ved sine fortrinlige Kort over Palæstina, som ere Resultatet af omhyggelige Opmaalinger.

Af mærkelige Expeditioner kunne især fremhæves de tvende til Jordanfloden og det døde Hav. Den første af disse, som i Aaret 1847 blev ledet af den engelske Marine-

officeer Molineux, fik et uheldigt Udfald, idet Molineux vel fik Expeditionen ført til Ende, men kort efter døde som Følge af de overordentlige Anstrængelser i et hedt og usundt Klima. Bedre gik det i det følgende Aar 1848 Amerikanerne, som sendte en Expedition derover under Anførsel af *Lynch* og *Dale*. Tvende Metalbaade bleve bragte over Land til Genezareth Sø, og derfra seilede man ned ad Jordanfloden. Denne Seilads var forbunden med store Farer paa Grund af de mangfoldige Katarakter og Vandfald, som findes i Jordanfloden. End større Nød lede de paa det døde Hav, hvor en heftig Søndenstorm reiste de tunge, saltholdige Bølger mod Baadene og truede med at knuse de lette Fartøier under de vældige Bølgeslag. Senere maatte de lide meget af den overordentlige Hede og de svovlagtige Uddunstninger. Tyve Dage tilbragte de paa det døde Hav, beseilede det i alle Retninger, gik i Land flere Steder og gjorde en Mængde Iagttagelser. Atter her vare de udstandne Besværligheder saa store, at den ene af Førerne, Dale, døde, medens Lynch efter nogen Tids Udmattelse og Sygdom atter kom til Kræfter og senere udgav sine Optegnelser, som ere meget værdifulde til Kjendskabet af disse vilde og øde Egne. — Nogle Aar senere reiste Franskmanden *de Saulcy* omkring det døde Hav og beskrev Kystlandet (Voyage autour de la mer morte 1853).

Tydskerne udmærke sig her som altid ved deres utrættelige Samlerflid. Raumer, som aldrig selv har været i Palæstina, har udgivet en Geographi derover, som er udkommen i flere Oplag. Ligeledes har Karl Ritter i sit store geographiske Værk „Vergleichende Erdkunde“ helliget tvende Bind til Beskrivelsen af Palæstina og Syrien, hvori han har sammenstillet det Betydeligste af den ældre og nyere Palæstina-Literatur.

Alligevel bliver det Englændere og Amerikanere, som

anvende meest af Penge, Tid og Kræfter paa at udforske Landet. Dette staaer i nøie Sammenhæng med deres store Ærefrygt for den hellige Skrift og deres ivrige Bibellæsning. I 1865 har der dannet sig et Selskab af rige og høitstaaende Mænd under Navnet „The Palestine exploration found". Dettes Formaal er at sende videnskabelige Expeditioner over til Palæstina, anstille Udgravninger i Jerusalem og andre Steder, opmaale Landet trigonometrisk, omhyggeligt undersøge alle Ruiner og Bygningslevninger, som findes spredte paa alle Bjerge og Høie, samt endelig udgive Beskrivelser, forat holde det store Publicum *à jour* med Opdagelser og Udgravninger. Af saadanne Beskrivelser ere flere fremkomne, saaledes The recovery of Jerusalem (1871), Our work in Palestine (1874).*)

Samtidigt har der dannet sig et amerikansk Selskab med lignende Formaal, men forat de tvende Selskaber ikke skulde komme hinanden i Veien, have de deelt Arbeidet saaledes, at Englænderne undersøge Landet paa denne Side Jordan, Amerikanerne derimod Landet hiinsides Jordan, altsaa det gamle Peræa.

Det er ogsaa paa høie Tid, at der tages alvorligt fat paa dette Arbeide, thi de gamle Ruinhobe svinde hen. Regnskyl gjennemfure Høiene og udslette dem, og Dalene udfyldes af det Jordsmon, som nedføres fra Bjergene. Et Par Kolonisationsforsøg ere gjorte, det ene ved Chaifa ved Karmelbjergets Fod, det andet i Omegnen af Jaffa; det af Naturen frugtbare Land opdyrkes, men de gamle Mindesmærker forsvinde. Betragtet fra dette Synspunkt er det tyrkiske Regimente, som ellers er en Forbandelse for Landet, et Gode, thi det medfører paa Grund af sin Dorskhed og sit Udplyndringssystem, at Forandringer kun saare vanske-

*) Af disse Skrifter har Pastor A. Hansen meddelt et Udtog i Norsk theologisk Tidsskrift 1874.

ligt finde Sted. Men skulde det engang hændes, at Landet kom under en mere directe europæisk Indflydelse eller endog kom i en af de europæiske Stormagters Besiddelse, da vil Kolonisationen foregaae efter en større Maalestok, Landet efterhaanden opdyrkes, Stæderne ombygges, og de faa Rester, som endnu ere tilbage fra Oldtiden, ganske forsvinde. Muligt, at dette først vil skee i en fjern Fremtid, muligt at det aldrig vil skee, men at ligesom Jødefolket skal leve til Dagenes Ende spredt over den ganske Jord, saaledes skal Palæstina henligge som et øde og forladt Land til et Vidnesbyrd om de guddommelige Straffedommes Opfyldelse. Men derfor vil det alligevel have sin store Betydning, at Videnskaben fortsætter sine Undersøgelser, og at de Steder, som ere udmærkede ved de underfulde Begivenheder i Guds Aabenbaring, bevares i Erindringen ogsaa af de kommende Slægter, dem til et Vidnesbyrd.

Saa have vi da i Palæstina en local Tradition, som er voxet uforstyrret i halvandet Aartusind. Den begynder sin Væxt i det fjerde Anrhundrede, støttende sig til tidligere Erindringer og Efterretninger, forøges efterhaanden af Munke og Præster, af Korsfarere og Pilgrimme, uden nogensinde at blive underkastet en kritisk Prøvelse. Først i vort Aarhundrede er en saadan begyndt, og Amerikaneren Robinson tilkommer Æren for at have givet det første Stød til den. Men nu gjælder det at gaae frem med Varsomhed, thi ligesaa urigtigt det er blindt hen at troe Alt, hvad Traditionen fortæller, ligesaa urigtigt vilde det være uden Videre at forkaste den. Ligesom Reformationen i dens Udvikling af den christelige Tro og Lære skjelnede mellem sand og falsk Tradition, saaledes maa der ogsaa skjelnes her overfor Stedlighederne i det hellige Land. Forjættelsen „Søger og leder, saa skulle I finde“ (Matth. 7.7) gjælder ogsaa her. Ganske vist ville mangfoldige Legender og Sagn blive bort-

veirede, men Adskilligt bliver ogsaa staaende, og dette har for os vundet dobbelt Værd, thi det har staaet sin Prøve.

Herrens Ord til Pharisæerne: „Om mine Disciple tie, skulle Stenene tale“ (Luk. 19,40) gaaer paa en forunderlig Maade i Opfyldelse i vore Dage. Vantroen og Fornægtelsen løfter sit Hoved høit og vil gjøre Christendommen til Digt og Tant, og mange Christne tabe Modet og tie. Men see, da begynde Stenene i Babylon, Ninive og det ældgamle Ægypten at tale, de komme frem fra det Dække, som Aartusinders Gruus og Sand har lagt over dem og aflægge Vidnesbyrd heelt op til de ældste Tider, den graae Oldtid, som vi kalde den, stadfæstende Sandheden af Biblens historiske Beretninger. Ogsaa Stenene i Palæstina forstaae at tale for den, som har Øren til at høre. For en flygtig og overfladisk Betragtning kunde det vel synes, som om det dog er saa grumme lidt, der er tilbage i Jerusalem og i Palæstina fra Fortidens Dage, neppe værd at tale om, end sige at gjøre det til Gjenstand for omhyggelig og besværlig Granskning. Men den, som har Taalmodighed og udholdende Iver til at fordybe sig deri, vil finde sig lønnet for sin Umage, thi saa Lidet som det er, vil han dog finde, at der ligger Meget deri, thi hver af disse Stene indeholder et Virkelighedens Vidnesbyrd fra en længst forsvunden Oldtid, som dog for Menneskeslægten og hver Enkelt i samme har en Evighedens Betydning. Vel er det saa, at disse Levninger og disse Stene, vare de end forhaanden i tidobbelt saa stort Antal, ikke kunne give et absolut afgjørende Vidnesbyrd for Christendommens Sandhed, thi et saadant gives aldrig i det blot Udvortes, i det Objective, men det vindes først i det Subjective, i Samvittigheden og i Troen. Men hvor Samvittighedens og Troens Vidnesbyrd ere tilstede, der ville disse om end nok saa ringe Rester afgive end yderligere Bekræftelse.

En Pilgrimsfærd i det hellige Land vil derfor have en ganske anden Betydning nuomstunder end den havde i Middelalderen. Thi den Oplysning vil dog Reformationen tilstrækkelig have indprentet os, at vi ved saadanne Valfarter ikke udøve nogen særlig fortjenstlig eller Gud velbehagelig Gjerning — fremdeles, at vore Bønner ikke have større Kraft i Jerusalem end i vor Fødeby, eller at vi skulde elske Gud og Jesus Christus høiere i Palæstina end i vor Hjemstavn. Reent umiddelbart vinder det sædelige, religiøse Liv Intet. Men middelbart kan der vindes. Thi ved at beskue Egnen og Landskabet blive de historiske Begivenheder og Situationer stillede os mere levende for Øie, hvorved der fremkaldes en Glæde i Sjælen, som rigeligt opveier alle Reisens Besværligheder og Møisommeligheder, ligesom vi ogsaa overfor mange Enkeltheder i Christi og Propheternes Taler vinde en ny Forstaaelse og en dybere Opfattelse. Og hertil kommer endelig, hvad der ikke er det mindste Udbytte af en saadan Reise, at man derved faaer Leilighed til at tage Deel i Nutidens Undersøgelser og Granskninger og selv at danne sig en begrundet Mening i de derved fremkaldte videnskabelige Forhandlinger.

Den Reise, som i det Følgende skal beskrives, blev foretagen i Foraaret 1861 i Forening med nuværende Professor, Dr. phil. Valdemar Schmidt, som for sit Vedkommende har meddeelt sine Erindringer i sin „Reise i Grækenland, Ægypten og det hellige Land" (1863).*) Uagtet adskillige Aar ere forløbne siden den Tid, staaer dog Hovedindtrykket levende og klart for mig, og jeg har kunnet støtte mig til ud-

*) Andre danske Reisebeskrivelser over Jerusalem og Palæstina ere: Th. E. Petersen, Et Besøg i Jerusalem og Omegn (1857). — Chr. Richardt, Det hellige Land (1870). — Alfred Flinch, Minder fra Østerland (1870), hvortil endnu kan føies Normanden Vollrath Vogt, Reise i det hellige Land og Syrien (1865).

førlige Dagbogsoptegnelser. Senere har jeg med Interesse fulgt Undersøgelserne over Palæstina, og forat samle og afrunde mine Studier holdt jeg i Foraarshalvaaret 1876 paa Universitetet en Række Forelæsninger over Jerusalem og Palæstina. Medens jeg i disse fornemmelig havde en objectiv Fremstilling for Øie gjennem en historisk topographisk Skildring, har jeg derimod i den efterfølgende Reisebeskrivelse mere tilsigtet en Gjengivelse af de subjective Indtryk, som høre til mit Livs kjæreste og skjønneste Erindringer. Naar jeg kalder det en Pilgrimsfærd, da er det for dermed at betegne, hvad der oprindelig drev mig derover, nemlig en levende Attraa efter selv at skue de hellige Steder og dvæle paa dem i stille Betragtning. Disse for mig uforglemmelige Minder har jeg ønsket ogsaa at meddele Andre og dermed tillige forene en Oversigt over det Standpunkt, hvorpaa de nyere Forskninger og Undersøgelser for Tiden befinde sig, dog saaledes at jeg herved holder mig til den Vei, som jeg selv har fulgt og som heldigviis har berørt de mindeværdigste og interessanteste Steder i det hellige Land.

Op til Jerusalem!

„Nu kunne vi see Bjergene i det hellige Land!" raabte den gæve Bødkersvend Andersen fra Dækket ned til os.

Valdemar Schmidt og jeg — thi os gjaldt Tiltalen, og jeg tvivler meget paa, at nogen Anden af de Tilstedeværende kunde forstaae de gode danske Ord — skyndte os fra den lumre qvalme Dampskibskahyt op paa Dækket. Havet laa foran os i store langstrakte Dønninger. Morgensolen kastede sit gyldne Skjær henover det, under Solen saae vi Taagerne, og bag Taagerne Bjergene! Med Jubel hilste vi dem, de vare den første haandgribelige Virkelighed af vore længe nærede Ønskers Maal, der endnu i usikkre Omrids hævede sig op af det vuggende Hav.

„Hvorfor styre vi ikke ind imod dem?" spurgte jeg, utaalmodig efter at komme dem nærmere.

„Fordi vi i Nat have forfeilet vor Cours og ere komne for høit imod Nord. Kysten om Jaffa er saa lav, at man let seiler den forbi."

Vi seilede i sydlig Retning, snart vendte vi Stavnen mod Land og saae en skinnende hvid Stribe høine sig bag det dunkelblaae Hav: det var Sandbankerne ved Jaffakysten. Nogle svære Klippeblokke saaes hist og her, mellem dem Vragstumper af Skibe. Søen var rolig, Landgangen kunde iværksættes uden Vanskelighed. Ikke uden Uro havde vi

oftere talt herom, thi da der ingen Havn er, men kun en aaben Rhed, maae Skibene i Tilfælde af svær Søgang eller Storm gaae til Chaifa, ja endog til Beirut forat landsætte de Reisende. Men idag var der ingen Fare herfor, de smaa Baade bragte os ind til Land, vi kravlede opad en Stige, der er anbragt langs Bolværket, vort Reisetøi sendtes bagefter — og saa stode vi i det hellige Land. Der var dog ikke Tid til at anstille Betragtninger; vi maatte først afslaae et Angreb af de brune Arabere. Med vilde Hyl og voldsomme Fagter stormede de ind paa os forat „bære vor Bagage“, hvilken i et Øieblik vilde være spredt til alle Sider, om vi ikke hurtigt havde „sluttet Kreds og staaet fast.“ Andersen havde Kræfter for Tre, Schmidt var heller ikke at foragte, jeg tjente nærmest til at fylde den numeriske Hærstyrke. Med Puffen og Raaben blev det første Angreb tilbageslaaet, vi udkaarede os tvende Arabere til at bære Bagagen, disse gjorde strax fælles Sag med os mod deres Landsmænd, og puffende, stødende, raabende, skrigende bevægede vort lille Tog sig fra Toldhuset op imod „Hotellet“.

Saaledes var Ankomsten til det hellige Land, den var brydsom nok.

Efterat have faaet noget Frokost og udhvilet os efter Søreisen, stege vi op paa Husets flade Tag. Det var Middag, Solen brændte varmt, det var den Tid, hvorpaa man ellers helst søger Ly, men jeg kunde ikke see mig mæt paa den vidtstrakte Slette, paa de stenede Bjerge, paa det rullende Hav, med festlige Toner vedblev det at klinge inden i mig: „nu er Du i Palæstina, de store Minders, de livsalige Erindringers Land.“

Underligt nok faaer man her ved Jaffa den sidste Hilsen fra Skjønhedens Land, fra Grækenland: Sagnet vil vide, at det var paa Klipperne heromkring, at Andromeda var

fængslet og Perseus frelste hende fra Havuhyret. Om man vil, kan man i dette Sagn som i Prometheusmythen see en dybere Symbolik: Menneskehedens Udfrielse fra Syndens og Dødens Lænker ved en guddommelig Frelser — i saa Fald bliver dette Sagn en betydningsfuld Hilsen ved Indtrædelsen i det Land, som den største af alle Helte kaarede til sin jordiske Hjemstavn.

Gjerne skulde jeg være bleven baade denne Dag og den næste med i Jaffa; det forekom mig, at jeg havde saa Meget at tænke paa, og gjerne vilde jeg i den kjølige Aftenstund vandret her langs Havets Bred og seet Solen synke i det uendelige Hav — men mine Venner havde Uro i Blodet, de vilde endnu samme Eftermiddag tiltræde Reisen til Jerusalem. Og jeg maatte give dem Ret i, at der er ikke Noget at see i Jaffa, naar man forlanger noget Mere end det store Naturindtryk, som Himmel, Hav og den straalende Sol altid giver. Jaffa selv er en lille smudsig ægte østerlandsk By med snævre og steile Gader, Husene have flade Tage og over disse runde Kupler, de ere heelt byggede af Steen. Orden eller System skal man vanskeligt finde i dette Vildrede af Bygninger, der klynge sig op til hinanden paa en Høining af Terrænet. I Bazaren er der en Deel Liv. Jaffa driver Handel med Ægypten, udfører fornemmelig Sæbe og Appelsiner. Udenfor Byens Mure ere deilige Frugthaver, blomstrende Kaktushækker, Orangelunde og Figentræer; hvad der især vakte min Opmærksomhed, vare de vældige Appelsiner, saa store i Omfang, at man neppe kunde slutte om dem med begge Hænder, de vare talende Vidnesbyrd om Jordbundens rige Frugtbarhed. Herude vare en heel Deel Heste, Kameler, Muldyr og Æsler samlede, hvoraf de fleste gik fuldt opsadlede og græssede, saa at man strax kunde tinge om dem, sætte sig paa deres Ryg og ride til Jerusalem.

Dog maatte vi først besee Simon Garvers Huus, hvor Apostelen Peter modtog det mærkelige Syn af Dugen med de rene og urene Dyr, Symbol paa Hedningenes Kaldelse til Evangeliet (Ap. Gj. 10,9—16). Huset eftervises endnu af Traditionen, og hvo der vil, kan gjerne troe det. Jeg agtede ikke Stort derpaa, men foretrak at lade mit Blik glide ud over det mægtige, solbeskinnede Hav, der ganske anderledes talte til mig om St. Peters Prædiken. Thi over dette skulde hans Evangelium fare hen til de fjerne Øer og til Folkene i det yderste Norden. Og Havet var det, som gav Jaffa sin Glands i Oldtiden, da Havnen var langt rummeligere og bedre, end den nu er. Her var det, at de prægtige Cederstammer bleve udskibede forat føres op til Jerusalem til Templets og Kongeborgens Bygning, og her indskibede Propheten Jonas sig, da han søgte at undflye Herrens Befaling.

Ud paa Eftermiddagen, da Skyggerne begyndte at blive længere, bestege vi vore Heste og tiltraadte Reisen. Vore Kufferter bleve bundne sammen og hængte over et stærkt Muuldyr, og saa travede vi afsted. Det gik gjennem de yndige Orangehaver, hvis rigt blomstrende Bælte strækker sig rundt om Byen; saa kom vi ud paa Sarons Slette. Dette er den store frugtbare Slette, som strækker sig fra Karmel heelt ned til Gaza og „Ægyptens Bæk" i en Længde af 20 Mil. Dog kaldes den sydlige Deel af den, hvor Philisterne havde deres blomstrende Handelsbyer, Sephelesletten. Saron var i Oldtiden berømt for sine Blomsters Skjønhed (Sulamith kalder sig for Sarons Rose, Høis. 2), som for sin særlige Frugtbarhed: sammen med Karmels Pragt og Libanons Herlighed prises Saron af Propheten (Es. 35,2). Endnu er den rigt smykket med Anemoner, Ranunkler og Narcisser; den var netop nu i sin deiligste Foraarspragt. Græsset stod frodigt, en Mængde yndige Smaablomster skøde op imellem det. Hist og her vare Grupper af Oliventræer eller et

tornet Kaktushegn. Landfolket skøttede deres Dont rundt om os. en mild og fredelig Aftenstemning hvilede over Egnen, den dalende Sols Gyldenskær faldt henover det fløielsbløde Græs. Øiet svævede frit omkring, ikkun forude standsedes det af Judæ stenede Bjergland. Hestene løbe let hen over den jævne Vei, Samtalen gik efterhaanden i Staa imellem os, Hver hengav sig til sine Betragtninger. Jeg tænkte paa det gamle Philisterfolk, som havde huset her omkring — og paa Samson, den israelitiske Herkules, dog med en Tilsætning af Vid og Ironi, som til alle Tider synes at have været et fremtrædende Træk i den jødiske Nationalcharakteer. Den vilde Helt bandt Rævene sammen og satte Ild ved deres Haler (Domm. 15,1–5); det gyldne Korn bølgede rundt omkring paa Sletten, tørt var det af den stærke Sommerhede, de forfærdede Ræve søgte Skjul i det og — zisch! — stod Alt i Flammer og Røg. Samsons Skoggerlatter lød høit over den vilde Spas, Philisterne svoer en blodig Hævn, som det da ogsaa tilsidst lykkedes dem at tage.

Efter tre Timers Ridt kom vi til Ramleh, hvor vi toge ind i det latinske Kloster, som gjæstfrit aabnede sine Porte for os. Byens Kupler og Minareter hævede sig stateligt over Oliventræerne, som omgave den. Der var endnu Tid til en lille Vandring i Byen, inden det blev ganske mørkt. Saa vendte vi atter tilbage til Klostret, hvor de venlige Munke havde dækket Aftensbordet til os og vore Medreisende; der var munter Samtale og hjertelig Latter, Munkene selv toge Deel med deri, naar vi kunde bryde lidt paa det italienske Tungemaal. Derefter førtes vi over i Klostercellerne, hvor reenlige og gode Senge stode opredte til os, vi strakte vore mødige Lemmer og sov snart ind i glade og lykkelige Drømme. Det var den første Dag i Palæstina, mild og venlig havde den været og varslede om mange skjønne kommende Dage.

Med hvilken levende Taknemlighed mindes den Reisende ikke disse Klostre, som fra gammel Tid ere oprettede trindt om i Landet, og hvis Løfte binder dem til at modtage alle Pilgrimme og Reisende uden Hensyn til Troesbekjendelse. Der spørges ikke om Hjemstavn eller Religion — man er „Næste", det er Grund nok til at faae en god Modtagelse. Ikkun i Akko hændtes det os, at Munkene sagde til vor Fører, at han skulde herefter ikke gjøre sig den Uleilighed at bringe dem Englændere eller Prostestanter: der havde nemlig Ingen af os været i Morgenmessen, hvad der havde vakt deres Harme. Men det var ogsaa den eneste Gang, at der blev sagt os et uvenligt Ord — i Ramleh, i Bethlehem, i Nazareth, paa Karmel bleve vi godt modtagne. Altid fik jeg dem kjær, disse godmodige, vennesæle Munke, der troligt stode os bi efter Reisens Besværligheder — med Glæde mindes jeg endnu deres mørke Kutter og blaatærnede Lommetørklæder, med hvilket de borttørrede den altfor rigelige Snuustobak, den eneste Luxusartikel, som de tillade sig. De høre til Franziskanerordenen, de fleste af dem ere fra Italien og Spanien, de vandre gjerne Landet rundt og tilbringe to eller tre Aar i hvert Kloster. Lysten til Forandring i det eensformige Klosterliv fører dem fra Fædrelandet over til Palæstina. Her tilbringe de Tiden paa sædvanlig Munkeviis med at forrette Gudstjenesten, synge Psalmer, stundom undervise de Børnene og forøvrigt kjede de sig hjerteligt. Naar tre eller fire Aar ere forløbne, kommer gjerne et Skib og fører dem atter tilbage til deres Hjemstavn. De ere som oftest venlige mod den Fremmede, med Stolthed vise de ham om i deres Kirke og høre gjerne, at man roser dens Pragt, ligeledes den smukke Udsigt fra Klostertaget. Ogsaa Stedets Reliquier og andre Rariteter vise de frem med stor Ærefrygt — har man, hvad rimeligt kan være, sine kritiske Tvivl desangaaende, gjør man bedst i at beholde dem for

sig selv, det vilde være Synd at forstyrre deres barnlige Glæde, naar man dog ikke formaaer at give dem noget Bedre isteden. Tre Dage har man Lov at blive hos dem og bliver i den Tid frit beværtet af dem — Tiden er begrændset dertil formedelst de mange Lykkeriddere og Æventyrere, som streife rundt i disse Egne og gjerne ville indsnylte sig i Klostrene. Hvo der dog ikke selv er trængende, erlægger ved Bortreisen en frivillig Gave, der i Værdi omtrent svarer til Kosten, man har fortæret. Paa den Maade blive disse Klostre til en Slags Værtshuse, hvor man „gjør Regning uden Vært", og har man redet hele Dagen i Solhede og Støv, intet Andet faaet at spise end nogle haardkogte Æg og seigt Gedekjød, da priser man sin Lykke, naar man træder ind i den rummelige kølige Klosterhal, faaer et tarveligt, men vel tillavet Maaltid med god Viin til, og istedenfor mørke Beduinaasyn seer aabne og godlidende Munkeansigter omkring sig.

Ramleh udpeges af Traditionen som det gamle Arimathæa, hvorfra den rige Joseph var, som i Forening med Nikodemus nedtog Jesu Legeme fra Korset og begravede det. De latinske Munke fortælle endog, at deres Kloster staaer paa den Grund, hvor tidligere Nikodemus' Huus stod. Dog kan denne Angivelse først eftervises hos Pilgrimme i det ottende Aarhundrede, medens tidligere Reisende ikke tale derom. Vel meddeler Kirkefaderen Hieronymus, at Arimathæa laa i Nærheden af Lydda, hvad der passer paa det nuværende Ramleh, men han nævner dog ikke denne sidste By, som muligviis først er af saracenisk Oprindelse, altsaa fra en senere Tid. Det er derfor meget tvivlsomt, om Ramleh og Arimathæa bør holdes for identiske. — Derimod kan der ingen Tvivl være om, at Byen Ludd, som ligger en halv Mil Nordost for Ramleh, er Lydda, som omtales i Ap. Gj. 9.32, hvor det berettes, at Apostlen Peter helbredede en værk-

bruden Mand, Æneas, i Lydda, samt at han herfra drog ned til Joppe, hvor han gjenopvakte den fromme Tabitha fra de Døde. Saaledes have vi i Ludd og Jaffa utvivlsomme Steder for den tidligste apostoliske Prædiken og undergjørende Virksomhed.

Næste Dag maatte vi tidligt begive os paa Reise, thi vi havde en stræng Tour for os, inden vi naaede Jerusalem. Veien er vel ikke saa lang, men overordentlig besværlig, en af de sletteste i hele Palæstina, og det vil ikke sige Lidet. Saalænge vi rede henover Sletten, gik det nok saa muntert. Morgenen var frisk, Luften let, og der er noget ubeskriveligt vederkvægende ved i den tidlige Morgenstund at drage ud i den vide Verden. Men da vi naaede Bjergene, begyndte det at blive strængere for os. Den jævne Slettevei ophører, og istedenfor faae vi en besværlig Bjergsti, snart med glatte Flader, snart med rullende Smaasteen, der trille bort under Hestenes Fødder og gjøre deres Gang usikker. Ofte maatte vi staae af og gaae, trækkende Hestene bag efter os. Havde vi møisommeligt kravlet op paa et Høidedrag, saa gik det atter brat ned paa den anden Side. Solen brændte varmere, Hede og Tørst begyndte at plage os.

Bødkersvend Andersen var især misfornøiet: „det er ogsaa forbistret, at man skal hænge her paa Ryggen af en Kameel istedenfor at gaae paa sine egne Been", udbrød han ærgerligt. For at undgaae Misforstaaelse maa det bemærkes, at Ordet Kameel blev brugt i billedlig Betydning; thi Andersen var til Hest ligesom vi Andre, men han var, ligesom vi Andre, ingen god Rytter.

„Vær De glad, at De rider," trøstede jeg ham, „det letter Veien."

„Jeg har gode stærke Been og er vant til at gaae."

„Men det er en lang Vei til Jerusalem," søgte jeg atter at trøste ham, men det hjalp ikke. Andersen var kommen i

daarligt Humør, fordi han skulde ride og ikke kunde gaae uden at trække Hesten bagefter sig, hvad han ikke fandt morsomt.

Vi havde gjort hans Bekjendtskab i Alexandria. Da vi toge Afsked med den danske Konsul, underrettede denne os om, at der var en Landsmand af os, en Haandværker, som gjerne vilde gjøre Reisen med os til Jerusalem. Hverken Schmidt eller jeg vare synderligt fornøiede hermed, thi vi befandt os godt sammen, og saa er det ikke hyggeligt at faae en Trediemand, hvorom man ikke kan vide, om han vil passe i Laget. Dog gik det heller ikke an at sige Nei, og vi modtoge ham, skjøndt jeg er bange for, ikke med de allervenligste Miner.

Men allerede ombord paa Dampskibet bleve vi gode Venner, Andersen viste sig at være en brav, ærlig, troskyldig Mand, der med stor Hengivenhed sluttede sig til os og stod os bi baade med Raad og Daad.

Andersen besad en ubetvingelig Reiselyst og det bidrog i ikke ringe Grad til at vække min Interesse for ham. I 18 Aar havde han nu været borte fra Fædrelandet. Han reiste paa sit Haandværk, og naar han da havde sammensparet nogle Penge, brugte han dem til at reise videre for at see noget Mere af Verden.

„Tænkte De at blive saalænge borte, da De reiste hjemme fra?“ spurgte jeg ham engang.

„Nei jeg mente kun at blive nogle Uger borte paa en Sommerreise i Tydskland. Men saa kom jeg til Wien og der blev jeg nogle Aar. Saa fortalte de mig, at Konstantinopel skulde være saadan en prægtig Stad, saa fik jeg Lyst til at reise derhen og see den. Jeg reiste ned ad Donauen og fik ogsaa Arbeide der.“

„Havde De det godt der?“

„Udmærket. Men jeg hørte saameget tale om Ægypten

og Alexandria, at jeg syntes, jeg ogsaa maatte derned — og nu har jeg arbeidet adskillige Aar der. Jeg har ogsaa seet de store Pyramider, men nu syntes jeg, at jeg dog ogsaa skulde see Jerusalem og det hellige Land."

Man kunde høre paa Andersens Sprog, at han var en vidtbefaren Mand. Vel talte han Dansk, men med stærk tydsk Tonefald, og en af vore ivrige Sprogrensere vilde have korset sig over at høre de mange fremmede Ord, han blandede ind i sin Tale.

„Men hvordan er det egentlig gaaet Dem med Sproget mellem alle disse fremmede Folk, De har levet saalænge imellem?"

„Der er Tydskere overalt, og jeg taler godt Tydsk."

„Men det er jo kun eet Sprog, og De maatte jo kunne tale flere Sprog."

„Ja saa taler jeg jo ogsaa Dansk," svarede han trøstigt, som om det skulde hjælpe ham til Forstaaelse med Tyrkere og Arabere.

Det var Judæ Bjerge, mellem hvilke vi nu færdedes, deres gjennemsnitlige Høide ere mellem 2 og 3000 Fod. Formationerne ere ikke saa ædle og skjønne som i Grækenland, de have ikke hine dristige skarpe Omrids, men danne tunge eensformige Masser, som paa lange Strøg fremvise stenede Høifjelde. Trævæxten er kun ringe, hist og her nogle Grupper af Olietræ, ellers tørt og stenet Øde. Og dog er Jordbunden ingenlunde ufrugtbar, men kræver omhyggelig Dyrkning, Bjergene maae afdeles i Terrasser og ville da afgive gode Viin- og Olieplantager, saaledes var det ogsaa i Oldtiden, men nu ere Steensætningerne forlængst sunkne i Gruus, og de voldsomme Regnskyl skylle da al den frugtbare Muldjord bort. Den fremherskende Steen er Kalk; Landskabet bærer derfor fortrinsviis en hvidlig, graa eller graaguul Farve, dette i Forening med de udtryksløse,

afrundede Bjergformer og det øde, udyrkede Land fremkalder en tung, alvorsfuld Stemning. Grækenland med sine skjønne, yndefulde Bjerglinier, sine dybt indskaarne Fjorde og Bugter, vækker Poesi og munter Livsglæde, man fornemmer, at her har Livet været en skjøn og festlig Leg — Judæas stenede Bjergland stemmer Sindet til Alvor og Eftertanke, her var Livet ikke Spøg og Munterhed, men en alvorlig Kamp forat vinde det evige Liv.

Kalkstenen frembyder mange Forvittringer, en Mangfoldighed af Huler og Grotter, der spille en betydningsfuld Rolle i Landets ældre Historie. Senere har Traditionen taget sig dem til Indtægt og henlagt næsten alle mærkelige Begivenheder til dem, fordi de afgive faste Tilholdspunkter for dem. Ogsaa Beduinerne og Røverne have fundet, at de vare ypperlig faste Tilholdspunkter og have jævnlig benyttet dem hertil. For omtrent en Menneskealder siden huserede den frygtelige Abu Gosch her, som var Høvding for alle Beduinstammerne heromkring indtil Jordan og Hebron og efter Behag plyndrede alle Reisende mellem Jaffa og Jerusalem. For Tiden var der Intet at frygte af denne Art, denne Strækning var fuldkommen sikker, hvad derimod ingenlunde gjælder om det øvrige Palæstina. Adskillige høie firkantede Vagttaarne vare opførte i Bjergpassene, saaledes at der fra disse kunde haves Udkig over Veistrækningen til begge Sider.

Af Landsbyer saae vi kun faa, og i Regelen smælte de graalige Steenhuse sammen med Klipperne, saa at man neppe bemærker dem. Flere af dem frembyde dog Interesse, fordi de kunne falde sammen med bibelske Localiteter. Saaledes har man i Latrun troet at kunne gjenfinde Modin, de kjække Makkabæeres Hjemstavn; Andre søge dog Modin høiere mod Nord. Paa Grund af den Lydlighed, som er mellem Latrun og det latinske *latro* (en Røver), har Munke-

legenden udfunden, at den gode Røver, som omvendte sig paa Korset, havde hjemme i denne By. I en Slags Modsætning hertil blev den store Landsby Kirjat-el-Enab i lange Aaringer kaldet Abu Gosch efter den ovennævnte Røver, som havde sit Hjem her. I denne By, Kirjat-el-Enab, er det lykkedes Robinson at eftervise Kirjat-Jearim, hvor Pagtens Ark blev hensat efter dens Hjemkomst fra Philisterne (1 Sam. 7), og hvor den forblev, indtil David bragte den til Jerusalem.*)

Vi færdedes ikke alene, men havde Følgeskab af jødiske og græske Pilgrimme. Særligt de sidste vare tilstede i stort Antal, da Grækernes Paaske var forestaaende, til hvilken Fest store Skarer af Pilgrimme fra Grækenland.

*) En By, som Forskerne med megen Iver have søgt at finde i denne Egn, er Emaus, som efter Luk. $24_{,13}$ laa halvanden Mil fra Jerusalem. Man har troet at gjenfinde det snart i Kirjat-el-Enab, snart i Koulonieh (hvori man gjenkjender det romerske colonia, saa kaldet af en Militæricoloni, som Romerne anlagde her), snart i Kubeibeh. Andre have henvendt Opmærksomheden paa Amwas, i hvilket Navn man gjenkjender Emaus, og som senere fik Navnet Nikopolis. Denne By kaldes i 1 Makk. $3_{,40}$ for Emaus, og angives baade af Eusebius og Hieronymus for at være det af Lukas omtalte — men Amvas ligger fire Mil fra Jerusalem. Man har derfor opstillet den Formodning, at der skulde være tvende Byer af Navnet Emaus, den ene er det gammeltestamentlige, det nuværende Amvas, beliggende fire Mil fra Jerusalem, det andet det nytestamentlige, i en Afstand af halvanden Mil. Men i den af Tischendorf gjenfundne Codex Sinaiticus, som er et af de ældste Haandskrifter for det nye Testament, læses i Luk, $24_{,13}$ ikke ἑξήκοντα, men ἑκατὸν ἑξήκοντα 160 Stadier eller fire danske Mil. Dette passer netop paa Amwas, og hvis derfor C. Sinaiticus tør godkjendes i sin Læsemaade, bliver Resultatet, at det gamle og det nye Testamentes Emaus er den selvsamme By, det nuværende Amwas, og altsaa ikke liggende halvanden, men fire Mil fra Jerusalem. Dog kunde det ogsaa tænkes, at Læsemaaden i Cod. Sin. var forandret efter den da herskende Tradition. Josephus omtaler nemlig (Jødiske Krig VII, $_{6}$) et Emaus, som laa 60 Stadier fra Jerusalem og altsaa falder sammen med det af Lukas angivne, men dette synes senere at være forsvundet.

Bulgarien, Rusland og Lilleasien indfinde sig i Jerusalem. Netop samtidigt med os var en stor Skare ankommen med Dampskibet Nord fra. De vare næsten uden Undtagelse fattige Folk, ridende paa ynkelige Æsler og udtærede Muuldyr, men livlige og snaksomme som alle Grækere. En af dem, der red paa et lille stakkels Æsel, som neppe kunde slæbe ham afsted, havde sin Moro af at raabe, hver Gang det lykkedes ham at komme i Nærheden af os: é *un vapore!* (det er et Dampskib — nemlig Æslet, forat betegne dets Hurtighed), hvorpaa han drev det frem med Stød og Slag, forat det skulde holde Skridt med vore Heste. Den sidste Gang, vi saae ham, hørte vi ham atter raabe: é *un vapore!* men i samme Øieblik gik alle fire Been fra hans *Vapore,* og det saavel som dets Rytter styrtede til Jorden, hvorfra de atter møisommeligt maatte samle sig op igien.

Klokken var henved Tre om Eftermiddagen. Jeg var bleven skilt fra de Andre og red alene, hensunken i mine egne Betragtninger. Muckaren gik ved Siden: det er Navnet paa Føreren, svarende til den græske Agojat; han skal følge med Hesten, passe den og atter føre den tilbage. Det var denne Gang en flink Arabergut, der ufortroden var gaaet eller løbet ved Siden af Hesten, Bjerg op og Bjerg ned. Vi vare paa Høiden af en Bjergryg, en videre Udsigt aabnede sig for mig. Pludselig standsede Drengen min Hest, saae paa mig med funklende Oine og raabte med skingrende Stemme, idet han pegede lige ud:

J e r u s c h a l a j i m!

Det gav et elektrisk Stød i mig. Trætheden og Møden var paa en Gang glemt. Jeg stirrede mod det Fjerne, men kunde Intet see. Heller ikke troer jeg det muligt, at man allerede fra dette Sted skulde kunne see Jerusalem, thi kommer man Vester fra, maa man være temmelig nær ved Byen for at see den, da den ellers dækkes af mellem-

liggende Bjerge. Men i min Sjæl vaktes Mindet om Korsfarerhærerne, naar de, efterat have marscheret i Uger og Maaneder, endelig kom saa nær, at de kunde see den længselsfuldt ventede By, og Raabet „Jerusalem!“ pludselig lød gjennem Rækkerne, og Alle styrtede paa Knæ og priste Gud i festlig Lovsang.

Min Utaalmodighed var bleven vakt efter at see det første Glimt af Staden, og ligesom det fortælles om Korsfarerne, at de hver Gang, de kom til en større By, spurgte, om dette var Jerusalem, saaledes spurgte ogsaa jeg, hver Gang jeg saae nogle Huse eller Kupler dukke op mellem Klipperne: Jeruschalajim?

La! la! (Nei! nei!) svareda min lille Araber og rystede paa Hovedet. Videre formaaede vi ikke at tale sammen, men det var ogsaa tilstrækkeligt Samtalestof, thi det udtalte det, som i Øieblikket meest laa mig paa Hjerte.

Solen nærmede sig sin Nedgang. Vi havde redet i henved ti Timer. Jeg var saa træt og anstrængt, at jeg ikke sandsede Andet end blot at komme af Hesten og faae Hvile.

Endelig saae vi nogle graagule Mure med et Par Minareter og Kupler hæve sig over de stenede Bjerge, den tyrkiske Halvmaane vaiede foran dem: det var Jerusalem.

Jerusalem.

Vi gjorde Holdt udenfor Jaffaporten, Porten mod Vest, ad hvilken Pilgrimmene sædvanligt drage ind. Vore Muckarer betydede os, at vi maatte stige af Hestene, thi det er ikke tilladt at ride ind i den hellige Stad. „Man skal Lands Skik følge eller Land flye.“ tænkte vi og adløde dem. Formodentlig har det kun været forat faae de udmattede Heste fra os, thi siden have vi mangfoldige Gange redet ind og ud af Jerusalem, uden at Nogen lagde os Hindring i Veien.

Tilfods vandrede vi gjennem de snævre, mørke, slet brolagte Gader. Vi spurgte en Forbigaaende om Veien til det protestantiske Hospitium, og han, som selv havde Bolig der, førte os derhen. Dette Hospitium er en overmaade fortræffelig Indretning. Oprindelig var det bestemt til at være et Herberg for fattige protestantiske Pilgrimme, hvortil der føltes stor Trang, eftersom der ingen Hoteller vare i Byen, og Klostrene, navnlig ved Paasketid, ofte ere overfyldte. Da Herberget var godt og hyggeligt indrettet, søgte ogsaa mere velstaaende Reisende dertil, og de erlagde ved deres Bortreise en frivillig Gave, saaledes som det er Skik i Klostrene. Efterhaanden blev det til et Herberg baade for uformuende og formuende Reisende, idet der for de sidste blev fastsat en bestemt daglig, meget moderat Betaling for Kost og Lo-

gis. Der herskede en overmaade hyggelig og venlig Tone mellem Gjæsterne, og vi fandt os strax som hjemme. Forstanderen, Hr. Thiel, var en brav og gudfrygtig Mand, som opfyldte sin Stillings Pligter med al Iver og Troskab.

Kort efter vor Ankomst blev Aftensmaaltidet anrettet, om hvilket alle Hospitiets Gjæster forsamlede sig; der herskede en meget oprømt og munter Stemning, og selv var jeg opfyldt af den meest levende Glæde over endelig at have naaet Reisens længe attraaede Maal. Paa Grund af Gjæsternes Mængde maatte vi i den første Tid nøies med det fælles Soveværelse, men derefter blev der bedre Plads, og vi fik to egne Værelser anviste. De vare som alle Huusrum i Jerusalem heelt steensatte, overhvælvede med Kupler, og vi kunde fra dem vandre ud paa den flade Terrasse, som dækkede over Huset nedenunder, og nyde den friske Morgenluft i Foraarssolens gyldne Straaler, som dog nu begyndte at blive vel stærke. Det var dog den ringeste Deel af Dagen, vi vare at finde her; som oftest streifede vi om i Jerusalem og nærmeste Omegn, undersøgte Muurstumper og Bygningslevninger eller bestege Bjerghøiderne og fortabte os i de storartede Udsigter, som vi havde fra disse langt ud over Landet til de blaanende Høie. Var Tid og Leilighed dertil, gjorde vi større Udflugter til Bethlehem, Hebron, Jericho eller andre mærkelige Punkter. Havde vi da trættet os med et besværligt Ridt eller en lang Vandring, hvilede vi atter ud i vort tarvelige, men overmaade hyggelige Hospitium, hvor vi tilbragte Tiden deels med Samtaler med de forskjellige Gjæster, deels med Læsning i Biblen, fornemmelig det gamle Testament, hvis malende Skildringer vandt et forunderligt Liv og Anskuelighed her, hvor vi havde den historiske Skueplads umiddelbart for Øie.

Aarstiden var vistnok den heldigste, nemlig April og en Deel af Mai, og vi havde ogsaa uafbrudt det

s kjønneste Veir, fraregnet en og anden enkelt Dag, hvor den hede og tørre Chamsin blæste. Ellers hvælvede hver Dag en dunkelblaa Himmel sig over vore Hoveder. Luften var frisk og let at indaande. Marker og Enge vare smykkede med Græs og mangfoldige Blomster, hvis yndefulde Vellugt kryddrede Luften.

En Maaned tilbragte vi i Jerusalem, og jeg regner denne Maaned for en af de lykkeligste, jeg har tilbragt i mit Liv. I Valdemar Schmidt havde jeg en trofast Reisefælle, med hvem jeg ikke alene stadig kunde tale det kjære Modersmaal (thi Savnet af dette er det, som meest af Alt fremkalder Hjemvee), men som tillige altid var fornøiet og i godt Humør. Sit omfattende og lærde archæologiske Studium af den østerlandske Oldtid havde han alt den Gang begyndt og kunde derfor være mig til stor Hjælp i mine egne Undersøgelser og meddele mig mange værdifulde Oplysninger.

Et Ophold i Jerusalem frembyder ikke faa Ligheds-punkter med et Ophold i Rom. Thi ogsaa her er jo Hovedformaalet at besøge mærkelige Steder, at leve sig ind i svundne Tiders Storhed. Hvor rige og mangfoldige nu end de Indtryk ere, som Rom fremkalder, kunne de dog ikke sammenlignes med, hvad Jerusalem virker paa Sindet. I Henseende til Kvantiteten synker vel Jerusalem ganske sammen overfor Rom, thi der er ingen stor og ædel Kunst, ingen Raphael, ingen Michel Angelo, og kun overmaade faa af hine mærkelige Monumenter fra en fjern og mægtig Oldtid. Om derfor Rom med sin Mangfoldigbed af Kunstskatte og archæologiske Mindesmærker virker som et fuldt tonende Orchester, da har Jerusalem kun nogle faa, enkelte Toner at lade høre. Men disse faa Toner ere igjen af saa hjertegribende Magt, at de gjennemzittre Sjælen til dens Inderste, saa den, som har det rette Øre for dem, over dem glemmer baade Rom og Konstantinopel og al anden Magt og Her-

lighed paa Jorden. Fattig er Jerusalem, fortrykt og ringe, af Marmorpaladserne og Søilerækkerne, som blændede med deres hvide Pragt i Christi og Apostlenes Dage, ere nu intet Spor tilbage; Gaderne ere trange, smudsige, Rendestenen løber midt igjennem dem, Murene ere graagule, en underlig muggen, indeklemt Luft hersker altid herinde, en stor Deel er falden i Ruiner — Guds Forbandelse hviler over Byen som over det ganske Land — Tyrken er Herre og en overmaade slet Herre — og dog gjennem Smudset og Trykket og Elendigheden er det, som om i enkelte vidunderlige Øieblikke de himmelske Lovsange pludseligt brøde igjennem og henreve Sindet med unævnelig Magt. Ofte har jeg drømt under Træernes Skygge, men aldrig saa livsaligt, som naar jeg i den friske Sommermorgen tog Sæde under et af de gamle Oliventræer udenfor Jerusalem og lod Blikket dvæle ved de graagule Fæstningsmure og de hvide Kupler indenfor dem — ofte er jeg bleven greben af Maaneskinnets magiske Dæmringslys, men aldrig saaledes, som naar jeg i den stille Aften steg op paa det flade Tag af vort Huus og saae over til Oliebjerget, som med sine gamle Oliventræer hævede sig stille i den maanelyse Nat.

Oliebjerget! og Zion! og Moria! hvilke Følelser fremkalde ikke disse Navne hos os! Og saa at være her, at see dem for sine Øine, at tage paa dem med sine Hænder! I de første Dage vandrede jeg om i en Stemning, som jeg nærmest vil sammenligne med den, hvori Barnet er, naar det pludselig stilles overfor Juletræets Pragt og nu i sin overvættes Glæde ikke veed, om det skal see op eller ned, til Venstre eller Høire. Da saa de første Dage vare gaaede, og jeg kom mere til Ro, begyndte jeg efterhaanden at vinde et større Overblik, jeg fik Bibelbogen frem og læste efter. Hvilke Billeder rulle op for Phantasien! Vi gaae ud Vest for Jerusalem, i Dalen ligge endnu Resterne af en stor

Vandbeholder, der antages for at være den øvre Gihons Dam. Her var det, Propheten Esaias traadte den tvivlende Kong Achas i Møde og bød ham begære et Tegn af Herren til Hjælp — og da Achas ikke turde eller ikke vilde, varslede Propheten om Jomfrusønnen, som skal være en Frelser for sit Folk — Immanuel (Es. 7,1–16). — Vi gaae længer ned i Dalen mod Syd, og finde Levningerne af en anden Vandbeholder, som holdes for nedre Gihons Dam. Her var det, at Salomon i al Hast blev salvet til Konge efter den gamle Kong Davids Befaling, „og de stødte i Basuner, og hele Folket raabte „Leve Kong Salomon“, og de drog Alle op efter ham og blæste paa Fløiter og vare overmaade glade, saa Jorden maatte revne under deres Fryderaab“ (1. Kong. 1,40). — Gaae vi rundt om Byen til den østre Side og rette vor Gang til Oliebjerget, da møder os et andet bevæget Skue fra Davids Kongedage. Midt over Oliebjerget løber en Vei, som fører over til den anden Side af Bjerget — ad denne Vei var det, at Kong David hastigen maatte flygte, da hans Søn Absalon gjorde Oprør mod ham: „og som han gik derop, græd han, og hans Hoved var tilhyllet, og han gik barfodet og hele Folket, som fulgte med ham, tilhyllede hver sit Hoved, og de drog grædende derop“ (2 Sam. 15,30). — Og gaae vi saa Nord om Byen udenfor den svære Stadsport, da kunne vi der i Aanden skue et andet Sørgetog, hvis Navn er kjendt over den ganske Verden — det er Golgathatoget. Sandt nok, her kunne vi ikke med samme Bestemthed eftervise Veien, som hist ved Davids Flugt over Oliebjerget — men Omgivelserne bidrage dog til at tegne os Billedet med stor Anskuelighed: den stenede Vei, de spredte Oliventræer, af og til smaae halvrunde Høie, hvoraf mere end een kunde see ud som Golgatha, og saa længer tilbage Fæstningsporten og de høie Mure. Og nu disse Mure, som strække sig rundt om hele Byen — ja vel ere de i Virkeligheden fra en meget

senere Tid, men dog er det umuligt at betragte dem, uden at mindes hiin sidste rædsomme Kamp, hvormed Israels Historie slutter, da Blodet flød i Strømme, Flammerne sloge vildt i Veiret og Folket i Fortvivlelse raabte paa Messias, der nu kom, som han havde varslet, i Himlens Skyer, med Straffedom over Staden, som ikke havde villet kjende sin Besøgelsestid.

Det var dog meest paa Høiderne og Bjergene udenfor Jerusalem, at saadanne Billeder opstege for vore Tanker. Inde i Byen er der for snævert og trangt, Klostre og Huse ere pakkede for tæt sammen, til at Phantasien her kan vinde det fornødne Raaderum. Dette fornam vi ret i den hellige Gravs Kirke, hvorhen vi rettede vor første Morgenvandring. Her er Alt saa tildækket af kostelige Stene og overbygget med Kapeller, at man er meget undskyldt, om man ikke kan see Skoven for lutter Træer. Ikkun eet Sted greb os med overvældende Magt, nemlig Grotten, hvor efter Sagnet Keiserinde Helena fandt de tre Kors. Thi her træder Klippestenen frem i reen Natur, den er fugtig og driver af Vand, og kalder med uimodstaaelig Styrke Tanken frem om Død og Grav. Det Andet maatte vi møisommeligen tilreflectere os ved nemlig at tænke det Marmordække og de kostbare Sølvlamper bort, som nu skjuler over Alt. Hertil fik vi nu den Gang Tid nok, thi i vor ivrige Undersøgen bemærkede vi ikke, at lidt efter lidt Alle svandt bort, og vi vare ganske alene. Da vi saa søgte Kirkedøren, fandt vi den lukket og den tyrkiske Vagt borte, som ellers altid har sin Plads her. Vi vare altsaa indelukkede i den hellige Gravs Kirke, en Lykke, som vi dog ikke ret paaskjønnede, da ethvert Fangenskab, selv paa det interessanteste Sted, medfører en trykket Følelse af Uro og Ængstelse, saameget mere, som vi ikke kunde vide, hvorlænge det skulde vare, maaskee hele Dagen og Natten med. Vi vare derfor meget glade, da vi under

vor Omvanken i Kirken traf en italiensk Munk, som syslede ved et af Altrene; han underrettede os om, at Kirken altid var lukket om Fredagen mellem Kl. 12 og 2, og udfriede os ved at skikke et Bud til den tyrkiske Vagt, som dernæst imod en Bakschisch aabnede Kirkedøren for os.

Om Eftermiddagen førte man os ud paa en Vandring gjennem Jerusalem og omkring dens Mure, forat vi kunde vinde et Overblik over Byen. Paa de stenede Fjeldstier, som føre op og ned i bratte Skiftninger, vandre vi langs Hinnoms Dal og Josaphats Dal, gjennem hvilken Kedrons Bæk flyder, vi kaste længselsfulde Blikke over til Oliebjerget, som vi dog gjemme til næste Dag. Saa vandre vi atter samme Vei tilbage henimod Jaffaporten, udenfor hvilken vi tage Plads i et arabisk Kaffehuus, hvor vi faae en liden Kop Kaffe og en lang tilhørende Nargileh (tyrkisk Pibe). Under et gammelt Figentræ sidde vi nu og betragte de fremmede østerlandske Omgivelser, de hvidklædte tilslørede Qvinder, som foretage deres Aftenvandring her, turbanklædte Mænd i lange Talarer, dertil Kameler og Muuldyr. Den nedgaaende Sol kaster lange Straaler henover det fine grønne Græs i Gihondalen foran os — nu synker den bag Bjergene i Vest, saa reise vi os og gaae atter ind i Byen, thi nu lukkes Portene.

Idet jeg nu vil skildre, hvad vi under vore Vandringer i og om Jerusalem saae og gjorde os bekjendte med, da skal det ikke fremstilles i den Orden, hvori det fremstillede sig for os, saaledes som det rigtignok er Tilfældet i de fleste Beskrivelser over Jerusalem thi denne Orden er tilfældig, uden indre Sammenhæng og forvirrende for Læseren. Bedre er det derfor at samle det forskjelligartede Stof under visse Hovedsynspunkter og indordne det Enkelte derunder paa en saadan Maade, at dets Betydning bliver klar og fattelig.

I.

Naturlig Beliggenhed.

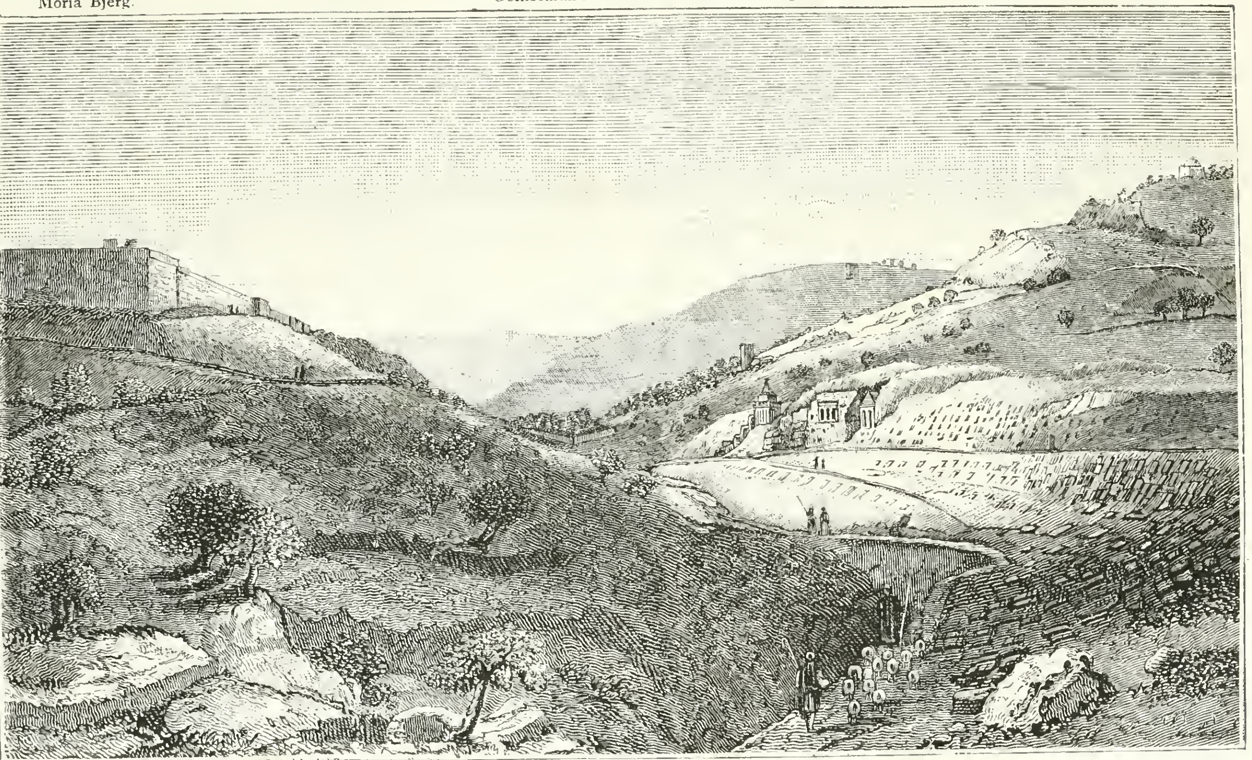
Det vil altid være overmaade vanskeligt for Danske, som ikke have reist i Udlandet, at danne sig et blot nogenlunde anskueligt Billed af Jerusalem, fordi den er en Bjergstad, beliggende paa Bjerghøider og omringet af saadanne. Vi tænke os en Stad liggende i et Plan, hvori muligviis nogle Gader kunne sænke sig, andre gaae lidt i Veiret, men en By, hvis enkelte Dele befinde sig i forskjellige Høidedrag over hinanden, saaledes at nogle Gader ligge i dybe Dalstrøg, medens andre ligge høit oppe — eller Huse, som ikke ligge i Række og Geled bagved hinanden, men som reise sig over hinanden og ligesom løfte Hoved og Skuldre forat see videre ud — det have vi ondt for at tænke os — og saaledes omtrent er Jerusalem, og var det i end høiere Grad i Oldtiden.

Allerførst bemærke vi, at selve det Bjerg, hvorpaa Byen ligger, er omgivet af dybe Dale mod Vest, Syd og Øst, mod hvilke det falder steilt af, medens det mod Nord umærkeligt gaaer over i Høisletten.*) Altsaa kun fra Nordsiden kan man ad den lige Vei drage ind i Staden, ad de tre andre Sider maa man først ned i dybe Dalsænkninger, og dernæst stige op ad steile Bjergskrænter, paa hvis Top Staden ligger. Disse Kløfter omkring Jerusalem give den en høist eiendommelig Skjønhed. Staaer man nede i Daldybderne, da har man et malerisk Skue henover dem, særligt tager Zionsbjerget, der hæver sig temmelig brat og er bevoxet med

*) Med den følgende Beskrivelse jevnføre man Titelbilledet samt det vedføiede Kort over Jerusalem. Det sidste er med et Par Ændringer benyttet fra Th. E. Petersen's „Et Besøg i Jerusalem og Omegn" (1857).

Krat og Oliventræer, sig heelt kongeligt ud, og er man oppe under Stadens Mure, da har man, just ikke noget vidtstrakt, men dog et stolt og dristigt Skue over de bratte Styrtninger til Høiderne paa den modsatte Side. Ofte ville her Psalmistens Ord rinde i Hu: „Stolt sig hæver, en Pryd for hele Jorden, Zions Stad, den store Konges By" (Ps. 48), ligesom man vil tænke paa Frelserens Ord om „Staden paa Bjerget, som ikke kan skjules" (Matth. 5,14), selv om hermed ikke just er meent Jerusalem, men en eller anden Bjergby i Galilæa (f. Ex. Saphed). Fra alle Sider maatte man drage op til Jerusalem, hvorfor vi stadigt finde dette Udtryk brugt (1 Kong. 12.27. Es. 7.6 — ἀναβαίνειν Mtth. 20,17. Joh. 7.8. 12.20); i Ap. Gj. 18,22 hedder det endog alene „Paulus drog op", og der underforstaaes „til Jerusalem" som Noget, der forstaaer sig af sig selv. — Jerusalems Høide over Havet er lidt over 2500 Fod.

Af de dybe Dale er den mod Øst Kedronsdalen eller Josaphatsdalen, velkjendt af den prophetiske Spaadom (Joel 3,7 flg.), ifølge hvilken Herren vil samle alle Hedninge her og holde en frygtelig Dom over dem. Jøderne ligesom en Deel romerske Christne tage dette i bogstavelig Betydning, ihvorvel det neppe er rimeligt, at Propheten ved den af ham omtalte Josaphats Dal virkelig mener denne Dal. Josaphats Dal hos Joel er en typisk Betegnelse, som ogsaa Navnet betyder „Gud dømmer", altsaa Guds Doms Dal. Det synes, som om først de christne Pilgrimme have overført Navnet paa Kedronsdalen, muligviis efter Anviisning af jødiske Fortolkere. Herfra er da atter den Tro gaaet over til Islams Bekjendere, at deres Prophet, Muhamed, her vil holde Dom over de Vantroe, ja de fremvise endog en lang fremragende Bjælke i den østre Muur om Jerusalem, paa hvilken efter deres Forsikkring Muhamed skal sidde og holde Dom. Saaledes mødes altsaa Bekjenderne af tre Re-

Josaphatsdal.

ligioner i den Tro, at denne Dal skal være Stedet for den sidste Dommedag. — Paa den anden Side af Josaphats Dal hæver Oliebjerget sig med sine tre afrundede Bjerghøider, og Dalen selv er gjennemstrømmet af Kedrons Bæk eller rettere Kedrons Leie, thi i den største Deel af Aaret er der intet Vand i den. Ogsaa i Skriften omtales den som en Vinterbæk (Joh. 18,1: χειμάρρους), der altsaa kun i Regntiden har ført Vand med sig. Dens Flodleie vender sig snart mod Øst, og bliver stedse dybere, indtil det forbi Klostret Mar Saba naaer ud til det døde Hav. En Bro af Steen med een Bue fører over det udtørrede Flodleie, hvori kun sees Steen og Sand, fra Jerusalemssiden over til Oliebjerget. De nyeste Undersøgelser have godtgjort, at Kedrons Leie i Josaphatsdalen i Oldtiden laa 38 Fod under det nuværende og lidt Vest for dette: saameget er altsaa i senere Tider blevet opfyldt af Ruindynger og Grus. — Noget længere nede fører en anden Bro over Kedron.

Dalen Syd og Vest for Jerusalem er Hinnoms Dal, senere kjendt under Navnet Gehenna, Helvedes Dal (Matth. 5.22, 29, 10.28). Den løber mod Sydost ud i Josaphats Dal. En Deel af den er opdyrket, medens Andet ligger øde hen og danner vilde Kløfter. Sit ilde Rygte har den dog ikke faaet af noget særligt vildt og barsk Udseende, men af de historiske Erindringer, som knytte sig til den. Thi i den blev, da Afguderiets Vanvid havde grebet Israel, Molochs Billed opstillet og levende Børn langsomt brændte paa dets udstrakte Arme. Den fromme Kong Josias gjorde en Ende paa disse Afskyeligheder og erklærede Stedet for vanhelligt (2 Kong. 23,10). Det blev et foragteligt Sted, hvor man henslængte Ligene af henrettede Forbrydere og døde Dyr, hvilke laae og raadnede her. Stundom tændtes Baal forat rense den forpestede Luft og fortære Levningerne. Efter Exilet blev Hinnoms Dal med sin Død og Forraad-

nelse, og sine Baal et Symbol paa den brændende Helvedesild, og saaledes finde vi dens Navn benyttet i Jesu Bjergprædiken og oftere i N. T. Hinnomsdalen begynder Vest for Jerusalem ved Jaffaporten, og omgiver altsaa Byen fra to Sider, dog benævnes den vestre Deel oftere Gihonsdalen, vistnok med Urette. Betænkes det nu, at Josaphats Dal med sine mange Grave, hvoraf endnu enkelte ere bevarede, laa mod Øst, Hinnoms Dal med sine Baal mod Syd, og mellem begge Siloams Kilde med sit livsbringende Vand, da have vi her en storartet religiøs Typik: Død og Opstandelse, Fordømmelse og evig Salighed — Alt liggende tæt udenfor Byen og let overskuelig for Enhver til stedse at holde de alvorsfulde Tanker om Døden og Dommen vaagne i hans Sjæl.

Vende vi nu vor Opmærksomhed til det Bjerg, hvorpaa Jerusalem selv er bygget, da erfare vi snart, at det ikke er eet Bjerg, men to eller rettere fire Bjergtoppe. I Oldtiden vare de skilte fra hinanden ved dybe Dale, men i Tidens Løb ere Dalene blevne udfyldte. Allerede de makkabæiske Fyrster udfoldede en stor Virksomhed i saa Henseende, idet de lode Høiderne planere og Klofterne opfylde. De senere Ødelæggelser have end yderligere bidraget til at jævne Høie og Dale ved nedstyrtede Ruinmasser. Saaledes maa man paa Zion grave gjennem 50 til 60 Fods Dybde, inden man naaer ned til den oprindelige Jordbund. Følgen heraf er, at man nuomstunder har nogen Vanskelighed med at sondre Bjerghøiderne fra hinanden, ligesom der er megen Usikkerhed om deres Beliggenhed. Thi i Biblen selv gives ingen Beskrivelse af Jerusalems Bjerge og deres Beliggenhed overfor hinanden. Det er først Josephus, som i sin „Jødiske Krig“ (5,4) meddeler en saadan Oversigt, som for os har største Interesse, da det er den eneste, som vi have fra Oldtiden, men uheldigviis er den saa uklar og forvirret, at den

er bleven Gjenstand for de forskjelligste Udlægninger og idelig fremkalder ny Strid. Om de tvende sydligste og meest bekjendte Bjerge kan der dog ingen Tvivl være. Det vestre af dem er Zions Bjerg, hvor Davids Kongeborg stod og den stærke Fæstning, høit prist i Psalmerne som Guds hellige Stad, senere Symbol paa den christelige Menighed. Naar Enkelte have opstillet den Paastand, at Zion skulde være det Bjerg, hvorpaa Templet stod, fordi det oftere hedder, at Herren boer paa Zion, Guds Hellighed er paa Zion, da maa hertil bemærkes, at Zion bruges i videre Betydning om hele Byen. En stor Deel af Bjerget Zion ligger nu udenfor Muren, øde og ubebygget, og Faarene græsse der efter de prophetiske Spaadomme (Micha 3,12. Jer. 26,18: Zion skal pløies som en Mark). — Det østre Bjerg er Moria, hvor Templet stod. Nu dækkes det af den vidstrakte Haramplads, fra hvis Midte den prægtige Omarmoskee hæver sig. Fra Moria skyder en fremspringende Høide som et Slags Forbjerg sig frem mod Syd langs Kedrons Bæk, det er Ophel, som nu ligger udenfor Murene. Zion og Moria vare i Oldtiden adskilte ved Tyropæonsdalen (Ostemagerdalen), som løber midt imellem dem, men nu tildeels er opfyldt af Ruinmasser og nedstyrtet Gruus og Sand. Om dens Løb hersker megen Uenighed, idet Nogle (bl. A. Robinson) holde for, at den begynder ved Jaffaporten og i en Bue omgiver Zionsbjerg, medens Andre antage, at den begynder ved Damaskusporten, er den nuværende Gade El Wad, og gjennemskærer Staden i en Linie fra Nord til Syd, og denne Anskuelse er vistnok den rigtigste, da den bestyrkes ved de nuværende Terrænforhold.

Om de tvende nordlige Bjerghøider, Akra og Bezetha, og navnlig om den første, er der ført og føres endnu en meget levende Strid. Denne er fremkaldt ved, at Josephus i sin Beskrivelse synes at bruge Akra i dobbelt Betydning,

snart om hele Understaden i Modsætning til Zion som Overstaden, snart om et enkelt Punkt i Understaden. Nogle (især Robinson) holde for, at Akra laa Nord for Zion, Bezetha Nord for Moria. I saa Fald er Akra nu dækket af et Hav af Huse, de Christnes Qvarteer, hvor den hellige Gravs Kirke reiser sig, medens Bezetha for en Deel henligger som udyrkede Marker indenfor Stadens Mure. Andre derimod antage, og dette er vistnok rigtigere, at Akra ikke har havt saa stor Udstrækning, men at den er en liden Høi Nordvest for Tempelpladsen. Til Støtte herfor tjener, at ifølge Josephus laa Akra, paa hvilket de syriske Konger opførte en stærk Fæstning, i Templets umiddelbare Nærhed, og at Simon Makkabæus lod det jævne saaledes, at det blev lavere end Tempelbjerget, følgelig ogsaa lavere end Zion. Derefter blev der opført en ny Fæstning, som fik Navnet Baris, hvilken Kong Herodes senere ombyggede til Borgen Antonia. Heraf følger, at Akra maa søges nærved Tempelbjerget, Nordvest for det, og at den Plads, som Robinson vil anvise det, baade ligger for langt borte og tillige er for høitliggende, efterdi det endog er den høist liggende Deel af Byen.*)

Alle Bjergene i og omkring Jerusalem ere en Kalksteensart, dækket med tynd Muldjord. Adspredte Oliventræer findes rundtomkring, Nord for Byen samle de sig til en lille Lund. I Foraarstiden spirer fiint Græs frem, som senere i Sommerheden forbrændes af Solen. Over dem alle hviler et Præg af ophøiet Alvor, næsten Tungsind. Dette stemmer vel med de mørke Erindringer, der knytte sig til Byen, som dræbte sine Propheter og derfor kaldte Guds retfærdige Straffedomme over sig.

*) Den nærmere Beviisførelse hos W. Krafft, die Topographie Jerusalems. 1846. S. 5 flg. Jvnfr. Williams, the holy city, S. 49 flg. og Schultz, Jerusalem, S. 53 flg.

I disse Dale og Bjerge ere Jerusalems Grundtræk givne, som de have været til alle Tider. Det oprindelige Physiognomi er blevet en Deel ændret ved de store Gruusmasser, som ere styrtede ned navnlig mod Vest og Øst og have taget meget bort af den tidligere steile Utilgængelighed. Men Grundtrækkene ere dog blevne bevarede, og de ere noget nær ogsaa det Eneste, som er blevet tilbage fra Oldtidens Jerusalem — alt Andet, Mure og Porte, Tempel og Kongeborg, er paa enkelte Levninger nær forsvundet, og maa udfindes gjennem lærd og omhyggelig Granskning, anskues gjennem Tænkning og Phantasi. Christi Ord til Jerusalem ved hans Indtog i Byen: „De skulle lægge dig slet øde og ikke lade Steen paa Steen i dig“ (Luk. 19,44) ere gaaede i bogstavelig Opfyldelse, thi alle de skinnende Paladser, pragtfulde Søilegange, himmelhøie Taarne og colossale Mure, hvori dengang Jerusalem reiste sig i kongelig Magt og Herlighed, ere sporløst forsvundne, og kun nogle store Steenblokke i Grunden, nogle Kanaler og Vandbeholdere, huggede ud i Klippen, samt nogle gamle Grave ere blevne tilbage forat mælde os: „her stod Hovedstaden i Jødeland, en af Oldtidens pragtfuldeste og berømmeligste Stæder!“

II.

Stadens Befæstning.

Fredens By skulde Jerusalem være, fra den skulde Lovsangen „Fred paa Jorden og i Menneskene en Velbehagelighed“ udgaae blandt alle Folkeslag; og dog er der neppe nogen Stad, om hvis Mure den vilde Krigslarm har raset saa ofte som om dens. Man tæller ikke mindre end 27 Belei-

ringer af den — ligefra den første, som kjendes af Historien, omtrent 1400 Aar f. Chr., da Israels Børn efter at være trængte ind i Kanaans Land frareve Jebusiterne Byen, men ikke formaaede at tage den stærke Fæstning*) — indtil den sidste, som skete i Aaret 1244 eft. Christus, da Kharesmiernes vilde Horder indtoge den og nedhuggede Præster og Munke.**) Aarsagen til en saa lang Række Krigsbegivenheder maa deels søges i Jerusalems historiske og politiske Betydning, deels og fornemmelig deri, at dens ovenfor skildrede naturlige Beliggenhed maatte under en tidligere Tids Krigsvilkaar gjøre den til en Fæstning af første Rang, naar dertil kom de nødvendige Mure og Taarne. Saa stærke bleve disse, at selv de seirsvante Romere under Titus maatte bekjende, at de vilde aldrig have faaet Staden i deres Magt, om ikke den vildeste Borgerkrig mellem de beleirede Jøder havde spillet den i deres Hænder.

Ved Dalene mod Vest, Syd og Øst var Jerusalem skærmet mod Angreb fra disse Sider. Her var Staden kun omgivet af en enkelt Muur, opført af vældige Stene og tilstrækkelig til at afvise ethvert fjendtligt Angreb. Derimod var Stadens svage Side mod Nord, hvor der ingen dyb Dal eller Kløft er, men Grunden umærkeligt glider over i Høisletten. Fra denne Side rettedes derfor alle Angreb mod Staden, og her var den derfor blevet skærmet først med een, senere med to, endelig, da Romerne angreb den under Vespasian og Titus, med tre Mure.

Hvad nu hiin første enkelte Muur angaaer mod Vest, Syd og Øst, da har den i Vest og Øst gaaet omtrent, hvor

*) Endnu tidligere falder dog Ægypterkongen Ramses den Andens Erobring af Salem, som omtales paa Tempelmuren i Karnak, saafremt, hvad dog al Sandsynlighed taler for, at Salem er eenstydigt med Jerusalem.

**) Our work in Palestine (by the committee of the Palæstine exploration fund). 1874 p. 58—67.

den nuværende Muur gaaer, thi dens Løb er her bestemt ved Terrainforholdene. Mod Syd har den derimod strakt sig langt videre end den nuværende Muur, idet den har omsluttet de Dele af Zion og Moria, som nu ligge udenfor Befæstningen. Ogsaa den første af de tre nordlige Mure kan temmeligt sikkert angives, den er nemlig gaaet i næsten lige Linie omtrent fra den nuværende Jaffaport mod Øst til Tempelpladsen. Denne første Omfangsmuur var et Værk af David, som havde omgivet Zionsbjerget med en Muur, og af Salomon, som drog Moria, hvorpaa Templet blev opført, ind med i Befæstningen.

Men den anden nordlige Muur er det egentlige Tvistens Æble mellem Forskerne. Den var opført af Kong Ezechias, dengang da Assyrerkongen Sancherib rykkede frem mod Jerusalem og truede med at erobre Byen (2 Krønn. 32.5) og den var Omfangsmuren paa Christi Tid og frembyder allerede af denne Grund stor Interesse. Men end større bliver dens Betydning derved, at den faaer en væsentlig Indflydelse paa Spørgsmaalet om den hellige Gravs og Golgathas Ægthed. Har den nemlig gaaet Vesten for den nuværende Gravkirke, da er dermed givet et klart Beviis for Golgathas og Gravens Uægthed, eftersom begge laa udenfor Jerusalem (see Joh. 19.20, Hebr. 13.12). Har den gaaet Østen for Gravkirken, da er vel dermed endnu ikke Ægtheden af de omtvistede Steder beviist, men der er dog vunden Sandsynlighed derfor. Josephus' Beskrivelse af Stadens Mure*) vilde være afgjørende; men desværre er den affattet med saadan Korthed, at begge de stridende Parter kunne paaberaabe sig den. Den siger nemlig kun, at den anden Muur begyndte ved Porten Gennath og strakte sig til Borgen Antonia. Men hvor Porten Gennath var, siges ikke; Navnet

---

*) Jødiske Krig, 5 Bog, 4 Cap.

betyder Haveporten, og den har rimeligviis ført ud til Haver udenfor Staden. Nogle sætte denne Port tæt ved den nuværende Jaffaport, og drage Muren saaledes, at den falder sammen med den nuværende Stadmuur. Dog er denne Udstrækning vistnok meget for vid. Da Josephus ikke nævner Taarnet Hippicus (tætved Jaffaporten), men Porten Gennath som Udgangspunkt, er det rimeligt, at denne Port har ligget et godt Stykke Øst for Hippicus. Ogsaa maa det antages, at de tvende andre stærke Taarne, Phasael og Mariamne, maa have ligget udenfor d. e. Vesten for den anden Muur, da det ikke kan antages, at Herodes skulde have opført saa svære Taarne indenfor den anden Muur. De naturlige Indsænkninger og Forhøininger, forsaavidt de endnu kunne kjendes, tale ogsaa herfor, og saaledes bliver vistnok det Rigtigste at drage den anden Muur langs med den nuværende Damaskusgade (d. e. den lige Gade, som fører mod Nord op til Damaskusporten) og dernæst i en Bue mod Øst langs Via dolorosa, omtrent til den nuværende Stephansport. De nyeste Udgravninger have bragt utvivlsomme Fundamenter af den anden Muur for Dagen og stadfæstet Rigtigheden af den her angivne Retning. Ganske vist bliver den anden Muur saaledes kun af kort Udstrækning, men dette synes ogsaa at fremgaae af Josephus' Skildring, som kun omtaler den med et Par Ord, ligesom ogsaa deraf, at den anden Muur kun havde 14 Taarne, medens den første havde 60, den tredie endog 90.

Den tredie Muur existerede endnu ikke paa Christi Tid, den blev først begyndt af Herodes Agrippa († 44 eft. Chr.) Ogsaa dens Beliggenhed er meget omstridt, idet Nogle sætte den, hvor Stadens nuværende Mure gaaer, Andre (Robinson) derimod ville sætte den længere ud mod Nord indtil de saakaldte Kongegrave, hvorved Byen vilde faae et meget større Omfang. Dog er den sidste Anskuelse neppe rigtig, da man ikke har kunnet eftervise Levninger

af denne Muur saa langt ude og heller ikke kan faae det til at samstemme med de Afstandsangivelser, som findes hos Josephus. Denne tredie Muur var anlagt efter uhyre Dimensioner, dog naaede Kong Agrippa ikke at fuldføre den af Frygt for Romerne; Jøderne opførte den senere til en Høide af 50 Fod og satte en Række prægtige og stærke Taarne paa den.

Disse Mure med tilhørende Taarne vare noget af det stærkeste Bygningsværk, som Oldtiden har kjendt. Grundstenene vare af en colossal Maalestok. I Særdeleshed berømmer Josephus de tre vældige Taarne paa den første Muur mod Nord. De vare opkaldte efter Kong Herodes' nærmeste Slægt og Venner og førte Navnene Hippicus, Phasael og Mariamne, de havde en Høide af 160 til 180 Fod og vare opførte af uhyre Marmorblokke paa 20 Alens Længde og 10 Alens Bredde, der vare saa tæt sammenføiede, at hele Taarnet var som een Marmorklippe. — Omfanget af hele den yderste Muur angiver Josephus til 33 Stadier d. e. lidt over 3 Fjerdingvei, hvilket vil svare til Byens nuværende Omfang, naar det erindres, at Staden strakte sig længere mod Syd ned over Zion og Ophel; dette bekræfter da ydermere, at den tredie Muur har staaet, hvor den nuværende Stadmuur er.*)

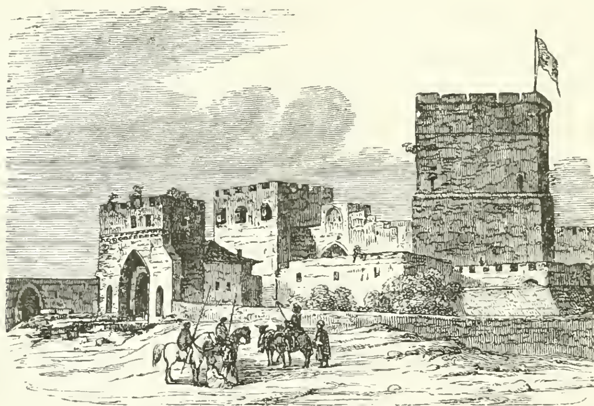
Af alt dette faste og, som det synes, urokkelige Muurværk er nu kun ringe Fundamenter tilbage. Jerusalem er endnu omgivet af en Muur med Taarne, men det er ikke

*) Th. E. Petersen (Et Besøg i Jerusalem. S. 58) vil ligesom Robinson drage den tredie Muur længere mod Nord og lægge Akra mod Nordvest i Byen. — Valdemar Schmidt derimod (Reise i Grækenland etc., S. 324) sætter den tredie Muur, hvor den nuværende Stadmuur er og erklærer, ikke at have kunnet finde Muurlevninger længere ude. De Muurlevninger, som E. Petersen tilligemed Robinson beraabe sig paa, hidrøre ikke fra nogen Fæstningsmuur, men fra Huse og andre Bygninger, som i tidligere Dage have staaet her.

den, som Romerne førte deres Væddere imod, heller ikke den, som Korsfarerne stormede, thi den er fra en senere Tid, den opførtes omtrent 1540 af den tyrkiske Sultan Soliman den Anden. Den er henved 40 Fod høi, og man kan i en Time gaae omkring den. Langs dens Nordside er en Fæstningsgrav udhugget i Klippen, efterdi Nordsiden endnu stedse som i Oldtiden er Stadens lettest tilgængelige Side. De øvre Dele af Muren ere murede op i nyere Tid og frembyde intet Mærkeligt, derimod tildrage de svære Fundamenter, paa hvilke Murene ere opførte, sig i høieste Grad vor Opmærksomhed, thi de ere øiensynligt fra en langt ældre Periode; de uhyre Steenblokke og den omhyggelige Sammensætning vidner noksom om, at vi her have Levninger af Oldtidens Jerusalem. Dette gjælder i Særdeleshed om det sydøstlige Hjørne af Haramsmuren d. e. Muren om Tempelpladsen. Her træffer man Qvadersteen paa 20 til 24 Fods Længde, 4 til 6 Fods Høide (jvnfr. Billedet S. 82). De ere tilhuggede paa en eiendommelig Maade, fugerandede, som det kaldes, d. e. den yderste Rand i to eller tre Tommers Bredde og en halv Tommes Dybde er omhyggeligt tilhugget og afglattet, medens det øvrige af Stenen hæver sig frem derover, snart i utilhugget Raahed, snart omhyggeligt afglattet. De indhuggede Rande slutte tæt til hinanden, det Hele faaer ved denne Behandlingsmaade et endnu stærkere Udseende af massiv Soliditet. Saadanne vældige, omhyggeligt tilhuggede og sammenføiede Steenblokke findes endvidere oppe mod Nordost af Haramsmuren, og endelig paa dennes vestlige Side, hvor Jødernes Grædeplads findes (om denne see nedenfor). Med Interesse og Ærefrygt betragter man disse colossale Blokke, thi de ere utvivlsomt af gammel jødisk Oprindelse, og en Deel af dem kunne føres heelt op til Salomons Tider, til hans grundlæggende Terrasser paa Bjerget Moria, over hvilke hans pragtfulde Tempel skulde reise sig. De

vældige Steenblokke, den omhyggelige Tilhugning og nøiagtige Sammenslutning svare til de mægtige Bygningsværker i Ægypten fra en endnu høiere Oldtid.

Lignende Fundamenter finde vi i det nuværende Kastel, *el Kalah* eller Davidsborgen, over hvilket nu den tyrkiske Halvmaane vaier. Det ligger paa Byens Vestside i ringe Afstand fra Jaffaporten, og omgives af stærke Mure med høie Taarne, hvis Bygningsstil strax røber Middelalderen. Den naturlige Beliggenhed her paa det nordvestre Hjørne af Zionsbjerget er saa stærk, at rimeligviis den ældgamle Jebusiterborg, som Israeliterne ikke formaaede at indtage, har staaet her. Senere førte David sin Hærstyrke mod den, og

Kastellet eller Davidsborgen.

Jebusiterne stolede saa meget paa dens Uindtagelighed, at de spottende raabte ned til David, at deres Blinde og Lamme vilde være nok til at holde ham borte (2 Sam. $5,_{6}$). Ikke desmindre indtog David den dog og lod Spotten vende tilbage over Jebusiternes eget Hoved (smst. V. 8). David gjorde den nu til sin egen Borg og befæstede den endnu stærkere. Af denne Davids Borg kan vel neppe nuomstunder

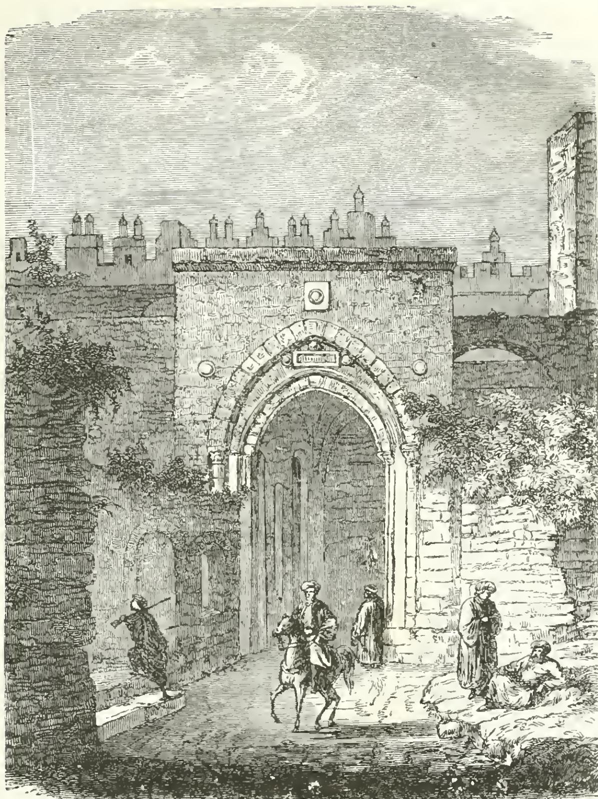
eftervises Levninger, ligesom man heller ikke kan paavise dens Omfang. Det svære nordvestlige Taarn kaldes endnu stedse Davidstaarn, uden at det dog derfor tør antages at have hørt med til Davids faste Borg. Det er en mægtig Fiirkant, hvis øverste Stykke er af nyere Oprindelse, medens den nederste Deel i en Høide af 40 Fod er opbygget af store Qvadersteen med glatfugede Rande. Den ene Side er henved 60, den anden 70 Fod lang, og Taarnet synes at være aldeles compact. Gjennem mange Aarhundreder har denne Taarnmasse modstaaet Ildebrand, Stormbukke og Vææddere og al anden Ødelæggelse, som Krigen har ført imod den. Der kan ikke være Tvivl om, at vi i denne urokkelige Steenmasse træffe Levningerne af et af hine tre Taarne, som Herodes havde ladet opføre, og som Titus lod blive staaende, forat Efterverdenen kunde see, „hvor stor Romernes Tapperhed og Krigserfaring havde været, at de havde indtaget en saa stærk og vel befæstet Stad."*) Det maa da være Taarnet Hippicus, hvis Plads angives længst mod Vest. De tvende andre Taarne, Phasael og Mariamne, ere aldeles forsvundne, formodentlig har Keiser Hadrian ladet dem nedbryde forat benytte Stenene til Opførelsen af sit Ælia Capitolina.

— Paa Jerusalems vidtstrakte Mure var der i Oldtiden mange Porte, som i Biblen ofte anføres ved Navne som Faareporten, Haveporten, Dalporten, Kildeporten o. A. Nehemias nævner ti eller tolv Porte, hvis Beliggenhed er usikker og derfor afgiver et frugtbart Diskussionsæmne for Archæologerne, muligviis han stundom anfører den samme Port under to forskjellige Navne. Det nuværende Jerusalem har kun fire Hovedporte foruden et Par tilmurede, som selvfølgelig ikke benyttes. Hver af disse fire Porte vender mod sit Himmelhjørne; om de muligviis staae paa samme Sted.

*) Josephus, Jødiske Krig VII, $_1$.

hvor der ogsaa i Oldtiden har staaet Porte, kan ikke afgjøres.

Imod Vest have vi Jaffaporten, som alt oftere er nævnet. Den kaldes ogsaa Pilgrimsporten, fordi de ankommende Pilgrimsskarer drage ind gjennem den, samt Hebronsporten, Bethlehemsporten, fordi Veien til disse Byer gaaer gjennem denne Port. Pladsen foran den, paa hvilken nogle gamle Oliventræer reise deres runkne Stammer, er en yndet Spadseregang, især henad Solnedgang. Jaffaporten selv er et firkantet Taarn, gjennem hvilket Portaabningen er lagt i en ret Vinkel, saaledes at den ene Udgang vender mod Nord, den anden mod Øst. — Den nordlige Port er Damaskusporten, saa kaldet, fordi gjennem den gaaer Veien Nord paa til Samaria, Galilæa og Damaskus. Araberne kalde den Søileporten formedelst de smukke sarazeniske Søiler, som pryde dens Indre. Den er den skjønneste og anseeligste af Jerusalems Porte, forsynet med Muurtinder og Skydeskaar, hvad der giver den et meget malerisk Udseende. Eftergravninger have godtgjort, at den hviler paa Fundamenter af en gammel Port, som alt i Oldtiden har befundet sig her, ligeledes at den gamle (d. e. den tredie) Muur har gaaet her. Udenfor Damaskusporten er en smuk lille Olivenlund, den eneste ved Jerusalem, thi ellers staae Træerne spredte fra hinanden. — Paa Østmuren findes Stephansporten, udenfor den henlægger Sagnet, som dog først opkommer i det 14de Aarhundrede, Stephanus' Stening (Ap. Gj. $7._{58}$), hvoraf den ogsaa har faaet sit Navn, medens ældre Sagn henlægge denne Begivenhed udenfor Damaskusporten. Man har gjættet paa, at denne Port skulde staae paa samme Sted som Faareporten, i hvis Nærhed Bethesda Dam laa (Joh. $5._2$, jvfr. Nehemias $3._1$). Dette kan dog ikke være muligt, eftersom der ingen Muur og altsaa heller ingen Port var her i Oldtiden; først Kong Agrippas Muur, som blev

Damaskusporten.

opført efter Christi Bortgang og efter Stephanus' Martyrdød, kom til at staae her. Gjennem Stephansporten drager hvert Aar den store Pilgrimskaravane ud, som ved Paasketid valfarter til Jericho og Jordan. — Endelig have vi paa Sydsiden Zionsporten, som fører ud til den sydlige Deel af Zionsbjerget, der nu ligger øde og ubeboet udenfor Murene, men i Oldtiden var en tæt bebygget Staddeel indenfor Murene. Endvidere findes paa Sydsiden en anden Port, som nu næsten altid er lukket, det er den saakaldte Møgport,

porta stercoris. Allerede Nehemias (2,13) omtaler en Port af dette Navn, hvilken han kom forbi paa sin hemmelige Nattevandring for at undersøge Jerusalems faldne og nedrevne Mure. Formodentlig har den havt Navn efter de Affaldsdynger, som fandtes udenfor den. Araberne kalde den Moghrebinernes Port, hvormed betegnes en arabisk Folkestamme fra Vestafrika, som har taget Bolig i dens Nærhed, men Frankerne have atter optaget dens gamle Navn, fordi efter Paschaens Befaling Stadens Affald og Skarn skal føres ud gjennem den. Dog kan den af Nehemias omtalte Port ikke have ligget paa dette Sted, da Muren dengang gik længere ned mod Syd. Det er rimeligt, at den senere Munkelegende har identificeret begge Porte uden Hensyn til deres forskjellige Beliggenhed.

Blandt de tilmurede Porte maa foruden den lille Herodesport paa Nordsiden, som Ibrahim Pascha lod tilmure, nævnes den gyldne Port (porta aurea)*) paa Østsiden i Haramsmuren. Den besidder en smuk romersk Dobbeltbue med ziirlige Detailformer, hvad der synes at tyde paa Keiser Hadrians Tid; den har i saa Fald været en af Pragtportene til hans Ælia Capitolina. Den blev tilmuret af Kalifen Omar og bevogtes endnu den Dag idag med Skinsyge, idet et muhamedansk Sagn varsler, at gjennem denne Port skal engang en christen Seirherre drage ind i Byen, hvortil da svarer det christne Sagn, at det var gjennem denne Port, at Christus holdt sit Indtog for den sidste Paaske. Til det sidste maa dog bemærkes, at hvis den gyldne Port er opført af Keiser Hadrian eller endnu senere, da er den mindst et Aarhundred yngre end Christi Tidsalder. Dog kunde her

*) Navnet porta aurea kunde hidrøre fra den pragtfulde gyldne Udsmykning, men det kunde ogsaa være en latiniserende Fordreining af ἡ θύρα ὡραία (jvfr. Ap. Gj. 3,2), hvilken Traditionen henlagde til den smukke romerske Port.

have været en ældre Port i Oldtiden, og gjennem denne kunde da Indtoget have fundet Sted.*)

Jerusalems fire Porte lukkes hver Aften ved Solnedgang. Ved Udflugter udenfor Byen maa man derfor passe at være hjemme inden den Tid, da man ellers maa tilbringe Natten udenfor Murene. Ogsaa om Fredagen lukkes de i Middagstimen fra Kl. 12—2 i den Tid, Tyrkerne ere i Moskeen. Det skal nemlig være hændet, at Beduinerne have benyttet sig af Leiligheden og plyndret en Deel af Byen ud, medens den tyrkiske Vagt var i Moskeen. Forat forebygge Gjentagelser heraf, holdes nu Portene lukkede, paa det at Vagten uhindret kan forrette sin Andagt.

Den nuværende Befæstning har kun Betydning som Værn mod de omstreifende Beduinhorder, som aldrig føre Stormstiger eller Beleiringsredskaber med sig. Overfor en europæisk Hær vilde den ikke kunne holde sig 24 Timer. Selv om Mure og Bastioner vare langt stærkere, vilde det dog ikke hjælpe, da den kan beskydes fra de omliggende Høider, hvoraf de mod Syd og Øst ere høiere end Jerusalem. Først naar der paa disse blev anlagt detacherede Forter, kunde Jerusalem atter blive en Fæstning af Betydning, men der er ingen Udsigt til, at Jerusalem vil faae saa stor strategisk eller politisk Betydning, at saa bekostelige Fæstningsværker ville blive anlagte.

*) Den sagkyndige G. Rosen, tidligere preussisk Consul i Jerusalem, paastaaer dog, at der i Oldtiden, og altsaa ogsaa paa Christi Tid, ingen Port fandtes paa den østre Tempelmuur (Das Haram von Jerusalem 1866, S. 16). I saa Fald er Traditionen om Christi Indtog gjennem den gyldne Port aldeles uhjemlet.

III.

Vandforsyning.

I nøieste Sammenhæng med Befæstningen stod Vandforsyningen. Jerusalem og Omegn er ikke rig paa Kilder og man maatte derfor med Kunst bøde paa Naturens Armod. I dette Øiemed er der endnu stedse en Mængde Cisterner i Byen, deels murede Brønde, deels udhuggede i Klippegrunden; de fleste af dem hidrøre fra Oldtiden; i disse opsamles Regnvandet, og dette er saa rigeligt, at det næsten slaaer til. Men for den langt stærkere Befolkning i Oldtiden kunde dette ikke være tilstrækkeligt, tilmed under de mange Beleiringer, hvor en stor Hærstyrke var samlet indenfor Murene. Ogsaa ved Tempeltjenestens Offringer og Renselser brugtes en Mængde Vand. For at skaffe dette til Veie var der alt fra Oldtiden af anlagt store Vandværker. I Anlæget af disse vistes overordentlig Dygtighed, navnlig har Kong Ezechias faaet et stort Navn, idet han forstod at skjule Kilderne i Byens Omegn og lede Vandet fra dem ind i Vandbeholdere tæt under Muren eller ind i Byen selv. Saaledes havde, i Modsætning til, hvad der ellers pleier at finde Sted under slige Forhold, de Beleirede rigeligt Vand, medens Beleirerne plagedes af ulidelig Tørst. Enkelte Navne paa disse Vandbeholdere, som ogsaa omtales i det nye Testamente, ere bekjendte, saaledes Bethesda Dam og Dammen Siloam. De kunne endnu eftervises, som oftest i en meget forfalden Stand, tildeels ere de endnu i Brug; ikkun om Navnenes Identification hersker der Uenighed, men de frembyde en særdeles antikvarisk Interesse, da enkelte af dem naae op til Salomons Tider.

En af Vandledningerne havde en betydelig Udstrækning

i Lighed med Vandledningerne i Roms Campagne. Den fører endnu Vandet i en Strækning af omtrent halvanden Miil fra de saakaldte Salomons Damme, beliggende hinsides Bethlehem paa Veien til Hebron.*) Efterat have naaet Jerusalem gaaer den Østen om Zion og antages at udmunde paa Harampladsen. Det er upaatvivleligt denne Vandledning, som Landshøvdingen Pontius Pilatus lod anlægge eller udbedre for Templets Penge, hvad der fremkaldte stor Tumult blandt Jøderne.**)

I Jerusalems umiddelbare Nærhed finde vi strax udenfor Jaffaporten i den vestre Deel af Hinnomsdalen to store Vandbeholdere med en Længde af den ene 300 Fod den anden 600 Fod, Bredde af 200 Fod og 18 til 20 Fod dybe. Siderne ere opmurede og Trappetrin føre ned i dem, begge ere yderst forfaldne og om Sommeren uden Vand. De kaldes nuomstunder Mamilladammen og Sultandammen. Man har troet i dem at gjenkjende den øvre og nedre Gihons Damme. Den første af disse var det, hvis Kilde Kong Ezechias tilstoppede under Sancheribs Beleiring og førte dens Vand indenfor Byens Omraade (2 Krønn. $32_{,30}$, 2 Kong. 20_{20}, jvfr. Es. $36_{,2}$); d. e. til den nedre Gihons Dam, thi denne var, skjøndt beliggende udenfor Murene, dog dækket fra disse, saa at Fjenden ikke kunde faae Adgang til den. Ved den øvre Gihons Dam var det senere, at Propheten Esaias søgte at sætte Mod i den forsagte Kong Achas og udtalte Forjættelsen om den jomfrufødte Messias, hvis Navn skal være Immanuel (Es. $7_{,3}$ flg.). Imidlertid er det dog tvivlsomt, om det virkeligt er denne Dam, eller om den ikke

*) Om disse see under Afsnittet „Hebron og Mamre Lund.“

**) Josephus, den jødiske Krig, Bog 2, Cap. 9. Naar det siges, at denne Vandledning var 400 Stadier d. e. 10 danske Mile lang, da maa dette vistnok betragtes som en Afskriverfeil for 40 Stadier ell. een dansk Mil, hvilket passer paa den omtalte Vandledning.

snarere maatte søges paa Byens daværende Nordside.*) Andre ville søge den nedre Gihons Dam i den saakaldte Ezechiæ Dam, som nu findes indenfor Byens Mure. Den er fuld af Vand, som den faaer tilført fra den nedre Dal; til alle Sider er den omgivet af Huse og høie Bygninger, der hæve sig brat op af Vandet og give den et yderst malerisk Udseende. Skulde det være den Ezechiæ Dam, som omtales i 2 Krønn. 32.30, og som altsaa i Oldtiden maa have ligget udenfor Murene? Og skulde denne Dam maaskee være det „Gihon i Dalen“, ved hvilket Salomon blev salvet til Konge**) (1 Kong. 1.38)? Det maa dog bemærkes, at Navnet „Ezechiæ Dam“ støtter sig ikke til nogen gammel Tradition; tidligere hed den „den hellige Gravs Dam“ eller „Badedammen“, fordi der ligger et offentlig Bad i Nærheden. Først i det 17de Aarhundrede fremsattes den Formodning, at det skulde være den af Kong Ezechias anlagte Dam, uden at der dog kan føres noget historisk Beviis derfor. Hine Spørgsmaal ere derfor vanskelige at besvare, efterdi Beskrivelserne i det gamle Testamente ere temmelig ubestemte; dengang var det Stedligheder, som vare alle bekjendte, medens nu Terrainforhold og Fæstningsmure ere ganske forandrede. Ikkun dette staaer fast, at der nuomstunder findes tre store Vandbeholdere i den vestre Deel; de to udenfor Staden uden Vand, den tredie indenfor Murene med Vand. Hvor Gihons Kilde, som Kong Ezechias

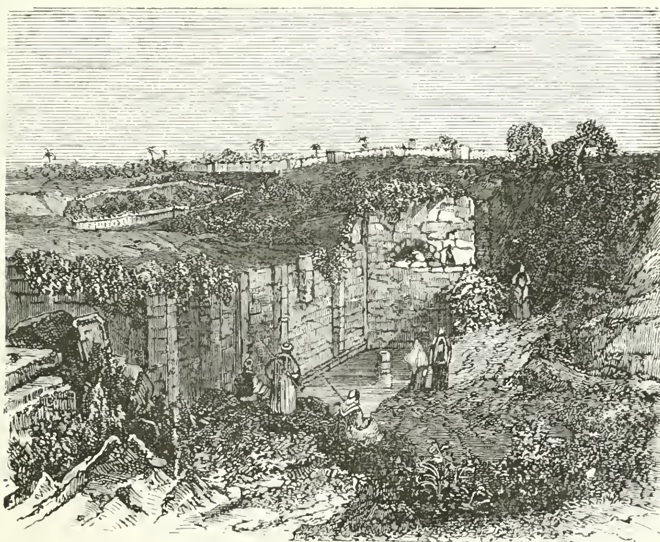
---

*) Saaledes hævder W. Krafft, at de tvende Damme, som Ezechias bragte i Forbindelse med hinanden, ikke ere de tvende Damme udenfor Byen, men derimod begge vare beliggende i Tyropæonsdalen, den øvre i dennes nordlige Deel udenfor Byens daværende Muur, den nedre i dens sydlige Deel. (Die Topographie Jerusalems 1846, S. 122). Samme Anskuelse hos G. Williams (The holy city, 1849. II, p. 469 flg.)

**) Denne Mening opstiller Captain Warren i The recovery of Jerusalem, p. 237.

lod skjule, skal søges, er endnu en uløst Gaade; man har gjættet paa forskjellige Steder, men uden Resultat.

Gaae vi rundt om Byen til den østre Side, da træffe vi atter Kilder og Vanddamme. Henimod den sydlige Spids af Bjerget Ophel, vendt ind imod Tyropæonsdalen, findes en Kilde med et Bassin, hugget ud i Klippen, til hvilket man stiger ned ad flere Trin, og foran dette er atter en Vandbeholder, som gjennemstrømmes af Kildens Vand. Saavel Beliggenhed (efter Josephus' Beskrivelse, thi Skriften selv giver ingen Antydning herom) som gamle Traditioner overtyde os om, at dette er den navnkundige Siloam Kilde og Dam. Om dette „sagte rislende Vand", som Israels

Siloam Dam.

Folk i sin Taabelighed foragter, taler Propheten Esaias i det bekjendte Sted (Es. $8_{6,}$). Ogsaa i Nehem. $3,_{15}$ findes den nævnet. Meest bekjendt er den dog bleven ved Jesu Befaling til den Blindfødte i Joh. $9,_{7}$, at han skal toe sig i Dammen Siloam. Selve Dammen eller Vandbeholderen er

nu temmelig forfalden. 53 Fod lang, 18 Fod bred og omtrent ligesaa dyb. Den er kun tildeels fuld af Vand, idet Vandet fra Kilden ikke opsamles i den som tidligere, men løber gjennem den forat vande Haverne længere mod Syd. Nogle Søilestykker synes at være Levninger af en Kirke, som tidligere har været bygget over den. Det Taarn i Siloam, som paa Christi Tid faldt ned og slog flere Mennesker ihjel (Luk. $13._4$), har muligviis været opført paa Bjerghøiderne ovenover Siloam Dam.

Siloam Kilde modtager sit Vand fra en anden Kilde i Kedronsdalen paa den østre Side af Høien Ophel, og dette har maaskee fremkaldt dens Navn Siloam, som betyder Udsending (Joh. $9._7$) fordi den nemlig er udsendt fra en anden Kilde. Med denne staaer den i Forbindelse ved en 1700 Fod lang Canal, som er hugget ud gjennem Klippen i mangfoldige Vindinger og Krumninger. Dette viser, at man ved dens Anlæg ikke har fulgt en mathematisk Beregning, men paa Lykke og Fromme hugget sig frem, hvilket da atter tyder paa en fjern Oldtid.*) Hiin anden Kilde, fra hvilken Siloam modtager sit Vand, kaldes nu Jomfru Marias Kilde. Den bestaaer ligeledes af et Bassin og en Dam, begge liggende henved 25 Fod i Dybden, hvorfor man maa stige ned ad 32 Trappetrin, udhuggede i Klippen. De store Stene, hvormed Jomfru Marias Kilde er opsat, samt et Par gamle nu ulæselige Indskrifter, tyde hen paa, at ogsaa den maa være af høi Ælde, muligviis det er den samme, som i

*) Den engelske Captain Warren, som paa Ny har undersøgt denne Kanal i December 1867, holder for, at den er et Værk af Kong Ezechias, da han paa Grund af Assyrernes Overgreb tilstoppede Kilderne udenfor Byen og ledede Vandet ind i den (2 Krønn. $32,_{30}$ og 2 Kong. $20,_{20}$). — Krafft opstiller den Formodning, at den er endnu ældre og er et Værk af Salomon, som ledede Vandet herned for at kunne vande de store kongelige Haver, som laae nedenfor. (Die Topographie Jerusalems, S. 128).

Nehem. 2,13 kaldes Dragekilden. Sit nuværende Navn har den faaet efter en gammel Legende, at Jomfru Maria i den skal have tvættet Jesusbarnets Linned. Baade den og Siloam ligge udenfor Murene, men de maae i Oldtiden enten have ligget indenfor Murene eller været dækkede paa en saadan Maade, at man fra Tempelpladsen under en Beleiring kunde have Adgang til dem.

Ved Jomfru Marias Kilde er der den Mærkelighed, at Vandet har et intermitterende Løb; i Løbet af nogle Minutter kan det pludselig bryde frem i større Mængde og fylde Beholderen og hører derpaa atter op. Det Samme gjælder da, skjøndt i ringere Grad, om Vandet i Siloam Kilde. Aarsagen til dette Phænomen, som kun skal finde Sted to eller tre Gange om Sommeren, maa vistnok søges i de skjulte Tilløb, som Jomfru Marias Kilde har, og som endnu ikke ere kjendte, muligviis de findes under Harampladsen, Andre ville søge dem i Kedronsdalen. Paa Grund heraf har man (Robinson) opstillet den Formodning, at Jomfru Marias Kilde skulde være Bethesda Dam, hvorom den sagnagtige Tilsætning i Joh. 5,4, som senere er kommen ind i Evangeliet, fortæller, at „en Engel paa visse Tider foer ned i Dammen og oprørte dens Vande".*) Andre ville derimod søge Bethesda Dam i den store, nu tomme og tørre Vandbeholder, som findes Nord for Tempelpladsen. Imidlertid er det rimeligere, at denne har været en Fæstningsgrav. Atter Andre ville finde Bethesda Dam i den saakaldte „Jomfru Maria Bads Dam", som findes udenfor Stephansporten. Men indtil videre bliver det uafgjort, hvor Bethesda Dam skal søges. Der er saamange Rester af Damme og

*) Folkesagnet vil forklare Standsningerne ved en uhyre Drage, som ligger gjemt paa Bunden og stundom suger Vandet til sig, hvilket Sagn rimeligviis er fremkaldt ved Benævnelsen Dragekilden hos Nehemias.

Vandbeholdere, som ligge begravne i Jerusalems Grusdynger, at det er umuligt med Bestemthed at udtale sig for nogen af dem, da Skriften kun angiver dens Beliggenhed ved Faareporten (Joh. 5,2), men hvor denne laa, vides heller ikke.

Om de her nævnte Kilder og Vanddamme er det endnu uoplyst, hvorfra de faae deres Tilløb. Den eneste virkelige Kilde eller Brønd, som nu kjendes i eller ved Jerusalem, er den saakaldte Hjobs (eller vel rettere Joabs) Brønd, som er lidt nedenfor Mødestedet mellem Tyropæons, Hinnoms og Kedrons Dal. Den er 125 Fod dyb og overbygget. Traditionen har vistnok Ret, naar den i denne Brønd paapeger den gamle Kilde Rogel, som var et Grændsemærke mellem Judæ og Benjamins Stammer (Josva 15,7 og 18,16). Ved denne Kilde var det, at Joab (deraf maaskee Navnet) og Præsten Abjathar kronede Davids oprørske Søn Adonja til Konge, som i den Anledning her anstillede store Offringer, men forfærdet flygtede med sine Tilhængere, da de pludselig hørte Jubelraabene og Basunstødene fra „Gihon i Dalen“, hvor Salomon samtidigt blev salvet til Konge efter Davids Befaling af Propheten Nathan (1 Kong. 1). — Den kaldes ogsaa Nehemiæ Brønd, fordi den middelalderlige Legende vilde vide, at det var i denne Brønd, at Nehemias atter fandt den hellige Ild, som Præsterne havde skjult her ved Templets og Stadens Ødelæggelse af Nebukadnesar, og herfra atter førte den ind i det nye Tempel (2 Makk. 1,19–24). — I stærke Regnskyl stiger stundom Vandet i den dybe Brønd saa høit, at det løber over og vander og frugtbargjør den nærliggende Strækning.*) I det Hele har Bjergaffaldet mellem Siloam Kilde og Brønden Rogel et vakkert Udseende med sine mange Figen- og Oliventræer samt Græs og

*) Ifølge E. G. Schultz (Jerusalem 1845, S. 40) er det ikke Brønden Rogel selv, som flyder over, men tvende Kilder i dens Nærhed.

mange Urter, hvad vel Altsammen skyldes de nærliggende Kilder og deres Vanding.

Endeligt maa bemærkes, at under Harampladsen findes en Mængde Cisterner og Vandbeholdere, som have været benyttede ved Tempeltjenesten. De synes alle at have staaet i Forbindelse med hinanden gjennem et Net af Kanaler, som var udhugget i Klippen. Vandet løb da fra den ene til den anden, og det Overflødige førtes maaskee til Mariakilden og Siloam Kilde. Et Par af disse Vandbeholdere ere af en overordentlig Størrelse, næsten som det Indre af en Kirke. Imidlertid er Adgangen og Undersøgelsen af disse meget vanskelig, ja næsten umulig, da Tyrkerne skinsygt vaage over, at Europæerne ikke efterforske eller grave paa denne Plads, paa hvilken deres Helligdom, Omarmoskeen, er opført. Det er rimeligt, at om der engang vindes større Frihed i saa Henseende, man da her vil finde Nøglen til mange Gaader ved Jerusalems Vandforsyning, navnlig Indblik i den Sammenhæng, hvori de forskjellige Kilder, Brønde og Beholdere have staaet med hinanden.

Disse store Vandbeholdere under Tempelbjerget i Forening med Siloam Kilde og Dragebrønden faae hos Israels Propheter en særlig religiøs Betydning som Sindbilled paa den hellige Aand, der i Frelsens Dage skal fra Jerusalem udgaae over den ganske Jord. Saaledes varsler Joel, at der skal udspringe en Kilde fra Herrens Huus og vande Sittims Dal (3,$_{23}$), og Ezechiel skildrer udførligere i et Fremtidssyn (47,$_{1-12}$), hvorledes der fra det nye Tempel skal udspringe Vand mod Øst, som samler sig til en Livets Strøm med Livsens Træer paa begge Sider, hvilket Syn atter fremstilles i Joh. Aab. 22,$_{1-3}$. Ligeledes varsler Zacharias om de levende Vande, som skulle udspringe fra det nye Jerusalem, Halvdelen mod Øst og Halvdelen mod Vest (14,$_{8}$). Det er uden Tvivl disse Steder, som Christus har for Øie i Joh.

7,38: „hvo, som troer paa mig, af hans Liv skal, som Skriften siger, flyde levende Vandstrømme", idet den Troende sammenlignes med Templet i Jerusalem (jvfr. Joh. 2,21, 1 Kor. 6,19, 6,16): ligesom der af dettes Indre (ἐκ τῆς κοιλίας) udspringer Kilder, saaledes Aandens levende Vidnesbyrd af den Troendes Hjerte.

IV.

Tempelpladsen — Haram es Sherif.

Haram es Sherif d. e. den ædle Helligdom kalde Araberne Omarmoskeen i Jerusalem, som indtager den høieste Rang næstefter Moskeerne i Mekka og Medina. Deraf kommer da atter Harampladsen som Benævnelse paa den vidtomfattende aabne Plads. Denne har for os særdeles Interesse, fordi den utvivlsomt er Tempelpladsen, den Plads, hvor Salomons og senere Herodes' Tempel var opført. Denne Plads er 1500 Fod lang og 900 Fod bred, indtager henved en Sjettedeel af Jerusalem. Dens Fladerum kan maaskee anslaaes til 27 Tønder Land,*) hvilket bliver fire eller fem Gange saa stort som Kongens Nytorv. Den er omgivet og støttet af en fast Muur, som paa Udsiden hæver sig 50—80 Fod over den omgivende Jord. Man har udregnet, at over 200,000 Mennesker kunne rummes paa den; men det maa ogsaa erindres, at paa denne Plads udenom Templet var Israels Folk forsamlet fra hele Landet paa de store Høitidsfester, medens kun Præsterne havde Adgang til den egentlige Helligdom. Og ikke blot paa de store Fester, men

*) Vald. Schmidt, Reise i Grækenland, Ægypten og det hellige Land, S. 318.

hele Aaret igjennem var den store Forgaard, som omgav Templet, og som var indhegnet af pragtfulde Søilegange, et almindeligt Samlingssted. Den kaldtes Hedningenes Forgaard, thi til den havde Alle Adgang uden Hensyn til Religion eller Nationalitet. Her færdedes Frelseren ofte i den vrimlende Folkemængde, lærte og øvede sine Mirakler, og efter hans Bortgang hans Apostle paa samme Viis.

Tempelpladsen dækker over det gamle Moriabjerg, hvis Høide er 2400 Fod over Middelhavet, noget lavere end Zionsbjerg, som rager op over det. Den vidtstrakte Flade er blevet dannet ved, at man deels har hugget Noget bort af den oprindelige Klippeflade, deels har tilbygget Hvælvinger mod Nord og Syd og lagt Terrasser udover disse forat vinde Plads til de mange Buegange og Haller, som omgave Templet, og i hvilke Folkemasserne samledes. Paa dette Sted var et af Oldtidens største og berømmeligste Bygningsmonumenter opført, thi Templet i Jerusalem kunde i sine colossale Steenmasser maale sig med Roms Colossæum, ja selv med Ægyptens Pyramider, og i Pragt og Herlighed kappedes det med Lilleasiens berømteste Templer. Medtager man de vældige Grundmure og Terrasseanlæg, da er Harampladsens østlige Grundmuur mere end dobbelt saa lang som en af Siderne i den store Pyramide, og Høiden af den samme Muur var næsten en Trediedeel af Pyramidens, ja vilde man maale Afstanden fra Kedronsdalens Dyb til Tempelhøiden, som reiste sig derover, da bliver dette kun 60 Fod mindre end hele Pyramidens Høide.*) Det kan derfor ikke undre os, at Jesu Disciple med patriotisk Stolthed pegede paa dette herlige Bygningsværk, som skinnede i Marmor

---

*) Edinburgh Review Januar 1873 (Norsk Tidsskrift 1874, S. 237). Det maa erindres, at Kedronsdalen var i Oldtiden dybere, og Moriabjergets Affald steilere end det nu er, da det for en Deel er dækket af nedstyrtede Ruin- og Grusmasser.

og Guld, og udbrøde: „Mester, see hvilke Stene og hvilke Bygninger!" (Marc. 13,1). Men mærkeligere end disse pragtfulde Bygninger er dog Jesu Svar: „af disse store Bygninger skal der ikke blive Steen paa Steen, som jo skal nedbrydes!" Thi denne Spaadom er gaaet i bogstaveligste Opfyldelse. Af de store Bygninger, d. e. Templet selv, som reiste sig over Terrasserne, og for hvis Skyld de vældige Construktioner vare opførte paa Bjergets Top, er der ikke blevet Steen paa Steen tilbage: det er saa sporløst forsvundet, at de Lærde føre vidtløftige Forhandlinger, om Templet har staaet i den nordlige Deel eller midt paa Pladsen eller i det sydvestre Hjørne. Der er ikke blevet en eneste Steen liggende, som kunde sige os: her stod Templet. Det Eneste, som er blevet tilbage, er selve Terrassen og Underbygningen, som kan overtyde os om, at det virkeligt er historisk Sandhed, og ikke et østerlandsk Æventyr, at her har et af Verdens ypperste Monumenter havt sin Plads.

Da Kong David byggede sin Kongeborg og byggede Muren omkring Zion, laa Moria Bjerg udenfor Staden. Paa dets Top havde Jebusiten Ornan en Tærskeplads d. e. en aaben, fri Plads, paa hvilken Kornet blev udtærsket af Oxer, og hvor Vinden med Lethed kunde føre Avnerne bort; netop derfor laae slige Tærskepladser gjerne oppe paa Høiderne. Denne Plads kjøbte David for 600 Guldsekler og reiste derfor et Alter for Herren (1 Krønn. 21). Det var Davids Ønske her at opføre et stort og pragtfuldt Tempel, men dette blev ikke tilstedt ham. Han maatte da overlade dette til sin Søn Salomon og selv nøies med at træffe de nødvendige Forberedelser med at samle Materialier og hidkalde dygtige Haandværkere fra hele Landet (1 Krønn. 22).

Først under Salomon byggedes Templet. Det har upaatvivleligt som alle saadanne Bygninger staaet paa Bjergets Top, hvorfra det kunde sees vide omkring. De nyeste Undersøgelser have efterviist, at Morias oprindelige Aasryg har løbet i Retningen Nordvest til Sydost, saaledes at den falder temmelig steilt af mod Nordost og Sydvest.*) Da nu denne Aasryg var for smal til at afgive en Grundflade for Templet med dets Forgaarde og Buegange, maatte den udvides ved Kunst, og i dette Øiemed lod Salomon deels en Deel af den ru Klippeflade borthugge, deels svære Qvadersteen opmure ved Siderne, herved vandtes en Grundflade, paa hvilken Tempelbygningerne bleve reiste. Den Fiirkant, som fremkom, antages at have været 900 Fod fra Vest til Øst og 600 Fod fra Nord til Syd, altsaa at have omfattet hele Midtpartiet af den nuværende Haramplads, men ikke den nordlige og sydlige Deel af den. Foruden Forgaarden anlagdes om Templet pragtfulde Søilehaller. En af disse finde vi omtalt i Joh. 10,23, hvor det fortælles, at Jesus vandrede i Salomons Buegang og her kom i Strid med Jøderne; ligeledes i Ap. Gj. 3,11, hvor Folket strømmer sammen om Peter og Johannes i Salomons Buegang. Dog er det sandsynligt, at dette ikke er den oprindelige som vistnok er bleven ødelagt tilligemed Templet af Nebukadnesar, men en senere Ombygning af den, som har beholdt det gamle Navn. Endvidere opførte Salomon Sydost for Templet en pragtfuld Kongeborg. Alle disse Bygninger bleve omgivne med stærke Mure, der sluttede sig til Murene omkring Zion, og herved var Templet draget ind med i Jerusalems Befæstning, i hvilken det siden spiller en vigtig Rolle.

Al denne Pragt og Herlighed blev ødelagt, da Nebukadnesar 588 f. Chr. erobrede Jerusalem, Templet og Konge-

*) Our work in Palestine. 1874. — G. Rosen: Das Haram von Jerusalem. 1866.

borg gik op i Luer og Murene bleve nedrevne. I 50 Aar laa Alt hen som Ruiner, da fik Jøderne under Perserkongen Cyrus Tilladelse til atter at vende tilbage og reise deres Stad og Tempel. Men det nye Tempel var kun ringe og uanseeligt i Sammenligning med den gamle Glands, og Propheterne maatte sætte Mod i det forsagte Folk ved at vise hen til den kommende Messias, som skulde gjøre det nye Tempels Herlighed langt større end det gamles.

Under de syriske Kongers Undertrykkelse led atter Byen haardt, de befæstede Bjerget Akra, der vistnok maa søges Nordvest for Harampladsen, og havde her en Fæstning, som beherskede baade Templet og Staden. Makkabæerne afrystede det forhadte Aag, og forat bevare Uafhængigheden sløifede de aldeles den syriske Fæstning, jævnede Klippen Akra, udfyldte Dalen mellem den og Moria og udvidede derved Tempelpladsen til dens nuværende Størrelse mod Nord. Endelig opførte de i dens nordvestre Hjørne en ny Fæstning, Baris, som skulde tjene til Beskyttelse for Templet.

Idumæeren Herodes den Store ombyggede Alt og reiste Templet i en Glands og i et Omfang, som skaffede det Ry over den ganske Verden. Fæstningen Baris byggede han endnu stærkere og gav den Navn Antonia efter sin Velynder Antonius. Den var omgivet af høie Mure og Taarne, indesluttede en Mængde Værelser og Pragtsale foruden Kaserner for Soldaterne, saa at den var som en liden By for sig.*) Ved tvende Trapper blev den sat i Forbindelse med Tempelpladsen, saa at man med Lethed kunde bringe en væbnet Styrke ind paa denne, som laa lavere end Fæstningen og kunde overskues fra denne, og derved standse udbrydende Oprør og Tumulter.**) Dernæst føiede Herodes et

*) Josephus, Jødiske Krig femte Bogs femte Kapitel.

**) Opad disse Trapper var det, at Paulus maatte bæres af de romerske Soldater, da de rasende Jøder nede paa Tempelpladsen

meget stort Stykke til Tempelpladsen Syd for Helligdommen. Han inddrog her først de store Tomter i Sydost, hvor tidligere Salomons Palads havde staaet, og dernæst forat have en ligelig Fiirkant foran, lod han paa det sydvestre Affald af Moria opføre Piller og Hvælvinger, over hvilke Terrassen blev ført hen. Herved kom Grundfladen for hans Tempel til at danne et Kvadrat, saa hver Side var 900 Fod lang, hvilket stemmer med Josephus' Angivelse, at Templet var sex Stadier i Omkreds.*)

De Pragtbygninger og herlige Marmorhaller, som bleve opførte paa denne Grund, vare endnu under Arbeide, da Jesus traadte frem og lærte Folket (jvfr. Joh. Ev. $2_{,20}$). I Buegangene her talte han ofte ved de store Fester og bekæmpede Pharisæernes Hykleri og Falskhed, og herfra forjog han de Handlende, som vanhelligede Stedet med deres Kjøb og Salg. Her varslede han om Templets Ødelæggelse og sin egen Opstandelse —

Fyrretyve Aar derefter
Salem saae en anden Gjæst,
Ørnen med de glubske Unger
Krig og Oprør, Pest og Hunger —**)

det var Romerne, som skulde bringe det prophetiske Ord i en rædsom Opfyldelse. Templet og Buegangene gik op i Luer, der blev ikke Steen paa Steen tilbage.

I tvende Menneskealdere laa Tempelpladsen som en øde Gruushob. Da fandt Keiser Hadrian paa at omskabe Jeru-

---

vilde ihjelslaae ham (Ap. Gj. $21_{,35}$), og herfra var det, at han holdt den i Ap. Gj. 22 meddeelte Tale. Borgen Antonia, i hvilken Paulus derefter bringes ind, kaldes ἡ παρεμβολή (Ap. Gj. $21_{,34;37}$). Det er den samme, som i Evangelierne kaldes τὸ πραιτώριον (Matth. $27_{,27}$, Mc. $15_{,16}$, Joh. $18_{,28}$, $19_{,9}$), hvor Pilatus havde Bolig, og hvor Jesus blev underkastet Forhør og raa Mishandling af Soldaterne.

*) Jødiske Krig $5_{,5}$.

**) Brorsons Svanesang.

salem til en hedensk Pragtby, *Ælia Capitolina:* hvor Jehovas Tempel havde staaet, lod han opføre et Tempel for Jupiter Capitolinus. Julian den Frafaldnes fortvivlede Forsøg paa at gjenopreise det jødiske Tempel forat gjøre Christi Spaadom til Jntet, mislykkedes aldeles. Naar og hvorledes Hadrians Jupitertempel er blevet ødelagt eller forsvundet, vides ikke. Da Jerusalem faldt Aar 636 i Arabernes Hænder, opførte disse en pragtfuld Moskee, den samme, som endnu staaer. Da Korsfarerne 1099 indtoge Byen, flygtede Muselmændene herhen, men bleve af de christne Riddere skaanselløst huggede ned, Mænd, Qvinder og Børn, saa at hele Tempelpladsen var en Blodpøl, i hvilken man vadede indtil Anklerne og Knæerne. Efter denne „normanniske Gudsdyrkelse" blev Moskeen omdannet til en Kirke, Halvmaanen toges bort og et forgyldt Kors reistes istedenfor. Kirken fik Navn af *Templum domini* og værnedes af de tappre Tempelriddere, hvilke toge deres Navn deraf. Men Jerusalem faldt atter i Tyrkernes Hænder, og Kirken blev atter omdannet til Moskee, hvad den er den Dag idag. Saaledes have alle de store Verdensreligioner reist deres Helligdomme paa denne Plads, indtil den endelig er bleven i uforstyrret Besiddelse hos den falske Prophets Tilhængere. Men ogsaa heri har Sandheden bekræftet sig, thi den Dag er forlængst brudt frem, da der hverken skal tilbedes paa Garizim eller paa Moria, men over den ganske Jord skulle Troens Pauluner bygges (Joh, 4,21–24).

Saa er da nuomstunder Tempelpladsen en tyrkisk Helligdom, hvortil Adgangen strængeligt er forbuden Jøder og Christne. Vi fik under vort Ophold ikke Leilighed til at betræde den, men maatte nøies med den forøvrigt meget gode

Oversigt, som man har over den fra Oliebjerget. Nærmer en Franker sig Harampladsen, hilses han med Skjældsord, og om disse ikke holde ham tilbage, med Steenkast. I forskjellige Gyder og Porte, som føre henimod Harampladsen, er en Steen ophængt i en Snor, det vil paa Tyrkisk sige: forbuden Adgang. En Fremmed, som af Nysgjerrighed eller Videbegjær listede sig ind og blev opdaget, vilde utvivlsomt strax blive dræbt af den fanatiske Folkehob.

I allersidste Tid er dog heri skeet nogen Ændring. De Fremmede kunne nu i Regelen faae Adgang til Omarmoskeen ligesom til Moskeerne i Cairo og Constantinopel mod Erlæggelse af en Pengesum. For Sikkerheds Skyld maae de ledsages af tyrkisk Vagt og nøie vogte sig forat forstyrre Muselmændene i deres Andagtsøvelser. Udgravning tillades paa ingen Maade indenfor selve Harampladsen, men vel udenfor Muren, hvor Grunden ikke længer agtes for hellig.

Herved er det lykkedes Videnskabsmænd og Forskere i al Fald at vinde et Overblik over Pladsen og de Antydninger, som den kan give til Forstaaelse af Oldtidens Bygningsværker. Saaledes udgav den preussiske Consul G. Rosen, hvis Ophold i selve Jerusalem gav ham god Leilighed til archæologiske Studier, en Beskrivelse over Harampladsen.*) Navnligt have Englænderne arbeidet med stor Iver. Captain Wilson anstillede i Vinteren 1864—65 meget grundige Undersøgelser, ved hvilke Hollænderen Van de Veldes fortrinlige Kort (1858) ydede god Hjælp. Det i London stiftede Selskab, Palestine Exploration Fund, hvis Formaal er at fremme Kjendskab til det hellige Land ved Undersøgelsesreiser og Udgravninger, udsendte Captain Warren med nogle engelske Underofficerer af Ingeniørcorpset, som skulde staae ham bi. Han anstillede Udgravninger og Efter-

*) G. Rosen, Das Haram von Jerusalem und der Tempelplatz des Moria. 1866.

forskninger fra Februar 1867 til April 1870 og lod sig ikke afskrække ved de Hindringer, som Paschaen og de tyrkiske Magthavere ideligt lagde ham i Veien. Det lykkedes herved at vinde Klarhed over Terrainforholdene i det gamle Jerusalem og at bringe flere omstridte Spørgsmaal til en utvetydig Afgjørelse.*)

I den Skikkelse, hvori Harampladsen nu viser sig, erkjendes den strax for et Værk af menneskelig Kunst. Den oprindelige Klippeflade er deels bleven borthugget, deels overdækket med store Qvadersteen, hvorved en jævn Grundflade af meget stor Udstrækning er fremkommen. Hele dette Arbeide skriver sig aabenbart fra den jødiske Oldtid, thi Araberne have ikke havt saa stor Plads nødvendig for at opføre Omarmoskeen, ei heller Romerne forat bygge deres Jupitertempel. Derimod behøvede det herodianske Tempel, som paa alle Sider var omgivet af pragtfulde Buegange, en meget stor Plads, som maatte være jævn overalt. Undersøgelserne have da ogsaa bekræftet, at de Hvælvinger, som støtte den sydvestlige Deel, ere af herodiansk Oprindelse, medens den midterste Deel af Harampladsen er et Værk af Salomon og rimeligviis hans nærmeste Efterfølgere.

Midt paa Harampladsen hæver en anden Terrasse sig i en Høide af 10 eller 12 Fod. Man stiger op paa den ad Trapper, og paa den er Omars Moskee opført. Ogsaa denne Terrasse skriver sig utvivlsomt fra den jødiske Oldtid, og paa den har det egentlige Tempel staaet, som nu er ganske forsvundet.

Kommer man nu ind i Omars Moskee, da hæver sig

*) Cfr. The Recovery of Jerusalem 1871.

lige i dens Midte en nøgen Klippetop, 50 Fod lang og 40 Fod bred, som rager henved 6 Fod op over Gulvet og er omgivet med et Gitterværk. Denne Klippetop er furet med en Rende og gjennemboret med et rundt Hul ligesom Aabningen til en Cisterne, men har dog aldrig været benyttet som saadan, da der ikke i dets Rand findes de sædvanlige Mærker af Toug eller Reb, hvori Krukkerne eller Spandene drages op. Under denne Klippetop befinder sig et Rum, til hvilket man stiger ned ad Trappetrin. Gulvet i dette Rum er belagt med Marmor, og i dette findes en Plade, som dækker over en huul Brønd underneden. Men denne Marmorplade maa paa ingen Maade løftes fra sin Plads, thi efter Muhamedanernes Forsikkring dækker den over Indgangen til Paradis.

Klippen, som rager op, er *es Sakhra*, Muhamedanernes hellige Fjeld. Thi fra den, fortælle de, var det, at Muhamed gjorde sin vidunderlige Reise op gjennem alle Himle, og der skal endnu sees Spor af Engelen Gabriels Hænder paa den, thi Engelen maatte med Vold og Magt holde Klippen tilbage, som endelig vilde gjøre Himmelreisen med Muhamed. Endnu bestandig svæver den efter Muhamedanernes Forsikkring frit i Luften uden nogen Støtte. Denne Klippe danner det egentlige Centrum i Moskeen, og det er aabenbart, at den har været bestemmende for dennes Bygningsanlæg.

Men hvad har *es Sakhra* oprindelig været? Thi det er klart, at Muselmændene have ikke bragt den frem forat fortælle Muhameds Himmelreise, men de have forefundet den i dens nuværende Skikkelse og have dertil knyttet deres Sagn. Det er ligeledes klart, at heller ikke Romerne have bragt den frem til deres Tempel, men at ogsaa de have forefundet den saaledes. Saaledes maae vi gaae tilbage til den jødiske Oldtid, og naar vi betænke, at vi her have den

øverste Top af Moria Bjerg, saa er der al Grund til at antage, at denne nøgne Klippeflade er en Deel af Jebusiten Ornans Tærskeplads, hvilken David kjøbte, og hvorpaa Salomon opførte Helligdommen. Naar man imidlertid videre har villet slutte, at selve det Allerhelligste har staaet her, da lader det sig ikke forene med Kubbeth es Sakrahs centrale Plads, thi det Allerhelligste var beliggende i den vestre Deel af Templet, og dette vilde da ikke faae tilstrækkelig Plads til at udstrække sig mod Øst. Rimeligere er det derfor at antage, at det har været Pladsen for det store Brændofferalter, som stod i Templets Forgaard, hvor de store Offringer bragtes for Land og Folk. Og nu vil man kunne forstaae, hvad det runde Hul og Klippehulen og Brønden underneden have at betyde: det har været Afløbsrender for Blodet af de slagtede Offerdyr, som herigjennem løb ned i de underjordiske Kanaler og førtes ud i Kedronsdalen. Denne Anskuelse, at es Sakhra har været Pladsen for Brændofferalteret, har vundet stedse flere Tilhængere for sig, og hermed er da i al Fald et Udgangspunkt vundet til at bestemme Templets Beliggenhed.

Foruden den lukkede Brønd under es Sakhra findes der en Mangfoldighed af Cisterner, Kanaler og Vandbeholdere under Harampladsen. Nogle af disse ere undersøgte, men til de fleste have Tyrkerne forbudt Adgangen. Endvidere findes der under den sydostlige Deel store underjordiske Hvælvinger, som i Folkesproget føre Navn af Salomons Stalde, hvilken Benævnelse maaskee skriver sig fra Korstogenes Tid, da Tempelherrerne havde Pladsen og muligviis benyttede disse Hvælvinger til Hestestalde. Deres oprindelige Bestemmelse har dog været en ganske anden, nemlig at støtte den Terrasse, paa hvilken Salomons Palads blev opført. I saa Fald vilde de altsaa være et Bygningsværk af den store Konge; Andre have imidlertid villet føre

dem ned til en senere Periode, ja endog heelt ned til den muhamedanske Periode, hvad dog neppe er rimeligt. Dog tør det nok antages, at Araberne have istandsat og ombygget betydelige Partier af dem.

Hele Harampladsen er altsaa undermineret med et Net af Gange, Kanaler og Hvælvinger, som nu kun deelviis er kjendt. I disse Gange var det, at mange Jøder skjulte sig, da Templet var erobret af Romerne, og der ingen Udvei var til Flugt og Frelse. Her vankede de om i de mørke Gange, indtil de ynkeligt omkom af Hunger og Udmattelse. Af disse Gange var det, at Simon, Gioræ Søn, en af de vigtigste Oprørshøvdinge, uventet steg op iført en Purpurkaabe, idet han meente som et Spøgelse at kunne skræmme de romerske Soldater. Men han kjendte dog ikke disse ret, de bleve vel forfærdede, men vege ikke fra deres Post og toge ham derpaa til Fange, da de atter havde besindet sig.*) Denne Fortælling danner et mærkeligt Modstykke til Beretningen om hiin anden Konge, som ikke langt herfra ogsaa steg op fra Underverdenens og Gravens Rige, men som ingen romersk Vagt, hvor modig og mandstærk den end var, mægtede at holde tilbage. —

— Murene omkring Harampladsen, sammensatte af vældige Steenblokke, dannede en vigtig Deel af Stadens Befæstning og ere ovenfor blevne omtalte under denne. En stor Deel af dem, stundom Halvparten og mere, ligger skjult under den nuværende Overflade. Captain Warren har omhyggeligt undersøgt dem i Aarene 1867—70; her var han nemlig udenfor Helligdommen og kunde derfor anlægge Miner og Schakter.**) Han anlagde saadanne til en Dybde snart af 50, snart af 80 Fod og stødte hernede paa den oprindelige Klippe, paa hvilken Muren fra først af er opført.

*) Josephus jødiske Krig VII,2.
**) Our work in Palestine S. 97 flg.

De mægtige Steenlag fandtes i fortløbende Række, et enkelt Sted saaes Skrifttegn, der antages for phøniziske, rimeligviis Steenhuggermærker. Af egentlige Oldsager derimod fandtes paafaldende Lidet, nogle Potteskaar, Stumper af Vaser og Broncelamper var det Hele. Det fremgaaer imidlertid af disse Undersøgelser, at Tempelmurene maae have reist sig i en ganske anderledes imponerende Høide end den, hvori vi nu see dem. Navnlig gjælder dette om den østre Muur, som reiser sig over Kedronsdalen, som dengang var dybere end den nu er, ligeledes om den sydlige Muur. Over den sidste reiste Herodes sin tredobbelte Søilehal, der altsaa hævede sig over et Muurværk af Høide som vore Kirketaarne og i sin hvide Marmorglands maa have frembudt et Pragtskue, hvorom vi nu kun formaae at danne os en svag Forestilling. Over denne Søilehal var Tempeltinden, fra hvilken Fristeren bød Christus at kaste sig ned (Matth. 4,5); denne var altsaa ikke over selve Templet, men over det sydøstre Hjørne af Tempelmuren, som i svimlende Høide hævede sig over Kedronsdalen, og dette stemmer vel med Josephus' Beretning, at Ingen kunde fra denne Plads skue ned i det lodrette Dyb uden at gribes af Svimmelhed.

Paa den vestlige Haramsmuur havde allerede den amerikanske Professor Robinson for adskillige Aar siden bemærket Ansatsen til en Brobue, hvilken efter ham fik Navnet af Robinsons Bue. Han antog den for at have dannet Forbindelsen mellem Templet og Zionsbjerg over Tyropæonsdalen. Efter Curvens Størrelse udregnede han den til at have været 41 Fod lang, men i saa Fald maatte der rigtignok have været flere saadanne Brobuer, hvilende paa Piller, da Afstanden mellem Zion og Moria her er omtrent 300 Fod. Captain Warren lod grave en Schakt ned, hvor det efter Beregningen antoges, at den første Pille maatte være og fandt ogsaa Levninger af den og af den nedstyrtede Brobue om-

trent 20 Fod under den nuværende Overflade. De andre Bropiller har man ikke kunnet finde; muligviis har der kun været denne ene Bue og fra den har en Række Trapper ført ned i Tyropæonsdalen. Flere Schakter, som sænkedes i forskjellig Afstand, viste en gammel Brolægning, som dækkede over et gammelt Gruuslag, der viste sig atter at være 20 Fod over den oprindelige Klippeflade. Hiin Brolægning med samt Pillen og Buen er et Værk af Herodes, der altsaa her har bygget over ældre Ruiner, ligesom senere hans Værk er styrtet sammen og blevet dækket af nye Grushobe.

Nord for Robinsons Bue findes en anden Broansats, der kaldes Wilsons Bue. Ogsaa her har Captain Warren sænket Schakter og derved efterviist, at atter her har der været en Viadukt, som har ført fra Tempelbjerget til Zion, men af senere Oprindelse.

Disse Udgravninger samt Anlæg af Miner og Schakter bleve udførte under idelig Modstand af den tyrkiske Øvrighed, som frygtede for, at man skulde komme ind paa selve Harampladsen, hvad der var strængt forbudt. Hertil kom den overhængende Livsfare, hvormed Udgravningerne foretoges, idet snart Jordmasserne rutschede sammen over dem, snart store Stene pludseligt bleve rokkede fra deres Plads og truede med at knuse Arbeidsfolkene. Dog var man saa heldig at undgaae større Ulykkestilfælde. Hovedresultatet, som er vundet ved det ihærdede Arbeide, er et nøiere Kjendskab til de fundamentale Muuranlæg paa Tempelbjerget. Det er herved efterviist, at Templet kan ikke have staaet paa den sydlige Deel af Harampladsen, som Nogle have paastaaet, men at der er overveiende Sandsynlighed for, at det har staaet der, hvor nu Omarmoskeen staaer.

Et Stykke Nord for Robinsons og Wilsons Buer føres vi fra en længst forsvunden Oldtid lige ind i Nutiden. Det er Jødernes Grædeplads. De vældige Blokke, hvoraf

Haramsmuren her er sammensat, bære Vidnesbyrd om dens høie Ælde. De fleste af Stenene have en Længde af 10 til 15 Fod, alle ere omhyggeligt bearbeidede og fugerandede. Ni Lag kan der tælles; ovenover dem er endnu et Stykke Muur reist, hvis smaa Stene ere fra en langt senere Tid. Hiin mægtige Undermuur er utvivlsomt fra det gamle Tempels Tid, vistnok fra Salomons Dage.

Jødernes Grædeplads.

Som nu dette Sted ved sin høie Ælde er vel skikket til at fremkalde allehaande Betragtninger og paabyde dyb Ærefrygt, saa vil den Scene, som her møder Beskueren, end yderligere forstærke Indtrykket, thi det er et lille Stykke Verdenshistorie, der lyslevende træder frem: Israels Folk, som klager over sin svundne Herlighed og ydmygt sukker for sin Messias' Tilkommelse. Hver Fredag Eftermiddag indfinde de sig her med deres Bønnebøger og deres hellige Skrifter, læse og bede, hulke og græde. Baade Mænd og Qvinder indfinde sig, hine i lange Talarer og peltskantede Huer, disse i lange hvide Overklæder. Nogle

støtte Hovederne mod selve Muren, ivrigt læsende og bedende, Andre sidde paa Hug i Grupper rundt omkring. Der var dem, som gjorde det aldeles mekanisk, sløvede ved lang Vane og trættende Gjentagelse, men der var ogsaa dem, i hvis Øine jeg saae Taarer, og som vare grebne af virkelig Sorg. Selve Skikken gaaer meget langt tilbage i Tiden. Keiser Hadrian fordrev alle Jøder fra Byen, da han gjenopbyggede den under Navn af Ælia Capitolina, og forbød dem under Livsstraf at nærme sig den. I to Aarhundreder vare de ganske udelukkede fra deres hellige Stad, først under Keiser Constantin fik de Tilladelse til at komme den hellige By saa nær, at de kunde see den, men ikke til at komme ind i den. Ved Bestikkelse vidste de dog at skaffe sig Adgang til den, og omsider turde de atter bosætte sig i den. Deres Klageforsamling ved Tempelmuren i et lidet firkantet Gaardsrum, som dertil er indrømmet dem, antages at hidrøre fra Middelalderen, har altsaa flere Aarhundreders Hævd. Ind paa Tempelpladsen tør de ikke komme, det tillade Muhamedanerne paa ingen Maade, saa samle de sig udenfor Muren forat være det hellige Sted saa nær som muligt. Under Graad og Veeklage mindes de hine Tider, i hvilke den begeistrede Sanger kunde istemme Kvadet: „Stolt sig hæver, en Fryd for hele Landet, Zions Bjerg, den store Konges Stad! — — Gaaer omkring Zion, omringer den, tæller dens Taarne! Lægger Eder dens Mure paa Hjerte, betragter nøie dens Paladser, for at I kunne fortælle det til den sidste Slægt!“ (Ps. 48.)

Og hvor ere nu de faste Mure og de stolte Taarne? Nedstyrtede i Støvet ere de, Folket huusvild i sit eget Land, en Flygtning over al Jorden. Vel maae de sukke og klage, vel maae de raabe til deres Messias, at han dog engang vil aabenbare sig og frie sit Folk fra den dybe Forsmædelse, hvori det er sunket. Den Christne, som overværer dette Op-

trin, vil føle sit Hjerte dybt grebet af Medynk med det ulykkelige, haardt prøvede Folk — men han vil ogsaa undre sig over dets Blindhed, at det endnu stedse vedbliver at søge „den Levende mellem de Døde“, at det endnu stedse vedbliver at vente den Messias, som er kommen for over 1800 Aar siden, og hvis Villie og Magt til at frie sit Folk fra Forsmædelsen kjendes i hans Rige, som i Aandens Liv og Kraft bygges over den ganske Jord.

Medens Israels Børn efter Kjødet staae grædende udenfor og klage for den tabte Helligdom, sidde Ismaels Børn til Høibords indenfor. Hvor før Salomons Tempel stod, kneiser nu Omars Moskee, een af den arabiske Byggekunst's stolteste Monumenter. Den har i Tidernes Løb været underkastet adskillige Forandringer, men den ældste Deel, nemlig de indre Arkader og Omfangsmurene, som endnu staae, ere fra den arabiske Khalif Abd-el-Melek (688—91), hvad en lang kufisk Indskrift meddeler, det er da muligt, at Khalifen Omar (634—44), efter hvem den almindeligt nævnes, har grundlagt den.

Omarmoskeen er en central Bygning, høist eiendommelig i sit Anlæg. Dette er nemlig heelt igjennem bestemt ved den Helligdom, over hvilken den hvælver sig, nemlig den før omtalte nøgne og ru Klippeflade med Hulen nedenunder, es Sakrah. Denne Klippe, som er omtrent tyve eller tredive Alen lang og bred, rager op midt inde i Moskeen, den er omgivet med et Gitterværk og over den svæver en prægtig Silkebaldachin.*) Medens Muselmændene i alle andre Moskeer vende sig under Bønnen mod Mekka, dannner Omar-

*) Chr. Richardt, Det hellige Land. 1870. S. 78.

Omarmoskeen.

moskeen en Undtagelse, idet de i den vende sig ind mod den hellige Klippe, fra hvilken, som ovenfor fortalt, Muhamed efter Sagnet tiltraadte sin Himmelvandring under Engelen Gabriels Veiledning.

Moskeens Indre er overordentligt virkningsfuldt, deels ved de skjønne Marmorsøiler, som i tvende concentriske Rækker staae om den hellige Klippe, deels ved det dæmpede Lys, som falder ind gjennem de 52 farvede Glasvinduer. Ogsaa dens Ydre, som tydeligt skues oppe fra Oliebjerget og andre fremragende Høider omkring eller i Jerusalem, er saare prægtigt. Den er bygget i en Ottekant, Murene ere belagte med Mosaik og Marmor, over disse reiser Trommecylinderen sig, dækket af blaat Porcellain med gyldne Indskrifter, og endelig den blydækkede Kuppel, over hvilken den gyldne Halvmaane blinker. Platformen, paa hvilken Moskeen staaer, er belagt med blaaligthvidt Marmor, der i Glandsen af Morgensolen tager sig ud som en stille Indsø, opad hvilken Moskeens skinnende Pragtbygning hæver sig.

I Aarhundreder havde det staaet fast som en uomstødelig Kjendsgjerning, at Omarmoskeen var en arabisk Bygning, som rimeligviis stod, hvor Salomons Tempel havde staaet, ligesom Gravkirken var en christelig Bygning, opført over Golgatha og den hellige Grav. Da udgav Englænderen Fergusson i 1847 et Skrift over Jerusalem, som ved sine heelt nye Hypotheser vakte overordentlig Opsigt. Han havde rigtignok ikke selv været i Jerusalem, men omhyggeligt studeret de Tegninger af Omarmoskeen og Harampladsen, som Catherwood og Arundale havde listet sig til at tage med Fare for deres Liv og udgivet allerede 1833. Dengang havde disse Tegninger ikke vundet stor Opmærksomhed, men Fergusson, der i mange Aar havde levet i Indien og var nøie kjendt med den muhamedanske Byggekunst, gjennemgik dem omhyggeligt. Ved nu at jævnføre Catherwoods Teg-

ninger med Udbyttet af sine Studier, kom han til det Resultat, at Omarmoskeen slet ikke var nogen arabisk, men en gammel christelig Bygning, ja i Virkeligheden intet Mindre end den rigtige gamle Kirke over den hellige Grav, som Keiser Constantin havde ladet opføre, og Fjeldhulen under es Sakrah skulde da være den egentlige Christi Grav. Derimod skulde den almindeligen saakaldte Gravkirke slet ikke være Andet end en Mystification, som de Christne havde bragt istand i Middelalderen forat indbilde Pilgrimmene, at den hellige Grav endnu var i de Christnes Besiddelse. Fergusson fremsatte sine Paastande med stor Energi og Dygtighed; han støttede dem fornemmelig paa architektoniske Grunde, idet Omarmoskeen efter hans Mening slet ikke er arabisk, men et Monument fra Keiser Constantins Tid, dernæst paa Udtalelser i gamle Pilgrimsskrifter, endelig paa, at Muhamedanerne ikke kalde den Omarmoskeen, men Kubbeth es Sakrah (d. e. Kuplen over den hellige Steen), medens de ved Omarmoskeen forstaa en uanseelig liden Moskee paa den søndre Haramplads. Templet skulde have ligget paa den sydlige Deel af Moria, Golgatha og den hellige Grav paa den nordlige Deel, som paa Christi Tid laa udenfor Stadens Mure. Den saakaldte Omarmoskee skulde være den af Constantin opførte Gravkirke, og endelig den saakaldte Gravkirke være en Copi deraf, bygget i 8de eller 9de Aarhundred forat trøste de Christne over Tabet af deres gamle Helligdom.

Saa nye og overraskende Paastande, som vendte op og ned paa Jerusalems gamle Traditioner, maatte naturligviis fremkalde et stort Røre blandt Oldgranskerne. Baade engelske, franske og tydske Archæologer gave lærde og grundige Indlæg i Sagen, og det tør vel nu antages, at Fergussons Hypothese er fuldstændigt gjendrevet, om der end

endnu findes Enkelte, som holde paa den.*) Hvad hans Hovedargument, de architektoniske Former, angaaer, da foreligger der fra Bygningskyndige, som selv have taget Moskeen i Øiesyn, Vidnesbyrd, at Construktionen er utvivlsomt gammel-arabisk, saaledes Benyttelsen af Træankere til at holde Rundbuerne sammen ligesom i de gamle Moskeer i Kairo.**) Hvad der har skuffet Fergusson, er at Omarmoskeen i sin Form er stærkt paavirket af Gravkirken. Som bekjendt har den arabiske Byggekunst overalt udviklet sig efter de tilstedeværende monumentale Forbilleder, saameget mere her, hvor Opgaven var den samme for begge Bygninger, nemlig at overhvælve en hellig Klippe med en Kuppelbygning. Til Overflod forsikkre gamle Indskrifter i Moskeen os om, at den virkelig er opført af arabiske Bygmestre. — Hertil kommer det Utænkelige i, at Salomons Tempel skulde efter Fergussons Hypothese have staaet paa den sydøstre Deel af Harampladsen, det vil sige paa Affaldet af Moria, ikke paa dets høieste Top. Og endelig, hvad der gjør Udslaget, er at Kaptain Warrens omhyggelige Undersøgelser af den vestlige Haramsmuur have godtgjort, at Templet maa have staaet midt paa Harampladsen netop der, hvor nu Omarmoskeen er reist.

Omarmoskeen er og bliver da en arabisk Bygning og en muhamedansk Helligdom. Ikke desmindre har den en Tid-

---

*) Blandt disse kan nævnes Normanden Volrath Vogt, som i sin Reisebeskrivelse over det hellige Land (Christiania 1865) helder stærkt til Fergussons Mening, dog meest, som det synes, forat kunne beholde den hellige Grav, „dette dyrebare Vidne om Udødeligheden". Imidlertid tør dette Hensyn dog ikke være det afgjørende. — Den lærde Archæolog Sepp har opstillet den Paastand, at Omarmoskeen skulde være den af Keiser Justinian opførte Mariakirke, men ogsaa denne Paastand er uholdbar (Neue architektonische Studien in Palæstina 1867).

**) F. Adler, der Felsendom und die heilige Grabeskirche in Jerusalem. Berlin 1873.

lang, spillet en eiendommelig Rolle i den christelige Forestillingskreds. Da nemlig Jerusalem var blevet erobret af Korsfarerne, blev Omarmoskeen omdannet til en christelig Kirke og blev som *Templum Domini* sat under de stolte Tempelherrers Bevogtning, som toge Navn efter den og opførte deres Paladser paa den vide Plads deromkring, hvor der endnu skal findes tydelige Spor af dem. Rigtignok blev Byen og Helligdommen tilbageerobret af Tyrkerne, men Templum domini blev ikke glemt af de Christne. I Erindringen smæltede det sammen med det gamle Salomons Tempel og blev til det hemmelighedsfulde Graltempel, besunget i Riddersangene og Æventyrerne. Et synligt Vidnesbyrd herom have vi i Raphaels bekjendte Maleri *il sposalizio* (Mariæ Trolovelse) i Milano, thi den mærkværdige Kuppelbygning i Baggrunden, som hæver sig over en Platform, til hvilken Trapper føre op, og hvori den store Kunstner har villet fremstille Salomons Tempel, er aabenbart Omarmoskeen, fremstillet efter et Omrids, som en eller anden Pilgrim kan have bragt med fra Jerusalem.

— Paa den sydligste Deel af Harampladsen findes nogle andre Moskeer næsten umiddelbart ved Siden af hinanden, som dog hverken i Skjønhed eller Betydning kunne maale sig med Omarmoskeen. Den smukkeste af dem er Moskeen El Aksa med en Kuppelhvælving og skjønne Søilerækker, den synes at være en Omdannelse af en tidligere christen Kirke, og maaskee møde vi i den Resterne af den pragtfulde Kirke, som Keiser Justinian lod opføre til Ære for Jomfru Maria omtrent paa dette Sted. — Paa den vestre Deel af Pladsen ere nogle Celler, i hvilke Derwischer og fanatiske Muselmænd have taget Bolig: de holde herfra skarpt Udkig og passe omhyggeligt paa, at ingen Christen, end mindre nogen Jøde uden særlig Tilladelse forsøger paa at liste sig ind paa Helligdommens Omraade.

Iøvrigt er Harampladsen i sin nuværende Skikkelse et af de skjønneste Steder i Jerusalem og den Fremmede vil ogsaa af denne Grund beklage, at han er udestængt fra den. Med deres sædvanlige Forkjærlighed for Trævæxt have Tyrkerne beplantet den med Cypresser og Rosenbuske: pladskende Vandspring sende deres kjølige Straaler i Veiret, og Moskeerne hæve deres skjønne æventyrlige Bygninger. Tyrken befinder sig vel herinde, han forretter sin Andagt, udhviler sig i Dagens hede Timer under Cypressernes Skygge og er som i et lidet jordisk Paradis. Jøderne staae udenfor i den trange Forgaard og græde, den Christne vandrer op paa Oliebjerget og kaster lange Blikke over til denne Herlighed, eller han kan, som Forholdene nu have ændret sig, betale en rigelig Bakschisch, og faaer da Lov at liste sig herind i de tidlige Morgentimer, men han maa skynde sig, inden Muselmændenes Skårer begynde at samle sig til deres Andagt, thi da kan let Fanatismen vækkes, og saa vee hver Fremmed, som træffes paa den hellige Grund! Dog den evangeliske Christne sørger ikke derover som Jøderne, thi han veed, at det andet Tempels Herlighed er bleven større end det førstes, det har sprængt Steenmurene og voxer ud til at omfatte alle Lande og Folkeslag.

V.

Nekropolis eller Gravbyen.

Tempelpragten er forsvunden, Kongeborgene ere forsvundne, Marmorpaladserne ere som blæste bort — af alle de colossale og glimrende Bygninger, som skaffede Oldtidens

Jerusalem Ry vide om i Landene, ere nu kun nogle ringe Fundamenter tilbage, ja i mange Tilfælde ei engang saa meget, og man maa i saa Fald hjælpe sig med de Fingerpeg, som findes hos Josephus og andre Forfattere, til at eftervise Pladsen, hvor de mægtige Bygninger have staaet. Ikkun een Art Monumenter ere endnu bleven levnet, og de give ikke Vidnesbyrd om Livet, men om Døden: det er de talrige Grave og Monumenter, som findes udhuggede i Fjeldene omkring Byen, stundom udførte med stor Pragt. Det er Jerusalems Nekropolis eller Gravbyen. Hele Oldtiden, for hvilken Udødelighedstroen mere var en dunkel Anelse end en troessikker Overbevisning, anvendte stor Omhu paa at bevare de Afdøde i Gravsteder, som kunde trodse Aarhundreder, ret ligesom et Symbol paa Evighedens uforanderlige Ro i Modsætning til det jordiske Livs Omskiftelighed og Forgængelighed. Dette er da Aarsag i, at denne Dødsby stundom er bleven bevaret, medens den egentlige Stad er forsvunden: saaledes t. Ex. Memphis i Ægypten, som er forsvunden, medens kun Pyramiderne, dens Dødeby er bleven tilbage. Tildeels, skjøndt ikke i samme Grad gjælder det Samme om Jerusalems Nekropolis. Dens Beliggenhed udenfor Byen har forskaanet den for Krigens Ødelæggelser, heller ikke har den kunnet afgive noget brugeligt Byggemateriale til senere Bygninger, skjøndt en Deel af Gravene ere blevne benyttede til Huleboliger, ja endnu den Dag idag benyttes, men deres oprindelige Anlæg er ikke blevet forstyrret derved, og saaledes ere de blevne bevarede i en tildeels uforstyrret Skikkelse.

Det vil være bekjendt, at man i Oldtidens Byer jordede de Døde tæt udenfor Byens Porte langs Veiene, hvor man satte de Rige og Fornemme pragtfulde Mindesmærker. Saadanne finde vi ved Rom langs via Appia heelt ud til Albano, paa samme Viis udenfor Portene i Pompeji, og i nyeste Tid

har man fundet en Mængde Grave udenfor Athens Porte. Ved Jerusalem gave Bjergene, som omringe Byen, en naturlig Anvisning, og den er da ogsaa bleven fulgt. At man allerede i Oldtiden anlagde stolte Klippegrave kan sees af Es. 22.16, hvor Profeten irettesætter Hofmanden Sebna, fordi han i daarligt Hovmod har ladet udhugge en saadan Grav: „paa høie Sted han hugger ud sin Grav; i Klippen reder han sig Bo!" — Ved disse Klippegrave maa nu ikke tænkes paa vore Kæmpehøie, end mindre paa vore moderne Grave med en liden Jordhøi over, men det er firkantede Rum som et Værelse hugget ud i Klippen. Ofte finde vi et lidet Forkammer, som udenfor er smykket med en Portal og forskjellige Ornamenter, herfra fører en firkantet Aabning ind til det egentlige Gravkammer. Denne Aabning blev tillukket med en stor flad Steen, som blev sat ind i den eller væltet for, ganske som vi læse derom i Evangelisternes Beretning om Jesu Grav (Matth. 27.60). Herved var Gravkamret sikkret mod at Uvedkommende, eller endog Hunde og vilde Dyr trængte derind. I Gravkammeret er der udhugget Nischer i Væggene, i hvilke Ligene bleve lagte ind, stundom langs Væggen, hvor større Rigdom var tilstede, ofte, hvor man vilde spare paa Pladsen, paa tvers ind i selve Klippen, saa at der kunde anbringes flere Lig ved Siden af hinanden. Nogle Steder finde vi flere Gravkamre, som ved Gange staae i Forbindelse med hinanden, indhuggede i Klippen, hvad der minder meget om de ægyptiske Klippegrave i Nildalen. Stenene, som lukkede for Gravene, ere nu overalt forsvundne, de tilbyde fri Adgang for Alle; som Følge heraf ere de aldeles tomme og frembyde ingen opbevarede Sager eller Andet, der kunde tjene til Veiledning. Sarkophager eller Kister brugtes i Regelen ikke. Liget blev svøbt i Ligklæder og lagt ind paa en Steenbænk eller i en Nische i Muren, der-

paa blev Graven lukket (jvfr. Lazarus' Begravelse i Joh. 11 og Jesu egen Begravelse i Matth. 27).

Indskrifter, som kunne oplyse os om Gravenes Ælde, findes kun sjeldent, og da fra en senere, meest den christne Tid. Traditionen er her som altid meget redebon til at give al forønsket Underretning, den henfører disse Grave til Israels Propheter, Konger og Fyrster og giver dem Navn efter dem. At adskillige af Gravene have en meget høi Ælde, kan ikke betvivles, men Traditionen gaaer meest efter, hvad der stikker i Øinene, de skjønne Portaler med udhuggede Zirater, og netop Kunststilen her tyder stærkt hen paa en forholdsviis senere Periode. Der er nemlig i mange af dem en Sammenblanding af den ægyptiske og den græsk-romerske Stil, som først begynder under det romerske Keiserdømme.

I Fjeldvæggen Syd for Hinnomsdalen findes mange enelte Gravkamre indhuggede. De bære i Regelen ingen Prydelse, men fremvise kun de nøgne Steenvægge. Deres Alder er ubestemmelig og kan gjerne naae op i en fjern Oldtid. I et Par af dem findes Indskrifter over christne Munke eller Pilgrimme, men det er rimeligviis ældre Grave, som senere atter ere tagne i Brug.

I den østre Fjeldvæg af Josaphatsdalen, som hæver sig umiddelbart over Kedron, findes fire Grave ved Siden af hinanden, der ere udstyrede med en vis Pragt, saa at de antage Form af Mausoleer og allerede i lang Afstand tildrage sig Opmærksomhed (jvnf. Billedet S. 43). Traditionen har da ogsaa henført dem til velkjendte Mænd af Bibelhistorien, nemlig Zacharias, Apostlen Jakob, Absalon, Davids Søn, og Josaphat. De tvende af dem, Zachariæ og Absalons, ere høist mærkelige i Form og Dannelse: de ere nemlig Monolither, huggede ud af selve Klippen, saaledes at en smal Gang skiller dem fra denne. Dertil danne de begge

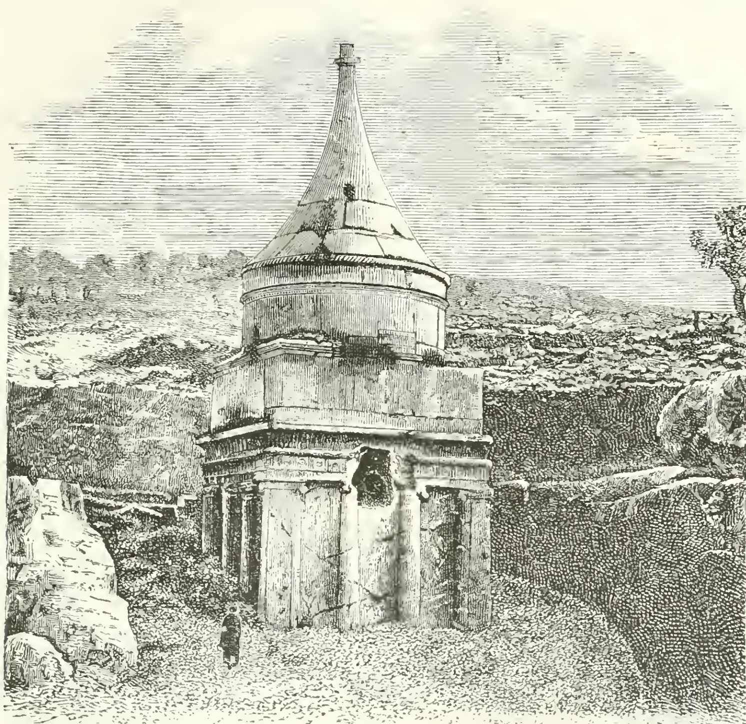
en Terning, ovenpaa hvilken er anbragt en Pyramide (Zachariæ Grav) eller en buet Kegle (Absalons Grav) af Qvadersteen, endelig smykkede med Karnisser og Pilastre. Høiden er 30—40 Fod.

Hvem denne Zacharias skal være, vides ikke med Sikkerhed: der henvises til den i Matth. 23,35*) omtalte. Hvis dette forholdt sig saa, da vilde herved kastes klart Lys saavel over dette som over det noget tidligere Vers (23,29): „I bygge Propheterne prægtige Grave og I smykke de Retfærdiges Gravsteder“ — thi Christus kunde da have havt disse Gravsteder for Øie, der ere synlige i stor Afstand, netop som han udtalte sine Ord. Men det ligger rigtignok ligesaa nær at antage, at Munkene have givet Graven Navn af Zachariæ Grav, netop fordi det kunde passe saa godt med hiint bekjendte Udsagn af Herren.

Absalons Grav har bedre Vidnesbyrd for sin Ægthed, thi den omtales i Skriften. Der fortælles nemlig i 2 Sam. 18,18, at Absalon havde ladet reise en Mindesteen i Kongedalen, thi han havde sagt: „jeg har ingen Søn, som kan bevare mit Navns Ihukommelse“ — og det tilføies, at den kaldes endnu den Dag idag Absalons Mindesmærke. Den samme Beretning findes ogsaa hos Josephus**), hvoraf det sees, at Absalons Mindesmærke maa have været kjendt endnu paa hans Tid. Ja endnu den Dag idag undlade Jø-

*) Den i Matth. 23,35 nævnede Zacharias, Barachiæ Søn, kan vist ikke være nogen anden end den Zacharias, Baruks Søn, som blev dræbt af Zeloterne kort før Templets Undergang. Da dette imidlertid først fandt Sted henved 40 Aar efter at Talen i Matth. 23 blev holdt, og Intet hentyder paa, at dette er en Propheti af Christus, maa det antages, at der har indsneget sig en Afskriverfeil eller en senere Glosse, og at Jesus har nævnt Zacharias, Jojadæ Søn, som ivrede mod Afgudsdyrkelsen og derfor blev dræbt (2 Krønn. 24,20 flg.), og som hos de senere Jøder nød stor Ærefrygt som et Sandhedsvidne for den rette Tro.

**) Antiq. VII, 10,3.

Absalons Grav.

derne ikke at udtale en Forbandelse og kaste en Steen hen paa den, naar de gaae forbi, fordi Absalon groveligt havde krænket det fjerde Bud. Følgen heraf er, at hele Monumentet er omgivet af en Bunke Smaasteen, ligesom ogsaa det indre Rum er halvfyldt deraf. Hvad der imidlertid trods Alt dette vækker en stærk Mistanke mod Identiteten, er de joniske Halvsøiler, der tyde hen paa en meget senere Periode, den makkabæiske eller herodianske. Vel findes der Kunsthistorikere, som ere fuldt overtydede om, at vi her have en ægte gammelasiatisk Kunststil for os.*) men deres

*) Saaledes Julius Braun i hans „Geschichte der Kunst", $1_{,397}$. Større Sandsynlighed er der for den af Englænderen Williams (The

Beviisførelse synes noget haartrukken og ikke ganske upartisk. Ogsaa er Traditionen usikker. i ældre Pilgrimsskrifter (f. Ex. Pilgrimmen fra Bordeaux i 4 Aarh.) benævnes Zachariæ og Absalons Grave som Propheten Esaiæ og Kong Ezechiæ Grave.

Hvor letsindig Traditionen er med at give ubekjendte Gravsteder Navne. vil sees af den nærliggende Josaphats Grav, uagtet det udtrykkelig berettes i 1 Kong. 22,51, at han blev begravet hos sine Fædre i Davids Stad, saa at altsaa hans Grav maa søges sammen med de øvrige Kongegrave paa Zion. — Endelig Jakobs Grav betegner ikke det Sted, hvor Apostlen blev begravet, men det Sted, hvor han holdt sig skjult, da de fanatiske Jøder havde korsfæstet hans Herre og Mester, indtil dennes Opstandelse atter gav ham Mod til at træde frem. De tvende sidstnævnte Grave ere Grotter huggede ind i Fjeldet, deres Indgang er prydet med en smuk Portal, som bæres af doriske Søiler.

Disse fire Gravsteder ere udhuggede i Foden af Oliebjerget. Stiger man et Stykke opad dette omtrent til dets halve Høide, træffer man paa en heel lille Labyrinth af underjordiske Gravkamre, som fører Navnet „Propheternes Grave". Den bestaaer af en rund Forhalle og tvende concentriske Halvgange, hvori findes en Mængde Aabninger, huggede ud i Kalkstenen. Et Par andre Gange, fyldte med Gruus og Sand, føre længer ind i Bjerget. Da der ingen Indskrifter, ingen Billedværker eller Skulptur findes, er det umuligt at afgjøre, fra hvilken Tid det er. Navnet er valgt aldeles vilkaarligt, og man kan vel gjerne sige tankeløst, rimeligviis med Hentydning til det ovenfor anførte Matth. 23,29 og Luk. 11,47, hvor Christus bebreider Jøderne, at de slaae

holy city II, S. 451) opstillede Formodning, at den ydre Prydelse først skulde tilhøre en senere Tid, imidlertid er der dog heller Intet, som tyder hen derpaa.

Propheterne ihjel og bagefter bygge dem prægtige Grave, hvilket Sted slet ikke passer her, hvor der ikke er anvendt nogensomhelst pragtfuld Udstyring.

Dette er derimod Tilfældet med de saakaldte „Kongernes Grave“, som ligge Nord for Jerusalem, en halv Fjerdingvei udenfor Damaskusporten. De bestaae af tre underjordiske Rum med Gravkamre, huggede ud i Fjeldet, tvende Forgaarde føre ned til dem, og af disse er den første smykket med en rig Portal, i hvilken findes Vindruer, Frugtkrandse, Triglypher og Skjolde udhuggede som Frise. Altsammen har lidt meget, tvende Søiler, som støttede Portalen i Midten, ere borthuggede, og dog fremkalder det endnu trods Ødelæggelsen et rigt og stort Indtryk. Atter her er Navnet, som først er opkommet i det 16 Aarhundred, valgt uden Omtanke, thi Judæ Konger ligge begravne paa Zions Bjerg. Kunststilen, som er anvendt, vender vor Tanke til Herodes' Tidsalder, og den fyrstelige Pragt kunde vække den Formodning, at vi her staae ved Gravstedet ikke for Judæ Konger, men for Herodes' Kongefamilie. Men efter Yttringer hos Kirkefædrene Eusebius og Hieronymus i Forbindelse med Udtalelser af Historieskriveren Flavius Josephus og Geographen Pausanias er der al Grund til at antage, at det er det af Josephus omtalte pragtfulde Mausoleum over Dronning Helena af Adiabene. Denne, som levede i det første christelige Aarhundred, traadte over til Jødedommen, tog Bolig i Jerusalem, mod hvilken By hun viste store Velgjerninger, og blev endelig begraven i et Mausoleum tre Stadier Nord for Jerusalem, hvad der passer med Afstanden.*) Gravstedet var i Oldtiden prydet med tre Pyramider, men disse ere forlængst nedbrudte og bortsmuldrede, og der er ikke Spor tilbage af dem.

*) Josephi Antiqvitates XX, 2, 3.

Har Traditionen med sin sædvanlige Rundhaandethed skænket baade Kongerne og Propheterne Gravsteder ved Jerusalem, maatte den ogsaa anvise den tredie af Gud ansatte Øvrighed, nemlig Dommerne, Boliger i Jerusalems Gravstad. Hertil har den udkaaret nogle Oldtidsgrave, som ligge endnu en halv Fjerdingvei længere ude. Ogsaa her fører en rigt smykket Portal ind i flere underjordiske Gravkamre, som nu kun frembyde de tomme nøgne Vægge, idet baade Kister og Sarkophager og alle Oldtidslevninger ere borttagne. Indskrifter findes ikke, men Portalens Kunststil synes at tyde paa den herodianske eller maaskee den hadrianske Tid. Navnet „Dommernes Grave“ turde muligviis være fremkaldt ved, at man talte 68 Gravnischer, hvad man satte i Forbindelse med de 70 Medlemmer af Sanhedrin, Jødernes øverste Domstol — først den senere Tradition har ved en let forklarlig Misforstaaelse overført det paa de gamle israelitiske Dommere. Tæt i Nærheden findes flere andre Klippegrave, smykkede paa lignende Maade.

Men hvor er alle Judæ Kongers Grave, og hvor er Davids Grav, som saa ofte omtales i det gamle Testament, og endnu i det nye Testamente (Ap. Gj. 2,29) som velkjendt af Alle? Vi have her kun et dunkelt Sagn, en usikker Tradition at holde os til. Paa Zions Bjerg vises endnu stedse Davids Grav udenfor den nuværende Muur. Men uheldigviis er den nu en muhamedansk Helligdom, over den er bygget en Moskee, og ingen Christen eller Jøde faaer Adgang til den. Enkelte dristige Reisende skulde dog have listet sig derind og fortælle om en Sarkophag, dækket med grønt Silke, som skal være Davids Grav. Prindsen af Wales fik under sit Besøg i Jerusalem 1862 Tilladelse til at træde derind, men fik kun et flygtigt Øiesyn, og det er vel et Spørgsmaal, om man har viist ham den egentlige Grav. Denne kan nemlig ikke være et enkelt Gravkammer, men

maa være en heel underjordisk Katakombe, efterdi ikke blot Kong David, men ogsaa næsten alle hans Efterfølgere bleve begravede her. Hvad Tyrkerne forevise, er vistnok Noget, de selv have bygget i den sædvanlige Stil af muhamedanske Helgengrave. Besynderligt er det, at Franziskanerne, som i Middelalderen havde et Kloster her, hvorfra Tyrkerne fordreve dem 1561, ikke have efterladt Optegnelser eller Efterretninger om dette yderst mærkelige Gravsted. Dette er vistnok foraarsaget ved, at der knyttedes visse christelige Traditioner til dette Sted, hvorom nærmere Underretning skal gives senere, og at disse, trods deres høist tvivlsomme Ægthed, optoge Interessen og bragte de langt sikkrere jødiske Traditioner om de davidiske Kongegrave i Forglemmelse. Josephus har et Par æventyrlige Fortællinger om, hvorledes Ypperstepræsten Hyrkanus, Søn af Simon Makkabæus, lod udtage en uhyre Skat, 3000 Talenter (omtrent 12 Millioner Kroner) forat løskjøbe Staden fra Syrerkongen, som beleirede den — og hvorledes siden Kong Herodes den Store skulde have søgt efter Skatte hernede, men der brød Flammer frem og dræbte to af hans Mænd, selv undslap han kun med Nød.*) Lignende Sagn fortælles fra Middelalderen, og det kan ikke undre, at Kong Davids og den vise Salomons Grave maa have sat Phantasien i stærk Bevægelse. At disse mærkelige Kongegrave virkelig findes her eller i den umiddelbare Nærhed, er der al Grund til at troe; men om man vil gjøre vigtige Fund i dem, eller de ville findes at være ligesaa nøgne og tomme som næsten alle de andre Oldtidsgrave omkring Jerusalem, det ville først senere Eftersøgninger give Underretning om. Først naar der kan faaes Tilladelse til at anstille lignende Udgravninger her, som Englænderne i de sidste Aar have anstillet omkring Murene paa

*) Antiq. $7_{,15}$ og $16_{,7}$.

Harampladsen, kan der ventes Lys og Klarhed over disse hidtil meget dunkle Sager. Men forinden dette kan skee, maa der skee store Forandringer i det tyrkiske Regimente og den muhamedanske Tænkemaade, thi indtil denne Dag vaage Tyrker og Arabere med fanatisk Skinsyge over, at ingen Fremmed nærmer sig dette hellige Sted.

— Siden vi her bevæge os i det underjordiske Jerusalem, vil jeg endnu blot omtale de vidtløftige lange Gange, som strække sig ind under Byen. Indgangen til dem er i den nordre Muur, den er temmelig snæver, men vider sig snart ud, og Gangene blive rummelige og høie. Bælmørkt var der og vi maatte føre Lys med os. Man kunde antage dem for Katakomber i Lighed med dem under Rom og Paris, dog findes ingen Gravnischer og heller ingen Levninger af Lig. Derimod saae vi hist og her vældige Steenblokke, som vare blevne liggende, Indhug, i hvilke Lamper have været anbragte, et Par Steder rislede der Kildevand. Det har været Steenbrud, hvorfra man hentede Byggemateriale til Huse og Vaaninger. Udaf Klippen, hvorpaa Staden er bygget, hentede man Stenene og førte dem fra Mørket ud i Lyset. Disse Gange siges at strække sig meget vidt, maaskee endog heelt til Moria. I dem samlede Jøderne sig under Titus' Beleiring, og gjorde herfra deres pludselige og uventede Udfald, som tilføiede Romerne svære Mandtab, indtil disse med megen Anstrængelse førte en Vold op tæt om Byen og derved forhindrede disse Ødelæggelser.

Ligeoverfor Indgangen til disse Steenbrud ligger en stor og rummelig Grotte, som fører Navn af Jeremias-Grotten. Traditionen fortæller, at Propheten her nedskrev sine Klagesange. Den synes ligeledes at være et gammelt Steenbrud, et Par Grave findes i den,*) og nogle fattige Arabere

*) Flere have opstillet den Hypothese, at disse Grave tidligere skulde have været rigt udsmykkede og tilhørt fyrstelige Personer, saa-

have opslaaet deres Bolig i den, idet de skaffe sig en liden Bifortjeneste ved at forevise Grotten for Fremmede. Grotten har et malerisk Udseende, en lille Have med Frugttræer er anlagt foran den, og Phantasien kan tage frit Løb, men der foreligger iøvrigt ingensomhelst historisk Grund til at sætte dette Sted i Forbindelse med den haardt prøvede Prophet.

VI.

Den hellige Grav og Golgatha.

Blandt alle de mange Grave i og omkring Jerusalem er der een, hvis Navn og dyrebare Minder have fordunklet alle de andre — een, som i den ganske Christenhed er kjendt af hvert Barn og i Samfundets laveste Kredse, hvor man ellers forgæves leder efter Spor af verdenshistorisk Bevidsthed: det er den hellige Grav. I halvandet Aartusind har den været som det aandelige Centrum i Jerusalem, det var for dens Skyld, at talløse Skarer af Pilgrimme kom til den fjerne Stad, og i næsten to Aarhundreder har den sat Europa i feberagtig Bevægelse og fremkaldt en Række af de æventyrligste og besynderligste Krigstog, som Historien kjender.

Den Rolle i Europas Historie, som den hellige Grav har spillet i tidligere Dage, vil den neppe oftere overtage. Den hang paa det Nøieste sammen med Middelalderens Katholicisme, som havde omdannet Christendommen til et Jøde-

---

ledes være identiske med de af Josephus omtalte kongelige Huler. Snart har man tænkt paa Alexander Jannæus (Schultz, Jerusalem S. 69) snart paa Herodes Agrippa (Krafft, Topographie Jerusalems S, 217 flg.). Tilstrækkelige Beviisgrunde fattes dog.

og Hedendom med udvortes Haandgribelighed. Reformationen fremkaldte i dette som i saamange andre Stykker en Grundforandring i den religiøse Opfattelse. Den forkyndte atter den levende Tro paa den sande Gud, som hverken tilbedes i Jerusalem eller paa Garizim, men over den ganske Jord i Aand og Sandhed (Joh. 4,24), og den indskærpede med Styrke, at man vinder ikke Guds Velbehag ved Valfarter og Korstog, men ved et ydmygt og troende Hjerte, som i Kjærlighed opfylder de af Gud paalagte Pligter. Dog ikke nok hermed: det varede ikke længe, før Protestantismen, som underkastede alle Romerkirkens hellige Overleveringer en prøvende historisk Kritik, begyndte at spørge, i Begyndelsen ganske sagte, men siden høiere og høiere: er den hellige Grav virkelig ogsaa den Grav, hvorfra Jesus Christus, Guds eenbaarne Søn, underfuldt opstod, efterdi Døden ikke var mægtig at holde ham tilbage? og er det Golgatha, som fremvises i Gravens umiddelbare Nærhed, virkelig det Sted, paa hvilket det store Forsoningsoffer blev bragt til Frelse for den faldne Menneskehed?

Det var ikke en letfærdig Vantro, som spurgte saaledes, det var en from og inderlig Tro, som ikke vilde vise sin Ærefrygt overfor andre Steder end saadanne, om hvis historiske Ægthed der herskede fuldkommen Sikkerhed. Den Første, som offentlig fremsatte sine Tvivl angaaende Golgatha og Graven, var en pietistisk Boghandler, Jonas Korte fra Altona, som i Midten af forrige Aarhundred udgav en Beskrivelse over det hellige Land (Halle 1741). Dog først i vort Aarhundred, der med saa stor Iver har underkastet Oldtidens Historie og Monumenter en kritisk Behandling, blev Spørgsmaalet om den hellige Gravs og Golgathas Ægthed Gjenstand for en omfattende videnskabelig Discussion. Den forreste Plads blandt Modstanderne af begges Ægthed indtager den amerikanske Professor Robinson fra New-York,

som besøgte Jerusalem første Gang 1838, anden Gang 1852, og i forskjellige videnskabelige Reiseberetninger med stor Lærdom og Skarpsindighed har fremført Alt, hvad der taler mod Traditionens Sandhed. Til ham slutter sig Schweizeren Titus Tobler, ligeledes lærd Gransker, og de fleste nyere Reisende. Dog har det heller ikke fattedes paa Forsvarere af den gamle Overbevisning. Blandt disse udmærker Franskmanden Chateaubriand sig ved en glødende Rhetorik, som rigtignok er blottet for videnskabelig Grundighed; en saadan vil man derimod finde hos Englænderne Williams og Willis, Svenskeren Berggren, Skotten Finlay, Tydskerne Krafft og Tischendorf, den bekjendte Textkritiker, o. Fl. Af danske Forfattere har Th. E. Petersen (Et Besøg i Jerusalem i 1856) udtalt sig med stor Bestemthed mod Gravens Ægthed, Valdemar Schmidt (Reise i Grækenland, Ægypten og det hellige Land. 1863) er tvivlende, Chr. Richardt (Det hellige Land. 1870) er derimod tilbøielig til at holde paa Traditionens Sandhed. Dr. P. W. Becker, som rigtignok ikke selv har været i Jerusalem, er i en lærd Undersøgelse (Golgatha og Christi Grav, Evangelisk Ugeskrift 1864 Nr. 6—7) optraadt som Talsmand for Gravens Ægthed. Saaledes have alle Protestantismens Hovedlande ligesom afsendt Repræsentanter til Afgjørelse af dette interessante Spørgsmaal. Ogsaa Katholikerne have deeltaget deri, men deres Indlæg ere næsten alle ligesom Chateaubriands til Forsvar for Traditionens Ægthed. Iøvrigt tør det ikke miskjendes, at der fra begge Sider er lagt megen Grundighed, Lærdom og Udholdenhed for Dagen, men det turde ogsaa være, at man fra begge Sider har skudt over Maalet, idet man bevidst eller ubevidst har været ledet af andre Bagtanker, nemlig enten at værne om den kirkelige Tradition eller om Videnskabens Ret til fri Prøvelse. Dette har nu atter bevirket, at man har fremsat sine saa-

kaldte Resultater med større Sikkerhed og Tilforladelighed, end man i Virkeligheden var berettiget til. Det træffer sig nemlig saa uheldigt, at trods hele det Rustkammer af Lærdom, som man fra begge Sider har slæbt sammen, saa fattes de sidste afgjørende Beviser, som kunde give Sagen uomstødelig Vished enten i den ene eller den anden Retning.

Søge vi tilbage til den hellige Skrift, da indskrænke dens Oplysninger sig til, at Graven var indhuggen i en Klippe (Matth. 27,58—60) og lukket med en stor Steen, som var rullet for (Joh. 20,1 Mc. 16,4), altsaa i Lighed med Oldtidens sædvanlige Klippegrave, hvoraf endnu adskillige findes ved Jerusalem. Dernæst laa Graven i Nærheden af Golgatha (Joh. 19,41—42), og begge vare udenfor Byen (Joh. 19,17 jvfr. Hebr. 13,12), men dog i dens Nærhed (Joh. 19,20). Saa faa og ubestemte som disse Meddelelser ere, synes de dog at staae i Strid med de omhandlede Steders nuværende Beliggenhed, thi Kirken, som hvælver sig over begge, ligger i en tæt bebygget, folkevrimlende Deel af Jerusalem indenfor Byens Mure, og hermed maatte det altsaa være utvivlsomt afgjort, at baade Graven og Golgatha ere uægte.

Men nu reiser et nyt Spørgsmaal sig, nemlig om det gamle Jerusalem i Udstrækning har svaret til det nuværende, og dette hænger sammen med Undersøgelsen om Byens Mure. Som ovenfor fortalt (S. 50) var Jerusalem mod Nord omgivet af tre stærke Mure; men af disse blev den yderste først opført under Kong Agrippa den 2den i Aarene 41—44, altsaa efter Christi Tid og vedkommer altsaa ikke Undersøgelsen, medens den første kun omsluttede Zion og Moria. Tilbage bliver den anden Muur: har den strakt sig Vest for Gravkirken, da er dermed Gravens Uægthed bevist, thi i saa Fald ligger den indenfor den gamle By imod Evangelistens udtrykkelige Beretning. Men de nyeste Undersøgelser have mere og mere bekræftet, at den anden Muur er

gaaet Øst for Gravkirken omtrent i Linie med den nuværende Damaskusgade (see ovenfor S. 51), ja man har fundet Fundamenter af Muren og en af dens Porte, der utvivlsomt godtgjøre Rigtigheden heraf.*) Endvidere ere de saakaldte Nikodemus' og Joseph af Arimathæas Grave, som fremvises i Gravkirkens vestre Deel, upaatvivlelig gamle jødiske Klippegrave. Det synes da virkelig at have været en jødisk Begravelsesplads, som har ligget udenfor Byens Mure. Man maa altsaa forat forstaae Gravens og Golgathas Beliggenhed tænke reent bort fra Byens nuværende Udseende: man maa tænke sig denne Deel som en Forstad udenfor de tvende stærke Mure, som dengang omgav Byens Nordside, med mange Haver og med Gravsteder, som efter Oldtidens Viis bleve lagte langs Veiene udenfor Byens Porte. Dog er man med Alt dette ikke naaet videre end til at bevise Muligheden af Gravens Ægthed, medens paa den anden Side Muligheden for en Feiltagelse af Traditionen eller vitterlig Forfalskning ogsaa er tilstede.

Og en saadan Forfalskning har man troet at kunne eftervise deri, at Graven og Golgatha ligge altfor nærved hinanden, neppe i 40 Skridts Afstand. Thi det er, siger man, dog aldeles utænkeligt, at Joseph af Arimathæa, en rig og anseet Mand, skulde have anlagt sit Gravsted i umiddelbar Nærhed af Retterstedet. Her begaaer man imidlertid en dobbelt Feilslutning. Thi for det første skal Golgatha ikke tænkes som noget almindeligt Rettersted, Navnet „Hovedpandested" (Matth. 27,33) maa ikke udledes af de der liggende Pandeskaller som en Slags Galgebakke, thi det er en Institution, som Oldtiden aldeles ikke kjendte, men af

*) F. Adler, der Felsendom und die heilige Grabeskirche zu Jerusalem. 1873. — Sepp, Neue Studien und Forschungen in Palæstina. 1867.

Høiens halvrunde Form.*) Golgatha blev valgt, ingenlunde fordi det var det almindelige Rettersted, men fordi det laa høit og frit, og den frygtelige Henrettelse derpaa kunde overskues af en stor Menneskemængde, som samlede sig derom eller tilfældigviis kom forbi (jvfr. Joh. 19,20). Ogsaa havde en østerlandsk Henrettelse dengang saa vel som i vore Dage intetsomhelst Vanærende ved sig for Stedet og Omgivelserne: naar Straffen var fuldbyrdet, bleve Ligene nedtagne (Joh. 19,31) og Korsene rimeligviis førte bort, Livet gik atter sin vante Gang, og Ingen tænkte videre derover. Det er først Middelalderen, som har omgivet Bøddelen og Retterstedet med en Gru og Rædsel, som har vedligeholdt sig endnu i vore Dage. Oldtiden kjendte Intet hertil. Der er saaledes Intet til Hinder for, at Golgatha og Jesu Grav virkelig kunde have ligget ved Siden af hinanden, som de nu forevises i Gravkirken.

Langt større Betydning har den Mistanke, som man har reist mod begge Steder ved den blotte Betragtning af dem. Thi begge Monumenter have rigtignok i høi Grad Udseende af sammenflikket Muurværk, dækket med Marmor og kostbare Stene. Tanken herom greb mig ved det første Skue med saadan Magt, at jeg under hele mit Ophold i Jerusalem ikke kunde overtale mig til at troe, at det virkelig var de ægte og rette Steder, som jeg havde seet. Istedenfor at Klippegravene ellers ere huggede ind i Fjeldets Masse, danner Graven her et fritstaaende Capel (see Billedet S. 121). Golgatha seer ud til at være blot Muurværk, og den naturlige Klippe, som sees gjennem Jordrevnen, fremkaldt ved Jordskjælvet, synes at være indmuret med Kunst. Imidlertid selv om de nuværende Monumenter vare kunstigt sammensatte, var det dog muligt, at Stederne, hvorpaa de befinde sig, ere de rette. Om Gra-

*) Jvfr. Dr. P. W. Becker, Golgatha og Christi Grav (Evangelisk Ugeskrift 1864).

ven fortælles der, dog ikke af Eusebius, men af langt senere Forfattere, at Biskop Makarius af Jerusalem, som ledede Byggearbeiderne i det første Aar, skal have ladet Fjeldet borthugge, saa at kun Gravkamret blev tilbage. Da nu Kirken senere er bleven stormet og opbrændt først af Perserne, senere af Araberne, kunde det vel tænkes, at baade Graven og Golgatha vare blevne forstyrrede, og man derefter havde reist dem paa Ny, idet man følte sig forvisset om, at man her havde de rette hellige Steder for sig.

At Graven og Golgatha ere identiske med de Steder, over hvilke Keiser Constantin reiste sine Pragtbygninger, derom kan der ingen Tvivl være. Vi kunne altsaa føre Traditionen 1500 Aar tilbage i Tiden, og det er i hvert Fald den samme hellige Grav, som vi nu besøge, der har været Gjenstand for Korsfarernes heltemodige Kampe, og som nu i halvandet Aartusind har draget store Skarer af Pilgrimme til sig. Men kunde vi nu føre Traditionen endnu 300 Aar tilbage, heelt op til Christi og Apostlenes Tid? Det er det egentlige Spørgsmaal, som foreligger til Besvarelse.

Vi maae her gaae tilbage til det historiske Vidnesbyrd, som foreligger fra Biskop Eusebius af Cæsarea, Keiser Constantins Samtidige og Biograf. Han fortæller, hvorledes Graven paa Ny blev funden, efter at den i lange Tider havde været overgivet til forsmædelig Glemsel. De nærmere Omstændigheder beretter han i sin prunkende Hofstil saaledes: „Den saliggjørende Grotte (ɔ: Christi Grav) havde nogle ugudelige og vanhellige Mennesker besluttet aldeles at tilintetgjøre, idet de i reent Galskab meente, at de paa denne Maade kunde skjule Sandheden. Og saa havde de da anvendt megen Møie paa at bringe Jord udenfra ind i den og skjult hele Stedet dermed. Og da de nu havde gjort dette til en vis Høide og brolagt det med Steen, saa skjulte de

den guddommelige Grotte under al denne Opdyngen. Og da nu Intet fattedes dem, opførte de ovenpaa Stedet en tilvisse frygtelig Sjælegrav, idet de opbyggede en mørk afguderisk Hule for den tøilesløse Dæmon Aphrodite, og der bragte de forbandede Offringer paa vanhellige og urene Altere. — — Hvad nu disse vanhellige og ugudelige Mennesker havde opspundet mod Sandheden, varede i lange Tider. Og ikke vilde nogensinde nogen af Landshøvdingerne, eller af Hærførerne, eller af Kongerne være befunden skikket til at befri Stedet fra al denne Frækhed, uden ene denne, den almægtige Guds Ven (ɔ: Keiser Constantin). Men begeistret af guddommelig Aand (πνεύματι κάτοχος θείῳ) taalte han ikke, at hiint omtalte Sted blev skjult ved alle Modstandernes vanhellige Opfindelser og overgivet til Forglemmelse. Under Paakaldelse af Gud, hans Medarbeider (θεὸν τὸν αὐτοῦ συνεργὸν ἐπικαλεσάμενος) begyndte han Udrensningen." *)

Om man nu vil omsætte denne Beretning i et mere forstaaeligt Sprog, da bliver Meningen, at Hedningene havde forat haane Christi Grav tildænget den med Jord og Steen og derover bygget et Venustempel. Det fortælles nu videre, hvorledes Keiseren lod dette Tempel nedrive, Grunden i det opbryde, og see — der finder man den hellige Grav „mod alt Haab" (παρ' ἐλπίδα πᾶσαν). I et Brev til Biskop Makarius fortæller Keiseren selv derom, og udtaler, at han betragter det som et af de største Mirakler, som Verden nogensinde har seet; „om saa alle Viismænd, der boe paa den ganske Jordens Kreds, kom sammen, saa kunde de dog ikke sige Noget, som var denne Ting værdigt eller i mindste Maade kunde nærme sig dertil, thi saalangt overgaaer Naturen af dette Mirakel (τοῦ θαύματος τούτου) al menneskelig Tankes Natur, som det Himmelske overgaaer det Menneskelige." **)

*) Eusebius, Vita Constantini Lib. III cap. 25 sq.
**) Ibid. cap. 29.

Den Form, hvori denne Beretning er holdt, er ikke skikket til at indgyde os Tillid. Thi netop det, som var overtydende for Constantin og hans Samtidige, at Gud paa underfuld Maade havde oplyst Keiserens Sind og Tanke, saa at han kunde finde det, som var skjult for alle Andre — netop dette vækker vor Tvivl, efterdi vi i denne Sammenhæng ikke ere tilbøielige til at troe paa mirakuløse Oplysninger. Gravens Forsvarere mene nu rigtignok, at man maa skrive de overdrevne Udtryk paa Hofbiskoppens Regning, idet man jo ofte tillægger Fyrster og Keisere en overmenneskelig Indsigt, hvor man hos andre Dødelige kun vilde tale om almindelig Menneskeforstand. Miraklet skal da have bestaaet deri, at Graven virkelig endnu var bevaret. Denne Udlægning er dog neppe rigtig. Ordene, navnlig i Keiserens Brev, ere saa stærke, at de neppe kunne forstaaes paa anden Maade, end at Keiseren og de Tilstedeværende virkelig holdt det Skete for et Mirakel. Men dette vil med andre Ord sige, at Traditionen var brudt, og Ingen vidste mere bestemt, hvor Graven og Golgatha var at finde, den „saliggjørende Grotte", som Keiseren fandt under Templets Grund, kan da enten have været en naturlig Fjeldgrotte eller muligviis en virkelig gammel Klippegrav, som nu i Kraft af Miraklet blev udgivet for den eftersøgte hellige Grav. — Iøvrigt fortæller ogsaa Kirkefaderen Hieronymus,*) at Keiser Hadrian havde opreist en Billedstøtte af Jupiter over Christi Grav og en Venusstatue over Golgatha, men denne Beretning er i Strid med Eusebius, som henlægger Venustemplet over Graven og Intet taler om Jupiterstatuen. I hvert Fald maa der ikke bygges for meget paa disse Beretninger, thi det fremgaaer af dem kun, at efterat Constantin havde fundet Graven, saa antoge de Christne, at Hedningene forsætligt havde skjult de

*) Epistola 58 (ad Paulinum).

hellige Steder under Templer og Statuer, uagtet dette netop var det bedste Middel til at fæstne Mindet paa disse Steder.

Kan det nu overhovedet antages, at Traditionen er bleven bevaret indtil Hadrians og Constantins Tider? — Man har til Støtte herfor beraabt sig paa, at Eusebius anfører*) hele Bisperækken i Jerusalem fra Jakob, Herrens Broder, indtil Judas, som var Biskop i Jerusalem paa Keiser Hadrians Tid. Med disse Biskopper maatte da ogsaa Mindet om de hellige Steder være gaaet fra Slægt til Slægt. Men deels er Eusebius' Angivelse noget usikker, idet han selv tilføier, at han ikke har kunnet erfare noget om, hvorlænge hver af dem har været Biskop, deels har Fleertallet af dem neppe havt Bolig i Jerusalem, men i Pella, hvorhen de Christne vare dragne inden Jerusalems Ødelæggelse ved Titus.**)

Her træffe vi nu paa tvende længere Perioder, i hvilke de Christne have været ganske borte fra Jerusalem: nemlig den første Gang, da Titus havde ødelagt Jerusalem, og den anden Gang, da Hadrian omdannede Byen til sit hedenske Ælia Capitolina, thi det Forbud, som denne udstedte for Jøderne mod at nærme sig deres hellige By, har upaatvivleligt ogsaa gjældt de Christne. Hvor langt disse Tidsrum have strakt sig, kan ikke afgjøres, men de have ikke været af nogen ubetydelig Længde. Og hertil kommer, at de omhandlede tvende Steder netop ligge der, hvor Kampen rasede allerstærkest under Beleiringen, nemlig mellem den anden og tredie Muur. Her blev Alt dækket med Muurbrokker og Gruus, og nye Slægter byggede atter deres Huse og Vaaninger ovenover. Saaledes har man ved de nyeste Udgravninger omkring Harampladsen i 40 og 50 Fods Dybde under den nuværende Jordflade fundet den gamle Brolæg-

*) Hist. eccles. IV, 5.
**) Ibid III, 5.

ning. Der er al Grund til at antage, at saa smaae Forhøininger som Graven og Golgatha maae være blevne ganske dækkede af de vældige Ruinmasser, som styrtede ned over dem. Kan Akras Beliggenhed være i den Grad omtvistet som det er, saa kan ogsaa Golgathas Beliggenhed i Tidernes Løb være bleven forglemt.

Forgæves paaberaaber man sig endelig den Interesse, som de første Christne skulde have havt af at værne om disse hellige Minder. Thi deres Tankegang var i dette Stykke væsentlig forskjellig fra vor. For dem var Christendommen det absolut Nye, som frigjorde dem fra en Bogstavtjeneste eller Overtro, hvorunder de havde været trælbundne deres hele Liv. Havde tidligere deres Tro og religiøse Overbevisning været knyttet til bestemte Steder og Tider, saa havde Christendommen frigjort dem herfor og lært dem, at Gud skal tilbedes i Aand og Sandhed, men hverken paa Garizim eller i Jerusalem alene. For dem maatte saadanne udvortes Steder være noget høist Underordnet, som vi da ogsaa see, at Apostlen Paulus ikke et eneste Sted i sine Breve hentyder dertil. Og den historisk-archæologiske Interesse, som vi have for denne Sag, besadde de ikke. Deres Blik var vendt mod Fremtiden, ikke mod Fortiden, al deres Forlængsel stod til den Tid, da Herren atter skulde aabenbares i Himlens Skyer forat samle sine Troende til sig (1 Thess. 4,16–17). De kunde i ingen Henseende føle sig tilskyndede til at grave efter i Jerusalems Grusmasser, selv om saadant var blevet tilladt dem, for at finde Graven og Golgatha. Og da de nu ovenikjøbet i længere Aarrækker holdtes ganske fjernede fra Jerusalem, da maatte Erindringen, som allerede var halvt udvisket, ganske slukkes.

Men i det tredie Aarhundred vaagnede en ny Betragtning. Da begyndte Christendommen at antage en mere udvortes Skikkelse, man vilde saavidt muligt tage og føle paa

det Hellige. Da begyndte man at spørge efter Graven og Golgatha, og usikkre Rygter og Formodninger dukkede op. at de vare skjulte under hiint hedenske Tempel eller Billedstøtte. Det er muligt, at Keiser Constantin har ladet sig lede i sine Eftergravninger af slige løse Angivelser; det er ogsaa muligt, at han slet ikke har ladet sig lede af Andet end en formeentlig guddommelig Aabenbaring, paa hvilken hans Omgivelser troede ligesaa ubetinget som han selv.

Er denne Betragtning rigtig, da bliver der ikke megen Sandsynlighed for, at Graven og Golgatha virkelig ere de rette og ægte Steder. Men noget ligefrem Beviis for, at de ere uægte, kan heller ikke føres, saa Forsvarerne kunne med Føie beraabe sig paa, at Traditionen ikke er omstyrtet af nogen sikker Beviisførelse. Et subjectivt Skjøn vil her tilsidst blive det Afgjørende. Hvo der i det Hele er tilbøielig til at følge Traditionen, vil ogsaa følge den her og beraabe sig paa, at den ikke gjendrives af Historien. Hvo der imidlertid har følt sig stødt over den Letsindighed, hvormed Traditionen er gaaet til Værks i det hellige Land, og dens mange ligefremme Urigtigheder, vil ogsaa her være mistænksom og ryste paa Hovedet. Jeg tilstaaer, at jeg i dette Spørgsmaal nærmest slutter mig til de Sidste.

Men en fuldkommen Misforstaaelse vilde det være, om man vilde drage nogen Parallel mellem Christendommens historiske Sandhed og den hellige Gravs Ægthed og slutte, at den første er ligesaa problematisk som den sidste. Thi for det Første gaae de historiske Vidnesbyrd for Christendommen meget høiere op i Tiden heelt indtil Apostlenes Dage, saa at der af denne Grund maa skænkes dem en meget større Tilforladelighed. Men dernæst, og det er Hovedsagen, ere de tvende Spørgsmaal af saa forskjellig Charakteer, at de slet ikke kunne sammenstilles. Christendommen er et Samvittighedsspørgsmaal, der henvender sig med sin sædelig-

religiøse Livsanskuelse til den Enkeltes Samvittighed og fordrer et bekræftende Svar af denne (Joh. 7,17). Spørgsmaalet om den hellige Grav har derimod Intetsomhelst med Samvittigheden at gjøre, saalidt som med Sædelighed og Religion, det er af udelukkende historisk og archæologisk Natur. Enten Graven er ægte eller uægte, bliver Christendommen lige sand, og den Iver og Heftighed, hvormed Forsvarerne af Gravens Ægthed have ført deres Sag, har været paa urette Sted, ifald de have troet dermed at styrke Christendommens Sag, thi den er ifølge sin Natur stillet udenfor dette Spørgsmaal.

Forsvarerne af Gravens Ægthed beraabe sig ofte paa, at hvis ikke Keiser Constantin og hans Biskopper havde fundet den rette Grav med samt Golgatha, saa vare de Bedragere, hvad man dog ikke kan antage. Denne Opfattelse er grundfalsk. Jerusalem tilbyder endnu stedse, og da endnu mere for 1500 Aar siden, saa mange Tilknytningspunkter for den fromme Phantasi, at denne uden Vanskelighed vil kunne finde Graven og Golgatha og holde sig forvisset om, at begge Dele ere ægte. Ogsaa jeg anstillede saadanne Efterforskninger og fandt megen Tilfredsstillelse i den Tanke, at Graven skulde søges et Stykke udenfor Damaskusporten blandt de saakaldte Dommernes Grave (see ovenfor S. 98). Disse hidrøre fra den romerske Keisertid, muligviis fra Keiser August's Tid, hvorom vel ikke Indskrifter, thi saadanne findes ikke, men deres Udsmykning med Blomsterkrandse, Pilastre og Kapitæler i græsk-romersk Stil synes at vidne. De findes i et ikke ringe Antal, flere ere ødelagte, andre vel bevarede. De ere indhuggede i Klippen og deres Skikkelse svarer til den i Evangelierne angivne. I Almindelighed er der først en Forstue eller Forhal, i hvis Bagvæg en snæver Aabning, som fører ind til det egentlige Gravkammer. Adskillige af dem bære Spor af at have været omgivne med

smaae Haver (jvfr. Joh. 19,41: i Haven var en ny Grav). En af de mange runde Høie, som findes her omkring, kunde da have været Golgatha. I saa Fald maatte rigtignok begge Steder have ligget en god Fjerdingvei udenfor Byen, hvad der kunde synes at stride mod Joh. 19,20, hvor det hedder, at Stedet var nærved Byen. Men Begreberne nær og fjern ere af en meget forskjellig Udstrækning alt efter den Sags Vigtighed, hvorom der tales, altsaa høist relativ, og saare langt fra at afgive nogen fast Maalestok. I Joh. 11,18 siges det saaledes, at Bethania laa nærved Jerusalem, hvilket strax efter forklares ved, at det laa 15 Stadier derfra eller halvanden Fjerdingvei, netop den Afstand, hvorom her er Tale.

En smuk Foraarsmorgen i Mai vandrede jeg om mellem disse gamle Grave. Jeg tog Plads under et gammelt Oliventræ, rundt om mig stode Valmuer og hvide Smaablomster i talrig Mængde, Fuglene sang saa muntert. Der sad jeg og tænkte paa, at medens Grækere og Latinere med største Iver valfarte til den hellige Grav under Gravkirkens Kuppel, gjøre Knæbøininger og Korsslagninger og mange underlige Fagter, vandre i store Processioner omkring den og slaae hinanden for Panden, naar de mødes, samt ubarmhjertigt vilde stene hver en Jøde, der vovede at nærme sig den formeentlige Helligdom — saa ligger maaskee den virkelige Grav herude, hvor der er tyst og stille, ingen Sammenstimlen af Mennesker, ingen duftende Røgelsekar — kun en lille Fugl synger over den, og de røde Valmuer udaande deres Duft. Skjult af Steen og Gruus, dækket af gamle Oliventræer ligger Graven, og der er Ingen, som besøger den, uden en Gang imellem et Par fromme Jøder, som vandre herud i den Tro, at en af de gamle Dommere ligger begraven her — nu de have maaskee ikke saa ganske Uret — muligviis den store Verdensdommer, som skal dømme Le-

vende og Døde, een Gang har hvilet her og atter reist sig herfra til Vidnesbyrd om Livets evige Seir over Døden.

Saaledes drømte og dømte jeg dengang, under umiddelbar Paavirkning af Omgivelsernes stærke Magt. Nu, da jeg er fjernet ved lang Afstand baade i Tiden og Rummet, forstaaer jeg nok, at dette er Phantasi og ingen historisk Kritik. Og saa har jeg opgivet Haabet om, at nogen Efterforskning skulde finde den rette Grav og Golgatha. Dette er maaskee ogsaa det Bedste for os, paa det at vi ikke skulle hænge os i det Udvortes eller søge Christus i Kjødet, men søge ham der, hvor han nu er at finde, i Ordet og i Aanden.

VII.

Den hellige Gravs Kirke.

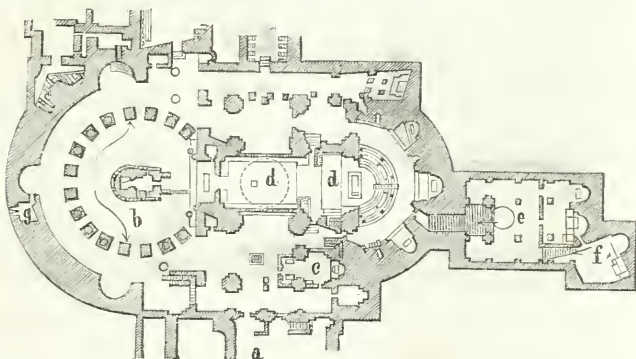
Over den med Rette eller kun formeentlig gjenfundne Grav og Golgatha opførte Keiser Constantin sine Pragtbygninger. Da de kirkelige Stridigheder om Treenigheden havde faaet en foreløbig Afslutning paa det store Kirkemøde i Nicæa 325, ansaae Keiseren det for den Opgave, som nu laa nærmest for ham at løse, paa værdig Maade at smykke de hellige Steder i Jerusalem. Graven blev udsmykket med Søiler og forskjellige Marmorarter, Pladsen omkring den blev brolagt med kostbare Stene, og paa de tre Sider blev den omgivet af Søilegange; intet Tag hvælvede sig over den, den var altsaa under aaben Himmel. Omkring Graven vare tolv Søiler reiste til Ære for de tolv Apostle, hver af Søilerne bar et Viekar af Sølv. Over Golgatha blev opført en pragtfuld Basilika af betydelige Dimensioner, den sluttede sig til Søilerækkerne om Graven og havde sin Indgang i Øst. Den havde

fem Skibe, hvis Søiler bare Loftets kunstigt udskaarne Tavleværk, som var dækket med rig Forgyldning, der kastede sin Lysglands over Kirken. Taget, som dækkede denne, var belagt med Blyplader.*) Kirken og Søilegaarden om Graven blev opført i Løbet af otte Aar, den blev indviet 336 i Overværelse af en Kirkeforsamling, som havde fundet Sted i Tyrus og efter Keiserens Opfordring begav sig til Jerusalem forat overvære Indvielsesfesten.

Det er gaaet denne Kirke som Jerusalem selv: mere end een Gang er den sunken sammen i et Flammehav, men den har atter reist sig paa Ny. Constantins oprindelige Anlæg vil dog kunne gjenkjendes endnu i Kirkens nuværende Skikkelse. I Aaret 614 erobrede Perserkongen Chosroes d. 2den Jerusalem og opbrændte Constantins Bygninger over Graven og Golgatha, dog bleve de snart efter opførte paa Ny, men med væsentlige Forandringer. Over Graven blev opført en Rotunde, og istedenfor den pragtfulde Basilika blev der kun reist et Kapel over Golgatha, og i dette var Indgangen nu mod Vest, istedenfor at den tidligere havde været mod Øst. 630 faldt Jerusalem og dermed Gravkirken i Arabernes Hænder, dog tilsikkredes det de Christne, at Kirken skulde vedblive at være en christelig Helligdom med fri Adgang til Graven. Under de venskabelige Forhandlinger mellem den store Frankerkeiser Karl den Store og Chalifen i Bagdad Harun al Raschid oversendte den sidste Kirkens Nøgler til Keiser Carl, og Frankrig fik herved et Slags Protectorat over den hellige Gravs Kirke, som det søger at opretholde endnu den Dag idag. Atter 1010 blev Kirken opbrændt og ødelagt, men 1048 reiste den sig paa Ny af sin Aske. Da Korsfarerne erobrede Jerusalem 1099, forefandt de en aaben Rotunde over Graven, et Kapel over Golgatha og endelig en Kirke over det Sted, hvor Keiserinde Helene

*) Eusebius, Vita Constantini III, 34—39.

efter Legenden havde fundet de tre Kors, af hvilket atter Christi Kors var blevet gjenkjendt ved de Mirakler, som det øvede. Disse tre Bygninger bleve af Korsfarerne sammenføiede til een Bygning, under hvis Tag de hellige Steder indesluttedes. Det er denne Bygning, som endnu staaer, dog har ogsaa den lidt meget. Navnlig blev den 1808 hjemsøgt af en stor Ildsvaade og derefter atter ombygget, saaledes at Kirkens Indre er opført i vort Aarhundrede i en Slags moderne Renaissancestil, som ikke indgyder Sindet Ærefrygt. Levninger af Constantins Bygninger ville kun findes i Fundamenterne og ere saa svage, at 1847 den engelske Archæolog Fergusson kunde fremsætte sin ovenfor omtalte dristige Paastand, at hvad vi kalde Gravkirken er fra en meget senere Tid, medens Constantins Bygning skulde være den nuværende

a. Forgaard.
b. Den hellige Grav.
c. Golgatha.
d. Grækernes Kirke (Katholikon).
e. Helenas Kirke.
f. Stedet, hvor de tre Kors bleve fundne.
g. Joseph af Arimathæas Grav.

Omarmoskee. Dette er dog forlængst blevet gjendrevet, og der kan ikke være Tvivl om, at Gravkirken virkelig er Constantins Bygning, kun i forandret og ombygget Skikkelse.

Den nuværende Kirke strækker sig fra Vest mod Øst, saaledes at vi længst mod Vest have Rotunden med den hellige Grav, derefter den græske Kirke med det tilstødende Golgatha, endelig mod Øst i en Dybde af 12 Fod Helenas

Kirke tilligemed Stedet, hvor de tre Kors bleve fundne. — Kirkens Indgang er fra Sydsiden. Der er her en liden Forgaard (see Planen: a). Seet herfra afgiver Kirken et malerisk Skue, som dog snarere vilde føre vor Tanke til Frankrig, thi de buede Vinduer og Portaler samt det svære halvt nedbrudte Taarn ere Udtryk for den franske Stil: disse Dele ere ogsaa opførte i Midten af det 12te Aarhun-

Den hellige Gravs Kirke.

drede af en fransk Bygmester Jourdain. Derimod bærer det Liv, som rører sig i Forgaarden samt dennes Befolkning et ægte østerlandsk Præg. Det er nemlig en Markedsplads, hvor der udsælges allehaande Relikvier og Rariteter, udskaarne Perlemorssager, blankt poleret Olietræ formet snart som Vindsler snart som Kors eller i runde Træstykker, Rosenkrandse af Cedertræ o. a. Lgn. De Mænd og Qvinder, som falbyde disse Herligheder, have udbredt dem foran sig paa Steenfliserne og søge ved Skrig og Tegn at lokke Kjøberne til sig.

Vi lade os dog ikke opholde, men skride henimod den meget lave Portal, som fører ind i Kirken. Neppe ere vi komne indenfor denne, før vi mødes af et nyt end mere overraskende Syn. Det er de tyrkiske Soldater, som have Tilsyn med Kirken og her indtage deres Vagtstilling. Denne kan dog ikke sammenlignes med vore stive europæiske Skildvagter, men i tyrkisk Gemytlighed have de taget Sæde med Benene trukne op under sig, de have en lille Kaffekop foran sig og sidde og ryge af deres lange Piber. Hvor stødende dette Syn end er, er det dog en sørgelig Nødvendighed; de hyppigt forefaldende Slagsmaal inde i Kirken mellem de forskjellige Confessioner gjøre det nødvendigt, at der stedse er Politistyrke tilstede.

Vi bemærke her ved Indgangen en langagtig rødlig Marmorsteen i Gulvet, det er Salvingsstenen, den Steen, paa hvilken Joseph og Nicodemus salvede Herrens Legem eller vel rettere indbandt det i Linklæder med dyrebare Salver (Joh. 19,40).

Men nu vende vi vore Fjed mod Stedets egentlige Helligdom, den hellige Grav (b paa Planen). Den befinder sig midt i den vestre Kirke, den saakaldte Rotunde. Efter Branden 1808 blev Rotunden ombygget i en tør og kjedelig Renaissancestil; den er støttet af 16 svære Marmorpiller, mellem hvilke løbe to Galerier ovenover hinanden. Over dette Rum hvælver den berygtede Kuppel sig, som i lange Tider gav Regn og Snee fri Adgang til Kirkens Indre og var i en yderst brøstfældig Tilstand til Skandale for hele Christenheden, efterdi de forskjellige Kirkepartier, som eiede den i Forening, af indbyrdes Skinsyge ikke vilde tillade nogen Istandsættelse, efterdi den Part, som foretog en saadan, kunde faae i Sinde at tilegne sig hele Kuppelen. Rusland som Grækernes og Frankrig som Katholikernes Beskytter ansøgte ivrigt hos Sultanen i Konstantinopel om Tilladelse til

at istandsætte Kuppelen; da begge Parter vare lige skinsyge paa hinanden, tilbød Sultanen, at han vilde gjøre det paa egen Bekostning, men heller ikke det vilde man indrømme, og da endelig Rusland med et Magtsprog forlangte det tilligemed Protectoratet over de Christne i Tyrkiet, gav dette Anledning til Krimkrigen. Efter Krimkrigens Ende bleve Forhandlingerne paa Ny optagne, og det lykkedes endeligt Frankrig og Rusland at komme til Enighed, saaledes at begge Stormagter i Forening reiste en ny Kuppelhvælving, støbt af Jern og smykket med prægtige Farver. Dette Arbeide blev fuldendt 1868, dog var heller ikke dette gaaet af uden idelig Kjævl og Strid mellem begge Landes Diplomater og Geistlige. Saaledes bleve f. Ex. Grækerne yderligt opbragte, da Bygmestrene lode deres Navne anbringe med latinske og ikke med græske Bogstaver paa Hvælvingen. Heller ikke maatte Kuppelen forsynes med symbolske Billeder eller Indskrifter, forat ikke den ene Kirke her skulde vinde et Forspring for den anden. Over Kuppelen er anbragt en Lanterne, som giver Lys og Luft Adgang, og over denne et stort forgyldt Kors. — Som en stor Indrømmelse til de Christne kan bemærkes, at disse i de sidste Aar have faaet Tilladelse til at ophænge og benytte Kirkeklokker, saa at Klangen af disse atter lyder henover Jerusalem, hvad ikke har været tilladt i snart 700 Aar. Det var Russerne, som først skaffede sig denne Tilladelse til deres nye Kirke udenfor Byen, senere ere ogsaa Klokker blevne ophængte i det gamle Klokketaarn ved Gravkirken.

Mere end Kuppel og Arkaderækker tiltrækker Graven sig vor Opmærksomhed. Den danner en liden Bygning for sig midt inde i Rotunden. Oprindelig var den en Klippegrav, udhugget i selve Fjeldet i Lighed med andre jødiske Grave, som ere tilovers fra den Tid. Men Biskop Makarius, som levede paa Constantins Tid, skal have ladet den hugge

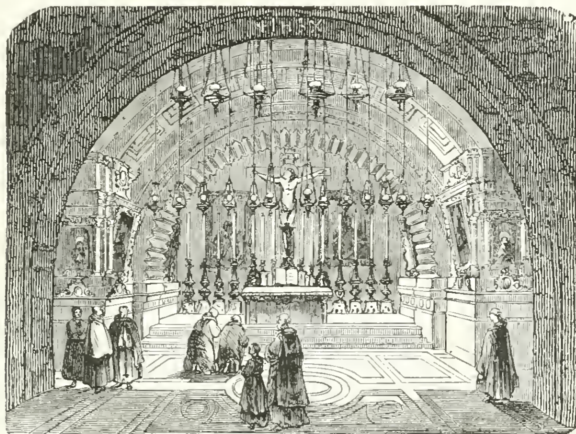
Den hellige Grav.

løs fra Fjeldet, saa at der blev en fri Omgang omkring den. Siden er den under Kirkens Odelæggelse og Brand bleven nedbrudt og atter reist paa Ny, dernæst overklædt med Marmorplader, saa at det nu er umuligt at afgjøre, om her virkelig ere Levninger af en Klippegrav eller om det Hele er en blot kunstig Sammensætning. Den hellige Grav er da nu som et lidet fritstaaende Marmorhuus, overhvælvet af en Kuppel, med Indgang fra Øst, foran den er opstillet høie Sølvkandelabrer med brændende Voxkjerter. Det Indre er deelt i to Rum, hvoraf det forreste siges at være Stedet, hvor Engelen sad, som væltede Stenen bort fra Graven

(Matth. 28,2), det inderste Rum er selve Gravkamret, som er omtrent 8 Fod høit, 7 Fod langt og 6 Fod bredt. Ogsaa dette er overklædt med Marmorplader, til Høire er, dækket af en spaltet hvid Marmorplade, det Gravrum, i hvilket Jesu Legem skal have hvilet; den øvrige Plads er saa trang, at kun tre eller fire Personer kunne staae derinde. Brændende Sølvlamper udbrede Lysskær i det mørke Rum, til hvilket Adgangen uden Hindring staaer aaben for alle Christne. Lidt Nord for Graven angiver en rund Marmorplade i Gulvet det Sted, hvor Maria Magdelena saae Frelseren staae efter Opstandelsen, efterat hun forgæves havde søgt efter ham i Graven, og hvor hun med et „Rabbuni!“ kastede sig for hans Fødder, men han bød hende ikke at røre ham, thi han var endnu ikke gaaet til sin Fader (Joh. 20,14—17).

Fra den hellige Grav skride vi over til Golgatha (c paa Planen), det ligger Sydost for Graven i en Afstand af 108 Fod. Men havde vi ondt for at finde os til Rette med Graven, saa stiger Vanskeligheden i end høiere Grad med Golgatha. Ganske vist stige vi opad en Høi, forsaavidt vi stige opad atten Trappetrin, men iøvrigt er det umuligt at opdage Spor af en virkelig Klippehøi, det Hele seer ud som Muurværk, overklædt med Marmor og andre kostbare Stene. Over Golgatha er opført tvende Kapeller ved Siden af hinanden, hvoraf det ene betegner Stedet, hvor Christus og de tvende Røvere bleve naglede til Korset, det andet selve Korsfæstelsesstedet. Hvad Stedet mangler i naturlig Anskuelighed, er søgt afhjulpen ved en haandgribelig Eftervisning ei blot af Klipperevnen, som fremkom ved Jordskælvet (Mtth. 27,51), men endog af de tre Huller, hvori Korsene vare plantede. Det midterste af disse er Stedet, hvor Frelserens Kors stod, og de katholske Pilgrimme holde gjerne deres Rosenkrandse ned i det, forat faae dem helligede ved umiddelbar Berøring. Katholicismens Lyst til massiv Virkelighed træder

aabenlyst frem her og berørte mig paa en egen uhyggelig Maade: det var ligesom om man vilde omsætte Historiens levende Sandhed, som maa gribes i Troen, i disse kolde og haarde Stene, som man kan holde og trykke med Hænderne.

Capellet over Golgatha.

Hvad enten nu Golgatha er ægte eller ikke, danner det i hvert Fald ikke nogen compact Masse, thi umiddelbart under Korfæstelses-Capellet findes et nyt Capel, som siges at være Stedet for Adams Grav. Atter her finde vi den samme Stræben efter paa reent udvortes Viis at sammenføie, hvad Apostelen med sit dybe Blik for Historiens Udvikling har sammenstillet paa aandelig Viis: den første Adam, som bragte Slægten Død og Forbandelse, og den anden Adam, som bragte den Liv og Frelse (jvfr. Rom. $5,_{15-21}$, 1 Kor. $15,_{45-49}$).

Nord for Golgatha ligger Grækernes Kirke, det saakaldte Katholikon (d. paa Planen). Opført i det 12te Aarhundred i fransk-gothisk Stil med arabiske Enkeltheder er det efter Branden 1808 ligesom Rotunden blevet betydeligt moderniseret og udstyret med stor Pragt og Glimmer. Det

frembyder ingen Mærkeligheder, naar undtages en indlagt Stjerne i Gulvet, som efter Grækernes Forsikkring betegner Jordens Midtpunkt. Det er en bogstavelig Udtydning af Ezech. 5,5 (Saa sagde Gud Herren: det er Jerusalem; midt iblandt Folkene satte jeg hende, og Landene vare trindt om hende): hvad der hos Propheten gjælder i store Grundtræk og har faaet sin aandelige Opfyldelse ved Jerusalems centrale Betydning for Menneskehedens sædelig-religiøse Udvikling: det fastholdes her i cras Udvorteshed om et enkelt Punkt. Omkring Grækerkirkens halvrunde Chor ligge i Kreds en Række af Capeller, hvoraf hvert især minder om et eller andet Punkt i Lidelses- og Opstandelseshistorien. Først er der Capellet, hvor de Dødsdømte holdtes fangne, medens man gjorde Alt rede til den frygtelige Henrettelse, saa kommer Capellet, hvor Soldaterne kastede Lod om Herrens Kjortel — Capellet, hvor Herren aabenbarede sig for sin Moder efter Opstandelsen, og i hvilket der endnu opbevares et Søilestykke, til hvilket han var bunden under Hudflettelsen o. s. fr.

Den tredie Kirke (e paa Planen) ligger tolv Fod dybere end den egentlige Gravkirke; man stiger ad en Række Trin ned i den. Den er tilegnet Keiserinde Helena, Constantins fromme Moder, som i sin høie Alderdom gjorde en Pilgrimsvandring til de hellige Steder, lod sig døbe i Jordan, og her paa dette Sted ved Golgathas Fod knælede og bad, medens der ivrigt blev gravet forat finde de tre Kors, som tilfulde kunde godtgjøre, at man virkelig var paa Traditionens hellige Sted. Helenas Kapel er en liden Kirke i byzantinsk Stil, overhvælvet af en Kuppel, som bæres af fire korte tykke Søiler, der kunne være fra det 10de Aarhundred, medens de spidse Buer mellem dem tyde paa en senere Ombygning i det 12te Aarhundred, og det rigt udstyrede Marmoraltar i italiensk Renaissance først er sat op for en Snees

Aar siden. Fra Helenakirken, der kan betragtes som en Kryptkirke, stiger man atter dybere ned ad 13 Trin til Stedet. hvor Korsene bleve fundne. Her træder den naturlige Klippe frem, her er koldt, mørkt og fugtigt, men netop derfor gjør dette Sted i sin rene Natursimpelhed et overvældende Indtryk, fordi man her træder umiddelbart overfor Virkeligheden, medens alt det Øvrige i den Grad er skjult og dækket af Marmor, kostbare Steenarter, Kandelabrer, Sølvlamper og alskens Pragt, saa at det ikke formaaer at give noget umiddelbart Indtryk, men man maa med Magt drage Blik og Tanke bort fra denne forvirrende og adspredende Mangfoldighed.

Jævnligt finde Processioner Sted af Præsterne og Munkene, fulgte af fromme Pilgrimme, de gaae fra det ene hellige Sted til det andet og udøve deres Andagt; Midtpunktet, hvortil alle Festtog stræbe hen, er den hellige Grav, og her vanker ofte blodige Pander, naar den latinske og græske Procession mødes og ingen vil vige Pladsen for den anden. Da maae de tyrkiske Soldater kaldes til forat bringe Orden til Veie, hvad de gjøre med en Ro og Besindighed, der i høieste Grad er beskæmmende for de Christnes Lidenskab og indbyrdes Had.

Kirken er deelt mellem de forskjellige Partier: Latinere, Grækere, Armeniere og de fattige Kopter have hver sin Deel og vaage med største Nidkjærhed over Besiddelsen deraf. De snedige Grækere synes i de sidste Aaringer, støttede til Ruslands mægtige Indflydelse, at vinde Overhaand, medens de Romersk-Katholske kun med Møie kunne byde dem Spidsen efter Frankrigs svære Nederlag. Det eneste Kirkeparti. som ikke eier en eneste Steen i den hellige Gravs Kirke, er samtlige Protestanter, og enhver troende evangelisk Christen vil vistnok snarere glædes end bedrøves derover i Erkjendelsen af, at skal Golgatha og Christi Grav have Betyd-

ning for ham, maa han finde dem i sit eget Hjerte, og den Kirke, der skal hvælve sig over begge, bygges ikke af Guld og Marmor, men af levende Stene, som opbygges til et aandeligt Huus (1 Pet. 2,5).

Vi aflagde under vort Ophold i Jerusalem jævnlige Besøg i Kirken og havde rig Leilighed til at see de forskjellige christelige Religionspartier færdes derinde. Særdeles Interesse frembød den græske Paaskefest for os, hvilken feiredes et Par Uger efter den romersk-katholske og protestantiske. Denne havde vi ikke kunnet naae til, da vi bleve forsinkede paa vor Seilads nedad Nilen, hvad vi iøvrigt meget beklagede, men nu fik vi dog en Slags Erstatning, om end af heel anden Art, ved at kunne overvære den græske Paaske. Store Skarer af Pilgrimme strømme sammen til denne fra Lilleasien, Grækenland, Tyrkiet og Rusland og overstrømme det stille Jerusalem med en høist broget og larmende Befolkning. Denne Gang sagdes dog Tilstrømningen at være mindre, end den pleiede; formodentlig havde den Rædsel, som de blodige Optrin i Damaskus og Libanon havde fremkaldt i den foregaaende Sommer, holdt Mange tilbage. Den hellige Gravs Kirke er det egentlige Centrum for al Tummelen, her afholde de Processioner og Gudstjenester og trænge sig i tætte Skarer frem og tilbage: de ikke alene spise og holde Maaltider, men tilbringe endog Natten herinde og bringe i dette Øiemed Dyner og Tæpper med sig, som de udbrede paa Kirkegulvet til Natteleie.

Langfredag Aften, den 3die Mai, gik vi derind, men det var saare langt fra at være en stille Langfredag, som vi feire den hos os. Det var en Tummel og Spektakel uden Lige; de Eneste, som opførte sig med sømmelig Værdighed, vare

de tyrkiske Soldater, som vare opstillede forat holde Orden og navnlig forhindre Slagsmaal. Grækerne sværmede rundt, skreg og raabte, istemte vilde Sange, sprang stundom i overstrømmende Kaadhed op paa Ryggen af hverandre. Af og til kom der Optog af Præster og Munke, ledsagede af tyrkiske Soldater, som skulde skaffe dem Plads. De gik leende og snakkende, og den græske Kirkes Mangel paa Takt og Alvor stødte mig i høi Grad. Den romerske Kirke holdt sig med Indignation borte og havde laaset sit Kapel af. De mange brogede Dragter, Latteren og Snakken rundt omkring, de tændte Lys og Lamper, Optogene, som trængte frem: Alt dette afgav Skuet af den lystigste Maskerade, som stod i skærende Modsætning til Festens Høihed og Alvor.

Lørdag Middag naaer Spektaklet sit Høidepunkt. Paa denne Dag antændes nemlig efter græsk Folketro den hellige Ild umiddelbart fra Himlen. Det er de to store Undere, som ere Hovedøiemedet for Grækerens Pilgrimsfærd: at see den hellige Ild ved Graven og at bade sig i Jordans Flod — efter hans Opfattelse det Samme som „at døbes med Vand og Ild". En Kawas, d. e. tyrkisk Politisoldat, fulgte os derhen forat skaffe os Plads, men paa Kirkens Gulv var dette umuligt, thi her var Alt propfuldt. Vi maatte derfor gaae op i Galleriet over Rundbuerne, hvor vi fik anviist Plads bag nogle franske Officerer. Nede i Kirken herskede en forfærdelig Trængsel, Alle puffedes og stødtes, kun de tyrkiske Soldater stode urokkelige og udholdt Puf og Stød med en beundringsværdig Taalmod. Især foran Graven er Trængselen stærk, thi i denne skal Miraklet finde Sted; der springes og dandses og klappes i Hænderne under idelige Raab og Skrig; af og til kastes nogle af de værste Spektakelmagere paa Døren, uden at det fremkalder større Ro. Dette varede ved en god Time. I al denne Tid ere Biskopperne og Præsterne inde i Graven selv, hvor deres Lys skulle tændes fra Himlen. Pludselig

gaaer Døren op, og en Biskop styrter frem som skudt ud af en Kanon med et tændt Lys i Haanden: Miraklet har fundet Sted. I fuldt Løb iler han op mod Høialteret i den græske Kirke forat tænde Lysene, men Mængden stimler om ham, hver har sit Lys i Haanden, som han vil have tændt hos Ildbiskoppen. Strax efter kommer en anden Biskop eller Præst ud af Graven ligeledes med tændt Lys, ligeledes omstimlet af Mængden, som vil tænde hos ham. Lidt efter lidt tændes der Lys rundt omkring, den Ene tænder hos den Anden af den hellige Ild. Enhver skal have sin lille Lysestump hjem med som en Relikvie fra Festen. Snart bliver hele Kirken et flammende Lyshav med Puffen, Trængsel og Sammenstimlen over al Maade — heldigviis ingen Døde. Det sidste Punkt maa særligt fremhæves, thi ikke altid gaaer det saa godt af. Ibrahim Pascha havde engang nær sat Livet til ved en saadan Fest, og blev kun med Nød ført bort af sine Soldater, medens Mangfoldige bleve trykkede ihjel i Trængselen.

Paaskemorgen gik vi atter hen i Kirken, men bleve kun lidet opbyggede. Thi nu var den larmende Mængde borte. Søvnighed og Træthed holdt Alt i sine døsige Arme, Præster og Menighed befandt sig som efter en Sviir. Patrouiller af tyrkiske Soldater droge gjennem Kirken, paa Gulvet var strøet Appelsinskaller og Rester af Maaltider. Et Par Præster gik og feiede, idet de hvirvlede Støvskyer op foran sig, andre vadskede Gulv, begge Dele kunde der høiligen trænges til. Men af Paaskemorgens Friskhed og Opløftelse var der intet Spor. Naar de græske Pilgrimme have seet Ildmiraklet, da er Festen forbi, og allerede Paaskedags Morgen drage de i store Skarer bort fra Staden til deres Hjem.

Man vil efter dette forstaae, at vi aldrig følte os ret hjemme i den hellige Gravs Kirke. Vi følte os stedse til Mode, som om vi fandt os paa en fremmed Religions Terri-

torium, saa meget mere som vi vare forvissede om, at hverken Graven eller Golgatha findes her. Men saa vandrede vi ud i Jerusalems Omegn, mellem de stille Grave, de gamle Oliventræer, hvor der hverken er Trængsel eller Larm. Der, midt i en vild og storartet Natur mellem tusindaarige Grave, der kunde vi fornemme Paaskens ophøiede Stemninger, som vi kjende dem fra Hjemmet — og muligt var det, at vi, rigtignok uden at vide det, her befandt os i umiddelbar Nærhed af Opstandelsens Sted.

VIII.

Hellige Steder.

Naar det fromme Sagn med stor Iver søger at eftervise de forekommende Stedligheder i Frelserens Historie i Palæstina, da fordobbler det denne Iver i Jerusalem. Her er Skuepladsen for Slutningen af Christi jordiske Liv, og da Evangelisternes Beretninger herom ere mere udførlige end om nogen tidligere Deel af hans Liv, tilbødes herved et saameget større Spillerum for Phantasien, der ikke vilde nøies med at anskue det i Aanden, men ogsaa tage og føle derpaa med Hænderne. Paa den anden Side blev rigtignok Usandsynligheden saameget større, som Staden har undergaaet mangfoldige Forandringer i Beleiringer og Indtagelser, medens Landet derimod altid i sine Grundtræk med Floder, Søer og Bjerge maatte blive det samme. Josephus, der har beskrevet Jerusalems Ødelæggelse ved Romerne, fortæller, at Forstyrrelsen var saa fuldstændig, at om Nogen kom dertil, skulde han neppe troe, at der havde været en Stad.*)

*) Iødiske Krig $7_{,1}$, jvfr. $6_{,1}$.

Og efter den Tid er Jerusalem bleven kuldkastet og omstyrtet endnu adskillige Gange. Det har allerede viist sig, at saavel Golgatha som Gravens Ægthed ikke hviler paa nogen fuldkommen sikker Grund, men endnu usikkrere bliver denne ved andre Mindesteder fra Frelserens Liv, som slet ikke ere knyttede til faste Monumenter. Blandt disse indtager *Via Dolorosa* ɔ: Smertens Vei, en fremragende Plads. Herved forstaaes den Vei, som Jesus for sidste Gang vandrede i Jerusalem, Veien fra Pilatus' Domhuus til Golgatha. Man meente her at have de tvende Endepunkter angivne: hiint fandt man i den tyrkiske Paschas Residents paa det nordvestre Hjørne af Harampladsen og dette i den hellige Gravs Kirke. Veien herimellem blev da Smertensveien, Via Dolorosa, og da først denne var udfunden, kostede det ikke Vanskelighed at paavise de enkelte Punkter, til hvilke de forskjellige Optrin knytte sig, som Evangelisterne berette, det blev de saakaldte Stationer. Denne Via Dolorosa med sine Stationer blev efterlignet i mange katholske Kirker, stundom blev den ogsaa forlagt udenfor Kirken til en Række aabne Smaacapeller med Afbildninger i Steen eller Træ, ikke sjældent i naturlig Legemsstørrelse, hvor da den festlige Procession bevæger sig fra Station til Station, standsende og gjørende Knæfald for hver af dem. Saaledes vil man finde det adskillige Steder i Tydskland.

Den egentlige Via Dolorosa i Jerusalem, som altsaa er Forbilledet for alle disse senere Efterligninger, strækker sig omtrent fra det nordvestre Hjørne af Harampladsen og løber næsten i lige Linie imod Vest, indtil den standser ved den hellige Gravs Kirke, hvor Golgatha forevises. Dens Længde er henved 900 Skridt; den gaaer fra Bjerghøiden, hvor den begynder, temmelig brat ned i Dybet over Tyropæonsdalen og fører atter i hurtig Stigning op paa Zionsbjerg paa den modsatte Side. Den er næsten heelt igjennem

ledsaget af Huusrækker paa begge Sider, som dog hist og her ere faldne sammen i Gruusdynger, stundom fører den under murede Hvælvinger, næsten overalt er den brolagt. Af overordentlig malerisk Virkning er navnlig den saakaldte *Ecce-Homo*-Bue: d. e. en gammel Bue tværs over Gaden, hvilken Sagnet udgiver for det Sted, hvorfra Pilatus fremstillede den bespottede og hudflettede Frelser for Folket med de Ord: „See hvilket Menneske!" (Joh. $19,_5$). Gjennem denne Bue seer man Byen hæve sig med sine hvide Kuppelhuse op ad den modsatte Bjergskraaning, et saare lifligt Skue i det kraftige Solskin, naar den dybe blaae Himmel hvælver sig derover. — Skridt for Skridt kan man herfra følge Lidelsestoget under Traditionens Veiledning: her er Stedet, hvor Herren første Gang segnede under Korset — her tiltalte han Jerusalems grædende Kvinder — her rakte Veronika ham Tørklædet, i hvilket han tørrede sit Aasyn, og til evige Tider har Veronikas Tørklæde beholdt Billedet af det blodige Frelseraasyn (det opbevares endnu som en af de største Relikvier i Peterskirken i Rom) — paa dette Sted tog Simon af Cyrene Korset o. s. fr.

Sagnet om Via Dolorosa er, saa vidt man kan skjønne, først opkommet under Korstogene, tidligere Pilgrimme omtale den ikke, og det fremgaaer heraf, at man ligesaa lidt kan tillægge hele Strækningen som dens enkelte Stationer nogen historisk Betydning. Hvorvidt Sagnet dog alligevel i det Hele skulde have truffet det Rette, afhænger væsentlig af, om Golgatha og Graven ere ægte. Forsaavidt man vil godkjende den Betragtning, som ovenfor er gjort gjældende med Hensyn til disse, da vil man i endnu høiere Grad være tilbøielig til at erklære Via Dolarosa for en Frembringelse af den fromme Digtning. Ikkun dens Begyndelse tør antages at være rigtig angivet, da Pilatus' Bolig maa søges i Borgen Antonia og denne laa paa den nordre Side af Tempelpladsen

Ecce-Homo-Buen.

hvor nu den tyrkiske Pascha har Bolig. Ecce-Homo-Buen er vistnok af senere Oprindelse, men den kan muligviis staae paa det Sted eller i umiddelbar Nærhed deraf, hvor Pilatus fremviste den hudflettede og tornekronede Frelser for den rasende Folkehob.

Af ligesaa tvivlsom Art er Nadversalen, *coenaculum*, i hvilken Herren skal have holdt den sidste Nadver med sine Disciple. Den forevises i umiddelbar Nærhed af Davids Grav paa Zions Bjerg, og det er denne Sal i Forbindelse med de Minder, som siges at knytte sig til den, som for Franziskanermunkene ganske har udslukt Opmærksomheden for den langt vigtigere Davids Grav i den Tid, denne var i deres Besiddelse (jvnfr. ovenfor S. 99). Det er en stor steensat Hal, 50 til 60 Fod lang og 30 Fod bred. Paa Grund af Nærheden af Davids Grav vaage Tyrkerne med Skinsyge over, at Christne ikke faae Adgang til den, og det lykkedes mig ikke at komme derind. Der er dog kun ringe Sandsynlighed for, at dette Sted virkelig skulde være, hvad det udgives for. Ganske vist omtales i det fjerde Aarhundred en Kirke paa dette Sted, som bar Navnet Apostlenes Kirke, men dengang fortalte Traditionen, at det var Kaiaphas' Palads, som havde staaet her, og efterviste den Søile, ved hvilken Frelseren var bleven hudflettet. I Slutningen af fjerde Aarhundred beretter Epiphanius, at i denne Sal var det, at den Hellig Aand blev udgydt over Apostlene, og senere tilføies, at det var her, Christus holdt den sidste Nadver og aabenbarede sig for Disciplene efter Opstandelsen, endelig, at Jomfru Marie i mange Aar havde Bolig her.*) Det fremgaaer heraf, at Traditionen lidt efter lidt har uddannet sig og ikke har Andet at støtte sig til, end at en af de tidligste Kirker i Jerusalem har staaet paa dette Sted. Ikke desmindre er for nyligt en dansk Reisende optraadt som Tals-

*) Tobler, Topographie von Jerusalem. 1854. II, 106.

mand for Traditionens Sandhed og har troet bestemt at turde hævde, at vi her have ikke blot den ældste, men den allerførste christne Kirke.*) Han har imidlertid ikke fremført noget andet Beviis herfor end det personlige Indtryk, som han selv modtog ved at besøge Stedet, og den Omstændighed, at det ligger saa nær ved Davids Grav, hvorfor Peters Ord i Ap. Gj. 2,29 om denne kunde tænkes sagte netop paa dette Sted. Formodentlig er det ogsaa netop af denne Grund, at Munketraditionen har lagt Stedet herhen, men der er i selve det anførte Sted Intet, som tyder paa, at Davids Grav har været i umiddelbar Nærhed af det Sted, hvor Apostlen Peter holdt sin Tale; den kan godt have været et Qvarteers Gang og mere derfra. Og naar samme Forfatter erklærer, at denne Tradition aldrig har været omtvistet, saa maa det bemærkes, at næsten alle nyere Reisende forkaste Stedets Ægthed, nogle endog i meget stærke Udtryk, som f. Ex. Tischendorf i sin Beskrivelse af Jerusalem, hvori han erklærer: „für die Aechtheit des Cönaculums spricht nicht die geringste Wahrscheinlichkeit.“ **) Dette turde dog være for stærkt sagt, da Nadversalen gjerne kunde have ligget her, eftersom Skriften ikke indeholder de ringeste Angivelser af dens Beliggenhed eller af Stedet, hvor Apostlene forsamlede sig paa Pintsefesten. Men det er neppe rimeligt, at et enkelt Privathuus skulde være blevet staaende urørt midt paa Zions Bjerg, hvor Ødelæggelsen ellers har bortfeiet Alt, hvad der har staaet over Jorden. Derfor kan Traditionen gjerne have Ret med Hensyn til Davids Grav, efterdi denne befinder sig under Jorden og saaledes ikke har været udsat for Brand eller Omstyrtning ved Stadens Ødelæggelse.

Naar man staaer heroppe ved Davids Grav, da har man

---

*) Lic. Theodor Hansen, Den første christne Kirke (Kalkars Theologiske Tidsskrift 1873 S. 321).

**) Constantin Tischendorf, Reise in den Orient, 1846. I,312.

Udsigt over Hinnoms Dal til Bjerget, som hæver sig paa den modsatte Side af denne, og som fører Navnet „det onde Raads Bjerg“. Det kaldes saaledes, fordi det efter Legenden var heroppe, at Jøderne lagde Raad op om at dræbe Jesus i Ypperstepræsten Kaiaphas' Huus (Joh. 11,47 flg.). Det skal nemlig efter Sagnet, som først opkommer i det fjortende Aarhundrede, have været et Landsted, som han besad heroppe, og nogle Muurlevninger siges at være Levninger deraf. Ulige større Interesse frembyder en Afsats paa Bjergets nordøstlige Side, der siges at være Hakeldama eller den Blodager, som Judas kjøbte for de 30 Sølvpenge (Ap. Gj. 1,18–19), og hvilken Ypperstepræsterne anvendte til at jorde Fremmede i (Matth. 27,7–8). Meget taler for, at Traditionen virkelig har Ret her, thi et Sted, der havde faaet en saadan blivende Bestemmelse, kunde vel blive erindret. Men nu indtræffer den uheldige Omstændighed, som noksom viser, hvor usikker Grunden er, saasnart man ikke har Skriftens bestemte Angivelser at slutte sig til, at Traditionens ældste Vidnesbyrd hos Eusebius og Hieronymus i det 4de Aarhundrede angiver „Blodageren“ som beliggende paa Zions Bjerg. Det synes da, at Stedet senere er blevet flyttet, muligviis have Tyrkerne fordrevet de Christne, som have maattet søge en anden Begravelsesplads og da overført Navnet Hakeldama paa denne. I hele Middelalderen blev Stedet benyttet til Kirkegaard for Pilgrimme, som døde i Jerusalem, og det fortælles endog, at Jorden her havde den mærkelige Egenskab i Løbet af 24 Timer at fortære Ligene, saa kun Benene bleve tilbage. Paa Pladsen er opført en lang massiv Steenbygning med hvælvet Tag, der har været benyttet som Ligliuus. Nuomstunder benyttes Stedet ikke længer som Begravelsessted, da saavel Christne som Jøder have saadanne tæt under Jerusalems Mure.

Mellem alle disse hellige Steder, til hvilke Traditionen

i Jerusalem knytter Erindringer fra Christi Lidelsesdage, er der kun eet, som kan gjøre Krav paa overveiende Sandsynlighed, det er Gethsemane Have. Det er nuomstunder en liden Klosterhave ved Foden af Oliebjerget, tilhørende det latinske Franziskanerkloster (see Billedet S. 43). Den er omgivet af en lav hvidkalket Muur, 4 eller 6 Alen høi, forøvrigt inddeelt i regelmæssige Bede, i hvilke der dyrkes Kjøkkenurter og Blomster. Havens ædleste Prydelse ere otte ældgamle Oliventræer, som trods de runkne og hule Stammer, der for en Deel ere opfyldte med store Steen forat give dem Hold imod Vindstødene, dog endnu skyde friske Skud. Det blev dog ikke tilladt os at plukke Grene og Blade af dem, thi om der ikke holdtes Hævd over dem, vilde de snart blive reent afplyndrede af de Besøgende. Derimod skænkede Munken, som førte os omkring, os nogle affaldne Smaaqviste, hvilke jeg siden har bevaret som en dyrebar Erindring. — At nu dette virkelig er Stedet for Gethsemane Have, kan vel ikke ligefrem bevises, men der er Intet, som taler derimod, og Beliggenheden stemmer med Evangelisternes Angivelser. Ogsaa omtales den allerede i det 4de Aarhundred som beliggende paa dette Sted. Dog har Haven muligviis været større end dens nuværende Rumfang, som danner en temmelig regelmæssig Fiirkant, hvis ene Side er henved 150 Fod, den anden 100 Fod lang. Besynderligt er det, at udenfor Haven paa den anden Side Veien, som løber forbi den, forevises en Grotte, i hvilken Christus kæmpede sin haarde Sjælekamp og blev styrket af en Engel fra Himlen (Luk. 22,43). Dette Sted er utvivlsomt uægte og synes kun at være valgt paa Grund af den uimodstaaelige Tiltrækningskraft, som alle Grotter i Palæstina synes at udøve paa Traditionen. — Hvad de otte gamle Oliventræer angaaer, da er det ikke umuligt, at deres Alder kunde naae op til Jesu Tid, eftersom Oliventræet skal kunne opnaae en overordentlig høi Ælde. Men

da Josephus fortæller, at Romerne under Jerusalems Beleiring omhuggede alle Træer rundt om Staden i en Omkreds af 90 Stadier (d. e. omtrent to Mil)*) — saa maa man give Afkald paa den opløftende Tanke, at Frelseren og hans Apostle skulde have færdedes under disse Træer, og her som saamange andre Steder i Jerusalem og Palæstina nøies med den Bevidsthed, at man staaer paa selve Stedet, men at iøvrigt Alt er omskiftet paa nær Bjergene og Dalene, som ene ere blevne tilbage.

Ligeoverfor Gethsemane Have i nordlig Retning ligger en Kirke, som fører Navnet Jomfru Marias Gravkirke, thi i den skal Herrens Moder ligge begravet. Ikkun Kirkens Portal med en smuk Rundbue rager op over Jorden, selve Kirken befinder sig under denne, og ad 40 Trappetrin stiger man ned til den. Hernede forevises saavel Joachims og Annas, Marias Forældre, som hendes Mands, Josephs, Grav, og endelig hendes egen Grav i Form af et lille Kapel ligesom Jesu Grav. Endvidere findes hernede et Par Grave fra Korsfarernes Tider, hvoraf maaskee een kunde have særlig Interesse for os Danske, nemlig Dronning Bodils Grav. Efterat nemlig Kong Erik Eiegod paa sit bekjendte Pilgrimstog var død paa Cypern, fortsatte hans Dronning Reisen og ankom til Jerusalem, hvor hun imidlertid kort efter døde og skal være bleven begraven i Jomfru Marias Kirke.**) Hvad Efterretningen om Jomfru Marias Grav angaaer, da kan den føres temmeligt høit op i Tiden, men gjendrives af en endnu ældre kirkelig Tradition, ifølge hvilken Herrens Moder skal have tilbragt sine sidste Leveaar i Ephesus hos Apostlen Johannes og være begraven i denne By, hvad der blev stadfæstet af Kirkemødet i Ephesus 431. Ikke des-

*) Jødiske Krig $5_{,7}$, $6_{,1}$.

**) Jvfr. Paul Riant, Skandinavernes Korstog og Andagtsreiser til Palæstina. 1868. S. 224.

mindre har Traditionen i Jerusalem behaget at anvise hende et Gravsted og en dertil hørende Kirke i Josaphatsdalen. Det senere katholske Sagn fortæller, at Jomfru Maria kun i kort Tid har hvilet her, og at hun derefter blev optagen til Himmelen i Apostlenes Paasyn.

Foruden de nævnte Steder vises en Mangfoldighed af andre, til hvilke denne eller hiin Begivenhed af Frelserens eller hans Disciples Liv knyttes. Saaledes det Sted, hvor han helbredede den Blinde — hvor han skikkede Qvinden, som var greben i Hoer, fra sig — Stedet, hvor Hanen galede, da Peter fornægtede Herren, og Stedet, hvor Peter stod, og hvor han gik hen forat græde — hvor Judas hængte sig o. s. v. Til sine Steder gaaer det over i det Latterlige, som naar det Huus forevises, i hvilket den rige Mand i Parablen boede, ja endog en af de Stene, som vilde have raabt, om Disciplene havde tiet (Luk. 19.40). Overfor alle disse Krøniker og Legender vaagnede min protestantiske Bevidsthed i al sin Styrke og jeg kunde stundom udbryde med den romerske Digter: *credat Judæus Apella — non ego!* *)

Traditionens Hovedfeil i Jerusalem er, at den vil vide Besked med alt Muligt og med en trættende Snakkesalighed fortæller Løst og Fast mellem hinanden. Den har indladt sig paa det Umulige, paa det, som ligger udenfor al Histories Grændser. Thi kun aldeles undtagelsesviis kan denne, hvor allerede flere Menneskealdere ere forløbne, paavise Stedligheden for de forefaldne Begivenheder med en saadan Præcision, at den paa en Prik betegner selve Pladsen. Gaae vi blot to Aarhundreder tilbage i Tiden her i Danmark, hvor mange Steder vil man da kunne eftervise efter en saa mærkelig og navnkundig Personlighed som Kong Christian den Fjerde, hvor han har siddet eller staaet! Eller

*) Horats, Satirer 1, 5 101.

gaae vi endnu et halvt Aartusind tilbage i Tiden til den store Kriger og Statsmand Absalon, hvis Historie er nedskrevet af en trofast Ven. og det ingen tør Annalist, men en Historieskriver, som udmaler med en sjelden Anskuelighed — og dog skal man neppe kunde paavise noget Sted, hvorom det med Sikkerhed kan siges: her stod Absalon i dette eller hiint Øieblik af hans Liv! Og i Palæstina skal man endnu et meget længere Tidsrum tilbage i Tiden, næsten to Aartusinder! Men det er overhovedet ikke Historiens Art saaledes at fæste sig til de enkelte Punkter, den tager altid Rummet i større Dimensioner: i denne By — paa denne lille Ø — paa dette Bjerg — nærmere bestemmer den sjeldent Stedet. Paa denne Viis kan man hengive sig til en levende Anskuelse af Historiens Minder, naar man tager Landskabet i dets store Træk som den Ramme, indenfor hvilken den historiske Skueplads maa søges. Og saaledes vil man ogsaa kunne have sin store Glæde af de uforglemmelige og dyrebare Minder, som knytte sig til Jerusalem og dens Omegn, naar man ikke lader sig forstyrre af Traditionens ørkesløse Travlhed med de mangfoldige Enkeltheder, men giver Phantasi og Stemning frit Løb mellem de hensunkne Mure og Stene, de nøgne Steenhøie og de dybe Kløfter. Færdes man i Eensomhed og Taushed paa disse Steder, hvad enten Morgensolen skinner muntert paa de gamle Oliventræer eller et dæmrende Maanelys lader Steenmasserne forsvinde i ubestemte Omrids, og har man sin Bibel ikke just i Haanden, men i Hoved og Hjerte — da skulle de forsvundne Minder atter rulle op og betage Sindet med fængslende Styrke. Næsten kunde man sige, at Modsætningen mellem Katholicismen og Protestantismen atter her fremtræder paa betegnende Viis: den første fortaber sig stedse i de enkelte Gjerninger og al Udvortesheden med Tilsidesættelse af Sindelaget, hvorfra Alt først tager sit Udspring,

medens den sidste gjør lige den omvendte Synsmaade gjældende — saaledes ogsaa her: Katholiken vil kunne tage og føle paa Stederne i allercrasseste Udvorteshed — Protestanten bekymrer sig lidet om dette, men begærer derimod at skue Erindringens Billed, saaledes som Staden og Landskabet frembyder det i samlet Heelhed. Og Protestanten har atter her valgt den bedre Deel, som ikke skal fratages ham!

IX.

Oliebjerget og Bethania.

Det Bjergparti, som ligger Østen for Jerusalem, er det, som meest uforandret har bevaret sine Grundtræk fra Oldtiden og derfor endnu saa temmeligt afgiver det samme Skue. Her har Krig og Beleiring ikke hærget med saadan Voldsomhed som i selve Staden, og om end de skyggefulde Haver og søilesmykkede Vaaninger, som engang fandtes her, nu ere ganske forsvundne, saa ere dog Jordfladens Høider og Dybder her bevarede. Østen for Jerusalem har Kedron indskaaret sit Leie, som den største Deel af Aaret er uden Vand; det fortsættes gjennem Josaphats Dal. Paa den anden Side hæver Oliebjerget sig som et langstrakt Høidedrag (see Billedet S. 43). Endnu den Dag idag er det bevoxet med Olietræer, som staae spredte fra hinanden, og hvis ældste Veteraner ere de før omtalte i Gethsemane Have; en Deel af Bjerget er opdyrket som Marker, især Bygmarker, dets Høide over Kedron anslaaes til over 400 Fod, dets Høide over Havfladen til 2500 Fod. Det behersker alle Jerusalems Høider, er henved 200 Fod høiere end Zions Bjerg. Man har derfor fra Oliebjerget de skjønneste Udsigter over Jerusalem (jvfr. Titelbilledet). Hele

Staden ligger udbredt som i et Plan for Ens Fødder: man overseer dens mangfoldige Kupler og Tage. Herligt overskues herfra Tempelpladsen med sine skyggefulde Trægrupper, mellem hvilke Omarmoskeen reiser sin dristige Kuppel. Længere borte sees Gravkirkens Kupler, det svære Davids Taarn, over hvilke Blikket glider ud til Høiderne paa den anden Side, som tabe sig i Fjærnhed. Og hvad der giver disse Udsigter en særdeles Betydning, er den Tanke, at paa dette Bjerg vandrede Jesus ofte med sine Disciple, skuede hen over Jerusalem, som laa udbredt for hans Fødder, talte med dem om Templets Ødelæggelse, da Disciplene i patriotisk Stolthed viste ham de vældige Marmormasser, som i skinnende Hvidhed straalede dem i Møde, og lærte dem om Himmeriges Rige. Atter her har Traditionen travlt og kan paa en Prik paavise det Sted, hvor Jesus stod, da han lærte sine Disciple Fadervor (uagtet Evangelierne Intet meddele om, at dette netop skal være skeet paa Oliebjerget), og den Steen, paa hvilken han sad, da han propheterede om Kirkens og Templets Undergang. Heller ikke her agte vi paa disse Angivelser, men foretrække at vandre frit om mellem Oliventræerne, uden at lade os binde til enkelte Steder, og hengive os til de hellige og dyrebare Erindringer, til hvilke vi her føle os opfordrede med saa megen Styrke.

Kommer man saa op paa Oliebjergets Top, da faaer man her et storartet Rundskue over hele Jerusalems Omegn. Medens man mod Vest overskuer Staden med dens Bjerge og de dybe Dale, som omgive den, har man mod Øst Udsigt over et vidtstrakt Terrain med flakke Ørkener og høie Bjerge. En grøn, lang Linie aftegner sig bestemt fra det golde Øde: det er Jordanflodens skovdækkede Bredder; Floden selv kan man ikke see, den er skjult mellem Skovkrattet. Længere mod Syd glimter et stort Vand og kaster Sollyset tilbage i stærk Brydning: det er den nordlige Deel

af det døde Hav. Og hiinsides dette sees atter Bjergmasser snart i et rødligt, snart i blaaligt Lys alt efter Solens forskjellige Stilling paa Himlen: det er Moabs Bjerge.

Oliebjerget bestaaer af tre Afdelinger eller Bjergtoppe, som ved Indsænkninger skilles fra hinanden. Den sydligste er Forargelsens Bjerg, *mons offensionis*, saaledes kaldet, fordi Salomon her bragte sine vederstyggelige Offre til den moabitiske Gud Kamos og den ammonitiske Gud Moloch. Efter 1 Kong. 11,7 byggede Salomon Altre for disse Afguder „paa Bjerget Østen for Jerusalem", efter al Rimelighed Oliebjerget. At det netop har været paa den sydlige Deel af Oliebjerget, siges ikke, og denne Angivelse synes først at være kommen frem paa Korstogenes Tid.

Den midterste Bjergkuppel er det egentlige Himmelfartsbjerg, og den nordligste kaldes *Viri Galilæi* ligeledes med Hensyn til Himmelfarten ifølge Englens Tiltale til Disciplene: „I galilæiske Mænd" (Ap. Gj. 1,11). Paa den førstnævnte Kuppel er opført et lidet Kapel til Minde om Christi Himmelfart. Det holdes helligt af alle christne Partier, ja selv af Muhamedanerne. Da Christi Himmelfartsdag indtraf under vort Ophold i Jerusalem, den niende Mai, valfartede jeg derud paa denne Dag. Veiret var usædvanligt barsk og koldt og overtydede mig om, at selv i Jerusalem kan Maimaaned berede ubehagelige Overraskelser. Det blæste stærkt, Himlen var skydækket, af og til faldt Regnbyger. Jeg gik over Kedrons Bæk, foran mig laa Oliebjerget, dets Top var indhyllet i tætte Skyer og bragte mig levende til at tænke paa Fortællingens Ord: „og en Sky borttog ham fra deres Øine" (Ap. Gj. 1,9). Skyerne sænkede sig, og en fiin Støvregn gjennemtrængte Alt. Jeg kom op til det lille Himmelfartskapel, der skal være bygget over Stedet, hvor Herren sidste Gang i legemlig Skikkelse betraadte Jorden: med sin sædvanlige Forkjærlighed for den

crasseste Umiddelbarhed efterviser Traditionen endog et Fodtryk i Stenen, som Christus har efterladt sig, jeg saae Pilgrimme bøie sig ned over det og kysse det. Iøvrigt saae der for Øieblikket meget uhyggeligt ud: de Romersk-Katholske havde om Morgenen holdt Messe og havde nu atter indpakket deres Sager, som de havde brugt til Gudstjenesten, i store Trækasser. Nogle græske Drenge løb om og raabte og skreg; da de vare bragte til Taushed, kom Araberne ind, som skulde bære Trækasserne bort, og begyndte, som sædvanligt, med at skjændes.

Uagtet allerede Eusebius fortæller, at der paa Keiser Constantins Tid fandtes en Kirke, hvilken Keiserinde Helena rigt udsmykkede,*) stemmer dette Sted dog ikke med Skriftens Angivelser og maa derfor ansees for urigtigt. Det hedder i Luk. 24,50: „han førte dem ud indtil Bethanien:“ nu kunde ganske vist denne Benævnelse anvendes paa Oliebjergets Top, da Bethania ikke ligger langt herfra, især naar man tog det sidste Sted i videre Betydning om de spredte Gaarde, som ligge i nogen Afstand derfra. Men det vilde dog være besynderligt, om Evangelisten da ikke havde benyttet det langt simplere Udtryk: „han førte dem op paa Toppen af Oliebjerget“. Rimeligere er det derfor at antage, at Stedet har ligget paa den østre Side af Oliebjerget, henimod Bethanien. Gaaer man et Stykke ned ad Bjerget i østlig Retning, da træffer man paa en aaben Plads henimod Bethania, og herfra er muligviis Himmelfarten foregaaet.**) Traditionen, som aldrig tager synderligt Hensyn til Skriftens Udsagn, har derimod valgt den øverste Top af Bjerget, fordi denne gjør den underfulde Begivenhed anskueligere for Phantasien.

---

*) Eusebius, Vita Constantini III, cap 40.

**) Jvfr. Valdemar Schmidt, Reise i Ægypten, Grækenland og det hellige Land. 1863, S. 292.

— Byen Bethania ligger en halv Mils Vei fra Jerusalem eller, som Evangelisten Johannes (11,16) angiver det: femten Stadier, d. e. halvanden Fjerdingvei. Tvende Veie føre til den, og saaledes har det vistnok været allerede i Oldtiden; den ene gaaer lige over Oliebjerget, den er kortere, men ogsaa besværligere, da man her maa stige op over Bjerget, den anden er længere, men mageligere, idet den fører i en Bue omkring Oliebjergets midterste Kuppel, gjennem Indsænkningen mellem denne og Forargelsens Bjerg. Den sidste er tillige Veien til Jericho og vistnok den, ad hvilken Herren holdt sit Indtog i Jerusalem. Vi valgte denne Vei og vandrede derud en smuk Eftermiddag i April. Veien faldt os dog længere end vi havde beregnet, og vi begyndte allerede at tvivle, om vi ogsaa vare paa rette Vei, da vi opdagede, at vi befandt os midt i Byen. De uanseelige graalige Steenhuse gaae næsten i Eet med de graalige Klipper. Vi søgte strax hen til Lazarus' Grav, som i over halvandet Aartusind har været et meget besøgt Valfartssted, der endog har fortrængt Byens oprindelige Navn, thi Araberne kalde den El Azaryeh efter Lazarus. Man viste os hen til Graven: ad en lang Række Trin, hugne ud i Klippen, stiger man ned i et lidet snævert Rum, og derfra atter ad et Par Trin ned i det egentlige Gravrum. Dette skal altsaa være Stedet, hvor hiint mægtige „Lazarus, kom herud!" lød, for hvis Styrke selv Døden maatte give tabt. Allerede i det fjerde Aarhundrede omtales dette Sted som Lazarus' Grav, saaledes hos Pilgrimmen fra Bordeaux, hos Eusebius og Hieronymus. Atter her foreligge altsaa meget gamle Vidnesbyrd, og Robinson fælder derfor altfor rask en Dom, naar han erklærer, at „ikke den ringeste Sandsynlighed taler for, at dette virkelig skulde være Lazarus' Grav." *) Dog til-

*) Palæstina II, S. 310 (tydske Udgave).

staaer jeg, at det ogsaa her falder vanskeligt at finde sig til Rette med Traditionen: i den Grad er Stedet forskjelligt fra alle andre Klippegrave, det seer meget mere ud som et gammelt Kjælderrum. Og Tvivlen forøges endydermere ved at see den Rundhaandethed, hvormed Traditionen har anviist Simon den Spedalske, Martha og Maria Boliger, hver af dem har faaet sit Huus at boe i, uagtet Evangeliernes Beretning tyder stærkt paa, at de alle have boet i det samme Huus. Efter Johannes (11,30—31) synes det ogsaa, at Graven har ligget noget udenfor Byen, medens den nu vises midt i denne. Men ligemeget, om Stedet maaskee har været nogle Skridt længere borte: mellem disse Klipper, henover disse Stene lød dog engang hiint Magtens Ord, der ei alene skulde udøve det store Under, men bringe Trøst, Husvalelse og et nyt Haab til mange hundrede Millioner ængstede og bekymrede Sjæle, thi som det engang gav Gjenlyd mellem disse Steenvægge, saaledes har det siden givet Gjenlyd fra Slægtled til Slægtled i Aarhundreders lange Række. Og vi ere her i Bethania, det stille Fredens Hjem, hvis blotte Navn for vore Øren har en Klang lig Kirkeklokkernes, naar de en Paaskeaften ringe til den store Fest! Her tilbragte Frelseren sine faa Hviletimer, omgiven af trofaste Venner, som med Liv og Sjæl troede paa ham. Paa den anden Side Oliebjerget i det store, paladssmykkede Jerusalem, der var Modstanderne, Jøderne, Pharisæerne, som hadede ham til Døden og lagde Raad op mod hans Liv. Men her i Bethania var Vennerne: den travle, ivrige Martha, som gjerne vilde fremsætte Husets bedste Retter for den mødige og hungrende Frelser, den fromme Maria, som valgte den bedre Deel, og Lazarus, hvem Jesus kaldte „vor Ven" (Joh. 11,11), og dem alle elskede han (Joh. 11,5). Stedet var vel skjønnere dengang end nu, Morbærtræet og Platanen gave Svalhed og Skygge, Palmetræet slog sin Vifte ud, Blomsterduft

krydrede Luften. Husene vare smykkede med Søilerækker — nu er Alt dette borte, her er bart, fattigt og tomt i den lille Landsby — ikkun de store Erindringer, der knytte sig til Stedet, ere bevarede og hellige det endnu for os.

X.

Det nuværende Jerusalem.

Det er de store Minder, de hellige Erindringer, som give Jerusalem dens Tiltrækning og Betydning, bortseet fra dem er den i vore Dage kun en lille tyrkisk Provindsby. Og dog, selv som saadan besidder den endnu en egen Interesse, ja en eiendommelig Skjønhed. Nærmest er denne vel fremkaldt ved dens eiendommelige Beliggenhed, de kratbevoxede Bjerge, omgivne af dybe Kløfter, hiinsides hvilke nye Høider hæve sig med vidtstrakte Udsigter over Omegnen. Fra disse har man atter herlige Udsigter over Jerusalem, den skjønneste fra Oliebjerget, som alt omtalt, dernæst fra Høiderne Nord for Damaskusporten, hvor man gjennem de gamle sølvgraae Oliventræer seer Staden malerisk hæve sig med sine Kupler og Minareter. Alle bedre Huse i Jerusalem ere overhvælvede med Kupler, hvad der er af stor Virkning i Byens Udseende. Men det gaaer her som med alle østerlandske Byer: Skjønheden tager sig kun ud paa Afstand, den forsvinder, saasnart man kommer indenfor Murene. Thi da møder man saa megen Smuds, Ureenhed og daarlig Luft, at baade Syns- og Lugtenerver paa det Ubehageligste berøres deraf.

Og dog alligevel, trods Alt dette, er der nok, som vil fængsle Europæerens undrende Opmærksomhed. Gader, Huse, Mennesker og al deres Færdsel ere saa forskjellige fra, hvad han er vant til at see i Hjemmet, at der vil gaae en Tid, inden han kan finde sig til Rette dermed. Staden er bygget paa Bjerghøider, og om end de gamle Daldybder tildeels ere udfyldte og Høiene jævnede, er der dog endnu stedse betydelige Stigninger og Skraaninger tilbage, ad hvilke Gaderne snart gaae brat ned i Dybden, snart atter arbeide sig op ad Høiderne paa den modsatte Side. Og hvilke Gader! De dreie sig i krumme Vindinger eller springe pludseligt af i skarpe Vinkler, ofte ere de overhvælvede og blive til en Slags Tunneler, eller de forsvinde paa en ubegribelig Maade mellem nogle Huse, saa at man troer, at man endnu er paa Gaden, medens man er kommen ind i et Gaardsrum, og nogle skrigende Arabere styrte til og med Skjældsord jage de Fremmede bort. Forat holde den brændende Sommerhede ude ere Gaderne meget snævre, de større have ti eller tolv Fods Bredde, de mindre ere saa trange, at en bepakket Kamel akkurat kan komme igjennem, medens alle, som møde den, skyndsomst maae flye ind i en aabenstaaende Dør eller en Sidegade. Slet brolagte ere de med store flade Stene, som i Regnveir ere meget glatte, især da Appelsinskaller, Kaalstokke og andet Affald er slængt hen over dem, hvori Foden let glider. Rendestenen løber midt gjennem Gaden. De to betydeligste ere Davidsgaden og Damaskusgaden, som skære hinanden i ret Vinkel, idet den første løber fra Jaffaporten i østlig Retning ind til Bazaren og til Tempelpladsen, den anden gjennemskærer Byen fra Syd (den sydligste Deel af den kaldes Zionsgaden) til Nord og ender ved Damaskusporten. Parallel med Damaskusgaden, Øst for den, løber den krumme Gade El Wad, som vistnok svarer til den gamle Tyropæonsdal.

Endnu mærkværdigere end Gaderne ere Husene. Her maa man ganske tænke bort fra vore høie Huse med flere Stokværk, i hvilke alle Værelser ligge i et Plan, med høie teglhængte Tage og en Mangfoldighed af Vinduer. Af dette findes her saa godt som Intet. Husene ere opførte af Steen, da Bygningstømmer savnes i den træløse Omegn; ikkun Døre og Vinduesrammer ere af Træ. Af den Aarsag er Ildebrand ukjendt i Jerusalem. Det er store Kalksteen eller Sandsteen, som tilhuggede føres til Byen paa Kamelernes Ryg. Hvert Værelse danner som en huul Tærning, der er overhvælvet med en Kuppel, og Huset er en Gruppe af saadanne Værelser, som uden System eller Orden opføres ved Siden af eller ovenover hinanden, som det bedst kan falde sig. Mellem dem ligge aabne Gaardsrum, stundom Smaahaver, som med Corridorer og Trappegange ere forbundne med hinanden. Her tilbringer man behagelige kjølige Morgentimer, eller man hviler sig ud efter Solnedgang. Fra de øvre Gaardsrum har man gjerne en smuk Udsigt over Byen, især over til Oliebjerget. Vinduerne ere derimod meget sparsomt anbragte, ikke altid forsynede med Glas, men med et Trægitter, gjennem hvilket den frie Luft uhindret har Adgang. Værelsernes Indre er ikke udsmykket med Maling, men simpelthen hvidt overkalket; Kaminer eller Kakkelovne findes ikke, skjøndt Kulden om Vinteren ofte kan være følelig nok. Steengulvet er gjerne belagt med Sivmaatter eller Tæpper. Fra Gaden af seer Huset nærmest ud som et lille Taarn eller Kastel, og den graa Farve giver et trist og sørgmodigt Præg. — Hvorvidt man fra den nuværende Bygningsmaade tør drage Slutninger med Hensyn til Vaaningshusene paa Christi Tid, er ikke let at afgjøre. Rimeligviis have de været udstyrede med større Pragt, da Byen dengang var rig og mægtig, muligviis har den græsk-romerske Bygningsstil, som vi kjende den fra Husene i Pompeji, været anvendt. Det

synes, som om der dengang ikke har været Kupler, men flade Tage (jvfr. Fortællingen i Marc. 2,4, som rigtignok foregaaer i Kapernaum), thi dengang har der ikke været Mangel paa Bygningstømmer som nuomstunder. Captain Warren har ved sine Udgravninger i Jerusalem funden en Steentromle til at rulle de leerstampede Tage flade med af samme Art som dem, der endnu bruges i Libanon*). Han antager derfor, at de nu brugelige Kupler først ere komne i Brug efter Stadens Ødelæggelse ved Titus paa Grund af den store Træmangel.

Byens Omfang er meget for stort til det nuværende ringe Indbyggerantal. Store Partier navnlig i Byens nordre Deel henligge ubeboede eller ligefrem som Græsmarker. Andre Steder træffer man nedstyrtede Muurmasser eller vældige Gruushobe, som Ingen tænker paa at fjerne: det fremkalder levende Tanken om Jerusalems Forstyrrelse. Rundt omkring Byen gaaer en Muur, forsynet med Porte (see ovenfor S. 59), som lukkes ved Solnedgang, hvorfor man maa sørge for at vende tilbage fra sine Udflugter inden denne Tid. I Jerusalem selv var der, i al Fald under vort Ophold, ingen Lygter, ved Nattens Frembrud laa den i tykt Mørke. Det var derfor paabudt, at enhver, som gik ud, skulde føre en Lygte med sig, saaledes som Tilfældet er i alle tyrkiske Byer. En Englænder, som boede i vort Hospitium, satte sig med sædvanlig engelsk Ugeneerthed ud over denne Skik, blev grebet af Kawasserne trods sine kraftige engelske Protester, hvoraf de ikke forstode et Ord, og først da han blev stillet for Consulen, lykkedes det ham at forklare sig og komme hjem.

Udenfor Byens Mure vandrer man ikke uden Besvær formedelst de yderst stenede Veie. Det gaaer Bakke op og

*) The recovery of Jerusalem p. 108.

Bakke ned. Veiene eller rettere Stierne ere dækkede med en utrolig Mængde Smaasteen, Skygge er der næsten intetsteds. Spadseregange i vesterlandsk Forstand med Alleer, skyggefulde Træer og Haveanlæg ere ganske ukjendte: maaskee Harampladsen med sine Fontainer og Cypresser kunde afgive en saadan, men til denne er jo Adgangen forbudt de Christne. Den almindelige Spadseretour er udenfor Jaffaporten; her seer man store Skarer af hvidklædte og tilslørede Qvinder, som nyde de kjølige Vestenvinde efter Dagens Hede, ligeledes leire de ankommende Pilgrims- eller Handelskaravaner sig gjerne her med deres Kameler, Æsler og Heste, medens den nedgaaende Sol lægger et pragtfuldt gyldent Skær henover de lysgrønne Marker og de gamle Oliventræer. Her er derfor et Par arabiske Kaffehuse anlagte, hvor man sidder paa smaa meget lavbenede Straastole, drikker en liden Kop Kaffe og ryger en Nargileh d. e. en tyrkisk Slangepibe med en Vandbeholder, gjennem hvilken Røgen føres forat afkjøles. Lidt høiere oppe have Russerne anlagt deres storartede Kloster- og Kirkebygninger. Her er opført en stor byzantisk Kirke, hvortil Grundstenen blev lagt 1860, et tilhørende Kloster og tvende store Pilgrimshuse, som kunne rumme henved 1000 Pilgrimme. Det Hele, der er omkredset med en Muur, danner en liden Stad for sig. Russerne have store Planer for med Jerusalem, der i ikke mindre Grad end Constantinopel er Gjenstand for deres inderlige Attraa. Det „allerhelligste" Rusland sømmer det sig at være i Besiddelse af Jerusalem, Christenhedens gamle hellige Stad, som da skal blive det græsk-katholske Anti-Rom. Alle hine omfattende Bygninger ere som en Slags Colonisation, der giver fast Fod i det hellige Land, saa at Rusland muligviis, naar Tyrkiet falder sammen, strax kan bemægtige sig Jerusalem. Besiddelsen af de hellige Steder i Palæstina spiller en overmaade vigtig Rolle i Ruslands

Politik, dette Spørgsmaal havde en væsentlig Andeel i Krimkrigens Udbrud, og det Nederlag, som Rusland dengang led, har ikke bragt det til at opgive sine Planer. Med seig Udholdenhed arbeider det fremad mod det samme Maal og stræber utrættet efter at befæste sin Magt og Indflydelse i Palæstina.

Ellers er Alt udenfor Jerusalem ubeboet. Man seer ingen Villaer eller Landsbyer: Ingen tør have Huus og Hjem her af Frygt for Beduinerne.*) Ikkun ved Foden af Forargelsens Bjerg hiinsides Kedron ligger en liden Landsby, Siloam, der er saa fattig og ussel, at det ikke vilde lønne sig Umagen at plyndre den. Det er en Slags Troglodytby, Indvaanerne boe i gamle Klippegrave og Fjeldhuler, eller om de have opført Huse, da gaae disse i Eet med de graae Klipper, hvoraf Stenene ere tagne.

Den tunge, graa Farve, som Huse og Mure, Bjerge og Klipper have i og omkring Jerusalem, Mangelen paa Trævæxt og Vegetation, de mange sammenfaldne Huse og Ruindynger, som blive liggende fra Aar til Aar, Alt dette fremkalder et mørkt, tungsindigt Indtryk. Men kjedeligt kan det langtfra kaldes, dertil er Terrænet altfor couperet, paa ikke faa Steder antager det endog med sine Kløfter og Huler Præget af en vild Romantik, som yderligere forøges, naar Tanken henvendes paa alt det Vidunderlige, som her har fundet Sted. Hertil kommer saa Synet af den brogede Befolkning, som færdes her, og som er sammensat af yderst forskjelligartede Bestanddele. Alle Slags østerlandske og vesterlandske Dragter sees mellem hinanden især ved Bazarerne midt i Byen, hvor Handelslivet rører sig.

Befolkningens Antal angives forskjelligt, da der ingen

*) Det synes dog, at der i de sidste Aar er bragt større Sikkerhed til Veie, og at Flere, i al Fald om Sommeren, opslaae deres Bolig udenfor Byens Mure.

ordentlig Folketælling afholdes: snart sættes det til 12,000, snart til 20,000. Over Halvdelen ere Jøder, de Øvrige Christne eller Muhamedanere. Byen er deelt i fire Qvarterer efter de forskjellige Religionsbekjendere, dog gaae disse Qvarterer umærkeligt over i hinanden og ere ikke adskilte ved Porte. Christenqvarteret i den nordvestlige Deel samler sig om den hellige Gravs Kirke og forskjellige Klostre. Syd for dette, indtagende største Delen af Zions Bjerg, ligger det armeniske Qvarteer; vel ere ogsaa Armenierne Christne, men formedelst deres store Antal og deres prægtige Klostre tælles de her for et særligt Religionssamfund. Ned ad Zionsbjerget ad Moria til strækker sig Jødeqvarteret med meget snævre og steile Gader, i hvilke man seer Israels Børn vandre om i lange, mørke Talarer, med lavpullede sorte Hatte og lange filtrede Krøller langs ned ad Kinderne. Ogsaa Jøderne ere deelte i forskjellige Partier, deels paa Grund af forskjellige religiøse Anskuelser, deels paa Grund af forskjellig Nationalitet, i sidste Henseende danne de spanske og de polske Jøder de to Hovedgrupper. Endelig det muhamedanske Qvarteer, som har det største Omfang, ligger i den nordøstlige Deel og støder tæt op til Harampladsen med dens Helligdom, Omarmoskeen. — Sproget, som tales af alle disse, er det arabiske i en noget eiendommelig Dialekt.

Indbyggerne søge deres Erhverv deels ved Industri og Haandværk, deels ved Betleri. I den nordlige Deel af Byen findes nogle store Sæbefabriker, som i lange Tider have ladet Asken føre udenfor Byen, hvor den danner betydelige Askehobe, om hvilke den Mening en Tid lang har været herskende, at de skulle skrive sig fra Jerusalems Ødelæggelse. Desuden findes der Væverier, Silkemanufacturer, Fabrikation af Pibehoveder og Piberør, Sadelmagerværksteder o. A. De Christne have en egen Industri i Forfærdigelsen af alle-

haande Relikvier, som de sælge til Pilgrimmene. De benytte hertil Oliventræ, som de skære til Kors, Træstykker o. L., desforuden Perlemor og den saakaldte Mosessteen, en blød, sort Steen, som findes ved det døde Hav. Heraf udskæres Rosenkrandse, Brevtrykkere, Blækhuse, Kors og smaae Helgenbilleder. Endvidere sælge de Jerichoroser og andre Mærkeligheder, hvad Altsammen finder god Afsætning. I April og Mai, naar de store Pilgrimsskarer komme til Jerusalem, da lever Byen baade aandeligt og legemligt op; Foraarsregnen er falden, de tørre Marker rundt om Byen grønnes, Træerne sætte nye Knopper og Blade, Stadens Cisterner forsynes med frisk Vand — og saa de store Skarer af Tilreisende, der altid give Folk Noget at fortjene, bl. A. ved at føre dem om og vise dem de mange hellige Steder, hvorved der selvfølgelig aldrig er Tale om nogen „historisk Kritik".

Iøvrigt er Jerusalems Handelsomsætning ikke betydelig; det Meste, som udføres, er Olie og Viin. Men da Omegnen er overmaade gold og ufrugtbar, frembringes der ikke Meget til Udforsel. Den meste Handel er Gjennemgangshandel: Varene indføres ad Søveien over Akko, til Lands fra Damaskus, og Jerusalem forsyner da atter det omliggende Land dermed. Især indføres Riis, som er et Hovednæringsmiddel; ogsaa europæiske Varer kunne erholdes, saaledes allehaande Nyrnbergersager, Tobak, Øl, endog enkelte Bøger, dog maa man i sidste Henseende ikke stille synderligt store Fordringer.

Megen Fattigdom findes, hvorom de mange usle, pjaltede Børn ere et talende Vidnesbyrd, som og det bestandige Bakschischraab, hvormed man mødes overalt. — Den sædvanlige Leveviis er overmaade tarvelig, den bestaaer fornemlig af Riis, Kaffe, Brød og Frugter, især Meloner og Figener, dertil Agurker og Løg. Brødet bages af Hvede eller Byg i

store flade Kager af en Tallerkens Størrelse. Kaffebønnerne males ikke smaat, men stødes i en Morter og blive kogte sammen med Sukkeret, saa at der dannes en tyk sort Vædske, Mælk eller Fløde bruges ikke til den. Den anrettes i smaa Dukkekopper, der hos de mere Velhavende sættes i et lidet Stel (omtrent som et Æggeglas) af Metal, stundom fiint gjennembrudt Sølvarbeide. En særegen østerlandsk Ret, som ogsaa er almindelig i Jerusalem, er Pillau, den laves af Riis og smaahakket Kjød, som stuves i Smør eller Olie. Olien anvendes overhovedet meget i Madlavningen, især ved Grøntsagerne. Kjødet er næsten altid Faare- eller Gedekjød. De bosatte Europæere have dog gjerne indført engelsk eller tydsk Kjøkken, og saaledes var det ogsaa i Hospitiet, hvor vi boede. Til Maaltidet drikkes en let, lys Landviin, navnlig er Vinen fra Hebron og Bethlehem behagelig, ligeledes den fra Libanon.

Klimaet i Jerusalem er underkastet større Omskiftelser, end man skulde vente efter den sydlige Beliggenhed. Paa Grund af Byens høie Stade er Vinteren kold: i December og Januar falder endog Snee, som dog kun bliver liggende en Dags Tid. Frosten er ødelæggende for de flade steensatte Tage med deres Kupler. Regnskyllene ere i Vintermaanederne overordentlige heftige og gjøre de steile Gader og Bjergstier næsten ufremkommelige. Det er vel ogsaa af Hensyn hertil og ikke saameget af Hensyn til Kulden, at Jesus siger til Jerusalems Indbyggere: „Beder, at Eders Flugt (ved Stadens forestaaende Ødelæggelse) ikke maa skee om Vinteren“ (Mtth. 24.20). Sommeren er meget hed, i flere Maaneder er Himlen skyløs, og der falder ikke en Regndraabe, Græs og Urter svides ganske af, og Solen brænder med forfærdelig Kraft. Der opslaaes da gjerne Telte paa de flade Tage, eller man flytter et Par Miil udenfor Byen og lever i et Telt: saaledes ligger man paa Landet i Jerusalem. Den skjønneste og bedste

Aarstid er Vaaren, saa at man ogsaa der vil sande den gamle græske Digter Bions Ord i hans lille Idyl:

Ja gid den trefold elskede Vaar var bestandig i Aaret,
Da vi trykkes saalidt af Sol, som af isnende Kulde,
Alting spirer i Vaar: Alt skyder saa yndigt i Vaaren,
Og for Mennesket ere med Dagene Nætterne lige!

Ikke desmindre har dog ogsaa Foraaret i Jerusalem sin eiendommelige Plage, nemlig Sciroccoen eller Chamsinen, den hede Ørkenvind fra Arabien og Afrika, som netop i denne Aarstid hjemsøger Landet. Den optræder sjældent som Storm, men medfører en trykkende Lummerhede. Himlen overtrækkes med Skyer, men de give ingen Regn; der var noget pinefuldt ved dem, fordi de stadigt holdt Forventningen oppe om Regn og Vederqvægelse, og dog stadigt skuffede den, hvorved det Træffende i Skriftens Betegnelse for de falske Lærere randt mig i Hu, naar de kaldes „vandløse Skyer, som drives af Hvirvelvinden" (Juda V. 12, 2 Peter 2,17).

Den lange regnløse Sommer fremkalder Vandmangel. De allerfleste Huse have nemlig deres Vandforsyning af Cisterner og Brønde, i hvilke Regnvandet opsamles. I Vinterens Løb er dette tilstede i overflødig Mængde, men med Sommerens Indtræden minskes det og hører ofte reent op. Dette har en sørgelig Indflydelse paa Reenligheden, som i Forveien ikke var synderlig stor. Og herved fremkaldes atter forskjellige Arter Sygdomme, medens Jerusalem ellers paa Grund af sin høie Beliggenhed vilde være et sundt Opholdssted. Feber og Dysenteri ere de meest fremtrædende Sygdomme; ogsaa Øiensygdomme ere hyppige ligesom i Ægypten, de fremkaldes ved den tørre Luft og det skarpe Sollys paa de nøgne Klipper og Stene.

Ved Siden af disse Plager, som dog gjerne ere af en mere forbigaaende Natur, er der en frygtelig Sygdom, maa-

skee den grueligste af alle, som endnu stedse har hjemme i Jerusalem, det er Spedalskheden. De Ulykkelige, som hjemsøges af den, ere udelukkede fra det menneskelige Samfund, ethvert Erhverv er dem forbudt, kun at tigge er dem tilladt. Hvorvidt det er den samme Sygdom, som omtales i Biblen, er omtvistet. Sygdommen er arvelig, Børnene fødes sunde, men med det 14de eller 15de Aar kommer Plagen frem. Bylder og Svulster bryde ud. Legemets enkelte Dele raadne bort, den legemlige Organisme er fuldstændig forstyrret, det er en langsom Bortdøen, der kan vedvare i tyve Aar. Særlige Hytter har man anviist dem tæt ved Zionsporten, deres Antal er vel hundrede eller halvandethundrede. Foran Zionsporten sidde de og tigge: et rystende Syn — Hjob i sin Elendighed! Og ingen Menneskesøn vandrer længer forbi og siger til dem: „jeg vil — vord reen!“ og Plagen forlader dem paa hans Ord. Dog er Christenkjærligheden omsider vaagnet og har forsøgt, om ikke at ophæve, thi det er umuligt for blot menneskelige Kræfter, saa dog at indskrænke Ondet. I Aaret 1868 er der foran Jaffaporten tætved Mamilla-Dammen opført et Hospital til Optagelse for de Spedalske, hvoraf omtrent en Snees ere anbragte her. Helbredelse af Sygdommen er umulig, men der kan dog altid skænkes dem nogen Lindring og Pleie, og hvad man fornemmelig tilsigter, er at hindre dem fra at gifte sig, og paa denne Maade tilsidst bringe Sygdommen til at ophøre.

— Sikkerheden i Jerusalem er, om ikke fuldkommen, saa dog ganske god. Rigtignok gik vi aldrig ud om Aftenen, naar Mørket var faldet paa, men dertil havde vi heller ingen Anledning. Udenfor Byen færdedes vi paa længere Udflugter uden at være udsatte for Overfald eller Plyndring. Ikkun omkring det døde Hav og Jordanfloden er der usikkert, og her maa man slutte Accord med Beduinstammerne

om frit Leide. Og dog er heller ikke det altid tilstrækkeligt; saaledes blev under vort Ophold et Selskab Englændere udplyndrede ved det døde Hav, mistede deres Bagage og Muuldyr. Det var en fremmed Beduinstamme, som udøvede dette Overfald, og den egentlige Aarsag var den engelske Consuls Dragoman. Denne, som var et slet Menneske, havde nemlig falskelig foregivet for Consulen, at en vis Beduinstamme havde fraranet ham en kostbar Hoppe. Da man nu ikke godt kan forhandle med Beduinerne, endnu mindre sende Kawasser og Politi ud til dem, saa pleier man ved slige Leiligheder at følge en simpel, men just ikke ganske retfærdig Fremgangsmaade. Man venter nemlig, til Nogle af vedkommende Stamme kommer til Jerusalem forat gjøre Indkjøb, og inddriver da Skadeserstatning. Saaledes ogsaa her, ved den engelske Consuls Hjælp lagdes Beslag først paa 136 Faar, dernæst paa en Deel Muuldyr, som tilhørte hiin Stamme og vare sendte til Jerusalem. Forgæves forsikkrede Beduinerne deres Uskyld, det agtede Ingen paa, saa besluttede de selv at skaffe sig Erstatning, og det gik sluttelig ud over hiint engelske Selskab.

Retspleien er her som overalt i Tyrkiet ganske ubeskrivelig slet, det er Vilkaarligheden og Underfundigheden sat i System. En egentlig Lovgivning existerer ikke, Koranen afgiver Loven saavel for det borgerlige som for det sædelige Liv. Dens Udtalelser ere i mange Tilfælde høist almindelige, i andre træffer den slet ikke Sagen, saa her er en vid Mark aaben for alskens Fordreielser. Kunsten bestaaer for en stor Deel i at fortolke Loven saaledes, at den slet ikke kommer til at gjælde. Saaledes fortalte den preussiske Consul mig, at Consulatsbygningen havde tilhørt en muhamedansk Familie, som i from Iver havde skænket Huset til den hellige Klippe i Omars Moskee paa de Vilkaar, at Familien selv boede deri, men betalte en aarlig

Afgift af 10 Pjastre (omtrent en Dalers Penge) til Omars Moskee. I Bestemmelserne var det fastsat, at om Familien uddøde, da skulde Huset ganske tilhøre den hellige Klippe, og forgik denne (Umuligheders Umulighed), da skulde Huset sælges til de Fattige. Nu leiede den preussiske Consul Huset og skulde altsaa betale Afgiften til Moskeen. Imidlertid faldt dette Compagniskab med den hellige Klippe ham ubeleiligt, og han ønskede at faae det løst saaledes, at han eiede Huset heelt og holdent. Han henvendte sig i dette Øiemed til tvende Retslærde forat faae dem til at ordne Sagen for sig. Disse havde en Deel Hovedbrud, da Bestemmelserne vare saa overmaade klart udtalte. Men omsider fandt de ud, at Testator havde i sidste Instants tænkt paa de Fattige, den hellige Klippe blev reent forbigaaet; det erklæredes, at Huset var forfaldent, at Eieren ikke kunde overkomme at betale Afgiften, og efterdi Testator havde i sidste Instants tænkt paa de Fattige, saa handlede man i hans Aand, naar man overlod Huset til den preussiske Consul, som skulde betale 100 Pjaster aarlig (syv Daler) til de Fattige, og iøvrigt være uafhængig Eier af Huset.

Her blev Sagen afgjort med Vedkommendes Samtykke, men det er ikke altid Tilfældet. Som Exempel kan Følgende tjene. Det græske Kloster i Jerusalem — Grækerne ere meget havesyge og meget underfundige — faaer Lyst til at kjøbe et Huus for bedre at afrunde sine Eiendomme. Det bestikker i dette Øiemed den tyrkiske Øvrighed, som opsætter en Kjøbecontract, kalder Eieren for sig, underretter ham om, at han jo har solgt sit Huus, overleverer ham en Kjøbesum, som i Reglen kun er Husets halve Værdi, og udbeder sig kun hans Underskrift paa Contracten. Den ulykkelige Eier bliver i høieste Grad forfærdet, erklærer, at det har aldrig været i hans Tanke at sælge Huset, som i lange Aarrækker har tilhørt hans Forfædre. Under disse

Omstændigheder kan Salget ikke komme istand. og Eieren gaaer hjem, glad over at have klaret saa vel for sig. Men hvad skeer? Et Par Dage efter bliver han anklaget forat have bespottet Muhamed eller at have drukket Viin eller begaaet anden grov Lovovertrædelse, og kastes i Fængsel. Her bliver han siddende saalænge, indtil det gaaer op for ham, at hans egentlige Forbrydelse er, at han ikke vil sælge sit Huus, og saa giver han da Kjøb.

Dog var der ved en saadan Leilighed En, som var klogere end baade Klostret og Øvrigheden. Saasnart han fik Nys om, at han „vilde sælge sit Huus“, reiste han øieblikkeligt til Konstantinopel, hvor han udvirkede en Firman, der sikkrede ham Husets Besiddelse. Men hvad hjalp det ham? Klostret bestak paa ny Øvrigheden i Jerusalem, som erklærede, at han havde solgt Huset og modtaget Pengene derfor, og saa kunde ikke engang Firmanen hjælpe. Nu bad den Ulykkelige en af Klosterfædrene om, at han dog i det Mindste maatte faae Pengene for Huset. „Pengene?“ udbrød Klosterfaderen med stor Freidighed, „dem har Du jo faaet, min Ven — Du hører det, at Øvrigheden forsikkrer Dig derom.“ — Men det er ingenlunde altid, at man gjør saamange Omstændigheder: Fuad Pascha fik Lyst til at afsætte Beg'en af Nablus, men maatte dog have en Grund dertil. Han gav blot en af Beboerne i Nablus Befaling til at indgive Klage over at være bleven uretfærdigt behandlet af Beg'en, denne adlød strax, og nu blev Beg'en, som iøvrigt var en meget dygtig Mand, afsat uden Lov eller Dom.

Hvad der gjør alle Retstrætter end vanskeligere, er at der hersker den besynderlige Skik, at den vindende Part skal betale Processens Omkostninger. Man holder nemlig for, at han i sin Glæde over den vundne Seir nok kan udrede denne Udgift. Men da Procesomkostningerne i mange Tilfælde kunne løbe betydeligt op, saa kan det ofte blive en

sand Pyrrhusseir og man udsætter sig heller for at lide en mindre Uret end man vil betale de større Udgifter. En sand Lykke er det for Europæerne, at de staae umiddelbart under Consulerne og Intet have at forhandle med den vilkaarlige og bestikkelige tyrkiske Øvrighed. Ogsaa Araberne og Tyrkerne drage Fordeel heraf, idet de ofte i deres Retstrætter indskyde Sagen under et af Consulaterne og blive staaende ved dets Afgjørelse. — Tidligere var det Skik, at enhver Sag stod fast for to muhamedanske Vidners Erklæring. Ogsaa det gav Anledning til skammelige Udpresninger. Det var ikke ualmindeligt, at man leiede tvende Vidner til at forsikkre, at man havde laant denne eller hiin rige Kjøbmand 100,000 Pjastre. For Kjøbmanden var her intet Andet at gjøre end at leie to andre Vidner til at forsikkre, at de havde seet ham betale Pengene tilbage. Forsaavidt kom Alt igjen i Orden, men nu skal Kjøbmanden som den Vindende ovenikjøbet betale Processens Omkostninger. Europæerne have derfor omsider faaet dette muhamedanske Vidnesbyrd afskaffet.

Saaledes hersker Løgn og Vold overalt. Bonden graver sine Penge ned under et Oliventræ og vover ikke at bringe dem i Anvendelse, forat de ikke strax skulde blive ham fratagne af den pengegridske Øvrighed. De Eneste, som kunne yde Værn mod al denne Vilkaarlighed og Undertrykkelse, ere Consulerne, og de nyde derfor en Anseelse som Smaakonger i Orienten.

Hvad her er meddeelt om det nuværende Jerusalem, vil i det Væsentligste kunne findes i de fleste tyrkiske Provindsbyer; men under alt dette har Jerusalem dog alligevel sit eget Præg. Det er Religionen, som har givet denne Stad

en fremragende Plads i Verdenshistorien, og det kjendes endnu i dens Forfald. Jerusalem er endnu stedse „den hellige Stad“, *El Kods,* som Araberne kalde den. Ordet „hellig“ maa dog her ikke tages i den evangeliske Betydning om Sindets Fromhed og inderlige Tro, som giver sig til Kjende i en retfærdig og hellig Vandel, thi af denne Art Hellighed vil man ikke finde mere i Jerusalem end i de fleste andre Stæder, maaskee neppe engang saa megen — men „hellig“ er Jerusalem i østerlandsk Betydning, det Hellige træder En i Møde paa udvortes sandselig Maade, saa at man kan tage og føle paa det. De tre store monotheistiske Religioner, Christendom, Jødedom og Islam, samle sig alle i Ærefrygt om Jerusalem som det Sted, hvor Herrens Naade særligt har aabenbaret sig.

Dette faaer sit synlige Udtryk i de mange Klostre med tilhørende Kirker samt i de store Kirkegaarde, der strække sig rundt om Byen. Blandt de første maa især fremhæves det store latinske Kloster St. Salvator i Stadens nordvestlige Hjørne. Det danner Middelpunktet for de andre katholske Klostre i Palæstina, og Forstanderen fører derfor Titlen: „Guardian for Bjerget Zion og Custos for det hellige Land.“ Tidligere havde dette Kloster sit Sæde over Davids Grav og var i Besiddelse af Cønaculum, som fremvises her, men i Aaret 1561 bleve Munkene fordrevne herfra af Tyrkerne og maatte tage Bolig i det nuværende Kloster. De tilhøre Franziskanerordenen, halvhundrede i Antal, og ere gjerne Spaniere og Italienere. Ligeoverfor Klostret ligger Pilgrimshuset, som hører dertil og kaldes *casa nuova,* og i hvilket de Reisende med megen Gjæstfrihed optages uden Hensyn til, om de ere Katholiker eller Protestanter. — I Rang og Anseelse kappes hermed det armeniske St. Jakobskloster, beliggende paa Bjerget Zion efter Sagnet paa det Sted, hvor Apostlen Jakob blev henrettet, og derfor

helliget ham. Det beboes af 100 Munke, men er saa omfattende, at det kan give 2000 Pilgrimme Huusly. Klostret har en stor og prægtig Have, den største i Jerusalem, og fra dets Terrasser har man en herlig Udsigt over Staden over til Oliebjerget. Klosterkirken er rigt udstyret med Perlemors- og Skildpaddearbeider. Gulvet er indlagt med Marmormosaik og dækket med prægtige Tæpper, over Kirken med de mange gyldne Billeder og brændende Lamper hvælver en høi Kuppel sig. — Grækerne besidde tolv forskjellige Klostre rundt om i Byen, hvoraf Hovedklostret er Patriarcheion ved Gravkirken med 150 Geistlige, desforuden Nikolauskloster med Bolig for 500 Pilgrimme, Demetriuskloster ligeledes med Bolig for 500 Pilgrimme, Georgskloster med Bolig for 200 Pilgrimme o. fl. Det er navnlig ved Paasketid, naar de russiske, bulgariske og græske Bønder i store Pilgrimsskarer strømme til Jerusalem, at Klostrene oplade deres Porte og fylde deres Haller; en Gjæstfrihed, som dog ikke er ganske uegennyttig, idet de fattige overtroiske Bønder maae bøde klækkelige Almisser til Klostre og Kirker forat faae Adgang til de hellige Steder.

Ogsaa i Omegnen omkring Jerusalem ere Klostre opførte. En god Fjerdingvei udenfor Jaffaporten ligger det hellige Kors' Kloster, saa kaldet, fordi det skal være opført paa det Sted, hvor Træet blev fældet, af hvilket Christi Kors blev tilhugget. Med sine faste Mure og Taarne, der skulle beskytte det mod mulige Overfald af Beduinerne, seer det ud som en liden Fæstning. Klostret er beboet af græske Munke. Det samme er Tilfældet med Eliasklostret, som ligger midt imellem Jerusalem og Bethlehem og paa een Gang tilbyder Udsigt til begge Byer. Det kaldes Mar Elia (den hellige Elias), og Sagnet sætter det i Forbindelse med Propheten Elias, der paa sin Flugt for den rasende Dronning Jesabel (1 Kong. 19, 3 flg.) skal have hvilet paa en Klippe

ligeoverfor Klostret, ja man mener endog i denne at kunne eftervise Indtryk af hans Legem. Rimeligviis er Klostret opført af den græske Patriarch Elias i Jerusalem i 6te Aarhundred, efter hvem det er opkaldt, og først senere har en Navneforvexling sat det i Forbindelse med den gammeltestamentlige Prophet af dette Navn.

— Det alvorsfulde Præg, som de mange Klostre i og omkring Jerusalem paatrykke Staden, forhøies end mere ved de store Begravelsespladse, som omringe Byen, og i hvilke Gravmonumenter og Klippegrave fra de ældste Tider findes Side om Side med Grave fra de allernyeste Tider. I Særdeleshed gjælder dette om den søndre Deel af Josaphatsdalen ved Foden af Oliebjerget. Her have igjennem lange Tider fromme Jøder ladet sig begrave, idet de paa Grund af Prophetien i Joel $3,_7$ flg. holde for, at her skal de Dødes Opstandelse og den yderste Dom finde Sted. De lade sig begrave her, forat være saa nær som muligt ved Opstandelsesstedet; et jødisk Sagn forsikkrer endog, at de andre Døde, som have fundet deres sidste Hvile i andre Lande og Verdensdele, maae paa den yderste Dag vandre den lange Vei under Jorden til Josaphatsdal. Endnu stedse komme mange Jøder til Jerusalem forat tilbringe deres sidste Dage her og jordes i Josaphatsdalen. De store flade Ligsteen, som dække Gravene, ligge tæt ved Siden af hinanden; naar man staaer oppe paa en af Høiderne og kaster sit Blik ned i Dalen, da seer det næsten ud, som om Dalen var brolagt med disse store flade Stene (jvfr. Billedet S. 43 til Høire).

Tæt inde under Jerusalems Mure, paa den østre Side, omtrent ud for den gyldne Port, findes den arabiske Begravelsesplads. Gravene paa denne ere ikke dækkede af flade Steen, men af smaae Steensarkophager, to eller tre Fod høie, som oftest smykkede med en Turban, naar det er en Mand,

som er jordet under dem. Trævæxt eller Blomster findes ikke, bar og nøgen ligger Pladsen i det stærke Solskin; henad Aften sees gjerne hvide Qvindeskikkelser, som læse Bønner over de Afdøde. — En anden muhamedansk Begravelsesplads er Nord for Byen, og en tredie af betydelig Udstrækning mod Vest omkring Mamilladammen. — De Christne have deres Kirkegaarde paa Zionsbjerget omkring Davidsmoskeen, hvor der findes en armenisk, en romersk-katholsk, en græsk-katholsk og en protestantisk Kirkegaard.

Saaledes er Jerusalem til alle Sider omgivet af Nutids- og Oldtidsgrave. Som et bredt Bælte omgive de Staden, man har dem for Øie, overalt hvor man færdes. Men disse Omgivelser passe vel til en By, som mere end nogen anden taler et Alvorsord om Død og Opstandelse og Dom, selv om vi hverken dele Jødernes eller Muhamedanernes eller enkelte Christnes Tro, at Verdensdommen skal finde Sted her i bogstavelig Forstand.

Man skal vel ikke finde nogen anden Stad, i hvilken saamange forskjellige Religioner og kirkelige Partier mødes, som i Jerusalem. Men næsten hos dem Alle har Religionen antaget en udvortes Skikkelse. Den bestaaer i visse Ceremonier og udvortes Handlinger og i Eiendomsretten til de hellige Steder, som paa den smaaligste Maade ere uddeelte mellem dem. Gjensidigt betragte de hinanden med den største Foragt og Had eller med Misundelse og Skinsyge. Særligt have de græske Christne ilde Ry for deres Snedighed og Rovsyge; støttende sig til Ruslands mægtige Indflydelse have de vidst at tilliste sig stedse stigende Magt, medens de latinske Christne, som væsentlig støtte sig til Frankrig, ere blevne trængte tilbage og smerteligt erkjende Frankrigs politiske Svækkelse. Og som Grækere og Latinere uafladeligt ligge i Strid med hinanden, saaledes atter Franziskanere og Kapucinere — kortsagt Alt, hvad

der skulde gjensidigt støtte og hjælpe hinanden, bekæmper tvertimod hinanden, saa at Alt vilde fortæres i indbyrdes Strid, om ikke Tyrkerne holdt den udvortes Fred og Orden oppe.

Der er dog eet Kirkeparti, som man følger med Deeltagelse og Interesse, det er Protestantismen. Det er ikke mere end en Menneskealder, siden den begyndte at optræde i Palæstina, og den fandt ved sin Opkomst alle de hellige Steder fordeelte mellem de andre Kirkepartier, saa at der Intet blev tilovers for den. Det har muligviis været dens Lykke, thi derved har den fra sin første Dag været udelukket fra al Skinsyge og Misundelse, og derimod henviist til at erhverve sig de aandelige Goder, til at efterfølge Herren i Tro, Ydmyghed og Kjærlighed. De tvende protestantiske Stormagter, England og Preussen, have forenet sig forat holde Protestantismens Banner oppe i Palæstina. I 1841 oprettedes det engelsk-tydske Bispedømme i Jerusalem; den første Biskop var en døbt Jøde, Alexander Wolf, efter hans Død 1845 blev den nuværende Biskop Gobat indviet til Gjerningen. Ganske vist knytter der sig hertil en Deel dogmatisk Uklarhed, der viser sig i Forsøget paa at forene den anglikanske og evangeliske Kirke paa Grundlag af det anglikanske Dogma om *successio apostolica* — dog undskylder man lettere dette her, hvor det gjælder om at give et Beviis paa christelig Enighed i Modsætning til den uchristelige Usamdrægtighed, hvoraf der ellers findes fuldt op. Saa reistes den første evangeliske Kirke, som er bleven opført i Jerusalem, det er Christuskirken, til hvilken Grundstenen blev lagt 1842 paa Zions hellige Bjerg ikke langt fra Davids gamle Kongeborg. Kirken blev dog først fuldendt 1848 og indviet 1849. Der holdes afvexlende engelsk og tydsk Gudstjeneste i den. — I den nyeste Tid har der dannet sig en lille protestantisk arabisk Menighed af Indfødte. Den har 1874 faaet

sin egen Kirke, en smuk Bygning i romansk Stil med Navnet St. Paulskirken, liggende udenfor Byen i Nærheden af de store russiske Nybygninger.

I den lille tydske Menighed fandtes megen Gudsfrygt og levende Tro, ikke ganske fri for et pietistisk Anstrøg. Ogsaa havde en vis chiliastisk Retning vundet Indgang i den, der yttrede sig deels i en snarlig og sikker Forventning af Verdens Undergang, i en vis Tilbøielighed til at give Jødechristne Fortrin for Hedningechristne og at vente en glimrende jordisk Herlighed, som Gud inden føie Tid skulde lade blive Jerusalem til Deel. Dog over disse smaae Skrøbeligheder kunde man gjerne see bort, for at glæde sig desmere over det inderlige religiøse Liv, som findes i denne lille Menighed og danner en velgjørende Modsætning til al den tomme Udvorteshed, hvori Religionen ellers fremtræder i Jerusalem. Heller ikke har den stille og bramfri Optræden af Protestantismen undladt at gjøre et godt Indtryk paa Muhamedanerne, som føle sig grebne af dens stille Alvor, dens Gudsdyrkelse i Aand og Sandhed uden Billeder, Ceremonier og tom Pragt, og der er Sandsynlighed for, at ikke saa faa af de dannede Muhamedanere vilde gaae over til den evangeliske Christendom, om ikke Frygt for deres Omgivelser holdt dem tilbage.

Hvad der har givet Protestantismen forøget Betydning i Orienten, er de Kjærlighedsgjerninger, som ere bragte i Forbindelse med den. I første Række maa her nævnes Diakonisserne. Udgaaede fra Fliedners bekjendte Anstalt i Kaiserswerth ved Rhinen have de oprettet deres Huse i Jerusalem, Beirut, Smyrna, og tage sig med Iver af Sygepleien. Diakonissegjerningen er altid en ædel christelig Gjerning, som fortjener udeelt Agtelse, selv om der end stundom skulde hænge lidt Phantasteri eller lidt katholsk Værkhellighed ved den. Men i Orienten virker den til dobbelt Vel-

signelse, fordi den ikke alene antager sig og pleier de Syge, men ogsaa bringer til aaben og klar Erkjendelse for Alle den Kjærligheds Kraft, som er skjult i Jesu Evangelium. Ogsaa tage Diakonisserne sig af de arabiske Pigebørns Opdragelse og Underviisning: i de senere Aar have de tæt udenfor Jerusalem oprettet et stort Waisenhuus, som bærer Navnet Talitha Kumi (efter Mark. 5,41). Her blive over hundrede forældreløse Pigebørn opdragne under Tilsyn af syv Diakonisser. — I det Hele har Protestantismen med Iver taget sig af Skolesagen og Oplysningen. Vi besøgte en saadan Skole, som var oprettet af en Tydsker ved Navn Schneller med Understøttelse af Baseler-Missionsselskabet. Her bleve 22 syriske Drenge opdragne, hvis Forældre vare blevne dræbte i Blodbadet i Libanon og Damaskus.*) De lærte evangelisk Christendom samt at læse og skrive Arabisk. Flere af dem havde ogsaa lært Tydsk, hvilket de talte med sædvanlig arabisk Sprogfærdighed. De saae friske ud, nogle af dem havde endog et kjækt Udseende, dog kunde man hos de Fleste bemærke et eget melancholsk Udtryk. Skolehuset laa eensomt, en halv Times Gang fra Jerusalem, og Schneller havde to Gange erfaret de ubehagelige Følger heraf, idet Beduinerne havde overfaldet ham. Den første Gang havde de ganske udplyndret ham og derefter pryglet ham; den anden Gang havde han udholdt en formelig Beleiring, idet han havde maattet trække sig tilbage i det inderste Værelse, medens de dundrede og sloge paa Døren. Tilsidst blev han nødt til at skyde, og derpaa havde de taget Flugten. Han viste mig Sporene af Skuddet, som vare synlige i Væggen — et talende Vidnesbyrd om Usikkerheden og Lovløsheden, thi der blev naturligviis ikke anstillet nærmere Undersøgelser om disse Voldshandlinger.

Med stor Iver har Protestantismen taget sig af Missio-

*) Nu for Tiden tæller den 70 Elever.

nens Sag i Orienten. Blandt Muhamedanerne har den kun udrettet Lidet, thi Muhameds Religion er meget langt fra at være, hvad Mange holde for, en Forberedelse for Christendommen, den er tvertimod en stærk Hindring for samme. Hertil komme de Forfølgelser og Mishandlinger, som de Nys-Omvendte stadigt ere udsatte for trods alle Erklæringer fra den tyrkiske Regerings Side. Derfor have navnlig Amerikanerne mere henvendt deres Opmærksomhed paa de gammel-græske Kirkesamfund, Grækere, Armeniere, Kopter o. A. Her gjælder det ikke om nogen ny Forkyndelse, thi alle disse ere jo døbte Christne, men det gjælder om at bringe Liv i det Døde, at vække en levende Tro paa Frelsen istedetfor alle de tomme „Lovens Gjerninger", som de nu øve paa reen mekanisk Maade. Og her har Gjerningen ikke været uden Frugt. En nordamerikansk Missionær havde saaledes gjennemreist hele Ægypten og prædiket for Kopterne. Disse vare skareviis strømmede til forat høre paa ham, og skjøndt de fleste ere meget fattige, havde de dog med meget Begjær kjøbt Bibler og Opbyggelsesskrifter af ham forat erholde religiøs Oplysning. Meest modtagelig for christelig Vækkelse have Armenierne viist sig, og hele Armenien have Nordamerikanerne omspændt med et Næt af Missionsstationer.

Ogsaa blandt Jøderne har man forsøgt at forkynde Evangeliet her i dette Land, hvor det først blev forkyndt af og for Jøder. Men dette stivsindede Folk er endnu ligesaa haardnakket, som det var paa Apostlen Pauli Tider (jvfr. Ap. Gj. 28,23 flg.). De i Jerusalem bosiddende Jøder ere sløve og ligegyldige; de fremmede, som komme dertil forat døe og begraves i deres hellige Stad, ere saa fastgroede i deres Talmudisme, den moderne Pharisæisme, og i deres kjødelige Messiasforventninger, at de Intet ville høre eller vide om den sande Messias. Muligviis kan der ogsaa være

begaaet flere Misgreb fra Missionærernes Side. Saaledes understøttede man de fattige omvendte Jøder med Penge. men nu udbredte det Rygte sig, at de havde ladet sig kjøbe til at blive Christne, det satte Missionen i slet Ry, og man maatte ophøre dermed. Heller ikke var det godt, at man fra først af vilde benytte døbte Jøder til at prædike blandt Jøderne, i den Tro, at disse bedst forstode, hvorledes der skulde tales. Det viste sig snart, at de kun vakte saameget større Forbittrelse som Frafaldne, og at Jøderne slet ikke vilde høre paa dem. Saaledes vare tvende Missionærer, hvoraf den Ene var Christen, den anden døbt Jøde, komne ind til en Jøde, som modtog dem med følgende Tiltale: „Dig (den Christne) byder jeg velkommen, thi Du er en ærlig Mand; vel lever Du i Løgnen, men det kan Du ikke gjøre for, thi Du er født i Løgnen og opdragen i den — — men ham der vil jeg Intet have at skaffe med, han er en Belials Søn, thi han har havt Sandheden, men har atter forladt den for timelig Gods og Fordeels Skyld“. — Der er imidlertid ikke faa af dem, som maae lide meget for Sandhedens Skyld: en af disse omvendte Jøder fortalte mig, at hele hans Familie havde vendt ham Ryggen, fordi han var bleven døbt, og hans Fader havde i 60 Dage siddet paa Jorden og sørget over ham.

Et interessant Bekjendtskab med en af disse omvendte Jøder gjorde vi i Professor Lewyson. Med meget Liv fortalte han os, hvorledes han i Aaret 1838 var bleven draget over til Christendommen ved at læse — Strausz' Leben Jesu. Han studerede dengang i Tydskland og var rationalistisk Jøde, medens Faderen var orthodox Jøde. En Dag kom han hjem og fortalte med stor Glæde sin Fader, at nu var der dog endelig En af de Christne, der havde vovet at tage Ordet fra Munden og vise, at det var lutter Humbug med deres store Prophet. „Og derover glæder Du dig,“ udbrød

den Gamle, „selv troer Du Ingenting. og nu glæder Du Dig over, at de Christne heller Ingenting troe.“ Allerede disse Ord greb Sønnen, og han gav sig nu til at læse den nye Bog. Men snart gik det op for ham, at saaledes som Strausz vilde forklare Christendommens Oprindelse. lod det sig paa ingen Maade gjøre, og han begyndte selv at læse i det nye Testament, hvilket han ikke tidligere havde Kjendskab til. Mere og mere gik det op for ham, at her var den guddommelige Sandhed, og han besluttede tilsidst at træde over til Christendommen. Han var kun i Tvivl om, til hvilket Kirkesamfund han skulde slutte sig; thi romersk Katholik vilde han ikke blive paa Grund af den Troestvang, som hersker i Katholicismen, og Protestantismen syntes ham altfor opløst i Partier, som indbyrdes bekæmpe hinanden. Tilfældigviis var han kommen i Forbindelse med nogle fornemme Russere, og i deres Kirke meente han at finde fornøden baade Frihed og Fasthed. Han var da bleven optagen i den russiske Kirke, var reist til St. Petersborg, og var derfra kommen til Jerusalem.

Her i Jerusalem var Professor Lewyson sysselsat med et literært Arbeide, som han tilskrev en ganske overordentlig Betydning for hele Christenheden. Det var intet Ringere end en Udgave af den ældste Haandskrift af det gamle Testament, ældre end nogen af de hidtil bekjendte Texter. En Würtemberger ved Navn Kraus, ligeledes en døbt Jøde, var ham behjælpelig dermed, og denne sidste var det nok egentlig hvem „Opdagelsen“ skyldtes. Kraus havde nemlig hos Samaritanerne i Sichem faaet seet deres ældgamle Udgave af Pentateuchen (de fem Mosebøger). Den er skreven paa en Art Pergament af Faareskind, ganske sort af Ælde, derfor ofte ulæselig. Samaritanerne eller Josephiterne, som Kraus kaldte dem. fordi de paastaae at nedstamme fra Joseph, gjemme den med største Omhu, tillade ingen Fremmed

at see den, og Kraus havde kun været saa heldig paa Grund af ganske særegne Omstændigheder at faae Adgang til den. Efter Samaritanernes Forsikkring skal det være den Afskrift af Moselov, som Abisua, en Sønnesøn af Aarons Søn Eleasar (1 Krønn. 6,$_4$, Esra 7,$_5$) havde taget — et Haandskrift, som altsaa vilde være over tre Aartusinder gammelt. Denne Text, som i flere Henseender afviger fra den sædvanlige, skulde da være den oprindelige Urtext, medens vor hebraiske Text kun skulde være en Oversættelse fra Chaldæisk, besorget ved Esra. Kraus var kommen i Besiddelse af en yngre Afskrift af denne gamle Text, som dog var noget ufuldstændig, idet den gik fra Gen. 11,$_{14}$ til Deut. 29,$_{23}$. Den var skreven paa Pergament og bar den mærkelige Underskrift: „reddet udaf Ilden ved Guds Kraft, og i Serubabels Nærværelse fremviist for Kongen af Babylon. Intet er brændt, lovet være Gud for Moselov!" Denne Konge af Babylon var Cyrus, og efter Kraus' Mening skulde dette Exemplar have hvilet i Cyrus' Haand! — ja Kraus meente endog, at det kunde være selve dette Exemplar, som Ypperstepræsten Hilkias havde fundet paa Kong Josias' Tid (2 Kong. 22,$_8$).

Kraus var en overmaade elskværdig, men ogsaa en overmaade naiv og ukritisk Mand. Hans Text var vistnok kun den samaritanske Text, som frembyder adskillige Afvigelser fra den hebraiske, og den var vistnok kun en noget yngre Kopi, i hvilken hine Slutningsord vare bleve overførte med sædvanlig Afskriver-Mekanisme fra ældre Exemplarer. Professor Lewyson, der besad langt større videnskabelig Dannelse end Kraus, indrømmede ogsaa, at det var den samaritanske Text, men paastod tillige, at denne er oprindeligere og paalideligere end den hebraiske Text. Den samaritanske Udgave skulde Christus have seet under sit Besøg i Sichem (Joh. 4) og udlagt den for Indbyggerne, hvorfor disse

anerkjendte ham som Messias: saaledes skete det, at han anerkjendtes paa Gariizim, men forkastedes paa Moria.

Lewyson og hans Ven Kraus vare nu sysselsatte med det Herkulesarbeide at afskrive deres Haandskrift Ord for Ord og Bogstav for Bogstav. De holdt nemlig for, at den samaritanske Text er bleven forvansket i de trykte Udgaver, og anvendte nu en Slags Lithographi, i hvilken de med største Omhu copierede hvert enkelt Bogstav. Arbeidet, hvortil de understøttedes af den russiske Regering, gik yderst langsomt fra Haanden: de vare efter et Par Aars Forløb kun komne til Midten af Exodus. Lewyson forærede hver af os et Blad til Erindring: da jeg i den paafølgende Sommer opholdt mig i Strasburg, viste jeg den bekjendte Bibel-Kritiker, Professor E. Reuss, det og spurgte om hans Mening. Han undersøgte Bladet meget omhyggeligt, men kom til det Resultat, at det Ord til andet lignede den almindelig bekjendte samaritanske Udgave. Hele det storartede Værk, som Lewyson og Kraus havde paataget sig, var da egentlig et allerede udført Arbeide. Heller ikke har jeg senere hørt Nogetsomhelst om, at deres Bibel skulde være udkommet og have vakt den Opmærksomhed, som upaatvivleligt vilde være bleven den til Deel, om den havde havt den af dem paastaaede Ælde.

Medens vi færdedes i Studier, Undersøgelser og Samtaler paa Jerusalems hellige og mindeværdige Steder, var der et Spørgsmaal, som oftere paatrængte sig os: „hvad Fremtid er der forbeholdt denne Stad og dette Land? er der overhovedet forbeholdt dem nogen Fremtid, eller skulle de henligge i det Øde, hvori de nu befinde sig, til Dagenes Ende, til Minde om Guds retfærdige Straffedomme?“ Vi havde saameget mere Leilighed til at anstille Betragtninger

herover, som flere af vore Venner i Johanniter-Hospitiet, i hvilket vi havde vor Bolig, i Særdeleshed Forstanderen, nærede den faste Forventning, at Jerusalem havde en stor Fremtid i Vente. De holdt for, at det gamle Testamentes prophetiske Spaadomme om Jerusalems kommende Herlighed ikke blot skulde gaae i endelig Opfyldelse paa den christne Menighed over den ganske Jord, men ogsaa i bogstavelig og timelig Forstand skulde opfyldes paa det nuværende Jerusalem. De lagde ikke Dølgsmaal paa, at disse Forventninger havde en væsentlig Andeel i, at de havde kaaret Jerusalem til deres Opholdssted trods alle de Savn, som de her maatte finde sig i, og de Besværligheder og Tryk af forskjellig Art, som de vare underkastede. Men alt dette, meente de, kunde man vel finde sig i, naar man tænkte paa, at den nuværende Jammerlighed snart skulde omskiftes med en stor og pragtfuld Herlighed, samt paa alle de mærkværdige Ting, som Gud endnu vilde aabenbare der. Det syntes heraf, at de holdt for, at denne Fremtid ikke var saa aldeles fjern, men at de muligviis selv skulde komme til at opleve den og faae Deel i al den Herlighed.

Disse Anskuelser, som i en ikke ringe Grad nærme sig Chiliasmens Forventninger om det tusindaarige Riges Komme, vil man kunne træffe ogsaa udenfor Jerusalem, navnlig i forskjellige Kredse af opvakte, pietistiske Christne i Tydskland. Man vil bl. A. finde dem fremsatte i crasseste Umiddelbarhed i et lille nys udkommet Skrift over Jerusalem af en ung tydsk Præst*). Dette synes at have fundet Bifald og Tilslutning hos Adskillige, da det allerede er udkommet i andet Oplag. Til Grund for sin Udvikling lægger Forfatteren de prophetiske Syner i det gamle Testament og

*) J. Boegehold, Jerusalem und die heiligen Stätten nebst einem Anhange über die Zukunft Israels und des heiligen Landes. Zweite Auflage 1876.

i Johannes' Aabenbaring. Med stor Sikkerhed, som om der ikke kunde være mindste Tvivl om Udlægningen af disse ofte dunkle og vanskelige Steder, giver han en Fremstilling af Jerusalems kommende Herlighed. Ikke alene skulle Jøderne atter vende tilbage til Palæstina, paa Ny blive et Folk og en Stat og dernæst omvende sig til Tro paa Christendommen — men dernæst skulle de atter opbygge Templet nøiagtigt efter den af Propheten Ezechiel udkastede Byggeplan og der oprette en ny levitisk Gudstjeneste med et nyt aaronitisk Præsteskab, indtil endelig Christi Gjenkomst finder Sted og med den Dommedag. Varslerne om Gog og Antichristen, om Slaget ved Harmageddon tages ligeledes i bogstavelig Forstand og der forsøges Udtydning deraf: Gog og Kongen i Norden udlægges om Rusland, som efterhaanden underkaster sig hele Asien. „Østens Konger" (Joh. Aab. 16,12) tydes om Englænderne i Ostindien o. s. v.

Alt dette er Afveie, paa hvilke en from og christelig Phantasi ofte har forvildet sig, uden at der er kommet Andet ud deraf end Skuffelse og Tomhed. Saavel Evangelisterne som i Særdeleshed Apostlen Paulus have med tilstrækkelig Klarhed efterviist, at de prophetiske Spaadomme have faaet deres Opfyldelse i Jesus Christus og hans Menighed, at den sidste er det Aandens Israel, som er den sande Arving til Guds Forjættelser, medens Israel efter Kjødet d. e. det nuværende Folk Israel har tabt sin Ret dertil (Gal. 4,22—31). Og med Folket har ogsaa Landet og Hovedstaden tabt sin Ret. Det Jerusalem, hvem nu Forjættelserne gjælde, er „Jerusalem oventil" (Gal. 4,26), d. e. Christi Menighed i sin Kamp paa Jorden og i sin Seir i Himlen.

Om det skulde behage Gud at lade Jerusalem og Palæstina, som nu henligger som et vissent Rodskud, atter fange nyt Liv og ny Kraft, derom kunne vi Intet vide. Umuligt er det ikke, efterdi Intet er umuligt for Gud (Luk. 1,37), og

Betingelserne derfor ere tilstede, saalænge Landet, Byen og Folket endnu existere. Og vel kunne vi tænke os en masseviis Omvendelse af Israel, hvortil ogsaa Paulus hentyder (Rom. 11), og at dette muligviis ved Kjøb kunde komme i Besiddelse af sit gamle Arveland, tage Bolig der og atter opblomstre til et lykkeligt Folkeliv. Men der er ingen Grund til at antage, at det her skulde udfolde større Magt og Glands end andre christne Folkefærd i de dem tildeelte Lande.

Jerusalems Betydning ligger derfor for os i Stadens Fortid, ikke i dens Fremtid. Ikke det Dunkle og Uvisse, som knytter sig til denne, skulde vi gjøre til Gjenstand for vor Tro og vort Haab, men det Faste og Klare, som har fundet Sted, og som nu tilhører den hellige Historie, dette er det, som skal danne det sikkre Grundlag for vor Tro, og som til alle Tider vil give denne By en aldeles enestaaende Plads mellem alle Jordens øvrige Stæder, hvor berømmelige og glandsfulde de end kunne være, og heri er det prophetiske Ord opfyldt, at Moria Bjerg skal blive høit over alle Bjerge (Micha $4._1$, Es. $2._2$).

PALÆSTINA OG SYRIEN.

Udflugter fra Jerusalem.

Kortfattet Overblik over Palæstinas Geographi.

Naar man betænker den overordentlige Rolle, som Palæstina har spillet i Menneskehedens Historie, og samtidigt kaster et Blik paa Landkortet og betragter dets Størrelse, da kan man ikke noksom forbauses over dets ringe Udstrækning. I Asiens vældige Fastland med de vidtstrakte Landmasser er det som et forsvindende Punkt. Landets Længde fra Nord til Syd er 35 Mil, dets største Bredde 25 Mil, og dets Fladeindhold kan angives mellem 450 og 500 Qvadratmile: med andre Ord hele Landet er af samme Størrelse som Nørrejylland. Fuldkomment nøiagtigt kan Palæstinas Størrelse i Oldtiden ikke angives, da dets Grændser vare af forskjellig Udstrækning til de forskjellige Tider. Ogsaa maa der skjelnes mellem Landets forjættede Grændser og dets virkelige Grændser; hine strække sig nemlig videre end disse Dette maa ikke betragtes som nogen Skuffelse eller noget Afslag paa de oprindelige Forjættelser, men det maa erindres, at disse aldrig vare ubetingede, men knyttede til Folkets Lydighed mod Guds Lov. Da nu Israel gjorde sig skyldig i Affald fra Loven, i Ulydighed, Trods og Haardhjertethed, kan det ikke undre, at Virkeligheden kom til at staae tilbage for Forjættelsen. Allerede i 1 Mos. 10,19 nævnes Kanaans Grændser, og i 4 Mos. 34 samt Josva 15

flg. angives Grændserne ved Hjælp af mange Stedligheder. Da flere af disse imidlertid ere ubekjendte for os, opstaaer herved Usikkerhed. Sin største Udstrækning fik Riget under Salomon, da det naaede til Thipsa (Thapsakus) ved Euphrat, til Gaza ved Middelhavet og til Eziongeber og Elath ved det røde Hav: her var altsaa Forjættelsen, som var given til Abraham, gaaet i Opfyldelse, at det forjættede Land skulde strække sig fra Ægyptens Bæk til Floden Euphrat (1 Mos. 15,18). Men da Riget efter Salomons Død deeltes, sank det hurtigt sammen og blev tilsidst et let Bytte for de omboende Stormagter. Kyststrækningen langs Middelhavet var kun undtagelsesviis paa enkelte Steder under Israels Herredømme, nemlig Saronssletten fra Joppe til Forbjerget Karmel; Syd for denne Strækning stængtes de ude af Philisterne, og mod Nord af Phönizierne. Israeliterne vare i Oldtiden intet Handelsfolk, de følte ikke som deres dristige Naboer Lyst til at vove de æventyrlige Farter over Havet til fjerne Lande, men holdt sig helst inden Døre.

Stængede Havet inde mod Vest, da var Afsondringen ikke mindre mod Øst og Syd ved de store Ørkener, som her skille fra Omlandene, medens endelig Libanons Bjergkjæder taarne sig Nord for Landet. Saaledes var Folket ved det store Hav, som det hverken havde Mod eller Evne til at befare, ved Ørkener og Bjerge afsondret fra Omverdenen, men netop denne Afsondring danner et vigtigt Moment i Guds Frelseshuusholdning. Thi skulde dette egenraadige, sandselige Folk med sin Lyst til Afgudsdyrkelse være Udvælgelsens Folk med de store Forjættelser og de guddommelige Sandheder, som i Tidens Fylde skulde blive hele Menneskeslægtens fælles Eie, da kunde det kun skee derved, at det saa meget som muligt holdtes ude fra Berøring med de omboende store Culturfolk og deres bedaarende Afgudsdyrkelse. Som Faarehjorden, der græsser i Skovens Eensomhed

paa Karmels Top (Micha 7,14), saaledes var Israels Folk i det forjættede Land under guddommelig Varetægt, medens alle Hedningefolkene vandrede deres egne Veie.

Dog denne stille Eensomhed skulde kun vare til en Tid. Den Dag skulde komme, da Guds Aabenbaring, som havde fundet Sted inden disse snævre Landemærker, skulde kundgjøres blandt alle Hedningefolk indtil Jordens yderste Ender. Men ogsaa hertil var Landets Beliggenhed fortrinlig egnet. Det laa nemlig midt mellem Oldtidens store Culturlande og kan siges at have befundet sig i den daværende Civilisations Centrum. Imod Syd laa Ægypten med sine tusindaarige Pyramider og sine colossale Templer langs Nilfloden dybt ind i det fjerne Æthiopien, dertil Arabien med sine sjeldne Krydderier og Kostbarheder, med en kjæk og dristig Befolkning, som engang i senere Tider skulde, rigtignok kun for en kort Tid, underlægge sig den halve Verden. Hinsides Arabien var det drømmerige Indien, som til alle Tider har været Gjenstand for de store Verdenserobreres længselsfulde Attraa. Mod Nord-Vest laa Mesopotamien, i hvis frugtbare Floddale Menneskeslægten havde fæstet Bolig fra de ældste Tider og bygget Kæmpebyerne Niniveh og Babylon. Mod Nord have vi Syrien og Lilleasien med hele Oldtidens rige Cultur, og endelig mod Vest dukker op af Havets Skjød Grækenland med sine mange Øer og Rom, som er kaldet til at grunde et Verdensherredømme. De nævnte Lande udgjøre Oldtidens Culturverden og midt imellem dem ligger Palæstina. Med god Føie kunde derfor Propheten Ezechiel udbryde (5,5): „dette er Jerusalem, midt iblandt Folkene satte Herren hende og Landene trindt omkring hende.“ Som Frelsens udkaarede Land laa Palæstina midt imellem alle de store Hedningefolk, paa det at Guds aabenbarede Ord derfra kunde straale ud over den ganske Verden og blive Liv og Frelse for alle dem, som vilde give det

Hjerterum. Men den mærkelige Forskjel fremtræder i den historiske Udvikling, at medens det gamle Testamente viser os Israels Folk i mangehaande Forbindelser med de store Culturmagter mod Øst og Syd, Assyrien, Babylon og Ægypten, saa peger det nye Testamente afgjort mod Vest, mod Grækenland og Rom. Thi Østens Folk ere altfor dybt sunkne i Naturalismen, til at Christendommen som seirende Aandsmagt kan trænge igjennem, her kan den kun virke sporadisk, derimod i hine vestlige og nordlige Lande, hvor den „selvbestemte Menneskehed“ *) har hjemme, der er Stedet, hvor den nye Verdensreligion, den eneste sande, skal feire sine skjønneste og herligste Seire.

I Modsætning til Landets Lidenhed stod dets stærke Befolkning. Vel mangle vi her bestemte Angivelser, men af enkelte Antydninger kunne vi slutte os tilnærmelsesviis til den. Kong David lod holde Folketælling og heraf fremgik som Resultat 1,300,000 vaabenføre Mand (2 Sam. $24,_{9}$), hvilket bringer os til at antage, at der med Qvinder og Børn maa have været 4 eller 5 Millioner. Josephus fortæller, at der i Galilæa, som var hans Fædrehjem og hvor han havde Overanførselen under Begyndelsen af den jødiske Krig, fandtes 204 Byer, af hvilke den mindste talte 15,000 Indbyggere.*) Dette vilde alene for Galilæas Vedkommende føre til en Befolkning af over 3 Millioner. Man har draget disse Talstørrelser i Tvivl og i dem fundet et Beviis paa Josephus' Upaalidelighed og Lyst til pralende Overdrivelse. Andre have dog taget ham i Forsvar og ved en Sammenligning med de stærkest befolkede Egne i England og Belgien efterviist, at det ikke er nogen Umulighed, især naar det tages i Betænkning, hvor tarvelig Østerlænderen er, og hvor

*) See „Menneskehed og Christendom i deres historiske Udvikling“. 1872. I.

**) Den jødiske Krig $III,_{3}$ cfr. Josephi Liv 45.

lidet han behøver til sit Livsophold.*) Angaaende Jerusalems Indbyggerantal fortæller Josephus, at den romerske Statholder Cestius lod Paaskelammene tælle, hvilket gav 255,600 Lam: naar der paa hvert Lam regnes ti eller tyve Personer, som fortærede det, giver det mellem 3 og 4 Millioner.**) Det maa dog erindres, at ved Paasketid strømmede store Skarer fra hele Landet som fra Nabolandene op til Hovedstaden. Under Jerusalems Beleiring og Indtagelse omkom over en Million Mennesker.***) Atter her bliver det en Gaade, hvorledes Staden indenfor sine Mure, hvis Omfang vi ovenfor (S. 52) have betragtet, kunde rumme en saadan Menneskemasse, men det bør erindres, deels at en stor Deel af Landbefolkningen var strømmet ind i Hovedstaden, deels at denne med sine Høie og Dale frembrød et større Fladerum, endelig, at Befolkningen kunde være tæt sammenstuvet paa de flade Lofter og Tage. — I vore Dage da Landet henligger halvt som en Ørken, er Befolkningen yderst sparsom og er neppe mere end en halv Million i hele Palæstina, altsaa knap en Tiendedeel af hvad den var i Oldtiden. Jødernes Antal over den ganske Jord kan maaskee anslaaes til sex eller syv Millioner, hvoraf fremgaaer det mærkelige Resultat, at deres Mængde efter henved 2000 Aars Forløb synes at være det samme som paa Christi Tid, kun at dengang den overveiende Deel boede inden Palæstinas snævre Grændser, medens Folket nu er spredt over den ganske Jord blandt alle Folkeslag.

Navnet Palæstina, hvormed Landet nu almindeligt benævnes, har ikke hjemme i Skriften. Hvor det muligviis forekommer en enkelt Gang i Oversættelser f. Ex. 2 Mos. 15,14, er det en Gjengivelse af det hebraiske *Peleschet*, som

*) Raumer, Palæstina. 1850. S. 431.
**) Jødiske Krig VI,9.
***) Smstds.

betyder Philisterlandet. Heraf dannedes den græske Form Παλαιστίνη, som af de senere jødiske Skribenter, Josephus og Philo, brugtes om hele Landet; fra disse gik det over til de græske og romerske Geographer, som atter have overført det til os. — Landets oprindelige Navn er Kanaan. d. e. Lavlandet, vistnok i Modsætning til Syrien, som kaldes Aram, d. e. Høilandet, formedelst Libanons mægtige Bjergkjæder. Paa Grund af de guddommelige Løfter, som knyttede sig til det, og den særegne Plads, som det indtager i Guds Riges Historie, kaldes det ogsaa det forjættede Land eller det hellige Land, Navne, som det har baaret indtil den Dag idag og fremdeles vil bevare, saalænge der er Christentro og Christenmenighed til, altsaa til Dagenes Ende.

Strax efter at Israels Folk havde taget Landet i Besiddelse, delte de det efter de tolv Stammer, hvad allerede den gamle Patriarch Jakob paa sin Dødsseng havde udtalt i et prophetisk Skue (1 Mos. 49). Det er interessant med denne Høisang for Øie at følge Landets physiske Beskaffenhed og see, hvorledes hiin Propheti fra en fjern Oldtid slaaer til om end ikke i alle Enkeltheder, saa dog i de store Grundtræk. Juda, som „binder sit Æsel ved Vinstokken, tvætter sin Klædning i Vin og sin Kappe i Drueblod" (V. 11) er det bedste Vinland i hele Palæstina, endnu stedse er Vinen fra Bethlehem og Hebron den mest søgte — Benjamin, „den rivende Ulv, som om Morgenen fortærer Rov, om Aftenen uddeler Bytte" (V. 27) er de vilde og steile Bjergpasser, som føre ind til Judæ Bjerge fra Norden — Joseph faaer i sine Sønner Ephraim og Manasse de rigeste Velsignelser „Himlens Velsignelser ovenfra og Dybets Velsignelser nedenfra — han er en Søn af det frugtbare Træ ved Kilden, hvis Døttre (d. e. Grene) skride henover Muren" (V. 22—26), og saaledes ere ogsaa de nævnte Stammer rigt skovbevoxet Land med mange Kildevæld, rigeligt vædet af Dug og Regn — o. s. f.

Da Riget blev et Kongedømme, tabte den gamle Stammeinddeling sig, og paa Christi Tid var det inddeelt i de fire Provindser, Judæa, Samaria, Galilæa og Peræa, en Inddeling, som man endnu stedse betjener sig af, uagtet den i Virkeligheden for længe siden har ophørt, men den nuværende tyrkiske Inddeling i 16 Landskaber kan ikke frembyde nogen Interesse for os.

Hvad der særligt udmærker Palæstina, er den rige Afvexling i Landskabet, som findes inden saa snævre Grændser. Snart er man ude paa den hvide sandede Kyst og skuer ud over det store Hav, snart inde i romantiske Bjergdale med herlige Skove og friske Kildevæld, snart i øde solbrændte Fjeldørkener, hvor Alt er Steen og Sand, for saa atter at nærme sig Floden med den tætte Kratskov langs Bredderne. I Oldtiden, da Landet var ypperligt opdyrket og tæt befolket, maa denne Forskjel have gjort sig endnu stærkere gjældende end nuomstunder, da saa Meget ligger hen i menneskeforladt Øde. Og dog vil man endnu stedse trods Tomhed og Forladthed blive mægtigt greben i Sind og Hjerte af en snart mild og yndefuld, snart storslaaet og skrækindjagende Natur.

Langs Middelhavet strækker Kystlandet sig, med lave Kridtbjerge eller med vidtstrakte Sletter med fortræffelig Muldjord, som i Oldtiden var opdyrket og bebygget med folkerige Stæder, men nu er øde og ubeboet, kun i Foraarstiden dækket med et rigt Blomstertæppe. Ofte er det gjennemskaaret af de saakaldte Wadi'er, korte, dybe Flodleier, som i Regntiden gjennemstrømmes af rivende Vandløb, men i Sommeren fremvise det tørre Sand og Kiselstene. Flere af dem ere dog større og danne virkelige Bække eller Floder, blandt hvilke Kisons Bæk langs Karmel og Belusfloden Syd for Akko, hvor Glasset siges at være opfundet, ere de meest navnkundige. Kun et Par Steder træde Bjergene

heelt ud til Havet, især kan her nævnes Karmelbjerget med sine mærkelige Grotter og sine deilige Skove, som stolt og dristigt hæver sig op over det skummende Middelhav. Nord for Karmel ligger Akkosletten omkring Byen Akko eller St. Jean d'Acre, hvilken atter mod Nord begrændses af „den tyriske Stige“ (scala Tyriorum), eller Ras en Nakuras, et Forbjerg, som reiser sig brat over Havet. Syd for Karmel ligger den store Saronsslette, som i en Længde af 20 Mile strækker sig heelt ned til „Ægyptens Bæk“, den ældgamle Grændseflod mod Ægypten. Den sydligste Deel kaldtes ogsaa Sephelesletten, og her var det, Philisterne boede. Men langs hele Kysten, hvor tidligere rørte sig et driftigt Handelsliv, findes ingen Havne længer: de ere tilsandede og frembyde i det Høieste aabne Ankerpladse. Seiladsen er derfor farlig under de stærke Storme, som stundom rase, og Skibene maa i saa Fald søge heelt op til Beirut, inden de kunne finde en nogenlunde sikker Plads (jvnfr. ovenfor S. 21).

Fra Kysten stiger man op til det vestlige Høiland, som, strækkende sig fra Nord til Syd dog hyppigt udsender Sidekjæder i østlig og vestlig Retning med mellemliggende frugtbare Dale. Disse Bjerge ere dannede af Kalk eller Kridt, have derfor, hvor de ikke ere dækkede af Græs eller Væxter, en hvidlig eller graaguul Farve, og frembyde mange mærkelige Huler og Grotter. Her findes ypperlige Græsgange og tidligere store Skove, som nu for en stor Deel ere omhuggede eller brændte. Endog de steile Bjergskraaninger kunne opdyrkes, naar de jævnes i opadstigende Terrasser forat forhindre de stærke Regnstrømme fra at skylle Muldjorden bort. — Høist mod Nord ligge Napthali Bjerge, som ere en Udløber fra Antilibanon, og hvis sydligste Punkt dannes af den mærkelige Bjergfæstning Saphed, som brat og utilgængelig hæver sig op over Sletten, synlig i lang Afstand og derfor af Mange antaget for at være „Staden paa Bjerget, som

ikke kan skjules“ (Matth. 5,14). Vest og Syd for disse Bjerge ligger det galilæiske Høiland, som hæver sig indtil 4000 Fod over Havet. Det gjennemskæres tværs over af den henved fire Mil lange og en Mil brede Sebulons Høislette, et bølgeformet Land, som strækker sig fra Akkos Slette mod Vest indtil Genezareth Sø. Denne begrændses atter af Bjergene omkring Nazareth, 1200 Fod høie, dernæst af det frit staaende Thabor, den saakaldte Lille Hermon og endelig Gilboas Bjerge, som saae Sauls sidste fortvivlede Kamp med Philisterne og hans Selvmord. Hele dette Høiland falder mod Syd og Vest af imod den fire Mil lange, kornrige Iisreels eller Esdraelons Slette. Fra gammel Tid har denne været en yndet Valplads, hvor de kæmpende Folkeslag mødtes og udfoldede deres slagfærdige Rækker over de vidtstrakte Marker, og gjerne gik det da saaledes, at den, som vandt Seir her, med det Samme vandt Herredømmet over Palæstina.

Fra Iisreels Slette stiger man atter op imod Syd til Ephraims Bjerge, som fylde største Delen af Samaria. De ere dækkede med Krat og Skov, og mange Kildevæld findes, ligesom der ogsaa ere skjønne Græsgange og Frugthaver. I Særdeleshed er Dalstrøget omkring Sichem, det nuværende Nablus, beliggende mellem de tvende Bjerge Ebal og Garizim, af en sjælden Skjønhed: her findes skyggefulde Haver med Overflod af sydlandske Frugter, talløse smaae Bække forfriske Luften og risle muntert under det tætte Løv.

Den vildeste og goldeste Deel af det vestlige Høiland danner Judæ Bjerge med de nøgne skovløse Toppe og de stenede Veie. Omkring Jerusalem, der er et Slags Centrum, naae de en Høide af 2500 Fod over Havet, ved Bethlehem ere de endnu noget høiere og høiest omkring Hebron, indtil 3000 Fod. Især imod Øst, henad Jericho og det døde Hav, blive Bjergformationerne vilde og sønderrevne, og al Vegeta-

tion ophører tilsidst, saa at kun de nøgne Klippevægge rage frem i graaguul Eensformighed. Dette er den saakaldte Judæ Ørken.

Parallelt med dette vestlige Høiland ligeledes i Retningen fra Nord til Syd strækker sig det østlige Høiland gjennem Peræa, bestaaende af Gileads og Moabs Bjerge. Mellem det vestlige og østlige Høiland ligger en dyb Indsænkning, som i geologisk Henseende er den mærkeligste Deel af Landet, det er *El Ghor* eller Jordandalen. Dens Længde er nogle og tyve Mil, dens Bredde mellem een og tre Mil, den gaaer i lige Linie fra Nord til Syd, til begge Sider indhegnet af Bjerge. Dalen ligger dybt nede, Sommersolen brænder med en ægyptisk Varme, og de kjølige Vestenvinde fra Havet stænges ude af Bjergene. Midt igjennem hele Dalen gaaer en meget snæver Revne, som ligger femten eller tyve Fod dybere, det er Jordanflodens Leie. Floden udspringer ved Hermonbjergets Fod, gjennemstrømmer Meromsøen, Genezarethsøen, og løber ud i det døde Hav, som ligger 1300 Fod under Havfladen. Dens Løb er rivende, fuldt af Cascader og smaae Fald, slaaer mangfoldige Bugtninger og er useilbart. Kun med stort Besvær og under Livsfare lykkedes det den amerikanske Løitnant Lynch at føre et Par Baade ned ad Floden til det døde Hav (see S. 14). Det snævre Flodleie er bevoxet med tæt Krat og Underskov eller med høie Siv, Boliger for Panthere, Losser og Vildsvin. Derimod henligger den øvrige Deel af Jordandalen som en øde og afbrændt Steppe, thi Jordanfloden ligger for dybt til at kunne vande den. Hele denne eiendommelige Dalsænkning er upaatvivleligt frembragt ved vulkanske Kræfter, hvis Virksomhed kjendes endnu tydeligere i og omkring det døde Hav. Man faaer Indtrykket af, at det vestlige og østlige Bjergland engang have dannet en sammenhængende Masse, men er blevet revet fra hinanden

ved en voldsom Eruption, som fremkaldte hiin dybe Dal, hvor Jordanfloden har sit Leie, men iøvrigt strækker sig meget videre, nemlig heelt ned til det røde Hav. Men herved har Jordanfloden faaet et fra alle andre Floder høist forskjelligt Løb og Leie. I nogle faa Miles Afstand fra Havet løber den ikke ud deri, men parallelt dermed; den forener ikke Folkene og letter Samfærdslen mellem dem, men adskiller dem tvertimod fra hinanden; ingen frugtbare Dale og Sletter strække sig langs dens Bredder, og ingen folkerige Byer ere opførte ved dens Løb. Naar andre Floder fremkalde Liv, Velstand og talrig Folkemængde, saa er Jordanfloden en af de ødeste og meest forladte Strækninger i Landet. Og underligt, som denne Flod lukker af for Landet, maatte den ogsaa underfuldt lukkes op, dengang da Herren selv førte Folket derover forat tage dèt forjættede Land i Besiddelse. Landet Vest for Jordan er da ogsaa ret egentlig det forjættede Land, til hvilket den hellige Historie knytter sig, medens det østlige Land, Peræa, om det end hørte med i politisk Forstand til Riget, dog mere er stillet udenfor og spiller ikke nogen fremtrædende Rolle hverken i den gamle eller den nye Pagts Dage.*)

Peræa eller Landet Østen for Jordan laa udenfor vor Reiseplan. Deels er Usikkerheden meget stor, det er gjennemstreifet af røveriske Beduinstammer, overfor hvilke den tyrkiske Øvrighed er afmægtig — deels frembyder dette

*) Robinson, Physische Geographie des heiligen Landes. 1865. — Raumer, Palæstina. 1850. — Krarup-Vilstrup, Palæstina, 1867. — G. P. Brammer, det hellige Land paa Herrens Tid. 1832. — Joh. Kok, det hellige Land og dets Nabolande. Et Pragtværk med Billeder. 1876. — Krarup-Vilstrup har tillige udgivet et stort Væggekort over Palæstina, som i mindre photolithograferede Aftryk kan faaes i Bogladerne til meget billig Pris.

Land trods de mange Ruiner og Monumenter, som endnu findes her, langtfra den Interesse, som Landet Vest for Jordan. Dette sidste var det vor Agt at gjennemreise forat besøge de mærkeligste Steder. Vel er Sikkerheden heller ikke her overdreven stor, men de europæiske Consuler og Paschaen i Jerusalem nyde dog Anseelse. Imidlertid maatte vi helst slutte os sammen med nogle Andre, da en eller to eenlige Reisende i de fjernere Egne let kunne friste Beboerne til et røverisk Overfald, medens de neppe vove at rette et saadant mod et større Selskab; vi maatte derfor give Tid og oppebie, om vi kunde finde Reisefølge gjennem Landet. Heller ikke hastede vi med at komme bort fra Jerusalem, som altid frembød nyt Stof til Undersøgelse og Betragtning, og hvor vi fandt os overmaade vel i Hospitiet. Vi indskrænkede os dog ikke til Jerusalem alene, men gjorde jævnlige Udflugter til de mange mærkelige Punkter, som kunde naaes i Løbet af en eller et Par Dage. Var Afstanden kortere, gik vi tilfods; rigtignok er Palæstina nuomstunder intet Land til at gjøre Fodture i paa Grund af de slette Veie, de lange ubeboede Strækninger og Usikkerheden, men smaae Afstande kunne dog nok tilbagelægges paa denne Maade. Til længere Udflugter skaffede vi os Heste, som desværre ofte vare i slet Tilstand, da de netop i og omkring Paasken tages stærkt i Brug af den store Mængde Pilgrimme og Reisende, som ved denne Tid indfinde sig i talrige Skarer. Paa disse Toure havde vi Følgeskab, snart af vor Landsmand, Bødker Andersen, som iøvrigt efter et Par Ugers Forløb atter vendte tilbage til Alexandria, snart af en ung tydsk Doctor Reincke fra Westphalen. Denne sidste var overmaade gemytlig, han var Katholik, men ikke af de ivrige, thi jeg mindes ikke, at vi nogensinde kom i en religiøs Disput, hvad der ellers kunde have været noksom Anledning til. Hvad han især udtalte sin Beklagelse over,

var, at han i Jerusalem ikke kunde faae saa godt Øl som i sin Hjemstavn, og det følte han som et stort Savn.

Naar undtages et Besøg ved Jericho og det døde Hav, hvor vi maatte have særlig Escorte, færdedes vi iøvrigt i uforstyrret Fred, og vare hverken udsatte for Overfald eller Plyndring. Derimod lede vi dygtigt af Hede, Sult og Træthed, men efter endt Strabads smagte Hvilen og Hyggeligheden i vort Hjem i Jerusalem dobbelt godt. Reisens Besvær var dog snart glemt, og i ufordunklet Klarhed stege da de store og lysende Minder, som vare det blivende Udbytte, op for Sjæl og Tanke. I den efterfølgende Skildring fremstilles disse Udflugter ikke i den chronologiske Rækkefølge, hvori de bleve foretagne, thi denne er i og for sig ligegyldig, men efter deres Afstand fra Jerusalem, saaledes at de nærmere liggende Steder omtales først, derefter de fjernere.

I.

Bethlehem.

For os Nordboere er Bethlehem uadskillelig forbunden med Julen og derigjennem med Vinteren: vi tænke paa skarp Frost og sneedækte Marker, om end i Virkeligheden Julen hyppigt indfinder sig med heelt andet Veirlig. Nu er Snee vel ikke ukjendt i Bethlehem, efterdi Byen ligger høit, over 2500 Fod over Havet, men den vil neppe blive liggende ret mange Timer uden at smælte. Bethlehem og Markerne omkring den kunne saaledes vel en Julenat være dækkede med et tyndt Sneelag, men Temperaturen kan ogsaa endnu

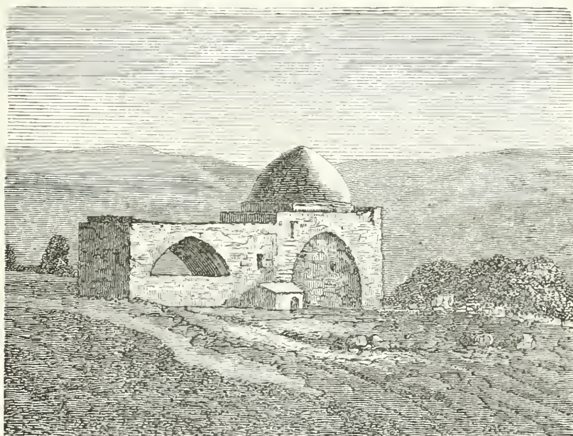
paa denne Tid være saa mild, at Hyrderne kunne ligge ude paa Markerne med deres Hjorder et Par Nætter, om det skulde være nødvendigt.

Det var imidlertid ingen Juleaften med dens klart funklende Stjerner, at det blev os forundt at besøge den lille By med de store Minder. Det var en Foraarsdag midt i April; og en Foraarsdag i Palæstina er det Samme som en Sommerdag hos os. I flere Dage havde der blæst en trykkende Chamsin (d. e. den hede Ørkenvind fra Arabien), men nu var der om Natten falden en Regn, der atter havde bragt Friskhed. Vi vandrede ud af Jaffaporten og indaandede med Velbehag den fugtige, qvægende Luft. Rask gik vi frem ad den usædvanlig gode Vei, betragtede snart de grønne Marker med deres rige Pragt af Foraarsblomster, snart Høidedragene rundt omkring, som give Egnen dens eiendommelige Præg. Veien hæver sig umærkeligt ad en jævn Skraaning, indtil vi efter en Times Gang havde naaet Mar Elias, det græske Eliaskloster (see S. 162), der ligger midtveis mellem Jerusalem og Bethlehem, og hvorfra man har en udmærket Udsigt til begge Byer.

Vi fortsætte vor Vandring, men Veien er ikke længer saa god Slettevei som før, den gaaer op ad Bakke og ned ad Bakke, er fuld af Huller og løse Stene. Formiddagssolen begynder at blive mere trykkende; vi længes efter Bethlehems kjølige Klosterhaller.

Vi komme nu forbi en lille overkalket, noget forfalden Kuppelhvælving; ved den maae vi standse lidt — det er Rachels Grav. Her var det, at Patriarchen Jakob maatte friste en tung Hjertesorg, da han mistede sin Yndlingshustru, efterat hun havde født ham Sønnen Benjamin (1 Mos. 35,16–20). At dette Sted virkelig er det rette og ikke en Opdigtelse af Traditionen, derom tør man holde sig forvisset, thi Jakob opreiste en Mindesteen for sin afdøde Hustru og

endnu i Sauls Dage var Stedet kjendt som Rachels Grav (1 Sam. 10,2), og det tør vel antages, at denne Tradition er bleven bevaret i de kommende Tider. Ogsaa paa Jesu Tid maa Stedet have været kjendt, thi det er vistnok Gravstedets umiddelbare Nærhed ved Bethlehem, som bringer Evangelisten Matthæus til at mindes den prophetiske Udtalelse (Jer. 31,15), hvor han fortæller om Børnemordet i Bethlehem

Rachels Grav

(Matth. 2,18): „Rachel græd over sine Børn og vilde ikke lade sig trøste, thi de ere ikke mere!" — Den lille Kuppelhvælving er ganske vist af moderne Oprindelse, det er en muhamedansk Wely af den Art, hvoraf man træffer saamange over muhamedanske Helgene, men Stedet er stedse blevet udpeget som Rachels Grav baade af christne og jødiske Pilgrimme, og dets Beliggenhed stemmer nøie med Skriftens Angivelser. Vi see derfor med Veemod paa de gamle Oliventræer, som staae omkring den hvide Kuppelhvælving: thi om end denne som hine ere af langt senere Oprindelse end hiin Begivenhed, der fandt Sted i en fjern Oldtid, saa gribes dog vort Sind af en stille Rørelse. Dette er os som et Vidnesbyrd om Aandens Udødelighed: henved

halvfjerde Aartusind henrandt og endnu standser Vandringsmanden og gjennemlever paa Ny i Tanken Jakobs Sorg, da han mistede sin Hjertenskjære.

Efter henved to Timers Vandring fra Jerusalem see vi Bethlehem foran os. Dets tre Klosterbygninger (latinsk, græsk, armenisk), som ere opførte omkring den egentlige Helligdom, Fødselskirken, hæve sig med deres fæstningsagtige Mure og svære Muurstivere som en middelalderlig Borg. Byen selv med sine hvide Huse ligger vakkert tæt ved Klosteret, omgivet af Oliven- og Figentræer samt Vinplantninger. Vinen fra Bethlehem og Hebron er den bedste i Palæstina, den er af en lys gylden Farve.

Bethlehem ligger høit ligesom Jerusalem, og Høiderne, hvorpaa den ligger, falde stærkt af, især mod Syd, hvorved der frembydes vidtstrakte og store Udsigter. Navnlig oppe fra Franziskanerklostrets flade Terrasser seer man vide ud heelt over til Moabs Bjerge, som reise sig hinsides det døde Hav.

Vi styrede strax mod det latinske Franziskaner-Kloster, hvor Munkene kom os venligt og gjæstfrit i Møde; Middagsmaden var rigtignok fortæret, thi Klokken var bleven over Eet, men der blev sat Brød, Ost og Vin for os, og i Klosterhallen gjorde det godt at udhvile sig efter den hede Gang paa de skyggeløse Veie.

Efterat have udhvilet os besøgte vi Mariakirken med Fødselsgrotten, det egentlige Maal for vor Vandring. Kirken er en stor og rummelig, femskibet Basilika i Korsform; den er en af de ældste Kirker i Christenheden, da den er grundlagt af Keiserinde Helena og fuldført af Keiser Constantin 326—33. I sine væsentligste Træk er den bevaret uforstyrret og frembyder høi Interesse for Studiet af den ældste christelige Architektur. Den er endvidere en af de skjønneste Kirker i Palæstina, skjøndt nu i Forfald, da de

Bethlehem.

tre christelige Partier, som besidde den i Fællesskab, Grækere, Latinere og Armeniere af gjensidig Skinsyge ikke ville tillade hinanden at istandsætte den, thi det kunde medføre en mulig Eiendomsret til enkelte Dele af Kirken. Grækerne have efterhaanden ved List og Intriger fortrængt Latinerne fra Kirken, men da de ikke selv kunde fylde den store Kirke med deres Gudstjeneste, have de afskaaret Midtskibet og Choret ved en Mellemvæg fra Langskibet, som nu henligger ubenyttet og derfor trods sine 46 Søiler af rødligt Marmor bærer Præget af Tomhed og Forladthed. Desto mere Pragt og Pomp er der anvendt oppe i Choret, hvor der findes forskjellige Altere. En hvid Marmorstjerne betegner Pladsen, hvor Stjernen skal være forsvunden, som viste Magerne fra Østerland Vei. Jeg spurgte den latinske Munk, som viste os rundt i Kirken, om denne Stjerne.

„Hvilken Stjerne?“ spurgte han.

Jeg forklarede ham det nøiere.

„Naa den Stjerne,“ svarede han i en foragtelig Tone. „det er Grækernes — det er jo slet ikke sandt; Stjernen er naturligvis bleven oppe paa Himlen.“ Saa liden Agtelse havde han for den græske Kirkes Traditioner, men desto større Ærefrygt havde han for sin egen Kirkes, der dog i mange Stykker neppe have større Paalidelighed.

Den egentlige Helligdom skal ikke søges oppe i Kirken, men under den. Under Choret findes nemlig et Kapel, en Art Kryptkirke, i hvilken en Grotte, betegnet med den latinske Indskrift: *Hic de virgine Maria Jesus Christus natus est* (paa dette Sted blev Jesus Christus født af Jomfru Maria). Ligeoverfor denne ligger en anden Grotte, som er Stedet, hvor Krybben stod, i hvilken Jesusbarnet lagdes efter Fødselen: selve Krybben forevises i Rom. En tredie Grotte er Stedet, hvor de Vise fra Østerland tilbade Barnet. Herfra kommer man ind i en længere Gang,

som ligeledes er rig paa mærkelige Steder: under et Alter hvile Benene af de Børn, som Herodes lod myrde — en Grotte er Stedet, hvor Hieronymus affattede Vulgata, den latinske Bibeloversættelse, o. fl. Alle disse Grotter ere bedækkede med Marmorplader og Tæpper, udstyrede med rig Pragt og navnlig behængte med en Mængde altid brændende Sølvlamper. Synet af al denne Pragt, Røgelseduften, Munkenes Sang i Forening med Stedets hellige Erindringer virkede overvældende. Glade, festlige Tanker stege op i min Sjæl, de mange tændte Lamper fremkaldte levende Hjemmets Erindringer om Juletræet med de skinnende Lys; jeg var i Bethlehem og dog til samme Tid i Danmark; det var en Forening af det Fremmede og det Hjemlige, det Ubekjendte og det Fortrolige, som greb mig, henrev mig, løftede mig op i Jubel og Taksigelse.

Men efter Stemningens Varme fulgte Kritikens Kulde. Thi ere nu virkelig alle disse Steder rigtigt angivne? Fremfor Alt, thi det bliver Hovedspørgsmaalet, er dette Stedet, „hvor Jesus Christus blev født af Jomfru Maria“? Den første Indvending, som kunde reise sig, at Stedet her er en Grotte, medens det efter Evangelistens Beretning var en Stald (jvnfr. Luk. $2_{,7}$: — og lagde ham i en Krybbe) — kan gjendrives med den Bemærkning, at i Østerland, som i Syden overhovedet, benyttes Grotter og Huler ofte som Stalde for Qvæget, navnlig under indtræffende Uveir eller andre usædvanlige Leiligheder. Ogsaa maa det indrømmes, at Traditionen her naaer meget høit op i Tiden. Thi allerede Justinus Martyr († 165) fortæller at Joseph, som ikke kunde finde Herberg i Byen, søgte Ly i en Grotte (*ἐν σπηλαίῳ τινί*) nærved Byen, hvor Maria fødte Jesus.*) Og Origenes († 253) omtaler denne Grotte som velbekjendt endog for Hed-

*) Dialogus cum Tryphone 78.

ningene.*) Men Tvivlen reiser sig atter ved den paafaldende Omstændighed, at her i Bethlehem, som andensteds i Palæstina, ere alle mærkelige Traditioner knyttede til Grotter, ret som om Befolkningen havde ført en Art Troglodytliv i alskens Huler og underjordiske Steder. Man kan da ikke undslaae sig for den Mistanke, at disse Steder ere vilkaarligt valgte, fordi de vare let kjendelige, fordi de fortrinligt egnede sig til derover at bygge Kirker og Klostre, til hvilke de fromme, men lidet kritiske Pilgrimme gjerne vilde erlægge deres Pengegaver forat faae Tilladelse til at betræde de formeentlig hellige Steder. Spørgsmaalet om Fødselsgrottens Ægthed frembyder ikke ringe Lighed med Spørgsmaalet om den hellige Gravs Ægthed, ja hiin kan endog støtte sig til endnu ældre Vidnesbyrd end denne. Men selv her ere vi dog fjernede mindst to, maaskee tre Menneskealdere fra de Samtidiges Vidnesbyrd, og Tiden var kun lidet nøieregnende med sine Angivelser. Man vilde ikke nøies med Skriftens Fortælling, at Jesus var født i en Stald i Bethlehem, men man vilde ogsaa vide, hvor denne Stald var. Var nu tilfældigviis en Grotte bleven udpeget, da havde Traditionen her et Tilholdssted, som den senere ikke forlod.

Et Beviis for, hvor liden Tiltro man tør skænke disse Grottetraditioner, fik vi snart efter, da man førte os ud til Stedet, hvor Englene Julenat aabenbarede sig for Hyrderne. Det ligger en Fjerdingvei fra Byen i en lille Have midt paa en grøn Bygmark og var naturligviis ogsaa en underjordisk Grotte. Og dog hedder det udtrykkeligt, at Hyrderne laae ude paa Marken og holdt Nattevagt over deres Hjord (Luk. 2,8). Men dette forhindrer ikke Traditionen, som nu engang har kastet sin Kjærlighed paa Huler og

*) Contra Celsum I,51.

Grotter, fra at anvise dem en saadan til Opholdssted. — En anden, endnu mere sagnagtig Grotte findes i Nærheden af Klosteret, den kaldes Jomfru Marias Mælkegrotte. Det er en underjordisk Grotte uden Udsmykning, til hvilken man stiger ned ad 13 Trin, i den skal Jomfru Maria have givet Jesusbarnet Die, og nogle spildte Draaber heraf skulle have givet Grotten den mærkelige Egenskab, at lidt pulveriseret Steen af den rørt ud i Vand forøger Mælken hos ammende Qvinder, hvorfor den endog forsendes som smaae runde Kugler til dette Brug.

Nei, vil man ret have Glæde af de hellige Erindringer, som knytte sig til Bethlehem, da skal man stige op af disse underjordiske Grotter med deres Marmorplader og kunstige Belysning — kom op paa den frie Mark, hvor Himlen hvælver sig klar og blaa og det gyldne Solskin falder hen over de grønne Enge og de gamle Oliventræer, og der ville Billeder fra Fortidens Dage stige op for Sind og Tanke.

Byghøsten er begyndt, Markerne ere ganske hvide, Høstfolket skærer den tætte Sæd af under muntre Raab og Sange. Hen ad den støvede Landevei komme to stakkels Kvinder, der have vandret en lang Vei, og hvis kummerfulde Aasyn danne en paafaldende Modsætning til Lystigheden og Travlheden omkring paa Markerne. Den ene er bedaget, Alder og Sorg har taget stærkt paa hende, i de dybe furede Træk kjendes endnu den fordums Skjønhed. Den anden er endnu ung og kraftig, i hendes aabne fyldige Ansigt lyser en ædel og høibaaren Sjæl. Med langsomme Fjed og bøiede Hoveder nærme de sig Bethlehem. Folk begynde at see efter dem, samle sig om dem, gamle Minder dukke op for dem. „Er det ikke Naomi?“ spørge de. Jo det er Naomi og den elskelige Ruth, som var sin Svigermoder bedre end syv Sønner, hun, som blev velsignet af Herren, Stammoder til David, Stammoder til Jesus Christus.

Og derhenne paa Klippestykket sidder en ung Knøs med dyb Ild i de mørke Øine og vogter sin Faders Faar, som græsse paa Engen, vi see til Høire. Og en Løve falder ind i Hjorden, men han springer op, griber den i Skægget og slaaer den til Jorden. Det er den unge David, Hyrdekongen, Sangerkongen.

Nu bliver det Nat, Stjernerne funkle klart paa Himlen. Der er Mumlen og Snakken paa Markerne, thi mange Folk ligge ude: Hyrderne holde Nattevagt over deres Hjord. Men paa een Gang bliver det saa lyst som den klareste Dag og himmelsk Lovsang lyder hen over dem — det er Julenat, da vor Frelser blev født.

Saa vaagne vi paa een Gang og besinde os paa, at det var Drømme altsammen om Ting, som ere skete for mange, mange hundrede Aar siden, men derfor huske vi dem ligegodt og glæde os over, at de ogsaa ere komne os til Gode.

Bethlehem er nuomstunder en lille fattig By, som har lidt meget i senere Aaringer deels ved Krig og deels ved Pest. Dens Indbyggerantal anslaaes til 5000, for største Delen Christne af det græske, romerske og armeniske Kirkesamfund. Disse leve i samme indbyrdes Had og Splidagtighed som i Jerusalem; Grækere og Armeniere tvistes altid, men ere stedse rede til at forliges, naar det gjælder et Felttog mod Latinerne, og atter her trænges de sidste tilbage af Grækerne, som med List eller Magt søge at sætte sig i Besiddelse af deres Privilegier og Rettigheder. Af Muhamedanere findes kun faa, de bleve haardt medtagne af Ibrahim Pascha, da de i 1837 vovede at sætte sig op imod ham. I den nærliggende Landsby *Beit Djala* findes slet ingen Muhamedanere, idet Ordet gaaer her, at enhver saadan, som vover at blive tre Dage over i Byen, vil blive dræbt. Jøder taales slet ikke i disse to Byer. Indbyggerne dyrke Jorden, som i det Hele er frugtbar, og vogte Faar i de

samme Dale, hvor David engang vandrede som en kjæk Hyrdedreng. Andre ernære sig ved at dreie Rosenkrandse eller udskære Perlemoer (fra det røde Hav) og Oliventræ til smaae Kors, Christusbilleder, Rosenkrandse o. lign., hvilke de da sælge til Pilgrimmene i Jerusalem, der bringe det hjem som Reliqvier eller Erindringer. — Jeg lagde særligt Mærke til Qvindernes Dragt, som bestod af en lang blaa Kjortel, hvorover blev baaren en rød Tunica, medens de paa Hovedet bar et hvidt Tørklæde: det forekom mig at være den samme Dragt, hvori Jomfru Maria fremstilles paa ældre italienske Malerier, og saaledes bidrog ogsaa dette til at forøge Stemningens Rigdom, som endnu stedse hviler over Jesu Christi Fødeby.

II.

Johannes Døberens Kloster.

En Mils Vei Vest for Jerusalem ligger Landsbyen *Ain Karim*, som tæller henved 1000 Indbyggere, hvoraf Størstedelen ere Muhamedanere, omtrent 200 Christne. De første have i tidligere Dage været meget fanatiske og oftere udøvet Vold mod de sidste, men i de senere Aar ere de blevne roligere og have faaet bedre Ry. Beliggenheden er usædvanlig frugtbar, Dalen er vel opdyrket, tildeels i Terrasser, de mange Cypresser, Terebinther og Oliventræer forøge dens Skjønhed. En rigstrømmende Kilde, der ligesom Landsbyen fører Navnet Ain Karim, vander Dalen og fremkalder Frugtbarheden, som danner en mærkelig Modsætning til det golde og øde Judæa. Stedet er flittigt besøgt af de Rei-

sende fra Jerusalem; det er dog ikke Stedets Ynde og Velstand, som drager dem herud, men den Omstændighed, at Traditionen erklærer denne Egn for Johannes Døberens Fødeegn og henlægger den Ørken her, i hvilken han fra sin tidligste Ungdom forberedte sig i streng Eensomhed til sin store prophetiske Gjerning. Et stort Kloster med en rigtsmykket Kirke gjemmer over Stedet, hvor „den største af alle Qvindefødte“ (Mtth. 11,11) i det gamle Israel første Gang skal have seet Dagens Lys.

Derhen vandrede jeg Mandag Morgen den 22de April i Selskab med Valdemar Schmidt, Bødker Andersen og den tydske Dr. Reincke. En hed Scirocco, som hvirvlede Støvet op og beklumrede Luften, gjorde os Veien temmelig besværlig. Dog gik vi derud i halvanden Time, men vare ogsaa medtagne af Hede og Træthed ved vor Ankomst. Men bag Klosterets stærke Mure ventede os Skygge og Velkomsthilsen hos Franziskanermunkene. De satte Brød, Ost og Viin for os, og saa toge vi os en god Hvile, inden vi atter gik ud forat besee Stederne, hvortil de mærkelige Minder skulle knytte sig.

Klostret selv er som alle Klostre i Palæstina solidt opført med tykke Mure og jernbeslagne Døre forat kunne modstaae Beduinernes Angreb. Fra dets flade Terrasser haves en herlig Udsigt, og Klosterhaven besidder flere skyggefulde Figentræer og Cypresser. Kirken er overhvælvet med en Kuppel og udsmykket med kostbare Steenarter. Flere gode Malerier ere ophængte i den, de vare skænkede af rige Velyndere, et af dem, som forestiller Johannes i Ørkenen, sagdes at være malet af Murillo. Hovedalteret er helliget til Zacharias, Johannes' Fader. Under dette er en Grotte, til hvilken man stiger ned ad syv Marmortrin, og den skal være det egentlige Fødested: paa en Marmorsteen findes Indskriften: *Hic præcursor Domini natus est.* Paa Grot-

tens Vægge ere flere Marmorbasreliefs anbragte, fremstillende de vigtigste Begivenheder af Prophetens Liv.

Nogle hundrede Skridt fra Klosteret findes den ovenfor nævnte Kilde Ain Karim, hvilken de Christne kalde Jomfrukilden, fordi Maria, Herrens Moder, jævnlig skal have øst Vand af den under sit tre Maaneders Besøg hos Elisabeth, Døberens Moder.

Et Stykke længer borte findes et lille Capel, Besøgelsens Capel, og det skal være Stedet, hvor de tvende fromme Qvinder mødtes. Et heftigt Regnskyl havde Aaret i Forveien (1860) bragt det til at styrte sammen, man var nu beskæftiget med atter at opføre det. Det kaldes ogsaa Mar Zacharia (den hellige Zacharias) og skal være det Huus, i hvilket Zacharias og Elisabeth boede. Et Par gamle Oliventræer stode foran, især det ene syntes at have en meget ærværdig Alder, og der fortælles da ogsaa af Nogle, at det er plantet af Zacharias og skal have staaet i hans Have. Saa skulde da her være Stedet, hvor Maria istemmede den herlige Lovsang: „Min Sjæl ophøier Herren, og min Aand fryder sig i Gud, min Frelser!" (Luk. $1,_{46}$) flg.). Dog — — hvis dette virkelig har været Zachariæ Huus, i hvilket de to fromme Qvinder mødtes — saa er jo Johannes født udenfor sine Forældres Huus, hvorledes skal dette forklares? Vistnok af den Gavmildhed, hvormed Traditionen gjerne skænker de forskjellige Personer hver sit Huus, saaledes som i Bethania Lazarus, Maria og Martha hver kommer til at boe i sit Huus (see ovenfor S. 145).

Over disse Smaating vilde man dog let sætte sig ud, dersom man i Sandhed kunde forvisse sig om, at dette virkelig er Døberens Fødested. Evangelisten Lukas angiver dette som „Juda Stad" (πόλις Ἰούδα $1,_{39}$), men der kan neppe være Tvivl om, at denne skal forstaaes om Byen Jutta, en Præstestad Syd for Hebron (Josva $15,_{55}$, $21,_{16}$), idet *Jutta* vel

paa Græsk kunde gjengives ved *Ἰούδα*. Traditionens Forsvarere derimod gjengive det ved „en By i Juda“, hvad det unægteligt kan betyde, men det bliver da paafaldende, at Evangelisten i saadan Almindelighed skulde have betegnet Byen istedenfor at nævne dens Navn, og vilde man sige, at dette var ham maaskee ubekjendt, da bliver det uforklarligt, at Traditionen i dette Stykke skulde vide bedre Besked end Evangelisten. Man kan nu heller ikke føre den angivne Tradition høiere op end til Korstogenes Tid, men det er en Periode, som besad et Overmaal af Phantasi og et Undermaal af Kritik, og som derfor med stor Lethed paatog sig at eftervise Døberens Fødested uden at tage Hensyn til Skriftens Angivelser.

En halv Times Vei vestlig for Klostret ligger Johannes-Ørkenen, i hvilken Propheten voxede op i sin Ungdom og holdt sine første Prædikener for Folket. Der forevises endnu en Klippeblok, paa hvilken han skal have staaet og talt til den forsamlede Mængde samt en Grotte, i hvilken han skal have opholdt sig. Stedet er nu overmaade langt fra at være en Ørken efter vore Begreber, thi det er tvertimod en romantisk Bjergdal med rislende Kildevæld, yppigt Græs og prægtige Træer, deriblandt et Par af de saakaldte Johannisbrødtræer. Heller ikke stemmer det med Skriftens Yttringer, thi derefter (Luk. $3,_3$, Mtth. $3,_5$, Marc. $1,_5$) var det i de øde Egne omkring Jordanfloden, at Døberen prædikede Omvendelse for det ganske Folk. Formodentlig er Traditionen om Johannes-Ørkenen af samme Alder og Herkomst som Traditionen om hans Fødested i Ain Karim, thi var først Klostret der, da var det ønskeligt ogsaa at have Ørkenen i dets Nærhed, forat de fromme Pilgrimme med Lethed kunde besøge den fra Klostret.

III.

Klostret Mar Saba mellem Jerusalem og det døde Hav.

Middagsmaaltidet var endt i Hospitiet i Jerusalem, Gjæsterne vare brudte op, ikkun Secretæren ved det preussiske Consulat, som daglig spiste her, blev siddende i Samtale med mig, medens vi røg en Cigarette til Kaffen. Han var, som saamange Preussere, haardnakket Rationalist; han nægtede Alt, hvad der hed overnaturlig Aabenbaring og Under, og vi førte herom mangen varm Disput med hinanden. Forresten var han en velvillig og forstandig Mand, der paa Grund af sit længere Ophold i Jerusalem vidste god Besked og gjerne meddeelte os sine Raad. Samtalen førtes paa Tydsk mellem os.

„De vil altsaa til Mar Saba imorgen," sagde Secretæren.

„Ja," svarede jeg, „vi tænke at gaae derud. Det er jo lidt over to Mil?"

„Ungefähr vier Stunden zu gehen. Nehmen Sie doch den Esau mit."

Her misforstod jeg Secretæren, som om han havde sagt: „Nehmen Sie doch den Esel mit" — og svarede derfor: „Einen Esel? Was soll der helfen? Da gehe ich doch lieber."

Secretairen lo og oplyste mig om Feiltagelsen. Esau var den arabiske Tjener i Hospitiet, en lille sortsmudset, skeløiet Fyr, der saae meget uanseelig ud.

„Naa, Esau!" sagde jeg, „ja han skal da ikke skræmme Beduinerne bort, om der kommer nogle."

„Det venter jeg heller ikke, men han kan dog altid tjene som Tolk, hvis De møder nogle Arabere, og desuden vise Dem Veien."

Det blev da besluttet, at Esau skulde ledsage os. Ogsaa den tydske Dr. Reincke mældte sig som Deeltager. Tidligt næste Morgen, Mandagen den 29de April, vandrede vi ud ad Zionsporten. Vi toge strax Veien ned ad Zionsbjerget, der her mod Syd sænker sig temmelig brat mod Hinnoms Dal. Morgensolen skinnede lifligt mellem de gamle Oliventræer, der hurtigt glede os forbi, idet vi baade løb og sprang ned ad Bjerget, medens Stenene rullede bort under Fødderne paa os. Forpustede og stakaandede af det hurtige Løb naaede vi Kilden Rogel og fulgte nu i sindig og rolig Gang Kedrons udtørrede Flodseng. Neppe vare vi komne ud i Eensomheden, før pludselig en Araber dukkede op for os.

„Hvor skal I hen?“ spurgte han.

„Til Klostret Mar Saba.“

„Saa vil jeg følge Jer.“

„Vi kan godt selv finde Veien.“

„Veien derud er meget usikker — der er Røvere, som plyndre Jer — jeg skal beskytte Jer.“

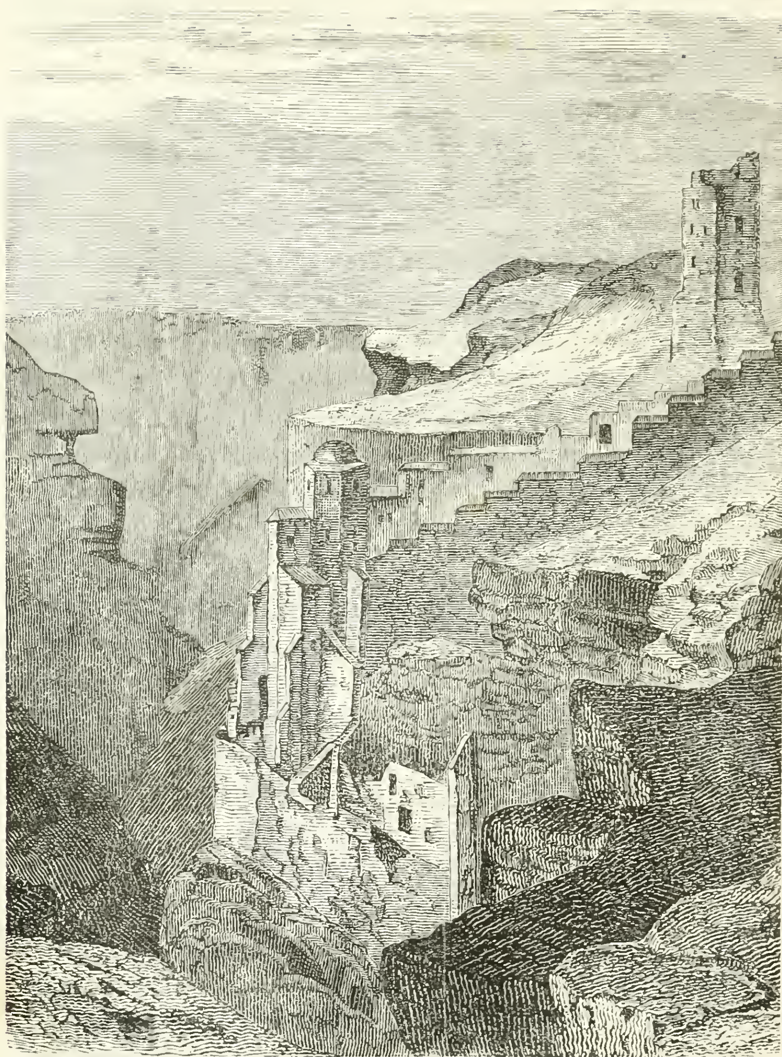
I samme Øieblik stode fire andre Arabere ved hans Side; de kom frem saa pludseligt, som om de vare skudte op af Veien. Alle istemmede de den samme Vise: „Veien er usikker — Røvere vil plyndre Jer — vi beskytte Jer.“

„Aa, naar bare I ikke komme derud, saa er der vist ingen Røvere.“

Men de fem selvbeskikkede Tillidsmænd vare ikke saaledes at blive af med. De vedbleve at trænge ind paa os, at vi skulde tage dem med paa Veien. Vi havde da kun Valget mellem at følges af disse Plageaander maaskee lige til Mar Sabas Porte, stedse overhængte af deres Tiggerier, eller ogsaa tage Een af dem med som Følgesvend. Vi gjorde det sidste og udkaarede En af dem, hvorpaa de fire Andre forsvandt ligesaa hurtigt, som de vare komne.

Veien til Mar Saba gaaer langs den høire Bred af Kedrons Flodseng. Denne var nu ganske udtørret; dens Fald fra Jerusalem til det døde Hav er meget dybt, saa at den har mange bratte Styrtninger, over hvilke Kedrons Bæk i Regntiden danner skummende Fosse og Vandfald. De Oliventræer og Figentræer, som findes nærmere Jerusalem, høre snart op. Oppe paa en af Høiderne saae vi de sorte Telte af en Beduinleir; de ere lavede af Kamelhaarsfilt, lagt over opreiste Stænger, saa at der dannes flere Rum inde i Teltet. Andre Steder fandt vi Spor af tidligere Beduinleire: vi kunde kjende deres Natteleie, idet en Steen danner Hovedgjærdet (jvnfr. 1 Mos. 28,11: den flygtende Jacob lægger Steen under sit Hoved, da han skal sove) og noget Hø Underdynen; ligeledes saae vi deres Grave, deres Cisterner. Egnen bliver stedse mere øde, Kedrons Leie sænker sig dybere ned i vilde Styrtninger og Fald. Veien derimod var langt bedre, end vi havde ventet; den er stivet af med en Steensætning til Siderne for at hindre den fra at skride ud. Snart gik vi gjennem en mennesketom Ørken — lidt sparsomt, halvvissent Græs, gule Sandhøie og endelig de nøgne Kalkbjerge.

Midt i denne hvide Kalksteensørken, hvorfra haves et Glimt ud over det døde Hav i Baggrunden, ligger Klostret Mar Saba. Vi standsede foran den tunge Jerndør, og lode Blikket glide op ad de høie Mure: Klostret er bygget opad Fjeldvæggen i Kløften, der her er 700 Fod dyb og i Bunden kun et Par Favne bred. Det er klinet op som en Svalerede ad Klippen, stivet af med Murstøtter og i fremspringende Terrasser. Med sine stærke Mure og tvende høie Taarne tager det sig ud som en Fæstning, og det med god Føie, thi i denne vilde Ørken, gjennemstreifet af røverske Beduinskarer, har det maattet omhegne sig med stærke Mure for at sikkres mod disses Angreb. Allerede i 614, da Per-

Klostret Mar Saba.

serne overfaldt Palæstina under deres Konge Chosroes II, trængte de ogsaa ind i Klostret Mar Saba og nedhuggede alle Munkene. Under Korstogene opførte Saracenerne lignende Mordscener. Ja endnu i vort Aarhundrede fik en røversk Beduinstamme om Natten sat Ild paa den svære Trædør og trængte ind og plyndrede Klostret. Nu er der kommen en Jerndør istedet; oppe fra det høie Vagttaarn holder en Munk bestandigt Udkig med Beduinernes Bevægelser i Ørkenen. Komme disse, drevne af Hunger, til Klostret, da heises smaa Kurve med sort Brød ned til dem.

Vi dundrede paa den tunge Jernport, en Luge ovenover blev aabnet, og en Munk stak Hovedet ud til os. Efter at have hørt vort Ønske, kastede han en Snor ned til os, hvori vi fastbandt vor Anbefalingsskrivelse fra den græske Geistlighed i Jerusalem — uden en saadan indlades Ingen. Brevet blev trukket op og læst — vi maatte imidlertid vente udenfor; endelig hørte vi Nøgler rasle, og den tunge Dør blev aabnet. Vor Araber traadte ind med i Forgaarden, længere fik han paa ingen Maade Lov at følge os, og længere tilstedes det ingen Araber at komme ind i Klostret. Vi derimod førtes gjennem en ny Jerndør over et steenlagt Gaardsrum, gjennem en lille Have ind i Gjæstehallen. Hynder og Tæpper vare anbragte langs Væggen; vi toge Sæde og udhvilede os. Lidt efter bleve vi beværtede med et græsk Traktement, bestaaende af Rosiner, Kaffe og Raki (en Art Likør). Efterat have modtaget disse Forfriskninger, førte en Munk os omkring forat vise os Klostrets Mærkværdigheder.

Klostret har Navn af den hellige Sabas, der efter Sagnet levede sammen med en Løve i en af de mangfoldige Fjeldhuler, som her findes. Han samlede mange fromme Eneboere omkring sig, forbandt dem til et Broderskab, hvoraf atter et Kloster dannede sig, hvilket St. Sabas forestod, ind-

til han døde 532 i en Alder af 94 Aar. Klostret var i sin Tid Sæde for grundig Lærdom: Johannes Damascenus skrev her sin berømte Dogmatik, som endnu den Dag idag er den græske Kirkes dogmatiske Hovedværk; heelt ned i Middelalderen dreves her exegetiske og dogmatiske Studier.

I Klostret fandtes 53 Munke, der bare den græske Munkedragt, lang blaa Talar og en rund sort Filthue paa Hovedet. Ogsaa Kirken er indrettet til græsk Gudstjeneste med den store Ikonostasis (ɔ: Billedvæggen) foran Alteret. I et Sidecapel seer man gjennem et Gitter en stor Hob Hjerneskaller, der opbevares som Relikvier af de Munke, som bleve myrdede 614 af Perserne — et Maleri giver en græsselig Fremstilling af en senere Nedsabling af Munkene, saa Haarene kan reise sig paa Ens Hoved ved at see derpaa. St. Sabas' Eneboerhule, hvor han levede sammen med Løven, fremvises, ligeledes hans Grav. Vi bade om at see Klosterbibliotheket, der skal indeholde en Deel græske og syriske Haandskrifter fra Middelalderen, men fik til Svar, at Nøglen opbevaredes i Jerusalem, hvad der ikke gav os nogen høi Idee om Munkenes lærde Studier for Tiden.

Vi bestege Vagttaarnet og havde herfra en ypperlig Udsigt over den øde og vilde Fjeldørken, som omgiver Klostret heelt ud til det døde Hav. I Mar Saba indvirker Klostereensomheden i sin fulde Gru paa Sjælen. I Vesterlandet valgte Munkene gjerne yndige Egne til deres Klostre, snart i den dunkle Skoveensomhed, snart paa Bjerget med vid Udsigt over frugtbare Marker og Enge, gjennem hvilke Bække eller Floder snoe deres sølvklare Løb. Der kunde man nok i enkelte Øieblikke faae Lyst til at blive Munk, høre paa Fuglesangen i Morgenrøden og see den luende Sol gjemme sig bag dæmrende Skove. Men her i Mar Saba — her er ingen Skov, og ingen sølvblinkende Flod, og ingen jublende Fuglesang. Intet af Naturens Herlighed, der skal

lokke os. Her hersker Dødens Tavshed ved Indgangen til det døde Hav, Rovfuglen flyver over de nøgne Fjeldtinder, Solens Straaler brænde lodret paa den hvide Kalksteen og afsvide den Smule Græs, der er: stort, mægtigt, ophøiet er Synet, men tillige ængstende og forfærdende ved sin Tomhed og sit Øde. Her, hvor ingen Naboer findes, uden de rovgridske Beduiner i Ørkenen, hvor ingen Planter trives uden et enkelt Palmetræ og et Par Frugttræer i Klostrets Have, hvor derfor al Proviant maa tilføres fra Jerusalem, thi Ørkenen frembringer ikke Brød — her troer jeg nok, at de Fleste skulle betænke sig to Gange, inden de vilde blive Munk i dette Ørkenkloster.

De græske Munke havde langtfra det godmodige, gemytlige Præg, som de latinske Klosterbrødre i Palæstina. Ganske vist beværtede de os godt — til Middag fik vi Pillau, sammenlavet af Riis og Olie, dertil syltede Oliven, men vi savnede en vis gjæstfri Imødekommen. Og da de ved vor Bortgang solgte os nogle Smaasager, som de forarbeidede i Klostret, tyktes det os, at den græske Handelsaand traadte vel stærkt frem.

I Forgaarden fandt vi atter vor arabiske Ledsager; han sprang hurtigt op og sluttede sig til os. Vi gik ud ad Porten, Jerndøren blev slaaet i efter os, og nu stode vi atter som før i Ørkenen og betragtede de høie Fæstningsmure. Nu skulde Hjemmarschen tiltrædes, men Ingen af os følte sig synderlig oplagt dertil; vi havde mere Lyst til at hvile og i Ro at betragte den sælsomme Egn. Især den tydske Dr. Reincke, der besad en betydelig Portion Phlegma, meente, at det havde slet ingen Hast, vi naaede tidsnok Jerusalem. Jeg lod mig letteligen overtale, Schmidt gav ogsaa efter, og saaledes blev der taget adskillige Hvil, og for hvert Hvil faldt det os stedse tungere at komme op igjen og fortsætte

Vandringen. Beduinen tog Afsked med os, fik sin Bakschisch og erklærede, at nu var Veien ganske sikker.

„Doctor, vi maae see at skynde os, Solen er nær sin Nedgang, Portene blive lukkede i Jerusalem“. „Ja, ja, man skal da heller ikke løbe Benene af sig.“- Det var der nu slet ingen Fare for ved den Gang, som Doctoren satte op.

Ved en Svingning af Veien laa Jerusalem pludselig for os, kneisende høit som „Staden paa Bjerget“. Dette Syn fandt Doctoren saa smukt, at han atter maatte sætte sig for at betragte det og fik mig overtalt til at gjøre det Samme. Schmidt derimod blev urolig for, at vi skulde forsinke os, og gik fra os. Solen gik ned, Mørket faldt hurtigt paa, og nu fandt endelig Doctoren, det kunde være paa Tide at skynde sig. Vi gik rask til og kom ind i Josaphats Dal, stege op ad Høiderne, Alt var saa tyst og stille omkring Jerusalem, ikke et Menneske var at see. Vi kom først til Stephansporten — den var lukket. Doctoren begyndte at blive betænkelig. Vi gik under Murene udenom Tempelpladsen, kom til den lille Port, som bærer det mindre smagfulde Navn Møgporten — lukket.

Det var en ubehagelig Overraskelse. Saa stærkt vi kunde, gik vi til Zionsporten, den var ogsaa lukket.

„Jetzt müssen wir laufen“, raabte Doctoren, og nu gik det i fuldt Væddeløb rundt om Jerusalems Mure ad Jaffaporten til. Var den ogsaa lukket, da maatte vi tilbringe Natten under aaben Himmel med Udsigt til at blive plyndrede af Beduinerne.

Med bankende Hjerter naaede vi Jaffaporten — jo den var endnu aaben, og i den stod Schmidt og ventede paa os. Vi hilste ham med et Jubelraab og begave os dernæst dødtrætte til Hospitiet.

IV.

Hebron og Mamre Lund,

Den første Reise til Hebron var ikke heldig, thi den naaede ikke længer end til Jaffaporten. Vi havde nemlig faaet saa daarlige og udmattede Heste, at de allerede i Jerusalems Gader snublede flere Gange, og da vi kom udenfor Byen, heelt stode stille og ikke vilde gaae videre. Dette er paa ingen Maade noget ualmindeligt paa denne Tid af Aaret, da alle Ridedyr tages saa stærkt i Brug af de Reisende og Pilgrimmene, at de drives fra den ene Tour til den anden, indtil de styrte af Udmattelse. Vi agtede derfor Intet paa Mukkarens Forsikkringer om, at det var fortræffelige Dyr, der nok skulde trave ud, naar de først kom ordentlig i Gang, men foretrak at vende tilbage og opsætte Reisen til beleiligere Tid.

I den følgende Uge lykkedes det os at faae et Par gode stærke Heste, der med raske Skridt bare os ud af Jaffaporten og henover Gihonsdalen. En gammel tyrkisk Soldat fulgte med som Mukkar. Han travede muntert efter Hestene, og kom vi forud, indhentede han os atter, naar det gik op ad Bakke, hvor Hestene ikke kunde komme saa rask afsted.

Det var en deilig frisk Foraarsmorgen. Luften var let og reen at indaande, Solen skinnede muntert, lette hvide Sommerskyer dreve henover Bjergene i det Fjerne. Under saadanne Omstændigheder gjør det dobbelt godt at komme ud fra Jerusalems trange Gader med den mugne Lugt, fra de graagule Kalkbjerge ud i de grønne Enge. Vi fulgte Bethlehemsveien indtil Rachels Grav, her dreiede vi ind paa Hebronveien. Efter tre Timers Ridt fra Jerusalem gjorde

vi Holdt og toge Hvil i Skyggen af Murene af et gammelt forfaldent saracenisk Kastel. I nogen Afstand fra dette er der en „hegnet, forseglet Kilde“, d. e. et Kildevæld, som opsamles i tvende steensatte Rum. Man stiger ned til dem i en Dybde af omtrent 12 Fod, og foroven er Aabningen tildækket med en stor Steen. Herfra føres Vandet i en underjordisk Ledning, som er henved 150 Skridt lang til tre store Vandbeholdninger eller Damme, som ligge i Dalstrækningen fra Øst til Vest, den ene over den anden, saaledes at den øverste af disse, naar den er fyldt, afgiver Vand til den mellemste, denne igjen til den nederste. Hver af disse Vandbeholdninger er omgivet af en prægtig Steensætning, sammensat af mægtige Blokke. De kunne bedst forstaaes ved at tænke sig Vandbassinet i Søndermarken gjentaget tre Gange, saaledes at hver ligger et Stykke lavere end den foregaaende. Længden af hver af disse Damme vexler mellem 380 og 580 Fod, Bredden mellem 150—230 Fod. Vandet fra den nederste Dam optages i en Vandledning, som fører det til Jerusalem.*)

Vi have da her et meget omfattende og meget sindrigt Vandforsyningsapparat. Fra de omliggende Bakker og Høie samles Vandet i de tre Damme, Hovedkilden er den oppe ved Kastellet. At denne er lukket i steensatte Rum og følgelig kan skjules ligesom Ledningen til Dammene, giver os et værdifuldt Bidrag til Forstaaelse af Jerusalems eiendommelige Vandforsyning i Krigstider (jvfr. ovenfor S. 60). Her finde vi nemlig lignende Vandbeholdninger som de omtalte inde i selve Byen, medens Kilden, der forsyner dem, er udenfor Byen. Naar nu Fjenden nærmede sig, gjaldt det om at skjule Kilden udenfor Byen med samt dens Ledning, og Dammen inde i Byen vilde da være forsynet med Vand

*) Nøiagtige Maalinger af Salomons Damme har E. Petersen givet (Et Besøg i Jerusalem og Omegn S. 115).

fra sin Hovedkilde, saalænge Fjenden ikke formaaede at opdage denne. Dette er netop, hvad der fortælles om Kong Ezechias, at han, da den store Assyrerhær nærmede sig Jerusalem, stoppede d. e: skjulte Kildevandet udenfor Byen og ad skjulte Ledninger førte det ind i den (2 Kong. 20,20, 2 Krønn. 32,3, 30, jvfr. Sirachs Bog 48,22–23).

Disse tre store Damme føre Navn af Salomons Damme ved Etham. Om de virkelig ere anlagte af Salomon, lader sig ikke med Sikkerhed afgjøre, da de ikke bestemt omtales i det gamle Testamente. Først den senere jødiske Tradition tillægger Salomon dem. Imidlertid er det muligt, at de første Anlæg virkelig hidrøre fra Salomon, hvis berømte Lysthaver søges her i Nærheden i Wadi Urtas*) (jvfr. Præd. 2,4: „jeg anlagde mig Haver og Lystskove og plantede mig alle Slags Frugttræer i dem, jeg gjorde mig Fiskedamme for deraf at vande den opvoxende Træskole"). Heller ikke kan det afgjøres, om Vandledningen, som fører Vandet herfra til Jerusalem, er opført af Salomon, derimod er der al Rimelighed for, at det er denne, som Pontius Pilatus lod opføre (eller maaskee blot istandsætte) af Templets Rigdomme (see ovenfor S. 61). For nylig har Paschaen i Jerusalem ladet Dammene og Vandledningen udbedre, saa at den atter fører Vand til Jerusalem.

Efterat have taget Vandværket i Øiesyn, fortsatte vi vor Reise. Middagsheden begyndte; i de snævre Dale, hvor Bjergene lukkede omkring os, var der meget lummert, Solen brændte lige i Øinene, eftersom vi rede mod Syd. Støvet stod tæt omkring os, Veien var ofte meget slet, saa at vi, hvor trætte vi end vare, oftere maatte staae af Hestene og

*) Ifølge Josephus (Antiq. 8,7) havde Salomon et Lystslot med herlige Haver og Kilder, hvor han hver Morgen kjørte ud med stor Pragt, ved Etham, 60 Stadier fra Jerusalem, hvilken Afstand omtrent svarer til de nuværende Dammes.

trække dem efter os. Det gjorde godt, da vi kom til en Kilde med et Steentrug og kunde forfriske os med dens klare Vand. Denne Kilde fører Navnet *Ain ed Dirweh* og skal ifølge Traditionen være det Sted, hvor Dronning Kandaces Hofmand, den æthiopiske Gilding, blev døbt af Diakonen Philip (Ap. Gj. 8,36 flg.). Saaledes allerede de tidligste Beretninger, Pilgrimmen af Bordeaux, Eusebius og Hieronymus. Dette kan bringes i Overeensstemmelse med Skriften, ifølge hvilken Philip og den fremmede Hofmand mødtes paa „den øde Vei mellem Jerusalem og Gaza“ (V. 26), d. e. en ældre, dengang forladt Landevei, der altsaa har gaaet over Hebron. Der findes endnu Ruiner af en Kirke.*) Paa Bjerget ovenover findes Gravhuler og forskjellige Ruiner; her mener man at have fundet Stedet for Fæstningen Bethsur, som blev erobret af Ægypterkongen Sisak og hvis Navn findes optegnet blandt de erobrede Stæder paa Tempelmuren i Karnak. — Fra nu af begynde Bjergene at slutte sig mere sammen, deres Former ere som sædvanligt i Judæ Bjerge (undtagen ved det døde Hav) langstrakte, kuppelformige uden fremtrædende Spidse eller Toppe, jævnt skraanende, hist og her dækkede med Buskvæxt og Grønt. Landskabet var øde og ubeboet, skjøndt af Naturen frugtbart og let at opdyrke. Hist og her saae vi Ruiner af Landsbyer eller Spor af Grave. Agerdyrkning drives ikke her, skjøndt der er Leilighed nok dertil, flygtige Beduinstammer vanke om med deres Hjorde af langørede sorte Geder og fedthalede Faar. Rundt om paa Bjergene voxede Krat og Buske, vilde Roser og andre Foraarsblomster, ofte i overvældende

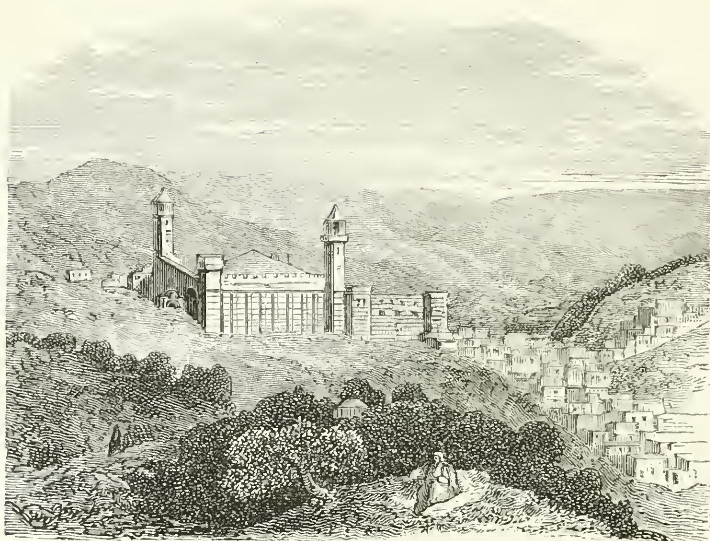
*) Den senere Tradition, som er opkommen paa Korstogenes Tid, henlægger Stedet til Kilden Ain Haniyeh ved Byen Welejeh mellem Ain Karim og Bethlehem, og her er der opført et Kloster, som kaldes St. Philipskloster, men den ældre Tradition maa have Fortrinnet for den yngre, og det er derfor rigtigere at henlægge Stedet til Ain ed Dirweh.

Frodighed. Først naar man nærmer sig Hebron, viser sig Spor af Opdyrkning, der findes Kornmarker og Vinhaver. En bred langstrakt Dal aabner sig, og drager sig efterhaanden tættere sammen. Veien indfattes af høie Steenmure, bag hvilke veldyrkede Vinhaver, der strække sig op imod Høiene paa begge Sider, og disse ere atter beplantede med Oliven-, Figen-, Aprikos- og andre Frugttræer.

Klokken var Tre om Eftermiddagen, da vi rede ind i det ældgamle Hebron. Jeg var i den Grad træt, sulten og støvet, at Alt, hvad der kunde kaldes patriarchalske Hyrdestemninger, var langt borte fra mig, og jeg var heelt optaget af den prosaiske Tanke at faae først et Maaltid Mad og dernæst et kjøligt Rum at udhvile i. Begge Dele erholdt vi hos Jøden Jonas eller Jona Jahudi, som han kaldtes, paa hvem vi havde faaet Anvisning i Jerusalem. Først efterat have taget et Par Timers Hvil, da Solen begyndte at synke og Skyggerne at blive længere, gik vi ud forat tage Byen og dens Omgivelser i Øiesyn.

Hebron er et lille Jerusalem, Husene ere opførte af hvid Kalksteen, overhvælvede med Kupler. Som alle østerlandske Stæder tager den sig godt ud i Afstand med sine Kupler og Minareter, men kommer man ind i den, finder man snævre, krumme Gader. Indbyggernes Antal anslaaes til 10,000, de drive en Deel Industri, fabrikere Sæbe og væve Bomuld, ligeledes findes her et Par Glasfabriker. Ogsaa drives Handel, i Byens Bazarer hersker en Deel Liv. Rundt omkring Byen findes betydelige Vinhaver, hvoraf vindes den fortræffelige Hebronviin. Det var den, som vi i Almindelighed drak under vort Ophold i Jerusalem og Palæstina; det er en lys klar Viin, som baade i Udseende og Smag ligner Rhinskvinen ikke lidet; Sagnet vil ogsaa vide, at Hebronviin skal af Korsfarerne være bleven for-

plantet til Rhinens Bredder og saaledes være Stamfader til Rhinskvinen.

Hebron.

Indbyggerne ere deels og fornemmelig Muhamedanere, deels Jøder: de første ere ligesaa fanatiske, som de sidste ere modbydelige. Især have de polske Jøder, hvoraf der findes et stort Antal saavel i Hebron som i Jerusalem, et yderst frastødende Væsen. De ere iførte en lang, som oftest fidtet og smudset Talar, paa Hovedet bære de trods Varmen en lodden Hue, under hvilken Haaret falder ned i lange tjavsede Lokker, deres Ansigt er blegt, Øinene have et underligt Udtryk af sky Ængstelighed og Paatrængenhed, mod den Fremmede ere de tvære og umedgjørlige, uden forsaavidt de kunne vinde Penge af ham. Kort sagt, de gjorde i alle Henseender et saa ubehageligt Indtryk, at jeg ved at see dem stadigt maatte tænke paa Taciti Ord: *gens teterrima, odium generis humani.* Dog hidrører dette uheldige Ydre vistnok for en ikke ringe Deel fra de

ulykkelige Forhold, hvorunder de leve, stadigt prisgivne for tyrkisk Vilkaarlighed og Brutalitet. Ogsaa er muligviis deres Indre bedre end deres Ydre: vi havde i al Fald Intet at klage over vor Vært, Jona Jahudi, i hvis Huus vi fik en meget god Behandling. Sproget, som de tale, er et afskyeligt Jødetydsk. Ikkun deres Kvinder danne en Undtagelse fra den øvrige Hæslighed, de ere som oftest smukke, mange af dem have mærkelig lyse Øine, og de tage sig i det Hele godt ud i deres lange hvide Klædedragt.

Hebron er en meget gammel By. I 4 Mos. 13,22 siges det om den, at den er anlagt 7 Aar før Zoan i Ægypten (det er muligt, at Zoan er Moses' egen Fødeby). Jøderne selv ville gjerne paastaae, at den skulde være en af de ældste Byer i Verden.*) Mærkeligt er det altid, at medens store mægtige Verdensstæder, Oldtidens London og Paris, som Niniveh, Babylon og Theben i Øvreægypten, over hvilke Propheterne have udtalt Herrens Forbandelse, ere næsten sporløst forsvundne af Jorden, saa bestaaer Hebron, hvis Ælde rækker ligesaa høit op i Tiden som hine, endnu den Dag idag som en lille trivelig By. Men Hebron har ogsaa fra gammel Tid arvet Guds Velsignelse, thi der boede Hyrdekongen Abraham, som fik Æresnavnet af „Guds Ven" (Es. 41,8. Jak. 2,23). Mindet herom lever endnu stedse ikke blot blandt Jøderne og de Christne, men ogsaa blandt Araberne, som den Dag idag kalde Hebron for *El Khalil* (d. e. Vennen). Paa

*) Jvfr. Josephus' Jødiske Krig IV,9, hvor det hedder, at Hebron er ældre end Memphis. — I Nærheden af Hebron findes en egen rød Jordart, hvorom Sagnet fortæller, at af den blev Adam dannet. Middelalderens Pilgrimme besøgte denne Plet med stor Ærefrygt, ligeledes Grotten, hvor Adam og Eva havde levet, Stedet, hvor Kain dræbte Abel o. s. v. Disse Sagn grunde sig paa en urigtig Fortolkning af Josva 14,15, hvorefter Adam skulde være bleven begraven i Hebron. Hertil har Vulgata viist Veien ved at oversætte *Adam haggadol* ved *Adam maximus* istedenfor „et stort Menneske."

en af de høie nøgne Bjergtoppe, som rage op over de lavere frugtbare Høider, og hvorfra haves en vid Udsigt, vil Traditionen vide, at Abraham gjorde Forbøn for Sodoma og Gomorrha, og her gik han atter op tidligt næste Morgen „og han saae ud mod Sodoma og Gomorrha og hele Slettens Land, og han saae, og see, der opsteg en Røg af Jorden, som af en Ovn“ (1 Mos. 19,28).

I Hebron havde senere Kong David sin Residents, inden han samlede Riget, og han boede her i syv Aar. Isbosets Mordere lod han ophænge over Dammen i Hebron (2 Sam. 4,12), rimeligviis den samme Vandbeholder af murede Steen, som endnu sees i Byen. Men det for os dyrebareste historiske Minde, som Hebron har at fremvise, er Abrahams og Sarahs, Isaks og Rebekkas, samt Jakobs og Leas Grav. I 1 Mos. 23 Cap. fortælles om Sammenkomsten mellem Abraham, der sorrigfuld over sin Hustru Sarahs Død mødtes med Hethiten Ephron i Hebron og af denne kjøbte Makpelahs Dobbeltgrotte til Grav for Sarah, siden for sig selv og sin Søn Isak. Og da Jakob var død i Ægypten, blev hans Lig med stor Pomp og Pragt under Beskyttelse af en ægyptisk Hær ført over Jordan til Makpelahs Dobbeltgrotte i Hebron (1 Mos. 50,12). I 400 Aar vare Jøderne borte fra Ægypten, men i den Tid har Patriarchernes Grav staaet urørt, thi for Hethiter og Kananiter var der ingen Grund til at ødelægge den, og selv om de havde plyndret den for dens mulige Kostbarheder, maatte dog Dobbelthulen i Fjeldet blive tilbage, thi den lod sig ikke tilintetgjøre. Efter Erobringen af Kanaan maatte Israels Børn med Lethed gjenfinde Fædrenes Grave, de omtales vel ikke oftere i Skriften, men Josephus omtaler dem som velkjendte paa hans Tid (Jødiske Krig IV,9), og siger om dem, at de ere meget kunstigt udhuggede i Marmor, hvad enten dette nu skal forstaaes saaledes, at Dobbelthulen var bleven belagt med Marmorplader,

eller at der over denne, som maaskee var under Jorden, var opført et Marmormonument. Siden den Tid er Traditionen bevaret heelt ned til vore Dage, og der er ingen Grund til at betvivle dens Rigtighed. Saa have vi her et Gravsted i Palæstina, hvis Tilværelse er os sikkret ved historisk Vidnesbyrd: efter Frelserens Grav, efter Davids og Kongernes Grave, efter Propheternes og Dommernes Grave forske vi med stor Usikkerhed — ikkun om Abrahams og Patriarchernes Grave i Hebron kunne vi med Sikkerhed sige: her er den!

Ak! vi kunne kun sige: her er den! — men Adgangen til den er os formeent. Patriarchernes Grave i Hebron er i Tyrkernes Vold, en Moskee er opført over dem, og med muhamedansk Fanatisme tillade de ingen Jøde eller Christen Adgang til dem. Nu er intet Andet at see end Moskeens ydre Omfangsmuur, aldeles uden Vinduer, men smykket med Pilastre og Muurtinder, hvilke sidste giver den Udseende af en Fæstningsmuur (see Billedet S. 218). I selve denne Muur kan adskilles tvende Partier, hvoraf det nederste, opført af colossale Kvadersteen, glat tilhuggede og indrandede, frembyder stor Lighed med Haram-Muren i Jerusalem og derfor vistnok er af høi Ælde, maaskee fra Salomons Tid, medens det øvre Parti med Muurtinderne er en saracenisk Tilsætning. Indenfor denne vældige Ringmuur har der været baade jødisk Synagoge og christen Kirke, men dette er Alt blevet omdannet til en tyrkisk Moskee. Indtil Aar 1200 var der fri Adgang, og i gamle Pilgrimsberetninger, som ere opbevarede fra hiin Tid, findes Beskrivelser af Graven med dens Mindesmærker, rigtignok temmelig uklare og forvirrede. Men fra 1250 var Adgangen aldeles spærret, og der vaages endnu stedse med stor Strænghed over, at ingen Christen kommer derind. En Spanier har 1807 listet sig derind, udgivende sig for Tyrk; i 1862

fik Prindsen af Wales med sit Følge Adgang dertil, men man har intet Andet faaet at vide, end at der findes en Mængde Lys, kostbare Tæpper og Guldglimmer; om selve Gravene, og hvorvidt disse endnu bestaae i deres Oprindelighed, foreligger ingen Underretning. Muligvis ere Patriarchernes Grave ligesom Kongegravene paa Zion Katakomber under Jorden, og hvad der forevises, ere Gravmonumenter, som Tyrkerne selv have opstillet.

Patriarchernes Grave i Dobbelthulen ved Makpelah kunde vi altsaa ikke faae at see; vi maatte nøies med at kaste længselsfulde Blikke over til den høie fæstningsagtige Muur, som omgiver dem og forbyder ethvert Indblik. Derimod havde vi fri Adgang til den anden Helligdom ved Hebron, nemlig Mamre Lund, forudsat vi kunde finde den, forudsat, at der overhovedet existerer nogen gammel ærværdig Træbul eller blot et lidet Rodskud eller et hvilkensomhelst, som kunde afgive Vidnesbyrd om, at her var Mamre Lund.

Tidligt næste Morgen d. 3. Mai forlode vi Hebrons snævre, krumme Gader med deres Støv, deres mugne indeklemte Luft og Trængsel af Jøder, Arabere og Tyrker, som puffes og trænges imellem hinanden. Vi vandrede op paa Høiderne udenfor Byen, der var stille og fredeligt, den friske Morgenluft strøg hen over de frugtbare Marker og fyldte Sindet med Glæde. Vi fandt en venlig Plads med frodigt Græs, rundt om voxede smækkre Olietræer, ungt Egekrat og Terebinther, under hvis fiintformede Løv der herskede behagelig Kjølighed og Skygge. Ogsaa en Kilde fandtes her, som dog nu var udtørret. Ligeoverfor os havde vi Hebron med sine tæt sammenbyggede Huse med de hvide runde Kupler, mellem hvilke Moskeen over Patriarchernes Grave ragede op med sine tykke, svære Mure som et Kastel. Byen laa midt i Dalen, til alle Sider omgivet af ikke synderlig høie, langstrakte Høidedrag, beplantede med Vin-

haver, Olivenplantninger eller henliggende som Græsgange for Kvæget. Den gamle Patriarkby afgav et saare venligt og hyggeligt Skue i disse frodige Omgivelser. Var nu dette da Mamre Lund? Det eneste Sikkre, vi vide om dennes Beliggenhed, er at den laa ligeoverfor Makpelahs Dobbelthule eller Hebron (1 Mos. 23,17–20), hvilket maa forstaaes saaledes, at den laa kun i ringe Afstand fra Dobbelthulen, saaledes at den kunde sees fra denne, netop som vi nu fra vort Stade vare ligeoverfor Moskeen og kunde see den. Egekrattet og Terebintherne omkring vare ganske vist altfor „grønne" til at naae op til Fader Abrahams Dage, men de kunde jo udfylde Pladsen for tidligere Storskov, som nu forlængst var omhugget eller bortsmuldret. Det Vigtigste var Kilden, thi den betinger Lunden og Græsset, og dermed ogsaa Hyrdekongens Opholdssted. Hvis nu denne Kilde var den eneste „ligeoverfor Hebron", da kunde Adskilligt tale for, at her virkelig Stedet for Mamre Lund maatte søges, men da der findes adskillige Kilder rundtomkring Hebron, saa kan der være ligesaa megen Grund til at søge den ved en af disse som netop ved den, hvor vi befandt os.

Traditionen paaviser Stedet for Mamre Lund et Stykke Vei herfra. Omtrent en Fjerdingvei N. V. for Hebron staaer et prægtigt gammelt Egetræ, der har faaet Navn af Abrahams Eg og paastaaes at være den eneste Levning af Mamre Lund, idet Stedet iøvrigt er fuldkomment bart for Træer. Egetræet selv siges vel ikke at være fra Abrahams Tid, men det skal være en Descendent af det Træ, under hvilket Abraham opslog sit Paulun. Dog har dette neppe synderlig Hjemmel for sig. Allerede Afstanden er for stor: det hedder om Mamre Lund, at den var ved, ja endog i Hebron (1 Mos. 23,19), og det gaaer da neppe an, at søge den en Fjerdingvei derfra. Dertil kommer, at Traditionen er usikker, tidligere angav den et andet stort Egetræ, som

nu er ganske forsvundet. Vistnok omtale Kirkefædrene oftere et saadant Egetræ, ligesom Flavius Josephus fortæller om en gammel Terebinthe sex Stadier fra Hebron, som skal have staaet der „siden Verdens Skabelse“.*) Men Spørgsmaalet bliver, om det er muligt at føre Traditionen op til Abrahams Tider, og det vil neppe lykkes. Det maa ikke glemmes, at efter Abrahams og Patriarchernes Tid hengik 400 Aar, i hvilke Israel var i Trældom i Ægypten, og hvorledes er det i dette lange Tidsrum gaaet med Mamre Lund? Makpelah Dobbeltgrotte kunde nok blive staaende, den var ikke saa let at skaffe af Veien, men ikke saa med Lunden. Den kan være bleven omhugget, ja maaskee endog bebygget (1 Mos. 23,$_{19}$ synes endog at antyde det Sidste). Erindringen om den levede endnu stedse, men hvo kunde paavise Stedet for den? Makpelahs Dobbelthule kunde man sagtens finde, og ligeoverfor den skulde jo Mamre Lund være. Det laa da nær for en digterisk Phantasi, der ikke tog det saa nøie med den historiske Nøiagtighed, at udpege denne eller hiin Gruppe Træer, der kunde synes at passe dertil. Og saaledes finde vi Traditionen hos Kirkefædrene**), senere hos Middelalderens Pilgrimme, heelt ned til vore Dage knytte sig snart til dette, snart til hiint Træ, snart er det en gammel Eg, snart en Terebinthe, Reisende og Pilgrimme vare altid lettroende nok til at fæste Lid dertil, saa at der selv i vore Dage findes dem, som antage, at hiint Egetræ virkelig har staaet i Mamre Lund. Vi derimod holde for, at Stedet for denne aldrig vil kunne paavises, og at man om dette ikke vil komme videre end til mere eller mindre vilkaarlige Gisninger.

---

*) Jødiske Krig IV,9.

**) Baade Eusebius og Hieronymus omtale den, men den sidste fortæller, at den endnu saaes i hans Barndom, hvoraf fremgaaer, at den senere maa være forsvunden.

Men fordi Traditionen ikke har historisk Sandhed, derfor kan den ligefuldt have digterisk Sandhed, og denne sidste kan i mange Tilfælde være ligesaameget værd som hiin første, og saaledes forholder det sig ogsaa her. Thi der gives ikke mange Steder i Palæstina, som give et saa levende Billed af den historiske Skueplads som hiin ærværdige Abrahams-Eg. Det er et herligt Træ, som sikkert tæller fem eller sex Hundredaar, forneden elleve Alen i Omfang, foroven spalter dets Krone sig i tre adskilte Dele, som brede deres Grene vidt ud. Neppe skal man nogensteds ellers i Sydpalæstina finde et saa mægtigt Træ. Foran sig har man et prægtigt Syn hen over den grønnende Dal, til begge Sider af hvilken græsklædte Høie hæve sig med adspredte Grupper af Olietræer, Ege og Terebinther, hist og her større eller mindre Flokke af Qvæg. Landskabet havde det samme Præg, som i hiin fjerne Oldtid, da Abraham drog om som Hyrde og slog Telte op snart under Moreh Terebinther ved Sichem (1 Mos. $12,_{8}$) og snart i Mamre Lund ved Hebron. Og under sligt favnetykt, vidt omskyggende Egetræ som dette var det, at han havde opslaaet sit Paulun og sad i Teltdøren, „da Dagen var hed“ (1 Mos. $18,_{1}$). Om det nu var denne Eg eller Terebinthe (thi det hebraiske *Elôn* kan tydes i begge Retninger) eller en anden, som stod en Fjerdingvei herfra — hvad siger det, naar vi have Skuepladsen lyslevende for os? thi heromkring i disse Dalstrøg, eller paa disse Bakker maa det have været.

Jeg strakte mig i Græsset under det gamle Egetræ og lod mit Blik glide hen over det frugtbare Dalstrøg: patriarchalske Stemninger gjennemzittrede min Sjæl, store, herlige Billeder fra Oldtidens Dage droge i festligt Optog gjennem mit bevægede Sind. En vidunderlig Friskhed hviler over disse Fortællinger fra Menneskeslægtens Barndom, de røre og gribe os, som var det Minder fra vor

egen Barndom. En af mine Venner har engang fortalt mig, at han kunde aldrig læse Fortællingen om Joseph og hans gamle Fader uden at fælde Taarer — jeg forstaaer vel dette, skjøndt jeg for mit Vedkommende snarere vilde sige, at jeg ikke kan læse disse simple, eenfoldigt høie Fortællinger uden at noget Anelsesfuldt betager mig med en stille salig Glæde. Og dobbelt maatte jeg vel fornemme dette nu, da jeg befandt mig, om ikke paa selve Stedet, saa i al Fald paa selve Stederne, hvor Alt dette er foregaaet. En Følelse af Ro og Fred, af det stille patriarchalske Liv, hvor Dagene randt hen som den sagte rislende Bæk, gjennemtrængte mig med dyb Glæde.

Abraham, Isak og Jakob! til evige Tider skal deres Navne ihukommes, men størst blandt disse er Abraham!

Om Isak vide vi kun Lidet. Optegnelserne om ham ere kun sparsomme og give intet fyldigt Billed. Jakob er ængstelig, smaaligt beregnende, altfor behersket af Hensynet til egen Fordeel, kun gjennem et langt Livs haarde Prøvelser luttres han til sand Storhed; ved sit Livs Ende bekjender han sorgfuld for Ægypterkongen, at hans Livs Dage vare faae og mørke (1 Mos. 47.$_9$). Men Abraham træder derimod stedse frem i Høihed og Magt; smaalig Beregning og Hensyn til egen Fordeel kjender han ikke, over hans simple Hyrdeliv hviler en sand Kongeglands, der er saameget større, som den ikke er laant fra noget udvortes Glimmer, men fra den ædle, fromme, rene Menneskelighed hos ham. Derfor er den os ikke fremmed, men kjendt af vort eget Hjerte, thi ogsaa vi kunne blive Konger som Abraham, ogsaa vi kunne blive „Guds Venner“ (Es. 41.$_8$, Jak. 2.$_{23}$) som han, naar vi kunne frigjøre vort Sind fra alle de Endelighedens Baand, som holde det fanget, fra al den Sorrig og Bekymring for Næring og timelig Fordeel, som nu piner os, og istedenfor leve vort Liv i Gud, og som Abraham skue ud over Livets

smaae og store Sorger i stille Forventning af den Herlighed, som een Gang skal aabenbares paa os.

Min Reisefælle kaldte mig op af disse Betragtninger, vi skulde videre frem og besee Abrahams Huus. Traditionen har nemlig ikke alene skænket Abraham et Træ, men ogsaa været saa betænksom at forsyne ham med et Huus, ovenikjøbet et solidt opført Steenhuus. Næsten maatte jeg lee, da vi, en halv Times Vei fra Abrahams Eeg traf hans Huus, opført af Granitblokke af sværeste Art. Abraham, den vandrende Hyrdekonge, om hvem Skriften stadigt fortæller, at han boede i Telte, skulde have opført sig en saadan ægyptisk Kongeresidents? Dette er tilvisse Bevis nok for, hvor lidet omsigtig Traditionen er i Palæstina, og dog findes der endnu stedse Reisende, som blindt fæste Lid til den. Det iøvrigt meget mærkelige Bygningsmonument bestaaer kun af tvende Grundmure, som danne en ret Vinkel mod hinanden, den ene 200 Fod, den anden 160 Fod lang. Hver Muur naaer kun til en Høide af 3 Alen og bestaaer af to Lag mægtige Kvadersteen, hvoraf enkelte have en Længde fra 10 til 15 Fod. I et Hjørne findes en mindre Brønd, som dog ikke er synderlig dyb. Iøvrigt findes ingen Muurbrokker eller Bygningslevninger, der kunde antyde, at Murene en Gang havde været høiere. Man faaer Indtrykket af, at det Hele kun er bragt til sin første Begyndelse, men aldrig blevet fuldført. At dette storartede Bygningsanlæg Intet har at gjøre med Abraham, er let nok at see, men vanskeligere er det at afgjøre, hvad det har været. Nærmest ligner det de paabegyndte Omfangsmure af et Tempel, men fra hvad Tid? Jøderne havde ingen Helligdom her, og at det skulde være Levninger af et kananitisk Tempel før Indvandringens Tid, er neppe til at antage, da disse rimeligviis vare af Træ og i hvert Fald bleve aldeles tilintetgjorte af Jøderne. Nogle have tænkt paa en christelig Basilika, som Keiser Constantin

lod opføre her, men af denne findes iøvrigt ikke mindste Levning. Nogen tilfredsstillende Forklaring er ikke funden, men det Rimeligste turde vel være, at Anlæget hidrører fra arabiske eller edomitiske Stammer, som efter Landets Ødelæggelse trængte ind i de sydlige Dele, og da muligviis her have anlagt en Helligdom, bestaaende af et Alter, en Brønd og en Omfangsmuur.

Vi bestege atter vore Heste og tiltraadte Hjemreisen. Den gik hurtigere og lettere end Udreisen, Sindet havde modtaget store og kostelige Indtryk og syslede nu i stille Glæde med dem. Østerlandets dybe blaae Himmel hvælvede sig over os, under vore Fødder bredte sig Palæstinas blomstersmykkede Enge. Selv vor tyrkiske Mukkar befandt sig i godt Humør, maaskee ved Udsigten til den nærforestaaende Bakschisch. Han bød mig sin lille korte Leerpibe, hvoraf han hele Tiden havde røget, at jeg ogsaa skulde nyde godt af den. Jeg følte just ikke stor Lyst dertil og afslog det; men da han vedblev at trænge ind paa mig, betragtede jeg det som et Slags indiansk Fredspibe, tog et Par Drag af den og gav ham den atter tilbage, hvorover han nikkede nok saa fornøiet til mig. Nu fik vi atter Jerusalems graagule Mure i Sigte og stege af ved Hospitiet.

V.

Jericho, Jordanfloden og det døde Hav.

„Et Menneske gik fra Jerusalem til Jericho, og han faldt iblandt Røvere, hvilke baade klædte ham af og sloge ham og gik bort og lode ham ligge halvdød“ (Luk. 10,30).

Med disse Ord er Livet i Ørkenen omkring Jericho skil-

dret, som det føres endnu den Dag idag. Ingen Egn i Palæstina paa denne Side Jordan er saa usikker som denne Fjeldørken, der strækker sig mellem Jericho og Jerusalem. Landskabet, fuldt af Klipper, Huler og Grotter, afgiver et ypperligt Tilholdssted for Stimænd og Røvere, og de Beduinstammer, som flakke om her, ernære sig hovedsagelig af Rov og Plyndring. De ligge paa Luur og speide efter den enkelte Reisende, som drister sig herind, eller efter de store Karavaner, som her drage deres Vei mellem Damascus og Jerusalem. Under vort Ophold i den sidstnævnte By taltes meget om et Par Englændere, som vare blevne grundigt udplyndrede her og med Nød havde frelst Livet.

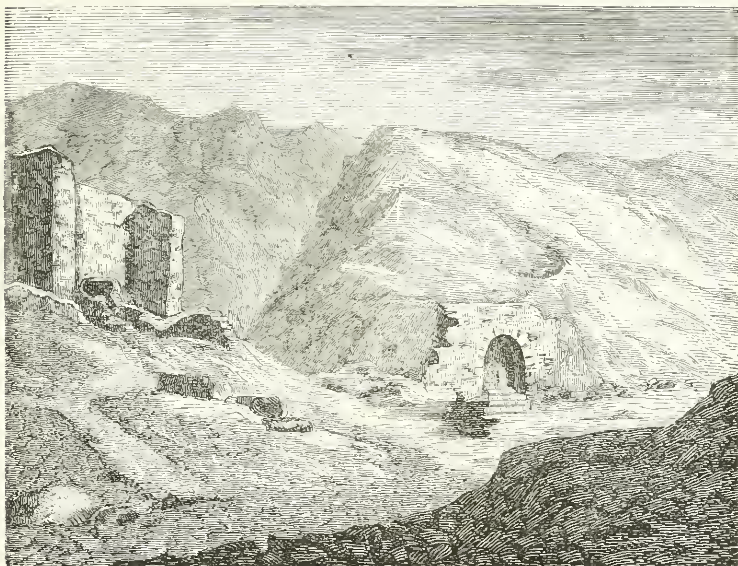
Imidlertid frembød der sig for os en heldig Leilighed til uden overhængende Fare at kunne gjøre denne Udflugt, nemlig i Følgeskab med den græske Pilgrimskaravane. Af de hellige Handlinger, som de græske Pilgrimme foretage sig under deres Ophold i det hellige Land, ere disse tvende de vigtigste, at see den hellige Ild blive antændt i Gravkirken og at bade sig i Jordanfloden: dette er efter den græske Kirkes Opfattelse „at døbes med Ild og Vand“. Men forat Pilgrimmene kunne naae Jordanfloden uden at blive udplyndrede eller ihjelslagne af de røveriske Beduiner, maae de slutte sig sammen i en eller to store Karavaner, og Paschaen af Jerusalem medgiver dem da et Par hundrede Mand tyrkiske Tropper, som tjene til Beskyttelse mod Beduinerne. Disse Baschi-Bozuks vare alt dragne i Forveien og havde opslaaet deres Leir paa Jerichosletten.

Den eneste Vanskelighed var at faae Heste, thi alle Lastdyr, Heste, Muldyr, Æsler og Kameler vare stærkt efterspurgte formedelst Karavanens Størrelse, der blev anslaaet til henved 1000 Mænd og Kvinder. Det lykkedes os dog at faae et Par meget daarlige Heste: min Reisefælle fik en, der snublede, og jeg en, der var halt, men hermed

maatte vi give os tilfreds, idet vi trøstede os med, at kunde Hestene ikke længer bære os, saa kunde vi i al Fald gaae paa vore egne Been. Vi traf sammen med et Par unge Amerikanere, der paa sædvanlig amerikansk Viis havde gjort Farten over det store Verdenshav forat tilbringe en Ugestid i Jerusalem og Omegn og derpaa atter fare den lange Vei tilbage: det hedder paa Amerikansk *to do Palestine.* De foresloge os, at vi skulle holde sammen, og tilbøde os Natteleie i deres Telte, hvad vi med Tak modtoge, eftersom vi intet saadant førte med os. Vi Fire bleve da omtrent de eneste civiliserede Mennesker i hele denne æventyrlige Skare, der klædt i sine lange Talarer eller brogede østerlandske Trøier snart med Turban og snart med Fez paa Hovedet, kunde være taget for et uhyre Carnevalsoptog, der strakte sig milevidt over Palæstinas stenede Bjerge, om ikke Lystigheden og Kaadheden havde manglet.

Klokken var bleven otte om Morgenen Fredag den 19. April, inden Amerikanerne og vi bleve færdige med vore Tilberedelser. Vi humpede afsted paa vore halte Heste, det var intet lystigt Ridt. Veiret var heller ikke opmuntrende, det var en Afvexling af stærk Hede og brændende Solskin med skarpe, kolde Vindstød og Regnbyger. Vi rede over Kedronsdalen, Syd om Oliebjerget, forbi Bethania. Lidt efter ophørte det dyrkede Land, de nøgne Bjergknuder begyndte at stikke frem. Luften var hed, Veien stenet og besværlig, Ridtet saare anstrængende. Vi overskrede en Fjeldhøide og derpaa gik det brat ned i en dyb Dal. Her, omtrent to Timer fra Jerusalem, traf vi i en muret Hvælving en steensat Kilde med frisk sprudlende Vand. Saadant er altid fornøieligt at see i den golde Steenørken, men dobbelt her formedelst de liflige Minder, der knytte sig til denne Brønd. Den kaldes nemlig Apostelkilden, og Sagnet vil vide, at Apostlene paa deres Vandring mellem Jericho

og Jerusalem pleiede at udhvile her og læske sig ved det kjølige Væld. Dette er høist rimeligt, da der ingen andre Kildevæld findes paa denne Vei, og den vel kan antages at være bleven bevaret midt i al den øvrige Forstyrrelse. Men have Apostlene hvilet her, saa har vistnok ogsaa Herren selv hvilet her, og et fredsælt Billed stiger da op for vore Tanker af Frelseren og hans Disciple, trætte, hede, støvede af

Apostelkilden.

den lange Vandring, udhvilende sig ved det friske Kildevæld, drikkende af dets Vand, hvorefter Herren atter taler til dem om det Gudsrige, der dengang kun var som et lidet Sennepskorn, useet og uændset af den ganske Verden, men nu er voxet op til et underfuldt Himmeltræ, der breder sin velsignende Skygge over den ganske Christenhed.

Fra Dalen bar det atter op efter, og vi kom nu ind i en vild og øde Fjeldegn. Bratte ludende Klipper med steile Afgrunde, dybe Huler og underlige Grotter følge ideligt

efter hinanden. I Oldtiden gjemte fromme Mænd og Propheter sig her i Forfølgelsens Tider (Hebr. 11,38: „omvankende i Ørkener, paa Bjerge, og i Jordens Huler og Kløfter“), nu søge Beduiner og Røvere Tilhold her, for derfra at overfalde de Forbidragende. Israels fredhellige Land er givet til Ismael, og Spaadommen i 1 Mos. 16,12 er gaaet i Opfyldelse: „Ismael skal være et Vildæsel af et Menneske, hans Haand er mod Alle og Alles Haand imod ham“ — hvor før Israels Fromme søgte Ly, huse nu Ismaels Røvere. Til denne Ørken søgte ogsaa Israels Udkaarne hen: det fromme Sagn henlægger Skuepladsen for Jesu Fristelse her og udpeger særligt det spidse, takkede nøgne Bjerg Qvarantania (d. e. 40 Dages) i Nærheden af Jericho som „det saare høie Bjerg“, fra hvis Spidse Fristeren viste Jesus Alverdens Riger (Mtth. 4,8.) Nogen historisk Sikkerhed for, at dette forholder sig saa, haves ikke, men Stedet er valgt med Skjønsomhed, thi denne Fjeldørken med sin grufulde Eensomhed egnede sig godt for den, som unddrog sig Verdenslarmen for i Bøn og Faste at prøve sig selv og kæmpe med Mørkets Aand.*) — Menneskelige Vaaninger sees ikke, og det er da ogsaa vanskeligt at sige, hvad de skulde leve af her, Plantevæxt findes ikke, uden hist og her et Par tørre Tornebuske eller lidt visnet Græs. Kalkstenens mørke, graaladne Farve giver Landskabet et tungsindigt Præg, der stemmer vel med de sønderrevne Klippedannelser; stirrer man

*) Nogle Englændere have i 1864 besøgt Mons Qvarantania og fundet det tæt besat med Anachoretceller, smaae Capeller og Begravelseshuler med Eneboernes Dødningebeen. Vægge og Lofter ere i mange af dem bemalede med Billeder i byzantinsk Stil, og der fandtes mange Indskrifter som „den hellige Gregorius“, „den hellige Basilius“, „den hellige Athanasius Sandhedsvidnet“ o. lign. Dette tyder hen paa, at de have været beboede i det 4de Aarhundrede og rimeligviis af Flygtninge under de arianske Forfølgelser, som holdt fast ved Rettroenhedens Sag. See Tristram, The Land of Israel. 1865. S. 213.

ned i de dybe Kløfter, sees intet rindende Vand, men kun et gabende Svælg. Ikkun af og til, naar man passerer en Fjeldhøide, oplives man ved at see et Glimt af det døde Hav, skinnende i Sollyset, eller et Fjernsyn over Jordansdalen. Midt i denne Vildhed drage vi forbi en forfalden Khan ved et lille Vandløb, og komme herved til at tænke paa det Herberg, hvortil den barmhjertige Samaritan bragte den ilde mishandlede Israelit; at det i Lignelsen omtalte Herberg kunde tænkes at have ligget her, er ikke usandsynligt, eftersom der her findes Vand.

Endelig henad Kl. 2 komme vi op paa den sidste Fjeldhøide og have Jerichosletten med sit friske Græs, hvorpaa allerede mange Telte ere opslagne, foran os. Heden er trykkende, Tørst og Sult plager os haardt, Nedstigningen er overordentlig brat, ofte kommer den glatte Steen frem, vi tør derfor ikke længer betroe os til vore udmattede Heste, men maae stige af og trække dem bagefter os. Saa komme vi da ned paa Sletten: her er en Bæk, friske rindende Vandløb, krandsede af Pilebuske, Siv, Rør, frodigt Græs — o, hvor Synet heraf er vederkvægende efter al den øde Tørhed, som vi have gjennemreist. Dette Vandløb er Wadi Kelt; nyere Forfattere (Robinson) have opstillet den Formodning, at det skulde være Bækken Krith, „som er foran*) Jordan,“ ved hvilken Propheten Elias tog Ophold, og hvor Ravnene bragte ham Føde (1 Kong. 17.2–7).

---

*) Ordene *al-peneh* oversættes af Andre (f. Ex. Lindberg) Østen for Jordan, og i saa Fald maa Bækken Krith søges hinsides Jordan. Imidlertid vil man i 1 Mos. 18,16 finde *al-peneh* brugt i Betydning „henimod, overfor“, og her kan det ikke oversættes „Østen for“; det Samme gjælder maaskee ogsaa om vort Sted. Et andet Spørgsmaal bliver derimod, om det kan antages, at den forfulgte Prophet skulde have opholdt sig i Nærheden af en saa befolket Stad som Jericho, og om han ikke snarere skulde være draget over i Østlandet hiinsides Jordan, hvor altsaa Bækken Krith bliver at søge.

I Nærheden af Bækken tog Karavanen sit Leirsted, og Amerikanerne fik da ogsaa deres Telt opslaaet her og indbøde os gjæstmildt til at tage Ly derunder. Vi fik Noget at spise og udhvilede os et Par Timer. Derpaa rede vi atter ud og toge Egnen i nærmere Øiesyn. Et fiirkantet Taarn, omtrent 40 Fod høit, tildrager sig først Opmærksomheden. Den middelalderlige Munkelegende anviste Tolderen Zachæus Bolig her; rimeligviis er det først opført under Korstogene og har tjent til Bevogtning af Haverne og Markerne. Nuomstunder tjener det til Opholdssted for nogle tyrkiske Baschi Bozuks, som skulle yde Omegnen Sikkerhed, hvad de kun gjøre i yderst ringe Maade. Tætved ligger den lille elendige Landsby *er Riha*, hvori man gjenkjender Navnet Jericho. Den bestaaer af en Hob sammenklinede Leerhytter, for det Meste omhegnede af Tjørnegjærder. Indbyggerne, omtrent et Par Hundrede, staae paa det laveste Trin af alle Palæstinas Beduinere, de ere smudsige, pjaltede, rovgridske. En Smule Mark og Have have de opdyrket, drive dertil lidt Kvægavl og stjæle og plyndre forresten, hvor de kunne see deres Snit. Dette er altsaa det nuværende Jericho.

Vi rede hen til Kilderne Ain es Sultan. Disse turde muligviis være Elisakilden, d. e. hiin Kilde, i hvilken Propheten Elisa efter Indbyggernes Begjæring kastede Salt og derved betog Vandet dets Usundhed (2 Kong. 2,19–22). Det er, som om noget af denne livsskabende Kraft endnu er bevaret, thi rundt omkring Vandløbet strækker sig den grønne, smilende Eng med blødt Græs og mangfoldige gule og hvide Smaablomster, i Buskene bygge Sangfugle, og smaae Harer hoppe omkring. Som nu den nedgaaende Sol lagde sin Glands over det venlige Landskab, hvilede Sommeraftenens lune og milde Fred derover.

Saavidt Vandet naaer, gaaer ogsaa Frodigheden. Lev-

ninger af gamle Vandledninger findes rundt omkring, deres Spidsbuer gjøre en malerisk Virkning i Landskabet. Ogsaa Spor af Kanaler findes, thi hele denne Slette var gjennemskaaret af et kunstigt Kanal- og Vandledningssystem, og herved fremkaldtes dens overordentlige Frugtbarhed. Sletten ligger i en dyb Indsænkning, over 700 Fod under Middelhavet og har derfor et næsten tropisk Klima.

Den jødiske Historieskriver Josephus kan ikke noksom berømme Jerichoslettens Frugtbarhed (Jød. Krig. IV. 8). Kong Herodes gjorde Staden til Gjenstand for sin særdeles Forkjærlighed, udstyrede den med Pragtbygninger i romersk Stil, byggede Theatre, Bade, Marmorhaller. Dengang Frelseren paa sine Vandringer besøgte den, helbredte Blinde (Matth. 20.29—34), tog ind i Zachæus' Huus (Luk. 19.1—10), da straalede Jericho i Marmorglands. Deilige Haver og skyggefulde Lunde fandtes rundt om den, Rosenhække udbredte en yndefuld Duft, Orangerne glødede i Ly af Myrthe- og Laurbærtræer. Palmetræer bare deres Kroner høit i Veiret.

Nu er al denne Herlighed forsvunden som et Drømmebilled, og vi lytte til Sagnet derom som til en Fortælling af 1001 Nat. Hallerne og de luftige Buegange ere nedbrudte, kun Muurbrokker og Gruushobe findes spredte, men saa utydelige ere deres Spor, at det end ikke med Sikkerhed kan angives, hvor det gamle Jericho har staaet.*) Hvor før Paladserne kneisede, staae nu nogle faldefærdige Hytter; hvor før de stolte Mænd vandrede, iførte „bløde Klæder"

*) Det synes, at det gamle Jericho, som Josva indtog, har staaet i de vestlige Randbjerge oppe over Elisakilden, men at man senere, rimeligviis af Frygt for Josvas Forbandelse, opbyggede det en halv Mil længer mod Øst, paa Sletten. I Aaret 1838 anstilledes Udgravninger, man blev høilig forbauset over kun at finde saa faa Ruiner af en Stad, der engang har været rigt smykket med en Kongeborg, Circus, Theatre og mangfoldige Paladser. See Tobler, Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen. 1854, II, 266.

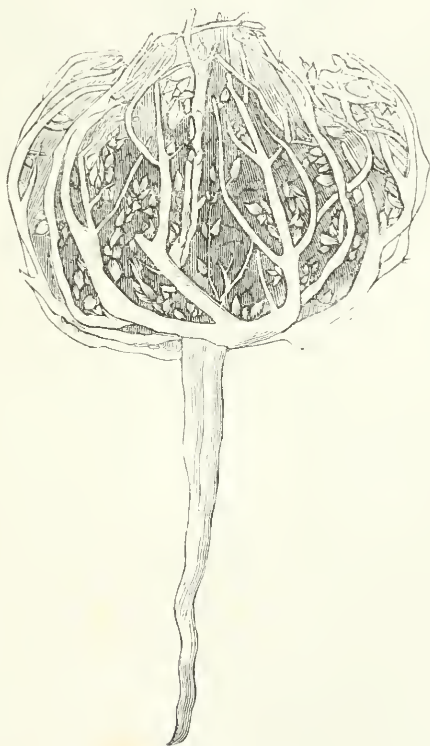
(Mtth. 11,8) duftende af Salve og Olie, sniger sig nu en Haandfuld pjaltede, smudsige Arabere omkring. De rige Haver ere borte, ogsaa Palmelundene ere forsvundne, tilbage staaer kun et enkelt, forkrøblet, af Vind og Sol ilde medtaget Palmetræ, næsten som til Spot over det skjønne Tilnavn, hvilket Byen havde allerede paa Moses' Tid: Palmestaden (5 Mos. 34,3).

Den Forbandelse, som Josva lyste over Jericho, efterat have erobret den (Josva 6,26) blev vel trodset (jvnfr. 1 Kong. 16,34) og Byen reiste sig endog til større Glands end tidligere. Men nu synes det, som om Josvas Forbandelse atter er vendt tilbage og blytung hviler over Egnen.

Skal den atter vorde hævet? Vi vide det ikke. De materielle Betingelser ere vel tilstede, vil man bringe Kanalanlægene i Orden, istandsætte Vandledningerne, da kunde atter Orangerne gløde og Palmelundene skygge her, thi Solen skinner uforandret og Jordbunden er den samme. Men hvad hjælper det, at Menneskene grave og vande, naar ikke Velsignelsen kommer ovenfra?

Istedenfor alle de saftige Frugter og herlige Planter, som i Oldtiden gjorde Jericho navnkundig vidt og bredt, nævnes nu kun en eneste, som alt siden Middelalderen hjemførtes af Pilgrimmene og skattes høit formedelst sine mærkelige Egenskaber: det er Jerichorosen. Om denne er nu for det Første at mærke, at den hverken er fra Jericho, ei heller er en Rose eller blot i mindste Maade ligner en Rose. Den er en Ørkenplante og har hjemme i Arabien og enkelte Steder i Palæstina. Paa tørre sandige Steder voxer den op, dens Farve er guulgraa, dens mange smaae Blomster sidde paa Stilke og danne tilsammen som en Slags Kurv. Naar den afskæres og visner, vikle Frøkapslerne sig tæt sammen som i en Knude, men den har den mærkelige Egenskab, at naar den sættes i Vand, folde Frøkapslerne

sig atter ud og indtage deres naturlige Stilling, og dette kunne de gjøre endnu efter mange Aaringers Forløb. Jeg har, medens jeg skriver dette, tvende Jerichoroser liggende foran mig, som jeg har hjembragt fra Palæstina; visne og sammenskrumpede see de ud, men alligevel have de be-

En tørret Jerichorose.

varet deres Kraft til at udfolde sig, naar de sættes i Vand. Linnè tillægger den derfor Navnet Anastatica hierochuntica (d. e. Opstandelsesplanten fra Jericho), og paa Grund af denne Symbolik paa Død og Opstandelse har den vundet en høi Anseelse hos Pilgrimmene, som gjerne føre den hjem med sig og holde for, men uden al Grund, at det er den i

Sirachs Bog (24.15) omtalte Rose fra Jericho, hvorefter den da har faaet Navn. Den indsamles paa de Steder, hvor

En i Vand udfoldet Jerichorose.

den voxer, og føres til Jerusalem, hvor den forhandles sammen med Oliventræ, udskaarne Perlemorssager og andre Smaagjenstande, som de Reisende pleie at føre hjem med sig.

En Beduinscheik viste sig i Indgangen til vort Telt. Vi bade ham tage Plads, bøde ham Tobak og Kaffe, og indlode os med ham i Forhandlinger, som førtes paa Arabisk ved Hjælp af Amerikanernes Tolk, om hvormeget vi skulde give, for ei at udplyndres af ham, naar vi næste Dag rede til det døde Hav. Thi dette var den egentlige Kjærne i Samtalen, men den blev iklædt den skjønnere Form, hvormeget vi skulde betale ham og hans Mænd, forat de skulde give os et væbnet Leide — dog vi vidste meget vel, at om vi ikke betalte en saadan Afgift, da vilde han og hans Mænd være de første til at plyndre os næste Dag. Med sine store sorte Øine stirrede han paa os, hans Holdning var venlig og rolig, og vi viste ham fra vor Side al sømmelig Høflighed. Det tog lang Tid, inden vi bleve enige om Prisen, og dernæst skulde Contracten underskrives i Nærværelse af Agaen eller Høvdingen for de tyrkiske Tropper. Denne aflagde netop Besøg hos den høie græske Geistlighed, til hvis Telt vi derfor begave os hen. Men her begyndte de langsommelige Forhandlinger forfra igjen, thi det var nemlig vor Plan at drage til Jordanfloden og det døde Hav, og dernæst over Klostret Mar Saba vende tilbage til Jerusalem. De græske Biskopper fraraadede os paa det Bestemteste denne Plan og forestillede os, at denne Vei var altfor usikker, og at vi øiensynligt udsatte os for Plyndring eller endnu værre Fortræd. Efter deres indstændige Opfordring besluttede vi kun at besøge Jordan og det døde Hav og atter vende tilbage til Karavanen ved Jericho. Hele Samtalen var iøvrigt en Slags babylonisk Sprogforvirring, thi den førtes mellem de Deeltagende paa Dansk, Tydsk, Engelsk, Græsk, Arabisk og Tyrkisk. Omsider blev der taget den Bestemmelse, at Scheiken skulde indfinde sig næste Morgen med otte væbnede Beduiner forat føre os i Sikkerhed til Jordan, det døde Hva og atter tilbage til Jericho.

Naar man er i Ledtog med en talrig østerlandsk Karavane, kan man ikke gjøre Fordring paa synderlig Nattero; det gjorde vi derfor ikke og fik det heller ikke. Sang, høirøstet Samtale, Hestetrampen lød rundt omkring, lige uden for vort Telt var fastbundet et Æsel, der sendte sin Skryden ind i Øret paa mig og vakte mig med denne græsselige Musik, hver Gang jeg var i Færd med at falde i Søvn, hvortil kom et Chor af de kvækkende Frøer i Vandløbet tætved. Ved Midnatstide blev Uroen endnu større, thi nu begyndte Karavanen at bryde op forat naae Jordan inden Solopgang. Vi lode den første Sværm drage afsted og styrkede os imidlertid ved et lille Morgenblund. Klokken var vel Fire om Morgenen, da vi atter sadde til Hest. Jordbunden skraaner jævnt ned imod Jordan, den er bevoxet med Græs og Buske paa det første Stykke Vei, men gaaer dernæst over til at blive Ørken, dækket med en Saltskorpe. Efter to Timers Ridt naaede vi Jordanfloden, hiinsides hvilken Moabs Bjerge reiste sig. Et usædvanligt deiligt Syn viste sig for os, idet Solen, der alt var kommen et Stykke op paa Himlen og stod lige for os, pludseligt brød frem mellem Skyerne og udsendte derved en Straaleregn, som, dækkende Bjergene bagved, sænkede sig netop over den hellige Flod og viste denne i et underfuldt forklaret Lys. Jeg blev mægtigt grebet heraf, thi lyslevende stod for min Tanke hiint hellige Øieblik, da Frelseren steg op af Flodens Vande, den Hellig Aand dalede over ham og Røsten lød fra Himlen: „Denne er min Søn den Elskelige, i hvem jeg haver Velbehagelighed“ (Mtth. 3,17).

Fra den øde Ørken kommer man ved Jordans Bred pludselig ind i tæt Skov. Piletræer, Tamarisker, Akacier og andre løvrige Træer med Buske og Krat tilligemed Siv og Rør danne et smalt Bælte langs Floden. Umiddelbart ved dennes Bred er en aaben Plads mellem Træerne, det er

Badestedet for den græske Pilgrimskaravane. Da vi, efterat være stegne af Hestene, skrede herind, bleve vi overraskede af en uendelig Tummel, Jubel og Glæde. Det var Pilgrimmene, som badede sig i Floden eller netop kom op derfra. De vare iførte hvide Badeklæder, hvilke de siden føre hjem med sig som hellige Dragter, Mange lade sig begrave i dem. Mænd og Qvinder, Børn og gamle Folk styrtede mellem hinanden ud i Vandet, bestænkede hinanden, dukkede sig og kom atter op. Det var som en stor Folkefest, og jeg fandt

Pilgrimmenes Badested ved Jordanfloden.

intet Anstødeligt eller Saarende deri. Tvertimod den almindelige Glædestummel rev mig uvilkaarligt med sig, jeg toede mit Hoved i Floden og fyldte en Flaske med Jordanvand forat føre hjem med mig, men mistede den uheldigviis siden tilligemed en Deel andre Smaasager, som jeg havde

hjemsendt fra Palæstina med Skibsleilighed.*) Jordanflodens Bredde anslaaes paa dette Sted til 80 eller 100 Fod, den har en meget rivende Strøm, hvorfor der hyppigt skeer Ulykker ved Badningen, idet de Badende vove sig for langt ud, tabe Fodfæste og rives bort; skjøndt Afstanden ikke er stor, skal det dog være en kraftig Svømmer, som kan naae over til den modsatte Bred. Formedelst det hurtige Løb er Vandet ikke klart og reent, men noget plumret, af en graaligguul Farve, forøvrigt et godt Drikkevand. Da Floden netop paa dette Sted slaaer en af sine mangfoldige Krumninger, kan man kun see et lidet Stykke af den, saa at den, omgivet af Træer og rig Plantevæxt og Bjergene paa den anden Side, her snarere vilde have Udseende af en Sø, hvis ikke Vandet havde et saa rivende Løb.

Om nu dette virkelig er Stedet, hvor Jesus blev døbt, er umuligt at afgjøre. Evangelisten Johannes nævner som et af Stederne for Johannes' Døbervirksomhed Bethabara (eller efter nogle Haandskrifter Bethania) hinsides Jordan (Joh. 1,28 jvfr. Domm. 7,24). I saa Tilfælde skulde Daabspladsen søges paa den østre Jordansbred. Men der siges jo ingenlunde, at dette var det eneste Sted, hvor Johannes døbte. Rimeligst er det at antage, at Døberens Virksomhed falder paa begge Sider af Jordan. Om Bethabara skal søges høiere oppe eller længere nede ved Jordan, angives ikke. Ældre kirkelige Traditioner angive Døbestedet en halv Mils Vei længere mod Nord, ligeledes paa den vestre Side, og her var

*) Ikke sjeldent benyttes saadant Vand fra Jordan til Daaben, men dette, der i og for sig er uskyldigt, kan dog let give Anledning til den Misforstaaelse, at en Daab i Jordanvand skulde være bedre eller helligere end Daab i andet Vand. Her bør Luthers Ord erindres: „Vand gjør det visselig ikke, men Guds Ord, som virker i og med Vandet“, hvoraf følger, at Daaben er lige god og lige hellig, enten den foretages med Vand fra Jordanfloden eller med Vand fra Peblingesøen.

allerede før Keiser Justinian opført et stort Kloster, helliget Johannes Døberen; af dette findes endnu Ruiner, hvilke Araberne kalde Jødecastellet (Kasr el Yehud). Men heller ikke dette Sted kan med Sikkerhed angives at være det rigtige. Resultatet bliver, at det er umuligt bestemt at angive Stedet for Jesu Daab, men at heller Intet er til absolut Hinder for at ansætte det paa Pilgrimmenes Badested eller i nærmeste Nabolag.

Saasnart vi havde forladt den larmende Mængde ved Jordans Flod, traf vi de ni Beduiner, som efter Aftale ventede paa os. Fra det tætte Krat langs Floden rede vi atter ud i Ørkenen, hvor Øiet uhindret streifede henover den saltagtige Sandflade og kun hist og her mødtes af en lille Høi eller et Par tørre Tornebuske. Forat opmuntre os i denne tungsindige Eensomhed anstillede vore Beduiner deres Vaabenlege omkring os, joge i fuld Galop efter hinanden, kastede pludseligt Hesten omkring i modsat Retning, svingede de lange Landser; paa den udstrakte Ørkenflade tog Alt dette sig prægtigt ud. Efter henved 1½ Times Ridt naaede vi Nordkysten af det døde Hav.

Allerede strax ved første Syn slog det mig, hvor rigtig Benævnelsen „Hav“ er, uagtet det i Virkeligheden er en Indsø. Thi Bølgeslaget af det stærkt saltholdige Vand var det samme tunge, regelmæssige, taktfaste, som af det store Hav. Det havde i de foregaaende Dage blæst stærkt med Søndenvind, nu havde Vinden lagt sig, og det var stille, men Søen var ikke kommen til Ro, den vedblev at larme og bruse. Paa begge Sider var den omgivet af nøgne, steile Fjeldskrænter, der paa Østsiden naae over 2000 Fods Høide og ofte styrte sig ned med lodret Fald mod Søen. I Midten, altsaa mod Syd, var det umuligt at øine Land, her saae det ganske ud som det aabne Hav.

Gav det første Øiekast et levende Indtryk af Havet,

saa gav det aldeles ikke Indtryk af det døde. Thi det havde intet Nedtrykkende, Kuende ved sig, men vakte tvertimod den samme Freidighed, Livslyst og Glæde, som Synet af det aabne frie Hav altid fremkalder. Det havde en herlig blaa Farve, og længere ude skinnede og glimrede det i Morgensolens gyldne Lys, Luften var frisk og god at indaande.

Det var først ved at underkaste Omgivelserne en nærmere Betragtning, at det kjendtes, at her hersker den grufulde Død, som intet Levende taaler. Paa Strandbredden fandtes kun Sand og Steen, enkelte Stykker Jordbeg og Stumper af Træer og Planter, som Jordanfloden havde ført ud i det døde Hav og dette atter opskyllet paa Strandbredden. Men forgæves søgte vi efter hine Rariteter, som ellers findes ved Havets Bred og vidner om det Liv, som føres i dets skjulte Dybder: Muslingskaller, Sneglehuse, Søstjerner eller Tangplanter. I det døde Havs Vande rører intet Liv sig, hverken af Dyr eller Planter. Kysterne rundt omkring ere golde Fjeldsider eller nøgent Sand, blandet med Jordbeg og Svovl. Jeg stak min Stok i Vandet, den blev bedækket med smaae Saltpartikler. En Mundfuld Vand tog jeg i Munden, men maatte strax spytte det ud igjen: det var som en Drik, brygget i Helvede af Svovl og Beg og Salt. Uagtet Badning i det døde Hav ikke er farlig, da man paa Grund af Vandets store Vægtfylde svømmer ovenpaa, vilde vi dog ikke forsøge det, da Legemet derved overdrages af et ubehageligt Saltlag.

For Naturforskerne frembyder det døde Hav og hele Jordandalen stor Interesse. Store vulkanske Dannelser foreligge her; selve Jordandalen med sit dybe Flodleie synes at være sprængt mellem Klipperne. De varme Kilder ved Tiberias tyde ligeledes paa vulkansk Oprindelse, endnu i vor Tid forekomme frygtelige Jordskælv her, 1837 blev det

halve Tiberias ødelagt derved. Og endelig frembyder det døde Hav med sine Basalt-, Granit- og Porphyrdannelser, Lavastykker og Jordbeg mangfoldige Gjenstande for den videnskabelige Undersøgelse, ikke mindst ved sit dybe Leie, idet det befinder sig 1200 Fod under Middelhavet.

Historieforskerne finde paa dette Sted Skuepladsen for en af de tidligste Begivenheder, hvorom skriftlige Optegnelser haves (jvfr. 1 Mos. 14 og 19). Allerede forinden disse Begivenheder maae hine vulkanske Omdannelser have fundet Sted: Jordanfloden har erholdt sit Leie, i Siddims Dal findes Jordbegsgruber (1 Mos. 14.10), og muligviis allerede dengang har der været „et Salthav" d. e. en Indsø med salt Vand, hvor Jordanfloden havde sit Udløb. Herpaa synes 1 Mos. 14.3 at tyde, ligesom ogsaa den følgende Beretning kun taler om Ødelæggelse ved Ild og Svovl, men Intet om „Salthavets" Oprindelse. Dettes Omfang er da blevet betydeligt forøget, da Siddims Dal under vulkanske Udbrud, som det synes, sænkede sig og efterlod et gabende Svælg, der fyldtes med Salthavet*). Hvo, der intet Høiere erkjender end en blindt virkende Naturmagt, vil i denne Begivenhed kun see et mærkeligt Naturphænomen fremkaldt ved Egnens vulkanske Beskaffenhed, men hvo der troer paa den levende almægtige Gud, hvis retfærdige Domme kjendes i Historien, han vil bekræfte Sandheden af Apostelens Ord, at „Gud satte Sodoma og Gomorrha til et Exempel for dem, som i Fremtiden leve ugudeligen" (2 Pet. 2.6), og han vil

*) I nyeste Tid har Franskmanden de Saulcy, som særligt gjorde Egnen omkring det døde Hav til Gjenstand for sine Undersøgelser, troet at kunne eftervise Gomorrhas og Sodomas Plads ved den vestlige Kyst af det døde Hav, det første ved Nordenden i en Ruinhob, som af Araberne kaldes Kharbet Oumran (det bibelske Navn kan læses som Omrah), det sidste ved Sydenden i Kharbet Sdoum, tæt ved Sodoma laa Zoar (Gen. 19.19—22) (Revue archéologique, November 1875).

ræddes for den Gud, der er en fortærende Ild (Hebr. 12,29) indtil han i Troen finder Hvile og Fred hos ham, der ikke forkyndte Lovens Torden ved det døde Havs Bredder, men Evangeliets Naadebud paa Salighedernes Bjerg ved Genezareth Sø.

Fra det døde Hav førte Beduinerne os tilbage til Leiren ved Jericho, hvor Karavanen atter samlede sig efter Badet i Jordanfloden; først næste Morgen skulde Hjemreisen til Jerusalem tiltrædes. Udmattet, som jeg var efter de anstrængende Toure, tilbragte jeg den øvrige Deel af Dagen med at udhvile mig i Teltet og gjennem dettes Aabning betragte det brogede Liv, som viste sig udenfor.

Henimod Aften gjorde vi en Vandring gjennem Leiren, hvor høist maleriske Scener frembøde sig for os. De allerfleste vare fattige, dels Bønder, dels Præster, de vare komne langveis fra, fra Ruslands Stepper, fra Tyrkiets og Grækenlands Bjerge, allehaande græske, russiske, bulgariske og wallachiske Mundarter hørtes imellem hinanden. Mange af dem førte Hustru og Børn med sig: det var Pilgrimme, paa hvem det var kjendeligt, at de i fuldt Maal havde baaret Reisens Besværligheder, de kolde Nætter paa det rullende Skib i Havets Bølger, og de solhede Dage paa Kamelens eller Hestens Ryg over Bjerg og Dal. Solbrændte, hede, smudsige saae de ud, men mange vare der, udaf hvis Øine lyste en hellig Begeistring, stundom sadde de samlede i Kredse og læste Opbyggelsesskrifter høit for hinanden. Et Sted traf vi en bulgarisk Folkesanger, som i et tungsindig klagende Tonefald foredrog sit Digt for den lyttende Tilhørerkreds; Indholdet blev udlagt for os, det handlede om, hvorledes man skal sælge sin Kjortel og sine Sko forat gaae til den hellige Gravs Kirke og bede en Bøn for sin gamle Moder — lidt efter istemmede han en ny, mere krigerisk Sang, om hvorledes hans Folk drager ud og udfrier Stambul

med den hellige Sophiekirke af de Vantroes Vold. I Alt dette var der noget eget Rørende; skjøndt forskjellige i Dragt, Sprog, selv den religiøse Tankegang, fornam vi dog det samme Hjerteslag, de samme Stemninger og Længsler, og ved Christenhedens stærke Broderbaand følte vi os knyttede til denne vandrende Pilgrimsskare.

Maanen kom op, de hvide Teltrækker lyste i dens klare Skin, blussende Vagtbaal vare tændte, Heste, Æsler og Kameler stode sammenbundne i Flokke, forvirrede Stemmer løde, væbnede Mænd saaes til alle Sider. Det Hele fik Udseende af en Hær, der holder Nattevagt før Slaget, og vi tænkte paa Israels Børn, da de, kommende fra Ørkenen og paa underfuld Maade overskridende Jordans stride Løb, leirede sig ikke ret langt fra det Sted, hvor vi nu færdedes — den Gang vare ogsaa Telte reiste i lange Rækker, Vagtbaal blussede, Kameler og Lastdyr stode sammenbundne, Vaabenklirren og Samtale lød mellem hinanden — det var, som om Begivenheder, der havde fundet Sted her for Aartusinder siden, nu atter havde fanget Liv i det dæmrende Maaneskin og fremstillede sig for vor undrende Skuen.

Det blev heller ingen rolig Nat. Allerede i den gryende Dæmring indtoge vi vor The med tilhørende Brød og Æg, bestege vore Heste og sluttede os til Karavanen, som var i fuldt Opbrud. Vi saae Søndagssolen hæve sig over Bjergtoppene, dens rødlige Lys faldt hen over de skarpe Fjeldtinder. Foran os saae vi et uoverskueligt Karavanetog som et langt broget Baand snoe sig henover Bjergene, det forsvandt i Dalen, men saaes atter komme op paa den modsatte Side som smaae sorte Prikker. Vi vare omtrent de Sidste i Toget; idet vi fremskyndede vore Hestes Gang, fik vi god Leilighed til at betragte Pilgrimmene enkeltviis, efterhaanden som vi kom forbi dem. Der var russiske Bønder, som vandrede tungt afsted med Knortestaven i Haanden, unge raske Bøn-

derpiger rede paa Muldyr, sortklædte Papasser thronede paa Puklen af en Dromedar. Ofte maatte det samme Dyr bære To eller Tre, især naar der vare Børn med, de vare da anbragte i Kurve, som hang hver paa sin Side af Lastdyret, stundom vuggede de udover Afgrunden. Det var besværligt nok at sidde krumbøiet de mange Timer paa Bunden af Kurvene; af og til maatte de ud at rette Benene ved at gaae lidt. Værst havde de ulykkelige smaae Æsler det, der fik Slag og Puf fra alle Sider og snoede sig ind under Bugen paa de langbenede Kameler. Disse gik med en uforstyrrelig Værdighed Bjerg op og Bjerg ned; kun i Dalene skrede de noget raskere frem, men i det Hele var deres Gang ikke hurtigere, end at en god Fodgænger let kunde holde Skridt med dem.

Tilbageveien var den samme som Udveien — vi kom forbi den forfaldne Khan — forbi Apostelkilden — men ikke en eneste Landsby eller beboet Stad saae vi, før vi kom til Bethania paa Oliebjerget, hvor Qvinderne kom frem med Krukker forat byde os Vand mod en liden Bakschisch. Jo nærmere vi kom Jerusalem, des tættere blev Folkestimlen, det var især Qvinderne, der kom ud forat see paa den hjemvendende Jerichokaravane. Under de gamle Oliventræer, paa Gjærderne og bag Hegnene saaes hvidklædte Grupper, stedse tættere og tættere. Det var et saare festligt Skue. Himlen hvælvede sig blaa og reen over os. Jubel og Glæde lød. Søndag var det: saaledes maa det have seet ud mellem Bethanien og Jerusalem paa hiin første Palmesøndag, da Herren holdt sit Indtog under Folkeskarernes Jubel.

Reise gjennem Palæstina og Syrien.

Endelig vare vi komne saavidt, at vi kunde bryde op fra Jerusalen og foretage den ofte omhandlede Reise gjennem Landet for at besøge de vigtigste Punkter i det. Hvad der fortrinsviis havde vakt vor Bekymring, var Beduinerne og Dragomanerne: de første plyndre den Reisende mod, de sidste med hans Tilladelse. En saadan Dragoman paatager sig nemlig at skaffe Heste, Telt og Levnetsmidler, samt at føre den Reisende saavidt muligt sikkert gjennem Landet, men lader sig ogsaa betale i dyre Domme derfor. At reise uden Dragoman lader sig ikke gjøre af Andre end saadanne, som ere det arabiske Sprog mægtige og vel kjendte med Forholdene. Dette var ikke Tilfældet med os, og vi turde derfor ikke drage gjennem Landet uden en Tolk eller Fører, skjøndt det ikke var let at finde en saadan paa nogenlunde rimelige Vilkaar.

En Dag, da vi vandrede gjennem Jerusalems Gader, traf vi en ung Mand, som talte meget ivrigt under livlige Gebærder. Vi gave os i Samtale med ham, og han fortalte os da, at han var en Ungarer, havde deeltaget i Oprøret mod Østerrig 1849 og var efter dettes Underkuelse flygtet til Tyrkiet, hvor han i en Række af Aar havde ført en meget omtumlet Tilværelse. Han drev Skomagerhaandværket, men det var kun i yderste Nødsfald, naar slet intet Andet vilde

tilbyde sig for ham, at han greb til denne Næringsvei, thi det stillesiddende Liv behagede ham aldeles ikke. For Øieblikket befandt han sig netop i denne ubehagelige Nødvendighed. Da han hørte, at vi søgte en Dragoman, som paa billige Vilkaar vilde føre os gjennem Landet, tilbød han sig strax som en saadan, da han med Færdighed talte baade Tyrkisk og Arabisk. Betingelserne, han satte, vare meget beskedne, hans livlige Væsen tiltalte os, og vi sloge til. Han var en ypperlig Medhjælper paa hele Reisen; jeg tør ikke kalde ham Tjener, thi han optraadte paa en Gang som vor fortrolige Ven og som vor Opvarter, idet han med stor Klogskab vidste at udfinde, hvilken Rolle der i Øieblikket var meest Brug for. Han kaldte sig Frands. Liv og Phantasi var der i ham: „læse," sagde han engang til mig, „det har jeg aldrig kunnet komme ud af. Saasnart jeg holder Bogen for mig, begynder det strax at dandse for mine Øine med Fæstninger, Kanoner, Soldater og Skibe, og saa er det forbi med Læsningen."

Saaledes havde vi Dragomanen; Reiseselskabet fik vi ogsaa snart samlet. Den tydske Dr. Reincke, med hvem vi havde færdedes saameget i og udenfor Jerusalem, ønskede gjerne at gjøre Følgeskab. Desforuden havde vi gjort Bekjendtskab med en engelsk Advokat, Mr. Martin, en inderlig from og saare elskværdig Mand. Vi vare derfor glade over at vinde ham til vort Selskab. I sidste Øieblik, da Overeenskomsten netop skulde afsluttes med os, sagde han, at han dog vilde stille een Betingelse endnu.

„Hvad er det?" spurgte jeg ængstelig for, at Aftalen nu atter skulde til at gaae overstyr. „*I should like,*" svarede han paa sit brede langsomme Engelsk, „*every night to mount the top of the house and sleep there.*" *)

---

*) Jeg ønsker hver Nat at stige op paa Taget af Huset og sove der.

Denne Fordring fandtes saa billig, at den øieblikkelig blev indrømmet. Mr. Martin var paa Hjemreisen til England fra Ostindien, han førte en Pengekasse med sig, hvilken han under Reisen betroede til Frands til ikke ringe Fristelse for denne.

„See nu kunde jeg godt tage Englænderens Pengekasse,“ sagde han oftere til os, „og saa reise med den til Damaskus eller Bagdad — hvem skulde vel faae mig opspurgt der?“

„Men det gjør De ikke, Frands, Englænderen har jo betroet Dem Pengene.“

„Nei vist gjør jeg det ikke, men det er dog dumt af ham, for jeg kunde gjøre det, og det ærgrer mig, at han kan være saa taabelig.“

Endnu sluttede sig til os en armenisk Bogbinder ved Navn Migassan og en skotsk Haandværker. Naar hertil kom et Par Mukkarer, saa var vort Selskab stort nok til at indgyde Beduinerne Respect. Vaaben førte vi ikke med os, da saadanne snarere vække Beduinernes Rovbegjærlighed, ikkun Schmidt havde en lang Bøsse hængende over Ryggen, hvilken han havde ført med sig fra Ægypten, men efter min indstændige Anmodning havde han lovet ikke at lade den for ikke at afstedkomme nogen Ulykke.

Frands skaffede os nogle prægtige Muldyr til Leie, som havde bragt Handelsvarer fra Beirut og nu atter skulde tilbage, hvorfor vi fik dem for halv Betaling. Jeg havde gjerne ønsket at føre et Telt med os, men Frands erklærede dette for unødvendigt, da han lovede hver Nat at skaffe os Ly enten i et Kloster eller andensteds, der var ligesaa godt som noget Hotel. Nogle Flasker sød Viin fik vi med os, som var bleven tilovers fra vor Nilreise; den øvrige Proviant kunde vi erholde deels i Landsbyerne, deels i Klostrene.

I.

Afreise fra Jerusalem.

Mandag Morgen d. 13de Mai brøde vi op fra Jerusalem. Fra Høiderne omkring Byen kastede vi det sidste Afskedsblik over den; men den stikkende Formiddagssol og Tanken om den forestaaende Reise tillode mig ikke at fordybe mig i Afskedens Veemod. Vort Tog satte sig atter i Bevægelse; Egnen var gold og øde, fuld af Steen, ingen Træer, ingen Skygge, ingen frodige Græsmarker, det var, som om Forbandelsen over Jerusalem hvilede blytungt over den nærmeste Omegn; her vil Intet voxe og trives.

Mr. Martin og jeg vare komne et Stykke i Forveien, ved at vende os om saae vi, at den øvrige Karavane var standset. I den Tanke, at et Uheld var indtruffet, satte jeg mit sindige Muldyr i Trav forat komme tilbage til den. Ja vel var der indtruffet et Uheld; Schmidts Muldyr havde gjort sig galt og var begyndt at slaae bag ud, selv var han lykkelig kommet af, men Dyret var lastet med Flaskerne med den meget søde Viin fra Alexandria. Hver Gang det sprang paa Veien, klingrede een eller to af Flaskerne og den liflige Viin løb i Strømme ned ad dets Sider.. Omsider fik vi Dyret beroliget, og Schmidt kom atter i Sadlen, men da vare alle Flaskerne slaaede itu, og vi maatte herefter stille vor Tørst med Judæas og Samarias klare Kildevand.

Ved Middagstid kom vi til *el Bireh* (Beeroth) halvanden eller to Mil fra Jerusalem. Her var der en Kilde, skyggefulde Træer og Ruiner af en gammel Kirke og Kloster. Traditionen vil vide, at det var her, at Jesu Forældre først savnede Barnet efter Afreisen fra Jerusalem (Luk. 2,44) og at de herfra atter vendte tilbage til Jerusalem forat søge

ham der. Usandsynligt er det ikke, thi paa Grund af Kilden kan her ogsaa i Oldtiden have været et vanligt Opholdssted for Karavanerne, hvor der da kunde være Leilighed til at samles med Slægt og Venner, som vare med i Toget.

Vi toge vor Middagshvile her og fortsatte først vor Reise, da Solen begyndte at dale. Landskabet antog en venligere og frodigere Charakteer; vi kom forbi dyrkede Marker, saae Hjorde af Faar og Qvæg, ogsaa fandtes hyppigt Oliven- og Figentræer. Til alle Sider saae vi Høie og Dale, ofte med fremspringende Klippestykker.

Et Stykke til Venstre for Veien laa en lille By oppe paa en Høi mellem to sammenstødende Dale: det var *Beitin*, det gamle Bethel. To Mile længere fremme laa, men skjult bag Bjergene, *Seilum* d. e. Siloh. Begge betegnes nu ved Ruinhobe og Grusdynger.

Bethel og Siloh! I vække anelsesfulde Stemninger i min Sjæl! Liflige Drømme fra en ældgammel Fortids Dage bevæge mig med stille Høitidsfuldhed — mine Tanker dvæle ved Jakob, som i sin Ungdoms Dage vandrede sin eensomme Vei her, redte sit Leie under Stjernehimlen med en Steen til Hovedpude og drømte saa deiligt om Himmelstigen med Guds Engle — og ved Tabernaklet med Pagtens Ark, Eli og Samuel, som i Nattens Stilhed hørte Herren kalde sig ved Navn.

Ja her var godt at rede sit Leie, her var godt at sove og maaskee drømme, som Jakob drømte — men Mr. Martin har Uro, han har ikke Tid at bie, og Karavanen vil videre fort og fører mig med sig. Egnen er usikker, der er Røvere og Beduiner. Og hvad er der desuden at see nuomstunder? Et Par usle arabiske Landsbyer med daarlige Huse og fattige Mennesker og store glubske Hunde.

Vi vare nu i Ephraims Bjergland. Det gik brat op og brat ned, men Muldyrene gik ufortrødent deres sikkre Gang.

Ud paa Aftenen kom vi til den lille Landsby Libona, som ligger i Samaria. Frands anviste os en aaben Tærskeplads til Natteleie.

„Men De havde jo lovet at skaffe os godt Herberg", indvendte jeg. „Hvor er Hotellet, som De talte om?"

„Hotellet?" svarede Frands uden i mindste Maade at komme i Forlegenhed, „det er her. Her er høit til Loftet, De skal ikke generes af qvalm Luft, og deilig frisk Halm er her at sove paa."

„Her er Alt undtagen Tag over Hovedet."

„Nu vel, gode Herre, foretrækker De at tage Natteleie i en af Araberhulerne derhenne, saa staaer det Dem frit for. Men pas paa, at De ikke bliver ædt op af Utøi. Det er kun den første Nat, det falder underligt at sove under aaben Himmel. Naar De først har prøvet det een Gang, vil De finde, at det er det Allerbehageligste."

Vi bredte da vore Reisekapper over os, det viftede af og til lidt kjøligt om Natten, men iøvrigt mærkedes ingen Ulæmper. Mr. Martin førte en Jernseng med, som han lod oprede mellem os. Da han tilmed red paa en prægtig hvid Hest og var iført en lys Sommerdragt, havde han en ikke ringe Anseelse fremfor os Andre. Frands fortalte os, at han næste Morgen havde hørt Araberne sige til hverandre: „Kongen sover endnu, men alle hans Tjenere ere oppe."

II.

Sichem og Garizim.

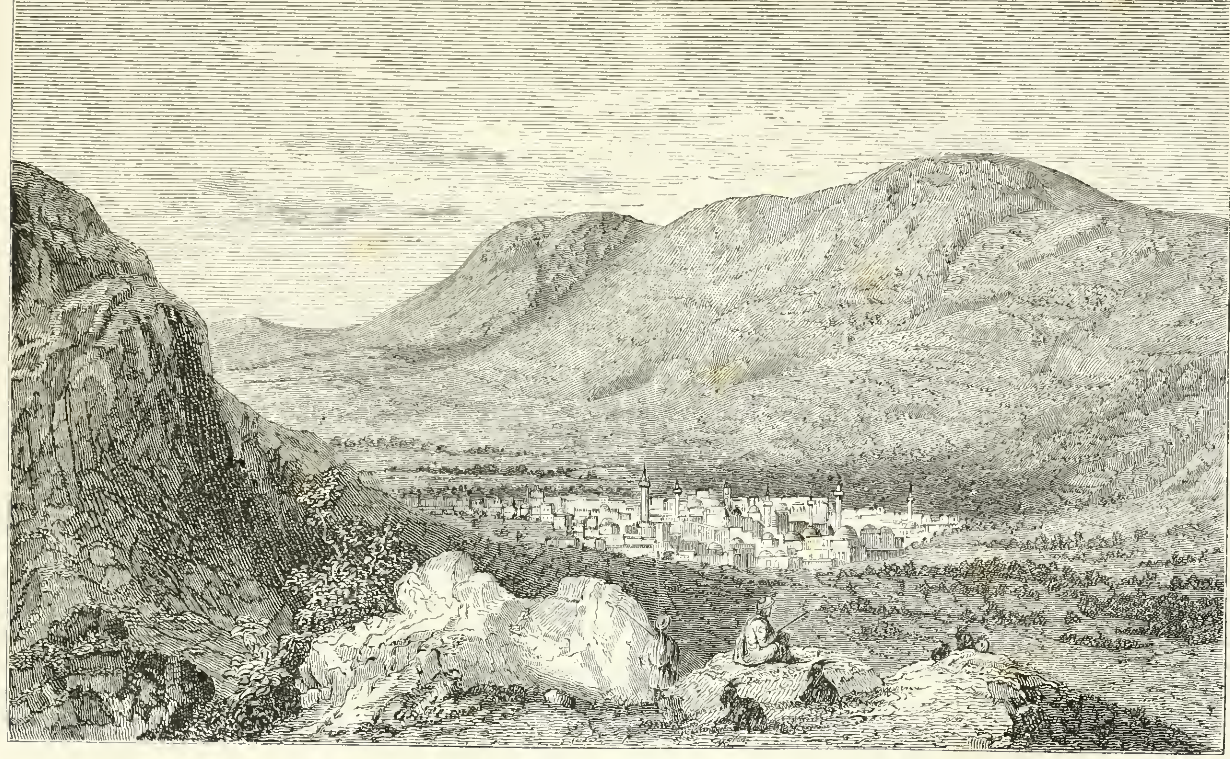

Naar man sover under aaben Himmel, behøver man Ingen til at vække sig om Morgenen, det første Dagskær kalder op af Søvnen. Paaklædningen er snart færdig, efter-

som man har sovet i Klæderne, man er stiv i Lemmerne formedelst det uvante Leie, men det er snart forvundet, naar man har rørt sig lidt. I den graanende Morgendæmning lavede Frands vor Frokost istand, bestaaende af Brød, Æg og The, og da den første Solstraale tittede frem over Palæstinas Bjerge, sadde vi allerede paa Ryggen af vore Muldyr, som med en rask Gang bare os over de sandede, ujævne Veie eller Ridestier, som de vel snarere bør kaldes, thi det er ikke Veie anlagte ved Kunst, men Stier, som ere dannede af Hestene og Muldyrene.

Vi vare nu i Samaria. Landskabet her er langt frodigere og skjønnere end i det golde, stenede Judæa. Vi rede forbi Ephraims kratklædte Bjerge, foran hvilke vi saae frugtbare Marker med gamle Oliventræer mellem det frodige Korn. En festlig Morgenstemning hvilede over den vakkre Egn. Dalen udvidede sig mere og mere og blev i Nærheden af Sichem til herlige Nomadesletter, hvor patriarchalske Billeder stege op for Tanken: her var det, at Jakobs Sønner vogtede deres Faders Hjorde, og hvor Joseph den Drømmer blev skikket hen for at opsøge dem (1 Mos. 37). Han traf dem først et Par Mil nordligere ved Dothan, men ad denne Vei maa han atter være bleven ført tilbage af de midianitiske Kjøbmænd, som bragte ham til Ægypten. Disse Bjerge, langs hvilke vi droge, have hørt Ynglingens Klageskrig, da han voldelig blev ført fra Fædrehjemmet til Trællekaar i et fremmed Land.

Vi nærmede os Garizim og Ebal, mellem hvilke Byen Sichem ligger indeklemt i Dalen, som gaaer fra Øst mod Vest, medens de tvende Bjerge hæve sig Nord og Syd for den. Deres Høide er vel ikke betydelig, den anslaaes til 1000 Fod over Dalen (2500 Fod over Havet), men gjør dog sin Virkning, navnlig Ebal, hvis nøgne Sider have noget Truende ved sig. Paa disse tvende Bjerge var hele Israels

Ebal. Garizim.

Nablus (Sichem).

Folk opstillet, da det under Josvas Anførsel var trængt ind i Landet og havde erobret Jericho og Ai. Sex Stammer stode paa Garizim og sex Stammer paa Ebal, hvor Herrens Alter var reist — nede i Dalen ved Sichem stod Pagtens Ark, omgivet af Præsterne og Leviterne. Og nu blev hele Loven oplæst for Folket, og fra Garizim blev der raabt Amen til alle dens Velsignelser, fra Ebal Amen til alle dens Forbandelser, saaledes som Moses havde befalet det i sin Lov (Josva $8_{,30-35}$ jvfr. 5. Mos. $27_{,11-26}$).

Omtrent en halv Time fra Sichem standsede vi ved et Hul mellem nogle store Steen og Ruinmasser paa den flade Mark. Det er Jakobsbrønden, ved hvilken Frelseren samtalede med den samaritanske Kvinde om Livets Vand. Her midt imellem Garizim og Ebal, hvorfra Lovens Ord oplæstes for det forsamlede Folk, aabenbaredes Lovens Fylde, Jesus Christus, og talte Naadens og Frelsens Ord om det Livets Vand, som slukker Tørsten i al Evighed (Joh. 4). Her paa selve Stedet forstode vi Samtalen end bedre. Umiddelbart for Øie havde vi Garizim, om hvilket Qvinden spurgte, om det var Stedet, hvor den sande Gud skal tilbedes. Den Gang maa der sagtens have været Træer her, i hvis Skygge Frelseren kan have hvilet, nu var her skyggeløst og solbart, Solen brændte hedt paa os. Det gik os, som Qvinden sagde til Frelseren: vi havde Intet at drage op med, og Brønden var dyb (Joh. $4_{,11}$). Omsider fik vi dog et Stykke Seilgarn frem og lode et Bæger heise ned, men der var intet Vand, Brønden var ganske tør. Dens Dybde er nuomstunder 75 Fod, men den har i sin Tid været meget dybere, de nedkastede Steen have fyldt den op. Dens Diameter er henimod otte Fod, og den er heelt igjennem muret op, eftersom den er gravet i blød Muldjord*). I det fjerde

*) Jvfr. Our work in Palæstine, 1874. Den engelske Captain Ander-

Aarhundrede blev der bygget en Kirke over Stedet, som nu er ødelagt og sunket sammen, en Deel af den er styrtet ned i Brønden og har ligeledes fyldt den op. At det virkelig er Stedet, hvor Christus samtalede med den samaritanske Qvinde, kan vel ikke bevises med fuldkommen Sikkerhed, men er dog udenfor al Tvivl, da Traditionen her har et bestemt Sted at knytte sig til, og Beliggenheden stemmer nøie overeens med Skriftens Angivelser. Christus er paa Veien fra Judæa til Galilæa, han drager igjennem Samaria og standser udenfor Sichem „nærved det Stykke Land, som Jakob gav sin Søn Joseph, og der var Jakobs Brønd" (Joh. $4._{3-6}$). Josephs Grav, som er i den umiddelbare Nærhed, angiver os det Stykke Land, som Jakob gav Joseph, og selve Brønden er den eneste her paa Stedet. Den betydeligste Indvending, der kunde reises, er den, at det ikke let forstaaes, at Qvinden skulde gaae fra Sichem, der udmærker sig ved en overordentlig Rigdom paa Kilder, til et saa fjernt Sted: det vilde i Sandhed være at gaae over Bækken forat hente Vand. Men hertil kan svares, at Sichem kan i Tidens Løb have flyttet sig fra sin oprindelige Plads, som vi vide, at baade Athen og Rom have flyttet sig fra den Plads, som de indtoge i Oldtiden. Ogsaa er det muligt, at det i Joh. $4._{5}$ omtalte Sichar ikke er Sichem selv, men en lille Landsby foran den, som laa nærmere Jakobs Brønd. Endelig kunde det være, at Jakobs Brønd nød et særligt Ry, og at man derfor fortrinsvis hentede Vand fra den. — Men besynderligt er det, at Patriarchen Jakob lod grave en Brønd her, hvor der i det nærliggende Sichem er en saadan Rigdom paa Kildevæld. Dog lader det sig vel tænke, at Jakob havde gjort dette forat have en Brønd paa sin egen Grund,

---

son lod sig heise ned i den; da han naaede Bunden, saa Brøndens Aabning foroven ud som en Stjerne; anf. St. S. 202.

da i andet Fald Indbyggerne i Sichem vilde have det i deres Magt at afskære ham fra de herværende Kilder og derved fordrive ham fra Stedet, da han ikke kunde undvære Vand til sine Hjorder.

Et Par hundrede Skridt fra Jakobsbrønden findes et andet Mindesmærke fra Patriarchernes Dage: det er Josephs Grav. Det er en lille Kuppelhvælving, omgivet af en hvid Muur, dette er af nyere Oprindelse og ligner de sædvanlige muhamedanske Helgengrave, men den oprindelige Grav maa findes underneden og vil først komme for Dagen ved Eftergravninger. Alle gamle, baade jødiske og christelige Traditioner, ere enige i at eftervise Graven her, og dette stemmer ganske med Skriftens Angivelser (1 Mos $48,_{22}$, Josva $24,_{32}$), hvorefter Josephs Been bleve bragte med fra Ægypten, dengang Israel udvandrede derfra, og gravlagt i Sichem paa den Mark, som Jakob i sin Tid havde kjøbt, og som var kjendelig paa den af ham gravede Brønd.

Jo nærmere vi kom Sichem, des mere tiltog den yppige Frodighed, fremkaldt ved de mangfoldige Kildevæld, som overalt rislede os i Møde. Vi kom forbi store Haver, kølige Lunde af Laurbær- Myrthe- og Granatæbletræer, hvad der virker dobbelt overraskende efter den tørre Goldhed, som man ellers træffer i Palæstina. Lifligt faldt Solstraalerne ind mellem det tætte skyggefulde Løv, medens forfriskende Kjølighed opsteg fra de mange Vandløb. Opad Garizims Bjerg strække Terrasserne sig, beplantede med Morbær- Abrikos- og Figentræer, overalt var der en Fylde og Frodighed, som for første Gang gav os et levende Indtryk af „Landet, som flyder med Mælk og Honning".

Byen selv, som nuomstunder fører Navnet Nablus (en Arabisering af det græsk-romerske Napolis, hvilket Navn den fik paa Vespasians Tid) har mange anseelige Steenhuse, flere Moskeer og rige Bazarer. Minareterne og de hvide

Kuppeltage, som titte frem mellem det yppige Grønne, give den et saare malerisk Udseende, som indfattes af Ebals og Garizims mørke Fjeldrammer. Byen driver en livlig Handel, idet den forbinder Jordanlandet med Middelhavets Kyster og dertil ligger paa den store Handelsvei til Damaskus. Dens Indbyggere, hvis Antal angives til 12000, have intet godt Ry paa sig, de ere fanatiske Muselmænd med et bittert Had til de Christne, mod hvilke de oftere have øvet Vold og Mord. For ikke længe siden var der atter udbrudt Uroligheder, fremkaldte ved, at en christen Missionær, som var ankommen til Byen, havde skudt en stum Tigger, som greb hans Hest i Tøilen, og hvem hiin derfor tog for en Røver. Befolkningen stimlede øieblikkeligt sammen, med Nød og Neppe kunde Kadien beskytte den Fremmede. Næste Søndag, da Kirkeklokkerne ringede Menigheden sammen, stormede Muhamedanerne baade Kirke og Skole. Først efter megen Besvær lykkedes det de europæiske Consuler i Jerusalem atter at bringe Orden til Veie. I Aaret 1860, da den store Christenforfølgelse udbrød paa Libanon og Damaskus, frygtede man alvorligt, at den ogsaa skulde komme til Udbrud i Nablus, hvad dog heldigvis ikke skete.

Vi toge ind til den protestantiske Skolelærer, en Araber, som var udsendt af Biskop Gobat i Jerusalem forat lære Børnene sand Christendom uden særligt Hensyn til nogen bestemt Bekjendelse. I Anledning af vort Komme blev Skolen hævet, Børnene fik „Lov“ for den Dag, og vi toge Skolestuen i Besiddelse for der at opslaae vort Qvarteer.

Da det laa os paa Hjerte at erholde nærmere Oplysning om den i Nablus endnu bestaaende samaritanske Menighed, begave vi os til et af dens Medlemmer, som modtog os med stor Forekommenhed, gav os en Deel Oplysninger, men dertil føiede en Hoben Krøniker, som vakte vor Mistanke. Han fortalte os nemlig, at han var en hemmelig

Christen og søgte at vinde sine Troesfæller for Christendommen, men ikke turde offentlig bekjende denne af Frygt for at blive udstødt af deres Samfund. Han var tidligere bleven sendt over til England forat overbringe et Andragende til Dronning Victoria om at beskytte Samaritanerne mod Tyrkernes Mishandling. Her havde han stiftet Bekjendtskab med Christendommen, om hvilken han tidligere Intet havde vidst, var bleven overbevist om dens Sandhed, og havde efter sin Hjemkomst oprettet en Skole, idet han smigrede sig med det Haab, at han skulde efterhaanden drage alle Samaritanerne over til Christendommsn. Moralen af denne Fortælling var imidlertid, at vi skulde kjøbe et gammelt Haandskrift af den samaritanske Bibeltext hos ham og betale det i dyre Domme. Til hans hemmelige Christendom havde vi da ikke synderlig Tillid, og siden hørte vi fra andre Steder, at Manden var en upaalidelig Person, som gjerne søgte at trække de Rejsende op ved at sælge dem „gamle Haandskrifter". — Mere end Manden interesserede hans lille Datter mig, der bar Ankelringe med Bjælder, som de omtales i Es. $3,_{20}$.

Vi aflagde et Besøg i den samaritanske Synagoge, som saae temmelig fattig ud. Ogsaa her viste man os flere gamle Haandskrifter af den amaritanske Text, blandt hvilke navnlig et behandledes med stor Ærefrygt: det blev gjemt i et særegent Rum bag et Forhæng og opbevaret i et Silke-Hylster, og vi maatte kun see paa det, ikke røre ved det. Det var forsynet med en Underskrift, hvorefter det skulde være skrevet af Abisua, Søn af Pinehas, der var Aarons Sønnesøn (1. Krønn. $6,_{4}$). Det var dette Haandskrift, hvorom Kraus og Levyson havde fortalt os i Jerusalem (se ovenfor S. 171). Vi tillode os dog i al Stilhed at have vor egen Mening i denne Sag*).

[1]) Den bekjendte Textkritiker C. Tischendorf undersøgte dette Haand-

Mærkeligere end alle disse gamle Haandskrifter er selve den lille samaritanske Menighed, som med en Seighed, hvilken ikke let skal findes andre Steder end i Østerland, har kunnet bevare sig i sine forstenede Former indtil vore Dage, altsaa i halvtredie Aartusind. Dens Antal er 150 Sjæle. De paastaae at have bevaret deres gamle Slægtregistre, hvorefter de skulle nedstamme fra Ephraim og Manasse, een af dem fra Levi. De have beholdt Omskærelsen, men holde sig omhyggeligt afsondrede fra Jøderne, mod hvilke de endnu stedse bære det gamle Had og ere saaledes endnu den Dag idag en levende Commentar til Luk. $9,_{52-54}$ og Joh. 4. De tage kun til Ægte mellem sig selv indbyrdes, staae under en Ypperstepræst, hvis Værdighed gaaer i Arv fra Fader til Søn. De erkjende kun de fem Mosebøger for deres hellige Skrift, alle senere Skrifter forkaste de; til Elias, Esaias og de andre store og smaa Profeter kjende de Intet. Garizim er deres hellige Bjerg, paa hvilket de holde deres aarlige Fester, Paaske, Pintse, Løvsalernes og den store Forsoningsfest. Da foretage de festlige Processioner op paa Bjerget og bringe Offre af Lam, ere saaledes de eneste Jøder, som endnu bringe det blodige Offer. Garizim er for dem, hvad Zion og Moria var for Jøderne; hertil henlægges de store og vigtige Begivenheder: paa Garizim var det, at Abraham offrede Isak eller rettere Bukken i hans Sted, paa Garizim var det, at Josva lod de tolv Stene reise efter lykkeligen at have overskredet Jordan, og de beskylde Jøderne for at have forfalsket Bibeltexten.

Om Eftermiddagøn foretoge vi en Vandring op paa Samaritanernes hellige Bjerg, Garizim. Det ligger Syd for Byen, medens Ebal ligger Nord, og heraf kan det forklares,

skrift, da han kom gjennem Nablus og antog det at være fra det sjette Aarhundrede efter Christus — i hvert Fald en betydelig Ælde. (Reise in den Orient, II., 174).

at Garizim paa sin nedre Skraaning er beplantet med Haver, medens Ebal, som er udsat for den brændende Middagssol, kun bærer faa spredte Olietræer. Vi stege op mellem deilige Orangehaver langs friske sprudlende Vandløb. Men snart hører den rige Vegetation op. Bjerget bliver øde og udyrket, den stenede Fodsti strækker sig i langstrakte Vindinger op af det. Vi kom forbi flere Cisterner, saae mægtige Ruiner af en gammel Fæstning, hvorom vor Ledsager vilde vide, at det skulde have været en Kongeborg, men rimeligvis er det Ruiner af et romersk Castel. Foran en jævn Flade, hvor den nøgne Steen kom frem, standsede vi; det var Stedet, hvor det samaritanske Tempel havde staaet, som blev opført paa Alexander den Stores Tid og ødelagt af Johannes Hyrkanus (129 f. Chr.). Kun ganske ubetydelige Muurlevninger kunde endnu kjendes. Samaritanerinden (i Joh. 4) taler heller ikke om noget Tempel, men kun om Bjerget, hvor hendes Folk tilbad Herren. Stedet, hvor Abraham skulde have offret Isak, og Stedet, hvor de tolv Steen bleve reiste efter Overgangen over Jordan, viste man os ogsaa, ligesaa Offerstedet, kvor det aarlige Offer af syv Lam endnu bringes ved Paasketid. Udsigten fra Bjergets Top var saare vidtstrakt. Mod Syd havde vi Judæas Høiland, mod Nord hævede det sneedækkede Hermon sig. Vester paa strakte det blaa Middelhav sig, og endelig mod Østen bølgende Sletter og hint Salem, hvor Johannes døbte (Joh. $3,_{23}$?) Det var et stort og herligt Syn over „det yndige Land", som fyldte Sindet med Glæde og Friskhed.

III.

I Galilæa.

Under et almindeligt Bakschisch-Chor rede vi Onsdag Morgen d. 15. Mai bort fra Nablus. Den mærkelige Tidende, at der var Fremmede i Byen, var naturligvis snart baaren rundt mellem Ungdommen, og denne samledes for at give os Hædersfølge.

„Bakschisch! Bakschisch!“ lød det rundt omkring os.

„Aa Snak! hvad skal I have Bakschisch for?“

„Bakschisch! Bakschisch!“ var Svaret, og de trængte sig tæt om Muldyrene, saa at vi næsten med Magt maatte bane os Vei mellem dem. Men de vedbleve at løbe efter os, og vi vare allerede komne et langt Stykke fra Nablus, inden vi slap fri for de sidste meest haardnakkede Forfølgere.

Bakschisch er det Ord, som den Fremmede allerførst faaer at høre, saasnart han betræder Ægyptens eller Palæstinas Land, og det vedbliver at forfølge ham indtil det sidste Øieblik, da han stiger i Baaden for at gaae ombord i det Skib, som atter skal føre ham hjemefter. Det betyder en frivillig Gave, men svarer ogsaa til vort „Drikkeskilling“. Araberen holder ligemeget af det baade i den ene og den anden Betydning, naar han bare faaer det. Han forlanger det ved alle baade rimelige og urimelige Leiligheder. „Hvorfor skal jeg give dig Bakschisch?“ spurgte en af mine Bekjendte en Araberdreng, som plagede ham derom. „Fordi Du reiser i mit Land“, svarede Drengen med Værdighed.

— Morgentimerne mellem Kl. 9 og 10 vare gjerne de hedeste paa vort Ridt. Luften var stille og trykkende lummerhed og indgjød os Ængstelse for de kommende endnu hedere Middagstimer. Men denne Frygt viste sig

ugrundet, thi henad Klokken Ti reiste gjerne en frisk Nordenvind fra Bjergene sig, der strøg lige imod os og tilviftede os Kjølighed.

Vore Mukkarer, der tillige tjente os som Førere, havde faaet Befaling til at føre os over Samaria, den gamle Hovedstad i Israels Rige. Dette havde imidlertid ikke deres Behag, eftersom de derved maatte gjøre en Omvei paa en Times Tid eller to, hvad der vel kunde falde dem noget besværligt, eftersom de gik til Fods, medens vi rede. De foretrak derfor i al Stilhed at føre os ad den korteste Vei forbi Samaria. Da vi omsider anede Uraad, vare vi allerede komne saa langt frem, at vi ikke uden stort Tidsspilde kunde vende tilbage forat naae vort paatænkte Maal. Vi gave vor Harme Luft i Vredesord til Mukkarne, men det hjalp os ikke til at see Samaria med de mange Søiler, som deels staae opreiste, deels ligge omstyrtede i Græsset, og med sin prægtige Udsigt over Sarons Slette indtil Middelhavet.

Under nogle skyggefulde Træer ved en rislende Bæk holdt vi Middagshvile. Idet jeg over nogle flade Stene vilde gaae over Bækken, gled jeg ud og faldt, saa Vandet pladskede til alle Sider. Nogle Araberdrenge, som overværede dette Skuespil, brast i høi Latter derover, men jeg lo ikke, thi Slaget var saa stærkt, at jeg kun med Møie kunde slæbe mig hen under et Træ. De Andre maatte hjælpe mig op paa Muldyret, da vi skulde videre, og jeg var ikke uden alvorlig Ængstelse for, hvad Følgerne skulde blive af dette Fald under Forhold, hvor aldeles ingen Lægehjælp kunde faaes. Frands paatog sig imidlertid at være Læge, han trøstede mig saa godt som nogen Doctor med, at det ingen Fare havde, og lavede noget Brændeviin og Olie sammen, hvormed Benet skulde gnides. Heldigviis gik hans gode Spaadom i Opfyldelse, Smerten dulmede efterhaanden af,

men i flere Maaneder vedblev dog en stærk Ømhed, som navnlig indtraadte efter længere Vandringer.

Vi fortsatte vort Ridt gjennem deilige Landskaber. Fremspringende Klippestykker og spredte skyggefulde Træer fremkaldte en romantisk Stemning af lignende Art som den, der udtaler sig gjennem Claude Lorraines idealiserede Landskabsmalerier. Stundom kom vi forbi Landsbyer med Hjorder af Geder og Qvæg. Etsteds laa til Høire for os en cirkelrund Klippe, ovenpaa hvilken saaes Ruiner af en Fæstning. Det er *Sanur,* efter Nogles Mening det gamle Bethulia, hvor Judith dræbte Holophernes, medens Andre søge dette Sted længer mod Øst. Jorden er meget frugtbar, paa sine Steder opdyrket. Vi droge over aabent Land med afrundede Høie, brede grønne Dale, over Enge og Sletter, indrandede af Bjerge. Henad Aften kom vi op ad en Bjergskraaning, da vi naaede dennes Høiderand, laa en stor, vidtstrakt Slette udbredt for os: det var Galilæa, som aabnede sig for os med Iisreels Slette, eller, som den nu kaldes, Esdraelons Slette, den vidtstrakte Valplads, hvor de mange Slag have staaet: hvor Deborah og Barak kæmpede med Sisera, Gideon med Midianiterne, Saul med Philisterne, Achab med Syrerne, Josias med Ægypterne — hvor Romerne, Saracenerne og Korsfarerne have tumlet sig i blodigt Haandmænge, indtil endelig vor Tids største Feltherre, Napoleon Bonaparte, indskrev sit Navn her, da han med 3000 Franskmænd slog 25000 Tyrkere — siden kæmpede atter Ægyptere og Tyrkere her — og bryder den Dag frem, da Palæstina atter bliver Stridsæblet mellem Østens og Vestens Magter, da vil atter Iisreels Slette blive kaaret til Vaabenstævne — ja i dunkle, prophetiske Syner viser Johannes Aabenbaring ($16_{,16}$) hen til Harmageddon, Megiddos Bjerg, som den Valplads, hvor Guds Fjender i en fjern Fremtid skulle tilintetgjøres.

Ved Solnedgang kom vi til *Dschennin* (Ginæa) hvor vi toge Natteqvarteer. Atter her maatte vi tye til Hotellet „Under aaben Himmel", thi Indbyggerne i Dschennin dreve os uden Videre bort, da vi søgte Herberg hos dem. Stedet havde et ægte østerlandsk Præg, et Par ranke Palmer hævede deres lette Kroner, rige Kaktushegn havde vi tæt ved Siden, den blege Halvmaane stod paa Himlen og bragte i Erindring, at vi vare i Tyrkernes Land, hvilket endydermere bekræftedes ved Rygtet om, at Egnen var meget usikker, og at vi vare udsatte om just ikke for Overfald, saa dog Tyveri. Vi begyndte at træffe Aftale om, at vi skulde skiftes til at holde Nattevagt, men da det kom til Stykket, vilde Ingen overtage den første Vagt, efterdi vi vare trætte og udmattede. Vi beroligede os med, at et Par tyrkiske Officerer, ledsagede af nogle Soldater, havde leiret sig i Nærheden. Snart vare vi Alle blideligt indslumrede, og næste Morgen fandt vi baade os selv og vort Reisetøi i uskadt Stand.

Galilæa har en liflig Klang af Naturfriskhed og Skjønhed. Det er Landet med de frugtbare, grønne Sletter, de bugnende Kornmarker og de herlige Vinbjerge, Landet med Æbletræerne og Nøddebuskene, rigt velsignet i alle Maader. Hertil kommer, at Galilæa er Stedet for Frelserens lykkelige Aar, hvor han udøvede sine Velgjerninger i Samklang med den skjønne Natur, baaren af Folkets rigtignok kun flygtigt opblussende Kjærlighed. Her begyndte han først at prædike sit Naadebud om Himmeriges Rige, som er kommet nær, her vandrede han om i saligt Vennesamfund med sine Apostle, var en vel seet og høit hædret Gjæst ved Gildelag og Fester. I Jerusalem var det trangt og indestængt for ham, der havde de mørke, fanatiske og falske Pharisæere sluttet en Pagt mod ham, at han skulde ikke anerkjendes, hvor mange Tegn og Undere han saa end gjorde, før vilde de erklære det Altsammen for Djævelens

Værk. Her i Galilæa derimod var der lyst og frit for ham, her samledes Folket i store, tætte Skarer om ham, og her i blomsterduftende Dale og under den solklare, skyfrie Himmel talte han sine trøstefulde Ord om Lilierne paa Marken og Himlens Fugle. Først mod Slutningen af hans Fremtræden begynde de mørke Skygger ogsaa at lægge sig over Galilæa, Pharisæerne og Kong Herodes udspænde deres Rænkenet ogsaa over dette Land, dog agter Jesus det kun lidet, thi, siger han med bitter Ironi, Jerusalem har nu engang Eneret paa at slaae Propheter ihjel (jfr. Luk. 13, 33).

Til alle disse Tanker kom nu Følelser af en anden Art, som dog vel egnede sig til at sammensmælte med hine — det var Minder om Hjemmet, om Danmark. Thi da vi i Morgenstunden droge henover Galilæas frugtbare Sletter, da tyktes det os næsten, som vare vi hjemme i Danmark. Vi rede gjennem bølgende Kornmarker, hvor Sæden stod tæt og høi — „Noget bar tredive Fold, Noget tredsindstyve Fold og Noget endog hundrede Fold“ — og saa red vi over blomstrende Enge med et Mylr af gule og røde og hvide Blomster: jeg kjendte dem rigtignok ikke ved Navn, men de syntes mig at ligne saameget dem, jeg kjendte hjemme fra Danmark, Valmuer, Ranunkler, Anemoner. Lette Skyer dækkede for Solen, en frisk Nordenvind kjølede os — jo det var ligesom en Sommerdag paa vore danske Enge med friske Pust fra Havet.

Men steg man saa op fra Naturen til Menneskelivet, da kom rigtignok Forskjellen frem. Dog skulde denne ikke søges deri, at vi her saae brune, ildøiede Beduiner i flagrende Kapper paa pilsnare Heste istedetfor vore lyshaarede danske Bønder med godlidende Ansigter og tykke Vadmelstrøier i jævnt Luntetrav, men Forskjellen kom frem derved, at vi overhovedet slet ingen Mennesker saae. Alt var saa øde og mennesketomt; det saae ud, som om Markerne saaede sig

selv og høstede sig selv. For en Deel gjøre de det virkelig. Hele denne yderst frugtbare Landstrækning, som paa Christi Tider var overbefolket (Josephus angiver Galilæas Befolkning til mere end dobbelt saa stor som hele Danmarks, s. S. 182), ligger nu for en stor Deel udyrket. Meget er Stepper og Kratskov, Andet er store Nomadestrækninger, den ringeste Deel er opdyrket. Og hvem er Skyld heri? Det tyrkiske Regimente og de arabiske Beduiner; det første ødelægger Landsbyerne med sine høie Skatter og vilkaarlige Udsugelser, de sidste med deres Plyndringer. Spørger man den arabiske Bonde, hvorfor han ikke dyrker mere Jord op, da han dog har Plads nok for sig, svarer han: „Hvorfor skulde jeg gjøre det? Beduinerne falde over mine Marker og skjære Sæden af, og hvad de lade blive tilbage, tager Skattekræveren ud af min Lomme.“ Det er især Beduinstammerne hinsides Jordan, som gjøre idelige Indfald og derpaa ligesaa hurtigt trække sig tilbage igjen bag Floden, som dækker dem mod mulig Forfølgelse.

Atter nærmede vi os Bjerglandskaber, fra Sletten kom vi op i Bakker og Høie. Vi kom forbi lille Hermon, ned i en dyb Indsænkning, og da vi atter havde arbeidet os op ad den modsatte Skraaning, laa Bjerget Thabor for os. Det er dette, der af Traditionen udpeges som Forklarelsens Bjerg, hvor Frelseren samtalede med Moses og Elias, forklaret i en Lysglands, saa at „hans Klæder bleve meget hvide som Snee, saa at ingen Farver paa Jorden kan gjøre dem saa hvide“ (Mark. 9, 3.) Traditionen har her som oftere viist megen digterisk Sands ved at udvælge netop dette Bjerg. Thi vanskeligt kunde mellem alle Palæstinas Bjerge noget findes, som bedre egner sig dertil. Thabor hører ikke til nogen sammenhængende Bjergkjæde, men hæver sig isoleret fra Sletten. Det er rundt og kuppelformet, foroven glat afskaaren, saa at den øverste Deel frembyder

en Flade. Paa denne Viis reiser det sig ligesom et naturligt Offeralter, rigt krandset med Skov og Krat.

Thabor.

Men mellem den digteriske og den historiske Tradition ligger et stort Svælg, og det lader sig ikke nægte, at den sidste savner Beviisgrunde. Evangelierne angive intet Navn paa Bjerget; Betegnelsen, „et høit Bjerg“, kunde maaskee lade sig anvende paa Thabor, om det laa i Danmark (dets Høide er 1800 Fod over Havfladen, 800 Fod over den omliggende Dal), men vist næppe i et Bjergland, som Palæstina, hvorfor man med større Ret har forlagt Forklarelsen til Hermon, beliggende Nord for Cæsarea Philippi. Dette bestyrkes ved, at umiddelbart forinden fortælles det i Matth. 16, 13, at Christus opholder sig i Egnen om Cæsarea Philippi, som laa ved Foden af Hermon, ligesom ogsaa Mark. 9, 30 antyder, at Christus og Apostlene fra Forklarelsens Bjerg vandrede til Galilæa, altsaa kan hiint ikke have ligget i Galilæa, hvad jo er Tilfældet med Thabor. Efter Josephus synes der paa Jesu Tid at have været en Stad og Fæstning

paa Bjerget, hvorfor der her ikke kan have været den Ensomhed, som var nødvendig. Heller ikke Eusebius sætter Thabor i Forbindelse med Forklarelsen, uagtet han omtaler Bjerget. Først mod Slutningen af det fjerde Aarhundrede begynder Sagnet at dukke op og synes hurtigt at have vundet Tiltro, thi allerede i 6te Aarhundrede blev der bygget tre Kirker paa Thabor som Efterligniug af de Hytter, hvilke Peter vilde bygge, og til disse blev snart føiet et Kloster.*) Paa Korstogenes Tid var Thabor i stor Anseelse, mange blodige Kampe stode her mellem Saracenerne og de kristne Riddere.

Det var i Middagstiden, vi ankom til Thabor, ved Foden af hvilket vi leirede os. Heden var tung og trykkende. Sletten rundt om Thabor var dækket med en Mængde sorte Beduintelte: det var den mægtige Høvding, Akil Aga, som havde opslaaet Leir her. Han byder over tretusind vaabenføre Beduiner og er saa godt som uafhængig af Tyrkiet. Hans Herredømme strækker sig fra de galilæiske Sletter, hvor vi nu traf ham, til Hermon og Damaskus. Her vandrer han om med sine Skarer, herskende som en lille Konge. Da vi havde faaet en Skrivelse til ham fra den østerrigske Konsul i Jerusalem, besluttede vi at aflægge ham et Besøg. Vi begave os til Fods ind i Beduinleiren, hvor vi bleve viste hen til Høvdingens Telt. Akil Aga var i Øieblikket ikke tilstede, man bad os træde ind og vente. Efter østerlandsk Skik droge vi det støvede Fodtøi af og modtoge istedenfor Tøfler. Der blev stillet Hynder og Silkepuder frem for os, paa hvilke man bad os tage Plads. Her sadde vi og saae gjennem det aabne Telt ud over de grønne Marker udenfor, hvor et Par ædle Heste stode opsadlede: det var det arabiske Nomadeliv, i hvilket vi vare blevne

*) Robinson, Palæstina. Halle. 1842. III, 464.

hensatte i livfuld Virkelighed. Snart efter traadte Akil Aga ind, vi overrakte ham Brevet og hilste gjensidigt paa hinanden. Han bød os atter tage Sæde og tog selv Plads mellem sine Høvdinge. Under vort Besøg baade indløb og udsendtes flere Mældinger. Der blev budt Piber omkring og derefter Kaffe, tilberedt paa arabisk Viis i smaae Kopper (som Dukkekopper hos os), en stærk Drik, sort og tyk som Blæk; Fløde eller Mælk drikkes aldrig dertil. Akil Aga sad i Taushed og røgte sin Pibe, kun af og til lod han et Par Ord falde. Hans Ansigt var ikke tiltalende, det saae mørkt og skummelt ud, men ogsaa energisk og bestemt. Det sidste kan han have Brug nok for, thi hele hans Herredømme hviler paa den personlige Myndighed, han formaaer at udøve. Vi spurgte ham i Samtalens Løb, om han ikke kunde have Lyst til at reise til Europa og see de store Hovedstæder med al deres Pragt. Han svarede, at en saadan Reise rimeligviis vilde komme ham dyrt at staae; thi enten vilde en Anden i hans Fraværelse bemægtige sig Regimentet, eller ogsaa vilde Alt opløse sig og sammensmælte med andre Stammer. Saaledes har da ogsaa selv det frie og ubundne Beduinliv sine Indskrænkninger. Da vi toge Afsked og brøde op, tilbød han os Ledsagelse paa vor videre Reise, om vi ønskede det. Vi takkede, men erklærede, at vi følte os mandstærke nok. — Senere fortalte Munkene i Nazareth os, at Akil Aga havde indlagt sig Fortjeneste af de Christne her ved nemlig at skikke dem Bud, da der hemmelig lagdes Planer til de morderiske Overfald i Damaskus og Libanon, og i Tide advare dem om at være paa deres Post. Da senere Tyrkerne havde opfordret ham til med sine Beduiner at deeltage i Myrderierne og Plyndringerne, havde han undslaaet sig derfor, naar man ikke kunde vise ham nogen skriftlig Ordre fra Sultanen. Til Anerkjendelse heraf havde Keiser Napoleon sendt ham en Gave af

Æresvaaben, som netop kort forinden vort Besøg vare blevne overrakte ham af franske Officerer.

Det var blevet for seent til at bestige Thabor, hvor meget vi end havde ønsket at skue det prægtige Rundpanorama over Galilæa og Genezareth Sø fra dets Top. Men vi havde endnu et godt Stykke Vei til Tiberias, hvor vi skulde opslaae vort Natteqvarteer. Vi rede over græsrige Sletter, kom forbi store Hjorde af Qvæg og Faar, af og til mødte vi væbnede Beduiner. De stode under Akil Aga og ernærede sig af Qvægavl og Hestehandel, stundom vel ogsaa af lidt Røveri, hist og her opdyrke de et Stykke Jord. Det var umuligt andet end at tænke paa Abraham og hans omvankende Hyrdeliv, dog med Undtagelse af Røveriet. Landet saae vel ogsaa ud, som det havde været paa Abrahams Tid: det var bølgeformige, græsrige Marker, vandrigt omkring Thabor, hist og her bevoxet med lidt Buskvæxt og Krat.

IV.

Tiberias og Genezareth Sø.

Solen stod lavt paa Himlen og Skyggerne begyndte at blive lange. Trætte og udmattede hang vi paa Ryggen af vore Muldyr, vi havde den Dag redet otte eller ni danske Miil. Længselsfuldt speidede vi ud efter Genezareth-Søens blanke Vande, men endnu kunde vi Intet see af den.

Omsider rede vi op ad en jævn Skraaning og — der laa Genezareth Sø dybt nede under vore Fødder; de nøgne, golde Bjerge paa den anden Side vare prægtigt oplyste af den nedgaaende Sols Straaler og dannede i deres rødlig violette Farvespil i forskjellige Afskygninger en herlig Mod-

sætning til Søens mørkeblaa Vandspejl, over hvilket alt Aftenskumringen hvilede. Vi holdt stille for at glæde os over det pragtfulde Syn, saa rede vi ned ad den stejle Skrænt, hvor vi havde tre Qvarteers besværlig Nedstigning, inden vi naaede Tiberias.

Vi toge ind hos en tydsktalende Jøde, der havde Herberg for Reisende og fik travlt med at bringe Natteleie i Orden til os. Men det blev en overmaade ubehagelig Nat. Der gaaer et Sagn, at ligerviis som den ægyptiske Krokodilkonge residerer i Assiut, saaledes skal den palæstinensiske Loppekonge holde Hof i Tiberias. Vi fik følelige Beviser for, at dette Sagn ikke kan være aldeles ugrundet.

Næste Morgen kom vor travle Vært ind til os og spurgte os, hvorledes vi havde sovet.

„Aa, det har været en græsselig Nat“, jamrede vi.

„So? wie denn?“ spurgte han forskrækket.

Vi forklarede ham Aarsagen.

„Ach, die Flöhe“, svarede han beroliget, „das ist ja nur eine Kleinigkeit.“

Men vi forvandt ikke vor Nød, før vi havde taget os et forfriskende Morgenbad i Søens klare Vande.

Tiberias ligger lidt Syd for Genezareth Søens Midtlinie. Den blev opført af Herodes Antipas paa Christi Tid og fik sit romerske Navn til Ære for Keiser Tiberius. Den græskromerske Kunststil blev gjennemført, Bade, Circus, Theatre reistes med stor Pragt, og Staden blev herved et Udtryk for den hedenske Kultur, hvorfor de fromme Israeliter skyede den. Med Frelserens Historie staaer den ikke i nogen Forbindelse: det omtales intetsteds i Evangelierne, at han har været i den. Efter Jerusalems Fald i Aar 70 e. Chr. blev den Sæde for det jødiske Synedrium og for den rabbinske Lærdom, thi her dannede hine Skoler sig, som besøgtes af mange Tusinder, som skulde uddanne sig i Studiet af Mose-

lov og dennes mange yderst skarpsindige og ofte spidsfindige Fortolkninger. En Deel af Talmud er bleven til her. Vi besøgte den store Rabbi Akibas Grav, som skuer frit udover Søen, mangfoldige Gravsteder rundt om betegne Stedet, hvor hans Disiple bleve jordede.

Genezareth Sø.

Nuomstunder er Tiberias en Flække med et Par Tusind Indbyggere, hvoraf den overveiende Deel er Jøder. Den er en af de fire hellige Byer, som fortrinsviis ere Gjenstand for Jødernes Ærefrygt (de tre andre ere Jerusalem, Hebron og Saphed). Dog vil man nuomstunder forgjæves søge efter Lærdom hos Jøderne i Tiberias, de fleste af dem leve af Almisser. Den 1ste Januar 1837 blev Byen hjemsøgt af et frygteligt Jordskjælv, som bragte Husene til at styrte sammen, dens Mure revnede og dens Porte sank i Grus, og mange Mennesker omkom. Endnu spores denne Ødelæggelse i den ynkeligt forfaldne Tilstand. Smudsigheden og Ureenligheden

er stor og Heden ved Sommertid paa Grund af den dybe Beliggenhed utaalelig. Af det antike Tiberias med dets Pragtbygninger, Marmorhaller og Søilerækker findes kun svage Levninger Syd for den nuværende By, som muligviis i Tidernes Løb er rykket noget længer mod Nord. Paa begge Sider af Byen findes hede Kilder, hvis Vand, indeholdende Kalk, Svovl og Jern, foruden andre mineralske Bestanddele besidder stor Helbredelseskraft overfor Gigtsygdomme. Over de betydeligste af dem har Ibrahim Pascha ladet opføre en pragtfuld Badebygning, som dog allerede er i stærkt Forfald Vi traf her to Sønner af Akil Aga, som havde fulgt deres Moder hid.

Men det er Søen, som fremfor Alt tildrager sig vor Opmærksomhed, udover den kaste vi atter og atter vort Blik uden at trættes ved at beskue den. Efter at have taget et Morgenbad i den vandrede vi langs dens Bredder og saae med Glæde paa dens Bølger, som spillede i de gyldne Solstraaler. Genezareth Sø kan nærmest sammenlignes med de skotske Bjergsøer, der ligesom den ligge i en dyb Eensomhed, omgivne af tause, melankolske Bjerge. Paa den østlige Side, altsaa lige overfor Tiberias, hvor vi befandt os, hæve de nøgne og golde Bjerge sig op over Vandet, det er Gadarenernes Land, men saa usikkert formedelst de der omstreifende Beduiner, at næsten ingen Reisende vover sig did. Vestsiden dannes af en lavere Skraaning, som sænker sig gjennem flere Afsatser og oftere er bedækket med Græsgange. Imod Nord hæver Hermon sin sneedækte Top og kan sees overalt fra Søens vestlige og sydlige Deel. Søen ligger dybt, 653 Fod under Middelhavet. Om Sommeren hersker der en tropisk Hede, idet Solen brænder i den dybe Nedsænkning, og de omliggende Bjerge holde alle kjølige Vinde borte. Jordbunden er overordentlig frugtbar og kan, naar den opdyrkes, frembringe en forbausende Productrigdom, saavel af

det koldere som af det hede Klimas Planter, idet den kan dyrkes i en opadstigende Terrassebygning. Josephus fortæller*), hvorledes her voxede Valnødder, Oliven, Druer, Figen, Palmer. Nu er al denne Herlighed forbi; Egnen er næsten træløs, kun enkelte Palmer sees og langs Strandbredden, hvor Søen skyller op med sit lette, perlende Skum, Oleanderbuske.

Hvad der giver Genezareth Søen dens ejendommelige Skjønhed, er Belysningen, som lægger sit forskjellige Farvespil saavel over Søens Vande som over de omgivende Bjerghøider. Men hertil kommer den dybe, tause Eensomhed, som hviler over Søen og dens Omgivelser. Thi her, hvor det paa Christi Tid vrimlede af Smaabyer i festlig Kreds om Søens blinkende Vande, der ligesom nuomstunder Byerne langs Neapels Golf dannede næsten en fortløbende Gade, hersker nu stor Menneskeltomhed. Byerne ere sunkne i Ruinhobe. Forskerne strides om, hvor Bethsaida, hvor Kapernaum laa.**) Af de deilige Haver findes ikke længer Spor, Orangelundene ere forsvundne, Markerne ligge udyrkede hen, kun enkelte Pletter ere undtagelsesviis opdyrkede, sjældent møder man andre Mennesker end nogle omstreifende Arabere. Samme Øde og Tomhed hersker paa selve Søen. Hvor før fandtes et Par hundrede Fiskerbaade, som kryd-

*) Den jødiske Krig. III., 10, 8.

**) Kapernaum kan næppe, som Nogle ville, søges i Khan Minyeh, men derimod i Tell Hum, hvor der findes betydelige Ruiner. Mellem disse har man fundet Levninger og Marmorstykker af en Synagoge, som muligviis kunde være den i Luk. $7,_5$ eller Joh. $6,_{59}$ omtalte. Chorazin er vistnok det nuværende Kerazeh, som ligger en halv Mil oppe i Landet paa høie Skrænter med en vidtstrakt Udsigt over Søen. Bethsaidas Beliggenhed er endnu usikker; Nogle ville lægge det ved Khan Minyeh, Andre heelt op ved Jordanens Munding i Søen ved det nuværende Abu Zany. Jfr. The recovery of Jerusalem, 1871. S. 342.

sede i mangfoldige Retninger og med deres hvide Seil oplivede Søens stille Flade — findes nu kun een, ja, i bogstaveligste Forstand kun een eneste Baad, og det uagtet Søen er ligesaa fiskerig som i Oldtiden. Vi mødte tilfældigviis den eneste Baad paa en Morgenvandring langs Søens Bred. Den havde ligesom Peters Fiskerbaad hiin uforglemmelige Morgen været ude hele Natten at arbeide (jfr. Luk. 5, 5). Vi raabte den an og stege ombord i den forat sejle op til Kapernaum (d. e. det Sted, hvor Kapernaum muligviis har ligget). Men Vinden var stik imod, saa at vi atter maatte opgive vort Forehavende. Ei engang til Tiberias formaaede vi at seile tilbage, men maatte lade Baaden trække med Reb fra Land.

Men netop denne Stilhed og Taushed, som hviler over Galilæasøen og dens Omgivelser, har sin dybe Betydning. Thi saaledes er al den travle Verdenslarm forsvunden forat hiint ene Billed af den guddommelige Frelser desto stærkere maa bæres frem. Saaledes synker overalt Tiden med sin travle Uro, dens Larm stilner af, dens Gjerning falder sammen — men hvad der er af Evigheden, det kommer tyst og stille, voxer uformærkt sin guddommelige Væxt, og jo mere Tidens Billeder blegne og falme, desto mere lyser Evighedsbilledet frem i ufordunklet Glands. Derfor udøver Genezareth Sø en saa vidunderlig Tiltrækning, fordi den har intet Andet at fortælle os end om Jesus og hans Apostle. Overalt i Palæstina overvældes man af Erindringernes Mængde, de naae fra den graae Oldtid, fra Patriarchernes Dage gjennem Aartusinders Løb ned til Middelalderens æventyrlige Korstog, ja stundom ned til vore Dages Bedrifter, og det ene Billede fortrænger det andet i broget Mangfoldighed. Men her ved Genezareth Sø er kun eet Billed, een Erindring, Alt det andet er glemt og udslettet, det er, som om der ved denne stille

tause Sø, omgivet af grønne Høie og nøgne, vilde Bjerge, aldrig havde levet Andre end Jesus og hans Apostle.

De Ord, som bleve talte ved Bredderne af denne Sø, de foer Verden over, hvad her blev hvisket i Ørene, det blev siden udraabt paa Tagene (Matth. 10, 27). Aldrig have Menneskelæber talt Ord, der i den Grad have omskabt Verdens Skikkelse. Vi have hørt disse Lignelser fra vor Barndom — om Sædemanden, om Klinten og Hveden, om Fiskernettet — de bleve tagne fra disse Omgivelser, fra en fremmed Egn under Orientens dybe, blaae Himmel, og dog ere de os saa hjemlig fortrolige, som om de vare tagne fra Danmarks bølgende Kornmarker og havombrusede Kyster. Christi Taler have ikke udmærket sig ved deres Mangfoldighed eller deres Talrighed, det er egentlig kun faa og simple Grundtanker (den himmelske Fader — Guds Rige — Kjærligghedsbuddet — Sønnens Forhold til Faderen) men hvilken uendelig Skaberkraft ligger ikke i dem. De filosofiske Systemer have vexlet, hvad der var øverst, er bleven sat nederst, de ere alle blevne prøvede, veiede og fundne for lette, men fra vor Omvanken og Søgen vendte vi atter tilbage til hine Ord, som bleve talte ved Genezarethsøens Bredder, og i dem fandt vore Sjæle Fred.

Men her, hvor selve Stedet og Egnen fører os Frelserens Billed frem for vore Tanker, her fornemme vi først ret vor Afmagt til at opfatte hans Billed efter alle dets Enkeltheder. Thi saameget bliver klart navnlig af de tre første Evangelier, at Frelseren ved Siden af sin store, almeenmenneskelige Characteer, der gjør ham til et Forbilled til Efterligning for os Alle, tillige maa have besiddet en skarpt udpræget Eiendommelighed, der gjorde, at hvo der engang havde seet eller hørt ham, vist aldrig siden skulde glemme ham. Han har kunnet fortælle sine Lignelser, som Ingen siden har kunnet fortælle dem. Der har været en Klang i hans Stemme, en

Bøielighed i hans Foredrag, som trængte ind til de inderste Hjertekroge — hans Apostle glemte det aldrig, endnu som Oldinge stod det lyslevende for dem, hvad de som Ynglinge havde hørt og seet ved Galilæersøens Bredder (jfr. Joh. 1, 1—3).

Men nu vi, som leve de atten Aarhundreder senere, staae vi da tilbage for hine? lide vi et væsentligt Savn ved ikke selv at have seet og hørt, saaledes som de saae og hørte? Visselig ikke! Thi hvor livsaligt end alt Hiint kan have været, og kan der ikke tænkes større jordisk Herlighed end Dag ud og Dag ind at have været sammen med Frelseren — Frelsen beroer dog ikke derpaa. Alt Hiint, Stemmens Klang, Haandens Bevægelser, Ansigtets Minespil det var dog kun at kjende Christus „efter Kjødet". Netop den Apostel, der kunde sige om sig selv, at han havde virket meer end alle de Andre, havde maaskee aldrig seet det. Thi hvad der frelser, er Christi Ord og Handlinger, og om disse kan det siges, at Jesus Christus er igaar og idag og i al Evighed den samme (Hebr. 13, 8). Ja, maaskee tør vi deri see en guddommelig Styrelse, at Evangelierne netop have opbevaret os saameget og ikke mere af Jesu jordiske Billed, thi var Alt det, som vi kunde ønske at vide, men hvorom Evangelisterne intet meddele, kommet med, da kunde det saare let have forvirret os og givet os Bekymring og Uro med mange Tanker, over hvilke vi glemte det ene Fornødne.

Saadanne omtrent vare de Tanker, der bevægede sig i os paa hiin Dag, da det forundtes os at vandre langs Bredderne af Genezareth Sø. Henad Aften aflagde vi et Besøg i det latinske Kloster. Det er et lille Filialkloster af det i Nazareth, hvorfra skifteviis to Munke udsendes til at opholde sig her. De to Munke modtoge os gjæstfrit; de viste os med megen Henrykkelse den gamle Kirke, om hvilken de paastode, at alle-

rede Keiserinde Helene havde opført den til Erindring om den underfulde Fiskefangst. Klosteret havde den smukkeste Beliggenhed i hele Byen, oppe fra det flade Tag havdes en prægtig Udsigt over Søen. Vi dvælede en Stund deroppe i den blide Aftenstund med Sindet fuldt af Tak og stille Fred.

V.

Nazareth.

I en deilig Sommermorgen brøde vi op fra Tiberias og Genezarethsøen forat drage til Nazareth. Oppe paa Høideranden toge vi Afsked med den dybtliggende Sø og rettede derpaa vort Tog Vester paa. Imod Nord havde vi Hermon, hvis sneedækkede Top skinnede med Glands i Morgensolen, til den anden Side havde vi Thabors skjøntformede Top med sine grønne Egeskove; begge jublede i en festlig Morgenstemning og bragte mig i levende Erindring Psalmistens Ord: „Thabor og Hermon fryde sig i dit Navn, Herre!“ (Ps. 89, 13). Landet var øde og ubeboet som vi i de foregaaende Dage havde seet det, men den rige Plantevæxt paa Markerne vidnede om, hvor frugtbart det af Naturen er. Siden begyndte Jordbunden at høine og sænke sig i Bakker og Dale, indtil vi omsider efter sex eller syv Timers Ridt rede op ad en temmelig besværlig Bjergskraaning, og da vi havde naaet dennes Top, laa Nazareth for os i Daldybden paa den anden Side.

Mellem de høie Steenhuse ragede Franziskanerklosterets fæstningsagtige Mure op, og didhen begave vi os, da Klosteret her, som overalt i Palæstina, er Herberget for de Reisende. Munkene modtoge os gjæstfrit og førte os over i

Pilgrimsherberget, det saakaldte *casa nuova*, som ligger lige overfor Klosteret. Her anvistes os gode, rummelige Soveværelser med reenlige, vel opredte Senge, som virkede dobbelt lifligt efter de sidste mindre behagelige Natteqvarteer, vi havde havt. Trætte og udmattede vare vi, dygtigt medtagne af Støv og Hede, dog fik vi ikke lang Hvile, da vi nu skulde over at see Klosterets Mærkelighed, Pilgrimmenes Maal, nemlig Mariæ Bebudelses Kirke, bygget paa det Sted, hvor Jomfru Maria modtog Englenes himmelske Hilsen.

Nazareth frembyder deri stor Lighed med Bethlehem, at ogsaa i den ere de hellige Begivenheder forlagte til Huler og Grotter, over hvilke siden er bygget Kapeller og Kirker. Men alle disse Steder ere af meget yngre Oprindelse i Nazareth, som oftest fra Korstogenes Tid, og derfor saameget mere upaalidelige. Klosterkirken, i hvilken vi nu befandt os, er temmelig lille og kan langt fra maale sig med den prægtige store Basilika i Bethlehem. Allerede i det sjette Aarhundrede omtales Kirken over Besøgelsesstedet i Nazareth, som senere gjentagne Gange er bleven ødelagt og opført paa Ny. Høialteret, rigt smykket med Tæpper, Blomster og Lamper, er helliget til Engelen Gabriel, Sidealtrene til forskjellige Personer i den hellige Familie, Joseph, Anna. Under Høialtret er et Grottecapel, som skal være det Sted, hvor Bebudelsen foregik, to Søiler angive endog Stedet, hvor Jomfru Maria og hvor Engelen Gabriel stod. I en Indskrift findes Ordene: *Verbum caro hic factum est* („her blev Ordet Kjød“). Bagved findes flere andre Grotter, som betegne flere Rum i Jomfru Mariæ Huus. Selve Huset blev, da Saracenerne havde erobret det hellige Land 1291, efter Sagnet af Englene i een Nat flyttet til Dalmatien, og siden til Loretto i Italien, hvor det endnu den Dag idag kan sees.

Grækerne derimod, som saa ofte krydse Latinerne i

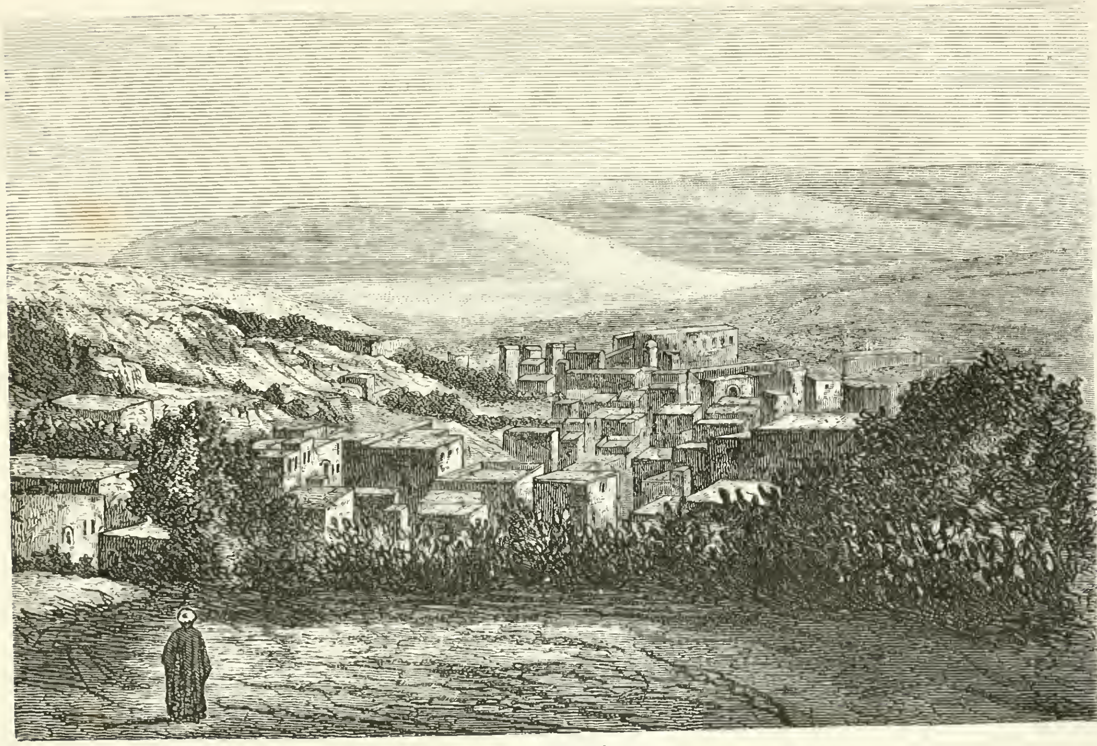
Palæstina, fortælle, at Bebudelsen slet ikke foregik hjemme i Marias Huus, men da hun var ude ved Kilden for at hente Vand. Over denne Kilde have de derfor bygget deres lille Kirke. Det apokryphe Jacobs Evangelium forener den latinske og græske Tradition, idet det nemlig beretter Sagen saalunde: „Maria tog en Krukke og gik ud forat øse Vand. See, da hørte hun en Stemme, som sagde: Vær hilset, Du Benaadede, Herren er med Dig, Du Velsignede mellem Qvinderne! Og Maria saae til Høire og Venstre, hvorfra Stemmen kunde være kommen. Og bævende begav hun sig hjem, satte Krukken hen og tog atter Purpuret, satte sig paa Stolen og arbeidede. Og see, en Herrens Engel traadte til hende og sagde: „Frygt ikke, Maria, Du har fundet Naade for Gud og skal undfange ved hans Ord.“*)

Dog vi ville lade Grækere og Latinere tvistes, om det var ved Kilden eller i Huset, eller muligviis begge Steder, at Bebudelsen fandt Sted — og hellere begive os op paa Høiderne omkring Nazareth, hvorfra vi kunne vinde et godt Overblik over Byen og Omegn, og derved af det Sted, hvor Frelseren tilbragte sin Barndom og Ungdom, hvor han udvikledes „i en sagtmodig og stille Aands uforkrænkelige Væsen“, indtil han traadte frem med Kæmpekraft forat ryste det ganske Land og derefter den ganske Verden. Det tør vistnok antages, at Nazareth ligger paa samme Sted, hvor det laa i Oldtiden, og at derfor Skuepladsen i sine Grundtræk er den samme, om vi end her, som overalt i Palæstina, træffe Fattigdom og Nøgenhed, hvor tidligere Naturlivet udviklede sig i rigeste Fylde.

Nazareth, som nuomstunder tæller 3000 Indbyggere, hvoraf de Fleste ere Christne, ligger i en Dalsænkning, til alle Sider

---

*) Protevangelium Jacobi minoris c. XI.

Nazareth.

omgivet af Høider og Bakker, som naae deres største Høide mod Nord og Vest (4 til 600 Fod over Dalen — 12 til 1400 Fod over Havet) og give Læ mod de kolde Vinterstorme, medens den aabner sig mere mod Øst og Syd. Bjergene ere Kalkbjerge, som nuomstunder see øde og nøgne ud med enkelte spredte Oliventræer, og mellem hvilke Fodstierne bugte sig malerisk — medens de paa Jesu Tid have været opdyrkede i Terrasser og afgivet rige Frugt- og Vinhaver lige til Toppen. Først i Nazareths umiddelbare Nærhed sees nogen mere Trævæxt, enkelte Palmetræer og Cypresser foruden blomstrende Kaktushegn og skyggefulde Figentræer. Byen selv har et venligt og tiltalende Præg med sine smaae hvide Steenhuse, som skinne klart i det skarpe Sollys. De bestaae som oftest af to Stokværk og have fladt Tag. Indbyggerne, ere flittige og vindskibelige; den langt overveiende Deel ere Christne, kun et Par Hundrede Muhamedanere, og Jøder taales slet ikke, med Undtagelse af en eneste, som var Kandestøber, og hvem Byen derfor ikke kunde undvære.

Oppe fra den høieste Bakke haves en fortrinlig Udsigt. Man kan herfra see Hermon, Thabor og Karmel, de tre Bjerge, som saa ofte nævnes i det gamle Testamente og prises høit for deres Skjønhed. Genezareth-Søen kan ikke sees herfra, da den ligger for dybt, men til Gjengjæld haves i Vest Middelhavets store Vande, snart skinnende i gylden Solglands, snart dunkelblaat efter den klare Himmel, som hvælver sig over det. Til alle Sider skues udover frugtbare Sletter, begrændsede af Høidedrag og Bjerge, som i fjerne blaanende Rækker hæve sig bag hinanden. I vore Dage udmærker dette Rundpanorama sig fornemmelig ved sin Vidde i Rummet, sin Skjønhed i Linier og Lysbrydninger; men paa Jesu Tid maa det tillige have frembudt Skuet af en overordentlig Rigdom og Frugtbarhed. Da vare disse

øde og vildtvoxende Sletter opdyrkede med deilige Vinhaver og gyldne Kornmarker, som strakte sig mellem herlige skyggefulde Skove, medens der tillige fra dette Høidepunkt kunde tælles en Mangfoldighed af mindre og større Byer.

Saaledes var altsaa Stedet, hvor Frelseren voxede op og „forfremmedes i Alder og Viisdom og Naade hos Gud og Mennesker“ (Luk. $2_{,52}$), og nu forbauses vi over, hvorledes her paa een Gang det Enge og Sammenknyttede findes tilsammen med det Vidtstrakte og Omfattende. Thi Byen selv, der ligger ligesom paa Bunden af et Amphitheater, er skjult for Omverdenen. Bjergene omkring den holde Vinterstormene borte, her var et Sted, hvor det var godt for Barnet at voxe op i Stilhed, hvor Indtrykkene kunde virke med desto større Styrke, netop fordi de ikke ere mange. Men oppe paa Høiderne kunde Ynglingen tage det vidtskuende Blik; der stege de store Tanker op i hans Sjæl — vidt var Synet, som hans Øie her omfattede, og dog kun en saare ringe, en forsvindende Deel af det Kongerige, han skulde tage i Arv. Disse Naturomgivelser samt Læsningen af det gamle Testamentes hellige Skrifter, tilligemed Samtaler med de fromme Forældre, have afgivet de faa, men saare stærke og virkningsfulde ydre Hjælpemidler for Frelserens Udvikling. De Omgivelser, under hvilken Barndommen og den første Ungdom tilbringes, efterlade et uudsletteligt Indtryk for hele Livet, og sikkert tør vi antage, at det var Echoet fra denne Bjergdals stille Skjønheder, som vi fornemme i Bjergprædikenens levende Naturfriskhed. Stille, salige Timer har Frelseren tilbragt mellem disse Bakker og Høider med disse vidtstrakte Udsigter for Øie, da for første Gang hans Guddomskald begyndte at opgaae for hans Bevidsthed, og han i sit Indre erkjendte en ny Verden, som skulde omstyrte hele den bestaaende. Hos

enhver rigt begavet Aand er der en stille Morgendæmring, som rører sig i det Skjulte, inden Omverdenen endnu aner, hvilke Straaler der ligge gjemte og snart skulle forbause Verden med deres Glands. Det er stille, festlige, salige Timer, hvori Sjælen er alene med sin Gud og af ham modtager sit Kald, ukjendt og uhørt af den travle og larmende Omverden, men netop derfor desto helligere og dyrebarere, fordi Omverdenen har endnu ikke forplumret det med sin hadske Dadel eller sin blinde Roes. Saadanne Indvielsens Timer, ikkun frie for den Egenkjærlighedens klamme Taage, som lægger sig selv over de største og ædleste Menneskers Tanker, har Frelseren havt her i Nazareth. Vi ønskede inderligt, at vi maatte kunne skue ind i hans gudmenneskelige Udvikling, see, hvorledes han følte sig til Mode, da det med Lueglands gik op for hans Tanke, at han var den, om hvem Israels Propheter havde spaaet, at han var Spiren af Davids Kongeæt, som skulde arve det evige Kongerige — men forgæves, Evangelisterne fortælle Intet derom; der er lagt et Slør over Jesu Ungdomsudvikling, som ingen dødelig Haand formaaer at løfte. Og saaledes er det maaskee bedst, at vi ikke atter over Christus i Kjødet skulde glemme Christus i Aanden.

— Næste Dag var det Pindsesøndag. Det var et lifligt Syn at see Pindsesolen kaste sit festlige Skjær over Nazareth og dens høie Banker. Jeg vandrede ud af Byen, tog Plads under et skyggefuldt Figentræ og sad der i Stilhed og tænkte paa Tømmermandens Søn fra Nazareth.

Dernæst overværede jeg den protestantiske Gudstjeneste. Der har nemlig siden 1850 dannet sig en liden evangelisk Menighed, for hvilken den tydske Missionair Zeller er Præst. Atter her var jeg dog henviist til mine egne Betragtninger, eftersom Prædikenen holdes paa Arabisk. Menigheden bestaaer nemlig af lutter Arabere, kun Skolelæreren er fra

England — han og Præsten med samt dennes Hustru, en Datter af Biskop Gobat i Jerusalem, leve saaledes her som de eneste Europæere midt i en arabisk Befolkning. Det er vel ikke nogen stor Virksomhed, de her udøve, men det er altid en glædelig Bevidsthed at holde Luen vedlige paa det Sted, hvor Frelseren selv har tændt Ordets og Aandens Flamme.

Søndag Eftermiddag tilbragte vi deels med at vandre om paa Høiderne omkring Byen, deels med at besee forskjellige Steder, som det fromme Sagn paaviser. Havde vi end ingen Tillid til deres Ægthed, kunde vi dog altid gjerne tage dem i Øiesyn, nu da vi vare her, og derved sætte Phantasien i stemningsfuld Bevægelse. Man førte os til et Kapel, der betegner Stedet, hvor Joseph havde sit Tømmerværksted, og hvor Jesus skal have hjulpet ham ved Gjerningen, — et andet Kapel skal være paa Synagogens Plads, hvor Jesus udlagde Propheten Jesaias Ord (Luk. $4,_{16}$ flg.). Dernæst gik vi ud for at see Skrænten, ad hvilken Jøderne i deres Forbittrelse over hiin Tale vilde styrte ham ned (Luk. $4,_{29}$). Denne Skrænt fremvises halvanden Fjerdingvei fra Byen og er derfor i Strid med Evangeliets Ord, der berette, at den var paa Bjerget, hvorpaa Byen var bygget, thi den sidste kan næppe antages at have forandret Plads. Rimeligviis er Stedet en af de bratte Nedstyrtninger, som findes i Byens umiddelbare Nærhed. Paa Veien ud til hiin førstnævnte Skrænt findes Ruinerne af en lille Kirke, som betegner Stedet, til hvilken Maria løb i sin Skræk, da de fanatiske Jøder vilde dræbe hendes Søn. Ogsaa fortæller Legenden, at efter denne Begivenhed skulle Jesu Forældre af Frygt for en mulig Gjentagelse have forladt Nazareth og være dragne til Kapernaum og have taget Ophold der, hvad der skal være Aarsag til, at denne kaldes Jesu egen By (Matth. $9,_{1}$ jfr. Mark. $2,_{1}$).

Et af de Steder, som vi med størst Glæde besøgte, var Kilden udenfor Byen, som gjennem en Vandledning modtager sit Vand fra den før omtalte Kilde under den græske Kirke. Her forsamlede Byens Qvinder paa østerlandsk Viis sig forat hente Vand. Men det lader sig tænke, at ogsaa Maria har hentet Vand der, og at hun ofte blev fulgt derud af sin lille Søn. Ogsaa tør vi antage, at dette Sted har været en yndet Legeplads for Jesusbarnet, der her har moret sig, som Børn pleie at more sig, ved det rindende Vand. En Antydning heraf finde vi i et Par af de apokryphe Evangelier, som imidlertid udsmykke det paa deres sædvanlige mirakuløse Maade. Fortællingen herom lyder saaledes: „Da Jesus var fem Aar gammel, legede han med nogle andre Drenge ved en Vandbæk, og de havde ved Furer ledet Vandet ud af Bækken og lavet smaae Damme; men Jesus rensede dem strax for Dynd, idet han befalede det med et Ord. Og han havde lavet tolv Spurve af Leer, og stillet dem omkring sin Dam, tre paa hver Side. Men det var Sabbath, da han gjorde dette. Da nu en Jøde saae, at han gjorde dette, og at han legede paa en Sabbath, gik han strax hen og sagde det til hans Fader, Joseph. Da gik denne derhen, saae det og sagde til ham: hvor tør Du gjøre paa Sabbathen, hvad Du ikke har Lov til at gjøre? Men Jesus klappede i Hænderne og raabte til Spurvene: „bort med Jer!“ og qviddrende fløi de bort.*)

Dette er en af de smukkeste Fortællinger i de apokryphe Evangelier om Jesu Barndom, og dog vil man her, som end mere andensteds, let bemærke Forskjellen mellem deres sagnagtige Udsmykning og vore Evangeliers historiske Eenfold. Alligevel, om man forstaaer at læse hine med Skjønsomhed,

*) Evang. inf. Arab. c. 46. — Evang. Thomæ c. 2.

turde man maaskee ogsaa i dem opdage et eller andet virkeligt historisk Træk, som er blevet opbevaret af Traditionen, og hvilket vi derfor gjerne atter drage frem for vor Betragtning.

VI.

Klosteret paa Karmel og Fæstningen St. Jean d'Acre.

I den tidlige Morgenstund lød Trampen af Heste og Muldyr i Klostergaarden i Nazareth, hvorfra vi brøde op forat drage ned til Kystlandet. Den evangeliske Præst Zeller i Nazareth fulgte os et Stykke paa Vei; han red en prægtig Araberhingst, hvis med hvide Kvaster og Duske smykkede Seletøi afgav et phantastisk Skue; naar man er Landsbypræst i Palæstina, kan man nok tillade sig den Luxus at holde en ægte Araber. Veien gik først over en Bjerghøide, dernæst gjennem en Dal, som var bevoxet med Oliventræer, og som tilsidst førte os ud paa Esdraelons vidtstrakte Slette. Senere begyndte Jordbunden atter at høine sig, det var Karmels Udløbere, som vi nærmede os. Vi rede op ad en af disse, som var bevoxet med en herlig Gruppe Egetræer, og fik herfra Havet i Sigte. Hvor det livede op i Sindet for os, som vare trætte, mødige og ilde medtagne af Støv og Hede og Sol, atter at skue det blaae Hav, som stedse bringer ny Friskhed og Glæde. Vi strakte os med Behag i Træernes Skygge, medens vore trætte Lastdyr med ikke mindre Velbehag toge deres Foder i den rige Græsning. Dog havde vi endnu et trættende Ridt tilbage. Karmel strækker sig som et fortsat Høidedrag i nordvestlig Retning helt ud i Havet. Langs denne Bjergvæg, der hæver sig temmelig steilt, rede vi i et Par Timer. Den lavere

Skraaning er nøgen, men høiere oppe er Bjerget dækket af store Egeskove. Solen brændte varmt, vore Dyr skrede langsomt frem, jeg var saa søvnig, at jeg kun med Nød kunde holde mig opret i Sadlen, og stedse vedbleve vi at have paa vor venstre Side den urokkelige Bjergmur, som truede med aldrig at ville faae Ende, medens vi til Høire havde Kisons Bæk og de vidtstrakte Sletter. Omsider naaede vi frem til den lille Havnestad Haifa, hvor vi dog ikke agtede at tage vort Ophold, da vi kunde faae et saadant langt bedre oppe i Klosteret paa Karmel. En bred, god Vei førte i Zigzag op ad Bjerget, indtil vi holdt foran det store nybyggede Kloster, hvor vi bleve modtagne med Munkenes sædvanlige Gjæstfrihed. Der var store lyse Værelser, vel opredte Jernsenge og et godt Maaltid med fortræffelig Vin.

Men det bedste af Alt var dog Havet. Vi befandt os her i en Høide af 500 Fod og kunde saaledes see vidt ud over de friske rullende Bølger, i hvilke Solstraalerne brøde sig i gyldent Lys. Det kaldte Mindet frem om Fædrelandet, om Danmark, og med dette følger Ro og Fred, det er, som sad man trygt i Hjemmet. Men den dybe blaae Farve, hvor Himmel og Hav her toner frem, de mørke Cypresser, Klosterets Mure, Alt dette talte om Syden, om Skjønhedslandet, om Italien, og op over al denne Naturens Herlighed reiste sig, som langt overragende den, Stedets hellige Erindringer, Israels Profeter, fremfor Alt ham med Aandens vældige Kraft, Elias. Thi her paa dette Bjerg drog han sig tilbage i Ensomheden; her knælede han i ivrig Bøn, medens hans Dreng saae udover Havet og mældte om den lille sorte Sky, som kom frem derude og skulde bringe Landet velsignet Regn efter de tre lange Tørkens Aar (I Kong. 18). Og her paa Karmel, vel ikke hvor Klosteret staaer, men en Mils Vei længere tilbage, stod hans Kamp

med Baalspræsterne, hvis Blod den seirende Prophet lod farve Kisons ilende Vande.

Ja vel var Karmel et værdigt Opholdssted for Propheter, thi Stilhed og Høihed hvile paa Bjergets stærke Skuldre. Dets eiendommelige Beskaffenhed gjør det skikket til at være et Tilflugtssted for Flygtende og Forfulgte. Dets Masse er nemlig Kridt og Kalk, som frembyder en Mangfoldighed af naturlige Huler og Grotter, hvoraf dog nogle f. Ex. den rummelige Eliasgrotte med sin pragtfulde Udsigt over Havet, vistnok senere ere udbedrede af Menneskehænder. Ikke alene Elias og Elisa skjulte sig her i Forfølgelsens Tider, men ogsaa senere mange Andre af Israels Fromme. For den prophetiske Bevisthed bliver derfor Karmels dybe Skovensomhed ved det brusende Hav et aandeligt Forbilled paa den Fred og Tryghed, hvilken Herren vil skænke sin Menighed midt i Verdenslarmen. „Vogt dit Folk med din Stav, din Arvedoms Hjord, som boer ene i Skoven midt paa Karmel“, beder Propheten Micha ($7,_{14}$), medens omvendt Amos truer med, at Herren skal vide at finde Israels Flygtninge, naar han vil holde Dom over dem, „om de saa skjulte sig paa Karmels Top“ ($9,_{3}$).

Som Karmel i Oldtiden havde været et Tilflugtssted for Israels Fromme, saaledes vedblev det i Middelalderen at være et Sted, hvor Eneboere søgte hen og benyttede de mange Grotter som naturlige Klosterceller. Heraf opstod Karmeliterordenen, hvis Kloster var indviet til Propheten Elias. I Aarhundredets Begyndelse var dette sunket sammen i Ruiner, men en Karmelitermunk, *Giovanni Battista*, foretog sig fra 1820 Rundreiser i Orienten og Occidenten for at indsamle Gaver til at faae Klosteret opført paa Ny. Ved hans utrættelige Udholdenhed lykkedes hans Formaal over Forventning, og ham skyldes det store herlige Kloster, som nu er opført, vistnok det bedste i hele Palæstina. En sand

Velgjerning for Omegnen i mange Miles Omkreds er dets gode Apothek, i hvilket de forskjellige Lægeurter, som i rigt Antal voxe paa Karmel, indsamles og tilberedes. Jeg kjøbte en Flaske med en rødlig Vædske, som efter Munkenes Forsikkring skulde være et sandt Livsens Vand, et Universalmiddel mod alle Sygdomme. Heldigvis gaves der mig paa den videre Reise ingen Leilighed til at prøve dets Underkræfter.

Vi tilbragte Natten indenfor de gjæstfrie Klostermure og fik i den næste Morgenstund Karmels Skjønheder at see i Dagens unge Solglands. Thi Karmel udmærker sig ikke blot ved Storhed, men ogsaa ved Ynde. Esaias jubler over dets Skjønhed som over Libanons og Sarons Pragt ($35,_2$), og Salomon sammenligner i Høisangen ($7,_6$) sin Elskedes Hoved med Karmel. Stolt reiser det sig op over Havet og hæver sig længere inde i Landet til en Høide af 12—1400 Fod. Dets Sider ere dækkede med et herligt Tæppe af duftende Blomster og Urter, over hvilke ofte Ege- og Fyrretræer brede deres skyggefulde Kroner. Men kun en ringe Deel af denne Skjønhed er tilgængelig for den Reisende, thi som det forhen var et Tilflugtssted for Propheter og Fromme, saaledes er det nu et Tilhold for røveriske Beduiner, og ringe Rester ere kun tilbage af den frodige Yppighed, som det maa have udfoldet i Israels Blomstringsdage — ogsaa her er det prophetiske Ord gaaet i Opfyldelse: „Karmel er afbladet“ (Jes. $33,_9$) „Karmels Top er visnet“ (Amos $1,_2$).

Den lille By *Haifa* ved Karmels Fod og Byen Akko, som den kaldes i Biblen, (Domm. $1,_{31}$) eller St. Jean d'Acre, som Korsfarerne benævnede den, medens Araberne have gjenoptaget det gamle Navn og kalde den *Akka* — ligge

hver paa sin Side af en Bugt, som Havet skyder ind. Efterdi Søveien gaaer i lige Linie og altsaa baade er bekvemmere og kortere end Landeveien, som slaaer en Bue, var det vor Agt at lade os sætte over i en Seilbaad. Uheldigvis var der ingen Vind, og efterat en Tid var gaaet hen i frugtesløs Venten, maatte vi dog omsider bestige vore Muldyr og holde os til Landjorden. Men det var nu blevet temmelig seent paa Eftermiddagen, og det gjaldt om at naae frem til St. Jean d'Acre inden Solnedgang, thi ved den Tid blev Fæstningens Porte lukkede efter østerlandsk Vis. Vi maatte derfor sætte vore Dyr i en noget stærkere Bevægelse end den sindige Skridtgang, som vi de foregaaende Dage havde benyttet. Solen nærmede sig stærkt sin Nedgang; den ensomme Strandbred, mod hvis hvide Sandbund Bølgerne brøde sig, havde en egen Høitidsfuldhed i den stille Aftenstund. Vi lode Dyrene gaae i Kanten af Vandspeilet, fordi Sandbunden her var fastere at træde paa. Et Steds gjorde vi endog en Svingning heelt ud i Vandet, saa at Bølgerne brøde sig under os. Det var ved Udløbet af Kisons Bæk; denne selv er nemlig her for dyb til at ride over, men ude i Havet har Vestenvinden skudt en Række Sandhøie op, som om Vinteren og i det tidlige Foraar skylles bort af Kisons rivende Vandmængde, og da maa man sættes over i Baad, men eftersom Vandmængden synker, danner Sandbanken sig paa Ny, og om Sommeren stiger den endog op over Havfladen. Vi rede en Cirkelbue ud i Havet henover denne naturlige Dæmning, som dog endnu var skjult under Vandet, hvorfor det gjaldt om, at Dyrene traf den rette Vei og ikke sank i til Siderne. Vi kom heldigt over og fortsatte vort Ridt henad den sandede Kystvei. Hist og her stak nogle Vragstumper op af Sandet, thi de gode Havne, som fordum fandtes her, ere nu tilsandede. Vestenvinden, som feier hen over Middelhavets udstrakte Flade, har svær Magt her, og

mange af de smaa Kystfartøier, som fare frem og tilbage, kastes da ind paa Stranden.

Længer frem antager Landet atter en mildere Charakter, det er den frugtbare Akkoslette, som mod Øst begrændses af smukke Bjergformer. Men nu gik Solen ned og med den Haabet om at slippe ind ad St. Jean d'Acres Fæstningsport. Imidlertid gjorde vi dog vort Bedste forat komme afsted, og tilsidst holdt vi da ogsaa foran Byens Mur og — en lukket Port. Situationen var romantisk nok. Fuldmaanen havde reist sig over Bjergene og kastede sit klare Lys henover den svære Fæstningsport med de høie Muurtinder, medens Middelhavets Bølger sagteligt skvulpede mod Kysten. Mine Tanker vendte sig til Korsfarernes ridderlige Kampe om og i denne By. Men Virkeligheden er sjælden saa skjøn som Romantiken. Det var temmeligt kjøligt at skulle overnatte under aaben Himmel saa tæt ved Havet. Dertil var Egnen ikke ganske sikker formedelst de omstreifende Beduiner. Vi maatte da forsøge Underhandlinger og dundre paa Porten, vare tilsidst saa heldige at faae en Bakschisch smuglet ind, og de Porte, som ikke havde villet aabne sig for den store Napoleon, aabnedes nu for en lille Bakschisch.

Vi vare nu inde i den stille, maaneklare By, men nu gjaldt det ogsaa om at faae Tag over Hovedet, hvad der kunde have sine Vanskeligheder saa seent paa Aftenen. Hotel var der naturligviis ikke, og de herværende Klostre vare ikke forpligtede til at modtage Reisende. Heldigviis havde imidlertid vor katholske Reisefælle, den tydske Dr. Reincke, en Anbefalingsskrivelse med til alle Landets Klostre, og vi besluttede at smugle os ind under hans Kappe. Dette lykkedes ogsaa, men jeg troer dog næsten, at Munkene maae have faaet Nys om, at vi nok i Grunden vare skjulte Kjættere, som Intet havde at gjøre paa deres hellige

Omraade, thi de vare langt mere ordknappe og tilbageholdende overfor os, end deres Troesbrødre havde været i de andre Klostre, som vi havde gjæstet. — Byen har ikke mindre end tre forskjellige Navne: under sit gamle Navn Akko (det nuværende Akka) omtales den i Domm. 1, 3, — under sit senere græske Navn Ptolemais i Ap. Gj. 21, 7, hvor det fortælles, at Paulus tilbragte en Dag hos den derværende christne Menighed. Sit franske Navn St. Jean d'Acre fik den under Korstogene, dens egentlige Glandsperiode, da der blev kæmpet vældigt i og om den mellem Christne og Muhamedanere. I Korsfarernes Besiddelse blev den til en stor og herlig Stad med pragtfulde Marmorpaladser, Hospitier, store Pakhuse, Taarne og faste Mure. Flaader fra Pisa, Genua, Venedig, tæt besatte med Korsfarere, løbe ind i dens rummelige Havn. I Bazarerne fandtes alle Øster- og Vesterlandets kostbare Herligheder, alle Slags Tungemaal hørtes i de rummelige Gader, som vare overspændte med brogede Silketøier for at skærme mod Solstraalerne. Men under al denne ydre Glands skjulte megen sædelig Raaddenhed sig, hæftige Partikampe rasede hyppigt, og der fremkom Klager, at Byens Indvaanere svigtede den gode Sag og i Smug holdt med Saracenerne. Den var, som bekjendt, Korsfarernes sidste Besiddelse i Palæstina, og faldt endelig efter et heltemodigt Forsvar 1291 i Saracenernes Hænder, som nedsablede Alle og stak Byen i Brand paa alle fire Hjørner.

Senere er Fæstningen fornemlig bleven bekjendt ved Napoleon Bonapartes Beleiring 1798; forgjæves søgte han at vriste den op, Tyrkerne forsvarede den haardnakket, og den engelske Admiral, Sidney Smith, ydede saa kraftig Bistand, at Napoleon tilsidst efter otte fortvivlede Stormløb maatte opgive Beleiringen og dermed Haabet om som en ny Alexander den Store at underkaste sig Asien.

Saa forstode Englænderne bedre deres Kunst, da Ibrahim Pascha i 1840 havde Fæstningen inde: de anvendte et, efter Kjenderes Dom, saa mesterligt Bombardement fra Søsiden, at Alt blev skudt sønder og sammen, og Ibrahim Pascha maatte rømme først Fæstningen og derefter Syrien.

Saaledes er her blodige Krigsbilleder nok: Brynjer og Hjælme og vaiende Korsbanner, Bomber og Granater og sønderskudte Mure. Selv det stille Kloster syntes smittet af al denne Krigeriskhed: i dets Gange hang fuldt op af Billeder af Napoleons store Slag. Vi foretoge en Vandring over Murene og Fæstningsværkerne, der nu saae temmelig forfaldne ud og neppe vare istand til at holde nogen synderlig Dyst ud. Tyrkiske Soldater dreve om og bestilte Ingenting; efter Sigende havde de ikke faaet Sold i de sidste tre Maaneder. En ung tyrkisk Løitnant førte os omkring; han var nok saa fornøiet, da vi ved Afskeden gave ham en Drikkeskilling af et Par Mark. Der var lummerhedt og trykkende i den lille By, mod den brændende Sol var næsten ingen Skygge. Marmorpalladserne ere for længe siden sunkne i Grus, Havnen er tilsandet og giver kun Adgang for Smaaskibe. Opholdet var i ingen Henseende tillokkende, og jeg var glad, da vi opad Formiddagen bestege vore Muldyr for at fortsætte vor Reise Nord paa gjennem det gamle Phønizierland.

Idet vi forlade den gamle By og dens krigerske Minder, vende vi endnu engang vor Tanke til det stille Karmel. Hvilken Modsætning mellem Klosteret hist med dets bibelske Erindringer og Fæstningen her med dens blodige Beleiringer! Det er som Modsætningen mellem det stille Gudsrige og det larmende Verdensrige: hint fuldt af Høihed og stille Fred, som kvæger Aand og Hjerte — dette fuldt af Uro og glimrende Vaabendaad, som sætter Phantasien i en livlig Bevægelse, men dog ikke tilfredsstiller den dybere Aandstrang. Der er blevet kæmpet med Raseri om disse Fæstnings-

mure, og Seier eller Nederlag har havt store Følger: Korsfarerne miste St. Jean d'Acre og dermed den sidste Fodsbred Jord af det Land, hvorom der i to Aarhundreder var ført de ridderligste og mest æventyrlige Kampe — Napoleon kan ikke vriste disse Porte op, og dermed lukke sig hans glimrende Ungdomsdrømme om at underlægge sig Asien. Men hvad er der vundet ved alle disse forbittrede Kampe, som i Sandhed er kommen Menneskeslægten til Gode, er kommen os til Gode? Ogsaa paa Karmel er der kæmpet, ogsaa ved Karmel er der flydt Blod, da Herrens Prophet lod de falske Propheter henrette, men det er af de Kampe, i hvilke der blev stridt for de ufødte Slægter. Det var „den liden Rest i Israel", som førte en Kamp paa Liv og Død for sin Tilværelse, og dens Seir er bleven vor Seir, saavist som dens Tro er bleven vor Tro. Den Gud, i hvis Tjeneste Propheten stod, og som senere aabenbarede sig for ham, ikke i Storm, og ikke i Jordskælv, og ikke i Ild — thi alt dette er kun Herrens Straffedomme, ikke Herren selv — men i den stille sagte Susen: det er den samme Gud, som har kundgjort os sine Straffedomme i den Forbandelsens Ødelæggelse, som hviler over det hellige Land, men sit Væsens Hemmelighed har han opladt for os i sit Kjærligheds-Evangeliums stille, sagte Susen, som nu bringer Fred over alle troende Menneskehjerter.

VII.

Gjennem det gamle Phønizien.

Sletten omkring St. Jean d'Acre er meget frugtbart Land. Vor Vei gik forbi dyrkede Marker, ja endog langs herlige Orangehaver, hvad der var os et heelt nyt og ukjendt Syn.

Noget tilbage saaes lange Buerækker af en gammel halv ødelagt Vandledning.

Vi havde en lang og trættende Dagsreise, henved ti Timers Ridt. Veien gaaer de første Timer over Sletten, som dog neppe er en halv Mil bred. Den bliver efterhaanden øde, og vi see hverken Huse eller Byer, men der er tydelige Spor af, at den i Oldtiden har været overmaade tæt bebygget. Hyppigt sees Cisterner og Fundamenter af Huse, men Alt, hvad der har reist sig over Jorden, er fejet bort af senere Tiders Ødelæggelse. Det er det gamle i Oldtiden tæt befolkede Phønizierland, hvilket vi nu drage igjennem. — Efter nogle Timers Ridt komme vi til et Høidedrag, som løber lige ud mod Havet i et lidet Forbjerg, over hvilket fører en snæver Ridesti, daarligt udhugget i Klippen. Det er den saakaldte „tyriske Trappe“ (Scala Tyriorum), nuomstunder *Ras en Nakura.*

Veien løber langs Havet, stærkt trykket af Bjergene, som her træde næsten heelt ud til Kysten, indtil man naaer et nyt Forbjerg, *Ras el Abiad* eller det hvide Forbjerg. Klinten falder her brat af imod Havet, som man har liggende umiddelbart under sig. I den stille Sommeraften laa det roligt og vuggede sig i et sagte Bølgeslag, men naar Vestenstormen reiser Bølgerne, da dundrer det voldsomt mod Klinten, og da vil den snævre Sti, som luder ud over Havet, kun være lidet hyggelig.

Naar man lykkelig og vel har passeret den tyriske Trappe og det hvide Forbjerg, saa kommer man til „Tyrus og Sidons Egne“ (Matth. 15, $_{21}$). I klart Daglys kan man fra det hvide Forbjerg see Tyrus paa sin lille Halvø strække sig ud i Havet, men nu var Aftenskumringen falden paa, og vi kunde kun dunkelt skimte Sletten, som bredte sig foran os. Nu gik vor Vei atter over frugtbare Marker med stadig Udsigt over Havet til Venstre, medens vi til Høire havde

Bjergene. — Det var hint Hav, som bar de kjække, phøniziske Seilere ud paa deres lange æventyrlige Farter, og det var paa Bjergene, at Tømmeret blev fældet, hvoraf de raske Snekker byggedes. Stille og roligt hævede Fuldmaanen sig over Bjergene og lagde sit magiske Skær over Land og Hav. Jeg var bleven skilt fra mine Reisefæller og red alene kun fulgt af Mulæselsføreren. Dyb Stilhed omgav mig, kun Bølgernes sagte Skvulpen lød mod Strandbredden, i den maanelyse Aften kunde jeg uforstyrret hengive mig til mine Drømmerier om svundne Tiders Storhed og rigt bevægede Liv. Først seent paa Aftenen indhentede jeg de Andre og vi droge tilsammen ind i det gamle Tyrus, hvor vi hos en christen Kjøbmand for gode Ord og endnu bedre Betaling fik et Nattekvarteer, som rigtignok i vel høi Grad gav den friske Søluft fri Indgang. —

Tyrus, eller som det nu kaldes af Araberne, *Sur*, er en liden Flække med fire eller fem tusind Indbyggere, som plages haardt af det tyrkiske Regimente og have deres Nød med at finde deres Udkomme. En Deel af dem er græskkatholske Christne, de øvrige Muhamedanere. Tyrus var anlagt deels paa Fastlandet (Palætyrus) deels paa en lille Ø tæt udenfor. Paa denne sidste laa det store *Melkarth*-(Herkules)Tempel, som var en fælles phønizisk Nationalhelligdom. Øen trodsede baade Salmanassars femaarige og Nebukadnesars trettenaarige Beleiring, medens derimod Palætyrus paa Fastlandet faldt i deres Magt og blev aldeles ødelagt af Nebukadnesar. Først Alexander den Store, som senere førte sine seirrige Vaaben mod Staden, lod opføre en lang Dæmning ud til Øen og fik den herved i sin Magt. Denne Dæmning staaer endnu, men i Aarhundreders Løb har Havet ført Sand og Grus og Tang til den, hvorved den er bleven til en Landtunge, med hvilken Øen har forenet sig, saa at det Hele nu er en liden fremspringende Halvø. Den

lille By indtager naturligvis kun en overmaade ringe Del af det Fladerum, som den gamle Pragtstad har indtaget, den øvrige Del henligger ubeboet og bidrager i høi Grad til det øde og forladte Indtryk. Havnen er forlængst tilstoppet af Sand, kun ganske smaa Skibe kunne løbe ind i den. Disse smaa Fartøier med sammenflikkede Seil, og ladede med Trækul eller lidt Tobak og Korn, som dyrkes i Omegnen, ere traadte istedetfor hine Oldtidens pragtfulde Skibe med Master af Libanons Cedre og skinnende Solseil vævede af blaat Uldent og Purpur, førende Elfenbeen og Ibenholt, Karfunkler, Koraller og Rubiner og al anden Herlighed ind i Tyrus' Havn (Ezech. 26). Hvor er den nu øde og forladt — et Par kolossale Murmasser, Levninger af tidligere Befæstninger og Havnedæmninger, ragede op over Vandfladen og afgave et høist malerisk Skue. Men hvad der uudsletteligt har præget sig i min Erindring, vare de mangfoldige Søilerester, Colonner af rødlig og graa Granit, som laae henslængte omkring Byen, ragende halvt op af Vandet, ideligt overskyllede af Bølgerne. De vare det synlige Vidnesbyrd om hin Almagtens og Retfærdighedens usynlige Haand, der har styrtet den mægtige Herskerstad ned fra sit Høisæde i Støvet. Vel havde der i tidligere Dage hersket venskabelige Handelsforbindelser mellem Tyrierne og Israels Folk, saaledes under David og Salomon, da Kong Hiram i Tyrus sendte baade Materialier og Haandværkere til Templets og Kongeborgens Opførelse i Jerusalem (1 Kong. 5), men Achabs Hustru Jesabel, som var en Kongedatter fra Sidon, bragte kun Afgudsdyrkelse og Fordærvelse med fra sin Fædreby, og senere løftede Israels Propheter truende deres Varselsrøst mod den yppige og ugudelige Handelsby. Og hin Røst er ikke bleven et tomt Mundsveir: det nuværende Tyrus ligger fattigt og elendigt paa den nøgne, solbeskinnede Strand, uden Skygge, uden Læ, halvt nedstyrtet

i Havet, er ganske, hvad Propheten har varslet, „en solbrændt Klippe, et Sted til at udbrede Fiskergarn paa midt i Havet" (Ezech. 26, $_4$). Paa sligt et Sted lærer man ret Guds Langmodighed, som i saamange Aarhundreder lod den verdslige, afguderiske Handelsstad blomstre i rig Livsnydelse, men ogsaa hans ubøielige Retfærdighed at kjende. Herrens Ord maa staae fast, derfor ligger nu Tyrus hen som Niniveh og Babylon, som Theben og Memphis, de skulle til de seneste Slægter være et talende Vidnesbyrd om, at Guds Straffedomme kunne vel tøve og forhales, men de udeblive ikke. —

Af den gamle phøniziske Herlighed, som har udfoldet sig her, have de nyeste Udgravninger ikke bragt Synderligt for Dagen. Nogle Sarkophager ere fundne, men de synes at være fra den senere græske Tid. —

Atter i Tyrus, som tidligere i Haifa gjorde vi et Forsøg paa at komme ombord i et lille Skib og seile op langs den phøniziske Kyst til Sidon, men heller ikke her lykkedes det. Denne Gang var det Skipperen, som var Aarsag deri, idet han havde ladet sit Fartøi saa fuldt med Korn, at vi ingen Plads kunde finde til at anbringe os selv, hvorfor vi atter maatte sætte fra Borde, ved hvilken Leilighed vor Middagsmad, som vi havde ført ud med os, faldt i Vandet. Tabet var dog ikke større, end at det lod sig erstatte, men istedenfor det hurtigt fremfarende Skib maatte vi nu atter bestige vore langsomt fremskridende Muldyr for at komme til Sidon, hvortil vi brugte over ti Timer. Paa en dristig hvælvet Brobue kom vi over Leontesfloden, hvis Bredder vare tæt besatte med store blomstrende Nerier. Senere kom vi forbi det gamle Sarepta, hvor vi hilstes af endnu et Minde fra det gamle Testamentes Dage: her var det, at Propheten Elias fyldte den fattige Enkes Oliekrus og Meelkrukke et heelt Aar igjennem og siden kaldte hendes døde Søn atter til Live (1. Kong. 17.). Kun en Hoben Stene og nogle Cisterner

viste os, hvor Byen havde staaet, ellers var Alt forsvundet. Ogsaa andre Steder saae vi Spor af gamle Byer, som nu ere forsvundne, og oppe i Bjergene, som vi stadigt havde paa vor høire Side, findes mangfoldige Gravgrotter, dog uden Indskrifter. Nu er her eensomt og øde, kun Havet vælter sig mod Kysten med samme Bølgeslag som for Aartusinder siden. Det blev henad Aften, langsomt sank Solen luende rød i det guldblinkende Hav, men allerede stod Fuldmaanen over Bjergene og inden en halv Time havde vi klart Maaneskin. Stille og tankefulde rede vi langs den eensomme Havbred gjennem det gamle Phønizierland.

Saa kom vi til Sidon, eller, som det nu kaldes, *Saida*. Her herskede anderledes Liv og Lystighed end i det stille, øde Tyrus. Vi fik Qvarteer i den franske Consulatsbygning, en meget omfattende Bygning med vidtstrakte Gaardsrum, Vaaningshuse, Pakhuse og Oplagssteder. En Deel af den er anvendt til Kloster, hvori der er et Par Franziskanermunke. En Afdeling franske Soldater vare indqvarterede i samme Bygning, de talte og loe med ægte fransk Livlighed, deres Officerer vare meget villige til at slaae en Passiar af med os. Et andet Bekjendtskab, som vi gjorde, var med en arabisk Kjøbmand ved Navn Rizcalla, efter Sigende den rigeste Mand i Byen. Han talte godt Italiensk og var dansk Consul i Sidon, hvorfor han modtog os med stor Glæde, thi, som han sagde, nu havde han været dansk Consul i 23 Aar og hans Fader i 16 Aar, og dog havde Ingen af dem havt Leilighed til at see nogen dansk Mand. Han opfordrede os indstændigt til at tilbringe et Par Dage i hans Huus, hvortil vi ogsaa kunde havt stor Lyst, men vor Reiseplan tillod os ikke et saadant Ophold. Da Blodbadet i Damaskus og Libanon fandt Sted, havde han med stor Iver taget sig af de flygtende Maroniter; han viste os en Skrivelse fra en maronitisk Biskop og 33 maronitiske Høv-

dinge, hvori disse takkede ham hjerteligt for den Bistand, som han havde ydet dem. Ogsaa hans Hustru maatte vi hilse paa; hun bar to svære Armbaand, som vilde have henrykt en Numismatiker, de vare nemlig sammensatte af vægtfulde Guldmønter fra Philip af Macedoniens og Alexander den Stores Tid.

Sidons Beliggenhed ved Havet er overordentlig tiltalende, men hvad der fornemmelig giver Byen en høi Grad af Skjønhed, er de deilige Frugthaver, der som et bredt Bælte omgive den. I paradisisk Yppighed voxe her Abrikoser, Granatæbler, Figener, Kirsebær, Blommer, dertil store Morbærplantager for Silkeavlens Skyld. Her er Kjølighed og Skygge, de friske Vandløb sprudle frem overalt og forfriske Luften. Kommer man op paa Høiderne bagved, har man en henrivende Udsigt over Byen, som ligger omkrandset af sine Haver, og foran den det store blaae Hav.

Stadens Indbyggere kunne anslaaes til 12,000, hvoraf en stor Deel ere Christne. I det sextende Aarhundrede har den taget et stærkt Opsving under den dygtige og høit begavede Emir for Druserne, Fachreddin, som havde oprettet et uafhængigt Fyrstendømme. Han lod Havnen istandsætte, knyttede Handelsforbindelser med Vesten, fornemmelig Frankrig, europæiske Handelshuse oprettedes i den, og Sidon var ifærd med at indtage den fremragende Plads, som nu Beirut har vundet. Men snart faldt al denne Herlighed sammen igjen. Fachreddin nødtes til at tilstoppe Havnen af Frygt for den tyrkiske Flaade, selv maatte han flygte til Bjergene, blev fangen, og tilsidst, 80 Aar gammel, henrettet i Constantinopel. Sidon kom under det tyrkiske Regimente, der her som overalt havde Undertrykkelse og Fattigdom i sit Følge. I 1837 blev Byen ødelagt af et frygteligt Jordskjælv, siden har den vel hævet sig noget igjen, og dens overordentlige frugtbare Opland kan vel give den en Deel

Udførselsartikler, men Beirut har draget hele den europæiske Handel til sig og aldeles stillet Sidon eller Saida i Skygge.

Sidon er en af de ældste Byer, Moderstad til Tyrus, den omtales saavel i Genesis ($10,_{15}$) som af Homer, medens ingen af disse nævne Tyrus. Den berømmes saavel for sin udbredte Handel og Sømagt som for sin Kunstfærdighed, navnlig i Henseende til vævede Tæpper og Metalarbeider; Homer nævner oftere „de kunstfærdige Sidonier“. Af Oldtidslevninger findes ligesaa Lidet her som i Tyrus; det Betydeligste er en Deel Gravkamre i Omegnen og adskillige Sarkophager. Vi besøgte et Par af hine, som nyligt vare komne for Dagen ved Franskmændenes Udgravninger; de indeholdt Loftmalerier i ægyptisk Stil, men Farverne havde ikke holdt sig nær saa godt som i Ægyptens tørre Ørkenklima; ogsaa antages de at hidrøre fra en meget senere Tid. De fleste af disse Gravkamre vare uden Indskrift, dog fandtes saadanne paa Græsk i enkelte af dem. — Ude i Havnen rager et gammelt Fæstningstaarn i Veiret paa en lille Klippeø, det er fra Middelalderen, men Underbygningen af svære Qvadersteen er af gammelphønizisk Oprindelse.

I Sidon toge vi Afsked med vor engelske Reisefælle, Mr. Martin. Han var en hjertensgod og inderlig from Mand, som jeg oftere havde havt Glæde af at samtale med. Det Eneste, som jeg kunde udsætte paa ham, var det ægte engelske Reise-Hastværk, hvormed han stedse foer frem og derved drog os Andre med sig. Nu indskibede han sig i Sidon for at seile op til Beirut og derfra tiltræde Hjemreisen. Jeg tog hans hvide Hest i Arv efter ham, den var stedse gaaet i Spidsen foran vor Karavane og havde givet denne et pompøst Udseende. Vi havde et overmaade trættende Ridt til Beirut. Veien var deels meget stenet, deels fuld af dybt Strandsand, gjennem hvilket Heste og Muldyr med

Besvær slæbte sig frem; vi kunde nemlig ikke, som vi ellers pleiede, ride ud paa den faste Sandbund lige i Havkanten, fordi Søen denne Dag var altfor urolig. Af og til rede vi over en Bæk eller Flod, som fra Libanon løber ud i Havet, dens Bredder vare gjerne smykkede med duftende Nerier. Efter ni Timers Ridt nærmede vi os endelig Beirut, Reisens Maal. Veien bøier stærkt indefter, vi komme gjennem en Ørken af rødligt Sand, til Venstre strække sig store Olivenskove langs Libanon, derefter gjennem en stor Pinieskov, og endelig ere vi i Beirut.

Den Hurtighed, med hvilken Beirut i Løbet af de sidste Aartier har hævet sig i Veiret, vilde selv i Europa vække vor Forbauselse, men i Østerland lyder det som et heelt Æventyr. Thi her, hvor ellers Alt langsomt smuldrer til Støv gjennem de skiftende Aarhundreder, vil man næppe troe sine Øine og Øren naar man erfarer, at denne By for tyve Aar siden talte 15,000 Indbyggere, for ti Aar siden 30,000, og nu henved 100,000. I denne By har da ogsaa alt Fremskridt i Orienten samlet sig, europæiske Kjøbmænd have nedsat sig i den, den er bleven Havnestad for Damascus, med hvilken Stad den er bleven forbunden ved en ypperlig Landevei, den har Handel paa alle Middelhavets Kyster, evangeliske Missionsanstalter ere grundlagte i den og sprede Sandhedens Lys over disse Egne, som have tilbragt saa mange Aar i Vantroens eller Overtroens sørgelige Tusmørke. Et overordentligt broget Liv rører sig i dens Gader: Arabere, Grækere, Tyrker, Maroniter, Perser og Europæere blande sig mellem hinanden i babylonisk Sprogforvirring og Maskerade af brogede Costumer. En særegen festlig Glands erholdt Staden ved de franske Expeditionstropper, som vare blevne sendte til Syrien paa Grund af Blodbadet i Damascus og Libanon, og som netop i disse Dage vare ifærd med at indskibe sig til Hjemmet. Tanken herom forøgede deres

naturlige Livsglæde, overalt hørtes deres lystig Passiar og munter Sang. Officererne holdt Champagnegilder med Sang og Klang til langt ud paa Natten. Ude paa Rheden laae de mægtige franske Krigsskibe, som skulde føre dem tilbage over Middelhavet. Dengang var Frankrig endnu paa sin Magts Høidepunkt, den første Militærmagt i Europa, og Synet af de rødbuxede franske Soldater var det Samme som Synet af Seir, Magt og Ære.

Vi udhvilede os en halv Snees Dage i den livligt bevægede By, og det kunde vi vel have behov efter Reisens Anstrængelser og Strabadser. Hvad der i høi Grad bidrog til Opholdets Behagelighed, var Bekjendtskabet med en Landsmand, en ung, livsglad Snedker, ved Navn Løitved. Han havde bosat sig i Beirut og kom godt frem, navnlig havde hans smukke Tegnetalent skaffet ham en Mængde Bestillinger. De nys stedfundne Uroligheder i Syrien havde vel sat ham noget tilbage, men ikke berøvet ham hans freidige Mod, han arbeidede ufortrødent videre og havde et Snedkerværksted med flere arabiske Svende. Han var et opvakt Hoved, talte Arabisk og Italiensk med stor Færdighed, uden at hans gode Modersmaal havde taget Skade deraf. Hos ham tilbragte vi mangen fornøielig Aften, hvor Narghilen (den tyrkiske Pibe, hvor Tobakken gaaer igjennem en Vandbeholder) blev sat frem for os, og Samtalen bevægede sig muntert og let i Modersmaalet snart om det brogede Liv, i hvilket vi nu færdedes, snart om det kjære Hjem, til hvilket Tankerne altid stunde i det Fjerne. Han skildrede med Begeistring alle Beiruts Herligheder, det frie utvungne Liv, Naturens Skjønhed og det deilige Klima, der om Vinteren er mildt og behageligt, om Sommeren svales ved Havet eller de kjølige Vinde fra Bjergene. Den eneste Ubehagelighed er Chamsinen, hvis qvælende, hede Ørkenluft til sine Tider ogsaa kan naae herop.

Ved sin frugtbare Omegn og sine store Naturskjønheder kan Beirut vel friste til et længere Ophold. Paa den af Libanons Bjergkjæde omkrandsede Slette ligger den ligesom et Overflødighedshorn, i hvilket Libanon udgyder alle sine Herligheder, og Middelhavets Bølger, som skylle op imod dens Havnedæmninger, er den store Alfarvei, som sikkrer dem en hurtig Afsætning. Vin, Olie, Korn og Trælast frembringes i rigeste Overflod, Silkeavlen spiller en betydelig Rolle. Byen selv har Udseende af en mægtig Have, idet kun den indre Deel er tættere sammenbygget, de vidtstrakte Forstæder derimod ere spredte i de store Morbærplantager, hvis Blade tjene til Næring for Silkeormene. Den rigt dyrkede Slette hæver sig op imod Libanon, som dog ikke reiser sig i en steil Bjergvæg, men i flere Afsatser ligesom Terrasser, der hæve sig over hinanden, indtil endelig i en fjern Baggrund de høieste sneedække Toppe hæve sig op mod den rene, dunkelblaae Himmel. De nærmere liggende Afsatser af Libanon ere godt opdyrkede, en Mængde Landsbyer, hist og her enkelte Klostre, sees tydeligt fra Beirut skinne i Sollyset oppe paa Libanon. En eiendommelig Skjønhed frembyder Pinieskoven i en halv Mils Afstand fra Byen. Her havde de franske Soldater opslaaet deres Teltleir, der var lystig Militærmusik, Omnibusser førte Spadseregængerne frem og tilbage, det var heelt europæisk, medens atter de slanke Pinier med deres flade Kroner, det rødlige Ørkensand, som støder lige op til Skoven, det dunkelblaae Hav og fremfor Alt Libanons mægtige Bjerge vidnede om, at vi vare i en fremmed Verdensdeel.

Af Phøniziens blomstrende Handelsstæder bliver da Beirut, det gamle Berytus, den eneste, som atter har begyndt at røre sig i et kraftigere Liv. Men efter Berytus' Marmorpaladser søger man ligesaa forgæves, som efter Tyrus' og

Sidons Søilerækker. Tiden har bortskyllet det Altsammen. Alt hvad den ivrige Oldgransker vil finde, er nogle Fundamenter i Murene og Havnedæmningerne, et Par Søilestumper og maaskee hist og her et Stykke Mosaikgulv, der har skjult sig under Sandet.

I de senere Aar har den protestantiske Mission begyndt at sætte sig fast i Beirut. Der fandtes en liden evangelisk Menighed under Ledelse af en Pastor Krämer; den talte 80 Sjæle og besad en smuk lille Kirke, hvor skifteviis holdtes fransk og tydsk Gudstjeneste. Tillige var der oprettet en Skole, i hvilken Præsten giver Undervisning i Religion, Læsning, Skrivning, Regning og Geographi. Lignende smaae protestantiske Menigheder ere oprettede i Jerusalem, Smyrna og Constantinopel, de understøttes af Preussen, som her paa en værdig Maade optræder som protestantisk Stormagt. De danne Tilholdssteder for Missionen, og alvorlige Østerlændere føle sig tiltalte af Protestantismens Alvor og Eenfold. End mere virke de protestantiske Diakonisseanstalter i Jerusalem, Sidon og Beirut, deres Kjærlighedsgjerninger i Sygepleie og Undervisning gjøre dybt Indtryk paa Tyrkerne og Araberne. I Beirut havde Diakonisserne aabnet en Skole for 112 Piger, for Størstedelen forældreløse Børn fra Libanon. Ogsaa Englændere og Amerikanere have oprettet Skoler; saaledes havde en engelsk Dame, Mrs. Bowen Thompson, Aaret i Forveien aabnet en Skole, som talte 150 Børn, ligeledes Flygtninge fra Libanon. Hun fik hertil nogen Hjælp fra Missionen, men anvendte for en stor Deel sin egen Formue derpaa.

Det Værk, hvortil Mrs. Thompson havde lagt Grunden i 1860, er senere voxet op og har faaet stor Betydning for Syrien. Selv døde hun under et Besøg i England 1870, men hendes Søster, Mrs. Mentor Mott, fortsætter hendes Gjerning. For Tiden existerer der 23 britiske Skoler i

Syrien, som tælle 1900 Børn af alle Religioner, meest Pigebørn af de bedre Stænder, idet Hovedbestræbelsen er rettet paa at udrive de østerlandske Qvinder af den Uvidenhed og Ørkesløshed, i hvilken de som oftest voxe op. Skolerne findes i Beirut, Damaskus, Tyrus og Byerne paa Libanon; tre af dem ere Blindeskoler. Vor Landsmand, Julius Løitved, har særligt helliget disse Skoler sin Virksomhed.

Her i Beirut begyndte vi at høre Adskilligt om hiint gruelige Blodbad, da Druser og Tyrker med koldt Blod myrdede de Christne. Mrs. Thompson kunde fortælle os derom. Qvinder og Børn vare komne grædende til hende og havde klaget deres Nød, at de havde mistet Fædre, Mænd og Brødre, saa at de nu stode aldeles hjælpeløse. Hun havde trøstet dem med med at forelæse dem af Evangeliet Frelserens Ord: „Kommer til mig, Alle I, som arbeide og ere besværede, og jeg vil give Eder Hvile" (Matth. $11,_{28}$) og de havde undrende lyttet til og sagt, at slige Ord havde de aldrig før hørt. Men da hun mindede dem om Christi Bud at tilgive sine Fjender, trak en gammel Kone en blodig Hue frem fra sit Bryst og raabte: „Glemme! Tilgive! See, denne Hue er dyppet i min eneste Søns Blod — hvorledes skulde jeg da glemme og tilgive!" — Store Skarer af Flygtninge opholdt sig endnu stedse i Beirut, hvor de fik en liden daglig Understøttelse af Regeringen. Nu trak Frankrig atter sine Tropper tilbage, og det hed sig, at Roligheden var gjenoprettet i Libanon, dog frygtede de for at vende tilbage til deres Hjem, hvor desuden Husene vare nedbrændte og Morbærtræerne fældede og dermed for lange Tider deres Erhverv afskaaret dem. Om Alt dette skulde vi imidlertid snart faae nærmere Underretning, da vi nemlig agtede at gjøre en Udflugt til Libanon, Baalbek og Damaskus. Paa vore Forespørgsler, hvorvidt dette lod sig gjøre, blev der svaret, at vi som Europæere Intet kunde have at

frygte, hvorfor vi da uden Betænkning tiltraadte Reisen til Østens Perle, det rige Damaskus, dog ikke ad den korteste Vei, men i en Bugtning til Siden for ogsaa at besøge de kolossale Ruiner af Baalbek.

VIII.

Libanon og Baalbek.

Langs med Middelhavets Kystland strækker Libanons mægtige Bjergkjæder sig i en Høide af indtil 9000 Fod. Enkelte af dens Toppe ere bedækkede med Snee hele Aaret igjennem og kunne sees af de Søfarende langt ude i Middelhavet, hvor de tone frem oppe i Luften snarere lig Skyer end Bjerge. I det Indre ere disse Bjergegne rige paa storartede og romantiske Skjønheder, brusende Vandfald, skummende Floder, svimlende Afgrunde, store Ødemarker, medens de atter paa andre Steder ere opdyrkede med en overordentlig Flid, navnlig omkring Byerne, hvor de skraanende Bjergsider ere planerede til Terrasser, som ere beplantede med Morbærtræer og Vinstokke. I Meget vil den Reisende her erindres om Schweizeralperne, her er Storhed og Vildhed, og dog atter noget ubeskriveligt Venligt og Tiltalende ved Bjergstæderne og deres Frugthaver. Men de brogede Dragter, hvori Menneskene ere klædte, de fremmede Træarter, især Morbærtræer, Cypresser og Plataner, de pragtfulde Udsigter over Middelhavet, og endelig den dybe blaae Himmel, som hvælver sig herover, ville snart erindre ham om, at han befinder sig under et andet Himmelstrøg med større Skjønhed og Varme. De mægtige Bjergmasser hobe sig over hverandre i forskjellige Afsatser, indtil de naae Sneeregionen, nede i Dalene udfolder derimod en stor Yppighed af Frug-

ter og skjønne Træsorter sig. Derfor sagde ogsaa de arabiske Digtere om Libanons Bjerg, at det bærer Vinteren paa sit Hoved, Foraaret paa sine Skuldre, medens Sommeren slumrer ved dets Fod nede ved Middelhavet. Særlig Navnkundighed have de berømte Cedre vundet, som voxe i en betydelig Høide, hvor ellers den store Trævæxt ikke naaer hen. Deres Antal anslaaes nu til 3 à 400, en liden Rest af de herlige Skove, som i Oldtiden bedækkede største Delen af Bjergets Sider*). Et Par af disse Træer have en overordentlig Tykkelse, 40 Fod i Omkreds og en Høide af 90 Fod, og da Cederen voxer meget langsomt, er det ikke utænkeligt, at deres Alder kunde række op til Salomons Dage, og de saaledes kunde være samtidige med hine Cedertræer, som fra Libanon førtes ned til Jerusalem, for at anvendes ved Templets og Kongeborgens Bygning.

Navnet Libanon betyder „det hvide Bjerg", hvad enten nu Snemasserne paa dets Toppe eller de hvide Kalksteensmasser, hvoraf det er dannet, har givet Anledning til dette Navn; dog er det sidste det rimeligste, da Sneen for en stor Del smælter bort om Sommeren. Det dannede Nordgrændsen for det forjættede Land (Josva $1,_4$). Moses bad forgæves, at han maatte drage hen og skue det (5 Mos. $3,_{25}$), hans Bøn blev ikke opfyldt. Og for Israels senere Propheter og Sangere bliver Libanon tilligemed Karmel og Thabor Udtryk for Herlighed og liflig Ynde. I Høisangen sammenligner Salomon sin Elskede med Strømme fra Libanon ($4,_{15}$) og siger, at hendes Klædebon dufter som en Duft fra Libanon; Propheten Hosea sammenligner det omvendte Israel med Vin fra Libanon ($14,_8$), og naar Jesaias skildrer

*) Nyere Reisende paastaae dog, at der i de nordligere Egne af Libanon endnu skulle findes udstrakte Cederskove.

Jubelen og Glæden i Gudsrigets Herlighed, da siger han, at Libanons Herlighed er givet det (35,$_2$).

Ligeoverfor Libanon reiser Antilibanon sig og løber parallelt med hint. Dets sydlige Punkt er Hermon, hvis sneedækte Top sees vide omkring, hvorfor det af den nuværende Befolkning har faaet Navnet *Dschebel es Sheikh* d. e. Bjerghøvdingen. Ved Hermons Fod have Jordanskilderne deres Udspring, medens Floden Leontes bryder sig Vei gjennem Libanon mod Vest ud i Middelhavet, Orontes stræber mod Nord, og endelig Pharphar eller Barada vender sig mod Øst og vander Frugthaverne om Damaskus. — Midt imellem Libanons og Antilibanons høie Bjergkjæder ligger en herlig Alpedal i 3000 Fods Høide over Havet, henved to Mil bred og et Par Dagsreiser i Længden, det er Cølesyrien d. e. det hule Syrien. I Oldtiden var det befolket med store og blomstrende Stæder, nu ligger det ganske øde, dets herlige Græsning tjener til Tumleplads for omvankende Nomadeflokke. Midt paa denne Slette rage Baalbeks kolossale Tempelruiner op og skues i lang Afstand som et tilbageladt Minde om Oldtidens Pragt og Vælde. Kommende fra Beirut maa man først overskride Libanons Bjergpasse, dernæst stige ned i Cølesyrien eller Bekaá, som det nu kaldes, saa atter arbeide sig over Antilibanon, og da først kommer man til Damaskus, siden til de store Sletter om Euphrat.

Libanons Beboere ere Maroniter og Druser, desforuden Grækere, Muhamedanere; Antallet sættes i det Hele til mellem 3 og 400,000. Saa forskjellige som Religionerne ere, mødes de dog Alle i den samme Uvidenhed, Overtro og Fanatisme, som ideligt fremkalder blodige Sammenstød, navnlig mellem Maroniter og Druser. Disse ere af samme Folkestamme, nemlig den syrisk-arabiske, hvad der lægger sig for Dagen i samme arabiske Dialekt, som tales af begge, ligesom der heller ikke er synderlig Forskjel i deres Character

og Levevis, men Religionen har lagt en dyb Kløft mellem dem. Maroniterne ere Christne, de ere en af hine besynderlige Forsteningsformer, der i den græske Kirke ere blevne staaende som Vidnesbyrd om gamle, for Aarhundreder siden førte kirkelige Stridigheder. De vare fra først af Monotheleter d. e. holdt for, at der i Jesus Christus kun var een Villie, medens den orthodoxe Kirke vedtog, at ligesom der er to Naturer, saaledes ogsaa to Villier i Christus. Dog have de senere opgivet dette Stridspunkt, idet de nemlig 1182 ere blevne unerede med den romersk-katholske Kirke paa de Vilkaar, at de skulde ansee Paven for deres Overhoved, antage de romersk-katholske Dogmer, men beholde deres særegne Gudsdyrkelse i det gammelsyriske Sprog, som rigtignok Ingen af dem længer forstaaer, faae Nadveren uddeelt under Brøds og Vins Skikkelse, og endelig skulle deres Præster være gifte. De staae under sex Biskopper, af hvilke den øverste er Patriarch for hele deres Kirkesamfund. Deres Christendom staaer imidlertid paa lige saa lavt Trin som hos de fleste østerlandske Christne, idet de næsten aldrig høre Prædiken eller Udlægning af Guds Ord. Deres Antal er mellem 2 og 300,000, de boe fornemmelig i den nordlige Del af Libanon, dog finder man ogsaa Enkelte af dem i Aleppo, Damaskus og Kairo. De ere et flittigt og vindskibeligt Folk, som med Iver drive deres Silke- og Vinavl. De staae under egne Sheiks og have tildeels bevaret deres Uafhængighed, men maa dog betale Tribut til Tyrkerne. — I den sydlige Del af Libanon bo Druserne, hvis Oprindelse og Religion i lange Tider har været en Gaade, indtil man endelig i nyeste Tid har vundet nærmere Oplysning om dem. De synes at være opstaaede paa Korstogenes Tid ved en Sammenblanding af forskjellige muhamedanske Sekter. De tilbede en ægyptisk Chalif El Hakem, i hvem de tro, at en særlig Incarnation af Guddommen har fundet Sted, skjøndt

Historien skildrer ham som en halvforrykt Tyran, der lod mange Tusinder af sine Undersaatter myrde. Nærmere Kundskab herom besidde dog kun de Indviede, medens de Uindviede nok slet Intet vide. Iøvrigt synes de ikke at lægge særdeles Vægt paa deres religiøse Ideer, de have ingen særegen Gudstjeneste og forrette deres Bønner snart i Moskeer og snart i Kirker, som det kan træffe sig. De ere et dygtigt, arbeidsomt Folk med en vis Ridderlighed i deres Optræden og have bestaaet mangen dristig Kamp for at hævde deres Uafhængighed overfor Tyrkerne. Med Forsæt holde de deres Veie i den sletteste Stand, for at gjøre Adgangen til deres Byer og Borge saa vanskelig som mulig. De kunde ogsaa i Forening med Maroniterne leve et lykkeligt Liv i disse skjønne Bjergegne, om ikke begge Folk bare et dødeligt Had til hinanden. Ideligt gjøre de lumske Overfald paa hinanden: snart er det Maroniterne, som gjøre et pludseligt Indfald paa Drusernes Omraade og hærge og plyndre, og snart er det Druserne, som øve Gjengjæld med Rov og Mord. Aaret forinden, i Sommeren 1860, havde Druser i Forening med Kurder og Tyrker anrettet hint forfærdelige Blodbad ikke blot paa Maroniter, men ogsaa paa de syriske og armeniske Christne i Libanon og Damaskus, hvorom det blotte Rygte havde fyldt Europa med Rædsel og Forbittrelse, uden at det dog herved havde ladet sig opskrække af sin politiske Døs til at tage Straf over Udaadsmændene eller sørge for Tilveiebringelsen af en bedre Tingenes Tilstand.

Saaledes vare de Egne og Folk, gjennem hvilke vi nu skulde drage vor Vei til Damaskus. Freden var gjenoprettet, for os personlig var der ingen Fare at frygte. Men vi skulde faae nok af Ødelæggelsens Vederstyggelighed at see, som skulde tjene os til end stærkere Bevis for, at al den Rigdom og Frugtbarhed, hvormed Naturen udstyrer saa lykke-

lige Egne, hjælper Intet, naar de Djævle, som tage Bolig i Menneskehjertet, slippe løs og uhindret faae Lov at rase. —

— — En halv Snees Dage udhvilede vi os i Beirut, saae ud over Middelhavets Bølger, der vuggede sig i et gyldent Sollys, eller lode vort Blik glide opad Libanons grønklædte Sider, fra hvilke mangfoldige Landsbyer, og snart et maronitisk Kloster, snart en drusisk Borg tittede frem, eller vi blandede os i det brogede Folkeliv paa Beiruts Gader, betragtende al den Travlhed, som rørte sig. Saa havde vi atter samlet friske Kræfter og dreves atter frem af den Uro, som stedse er over den Reisende, til at søge nye Egne og Forhold.

Vort Reiseselskab var betydeligt svundet ind, det bestod nu kun af Valdemar Schmidt, den tydske Dr. Reincke og mig. Som Dragoman og Fører beholdt vi Ungareren Frands, der følte ligesaa lidt Lyst til at sye Støvler i Beirut som i Jerusalem og derfor strax var rede til en ny Fart „over de høie Bjerge“. Det halvt kammeratlige Forhold, hvori han fra første Færd havde stillet sig til os, gik nu, da den noget stive og alvorlige Englænder, Mr. Martin, var borte, over til udeelt Fortrolighed, navnlig overfor Dr. Reincke, som var i Besiddelse af ægte, tysk Gemytlighed. Da vor Ungarer var et lystigt og forslagent Hoved, bragte denne underlige Sammenblanding af Venskab og Tjenerskab mig ikke sjeldent Holbergs Henrik i Erindring og var mig ofte til stor Moro.

Vi maatte forskaffe os et Telt, thi oppe i Bjergene var det for koldt at overnatte under aaben Himmel, og med Palæstinas gjæstfrie Klostre var det nu forbi. Ogsaa en Deel Kjøkkenredskaber maatte vi føre med os, Frands skulde være vor Kok. Teltet med samt den øvrige Bagage blev pakket paa et stærkt Muldyr; selv leiede vi os Heste hos de tyrkiske Politisoldater, som skaffede sig en liden Bifortjeneste herved. Frands fik en ildfuld arabisk Hingst,

som slog baade forud og bagud, men hvilken han tumlede stolt som en ungarsk Husar; jeg priste min Lykke ved at komme op paa Ryggen af en fransk Hest, et fromt og taalmodigt Dyr, som uden at gjøre Vanskeligheder bar mig henad de jævne Sletteveie, men som rigtignok lod til at blive overmaade betænkelig, da vi kom ind paa Libanons stenede Bjergstier. Doctoren red en sort Hingst, der var noget til Aars, og hvilken vi derfor efter dens Rytter kaldte „den gamle Doctor“, ikke fordi Rytteren, men fordi Hesten var gammel. Men Doctoren og Frands maatte paa det Omhyggeligste undgaae hinanden, thi ved enhver Tilnærmelse yttrede de tvende Hingste en brændende Lyst til at fare imod hinanden i en forbittret Kamp om Tilværelsen, i hvilken vi Alle nærede Frygt for, at „den gamle Doctor“ vilde bukke under for dens yngre og kraftigere Modstander.

Med Hensyn til Klædedragten gjorde vi den Forandring, at vi istedenfor vore europæiske Hatte, som vi hidtil uhindret havde baaret, anlagde den tyrkiske Fez, den røde Hue med blaa Dusk. Dette gjorde vi af Hensyn til den Stemning, som muligvis endnu kunde herske i Damaskus, thi ligesom Englænderne ansee Hatten for deres Frihedstegn, hvilket de for ingen Pris ville opgive, saaledes er der intet europæisk Klædningsstykke, der i den Grad vækker Muselmændenes Harme og Forbittrelse, som netop vore runde Hatte. Iøvrigt var vor Klædedragt blevet noget medtaget og den forbedredes ikke under de Strabadser, som vi maatte underkaste os inde mellem Bjergene, saa jeg troer, at det var ikke saa ganske uden Grund, at Frands herinde istemmede det tydske Vers:

„Könnte doch die Mutter wissen,
Wie wir in der Fremde sind,
Unsere Schuhe sind zerrissen,
Durch die Hosen pfeift der Wind“.

Heldigvis holdt Legemet, som er mere end Klæderne, Strabadserne bedre ud, saa at vi vendte sunde og karske tilbage fra vor Udflugt.

Torsdag Morgen den 4. Juni brød vor lille Karavane op fra Beirut, ledsaget af de uundværlige Mukkarer, som travede til Fods bagefter. Det første Stykke Vei var en udmærket Chaussée, Begyndelsen af den Landevei, som nu forbinder Beirut med Damaskus. Et fransk Compagni havde anlagt den, Arbeidet var bleven afbrudt af Urolighederne i Bjergene, saa Veien strakte sig kun nogle Mil. Senere er den bleven fuldført, og nuomstunder kjører man i Diligence mellem Beirut og Damaskus. Saavidt var man endnu ikke kommen dengang, men allerede det at ride henad en bred og god Chaussée var os noget aldeles Uvant og høist Forunderligt i Østerland. I mægtige Vindinger snoer Veien sig op ad Bjerget, som her paa Vestsiden ud mod Havet i det Hele er veldyrket og bebygget med mange Landsbyer. I en Khan høit oppe paa Bjerget holde vi Middagsrast og have herfra en glimrende Udsigt over Beirut, som nu ligger dybt under os, og Middelhavet. Jeg mindes intetsteds ellers at have skuet ud over Havet fra en saa betydelig Høide i dets umiddelbare Nærhed. Middelhavet reiste sig i Veiret som en uhyre blaa Mur, og de mægtige franske Orlogsmænd, som laae nede paa Rheden, toge sig herfra ud som smaa Nøddeskaller.

Vi rede nu ind i Dalene mellem Bjergene, som i vidtstrakte Terrasser hæve sig over hinanden. Dagen var hed, men det luftede frisk fra Havet og oppe fra Snetoppene. Vi mødte flere Hold af franske Soldater, som tilraabte os et muntert *bon voyage*! og lystigt marscherede videre, thi for dem gik det jo hjemefter. Nede fra Skibene hørte vi det dundrende Drøn af Kanonerne, som signaliserede Indskibning og Afreise. Endnu langt inde i Libanon hilste Bjerg-

boerne os med et arabisk-fransk *bonjour*! — det var deres sproglige Udbytte af den franske Indqvartering. — Efter syv Timers Ridt hørte den gode Chaussée pludselig op for et Stykke; Doctoren og jeg, som vare blevne skilte fra vore Reisefæller, befandt os alene paa en ufremkommelig Veistrækning, hvor vi frygtede, at vore Heste, der syntes aldeles uvante til Sligt, skulde brække Benene. Nogle Bønder, som kom os i Møde med deres Lastdyr, skjældte os ud, fordi vi hverken turde rykke frem eller tilbage, Situationen var vanskelig, da vi slet ikke kunde gjøre os forstaaelige for dem. Heldigvis kom vore egne Mukkarer til med Pakdyret, og det lykkedes os at klare denne vanskelige Passage.

Ud paa Eftermiddagen naaede vi Toppen af Libanon: vi vendte os tilbage for endnu engang at have det prægtige Syn over Middelhavet, der langt ude forsvandt i Taage og Skyer og gik i Eet med Himlen. Derpaa gik det atter fremad og pludselig — hvad er det? er Middelhavet kommet om paa den anden Side af Libanon for paa Ny at træde os i Møde? Eller hvad er det forude, som glimrer og flammer i et rødligt Skær som et Lyshav? — Det er ikke Vand, men Land: det er Cølesyriens udstrakte Alpedal, som ved en Omdreining af Veien uventet viser sig for os og ovre paa den anden Side Antilibanon, Alt straalende og skinnende i det gyldne Sollys. Nu gaaer det rask ned ad Bjerget, mangfoldige Kilder springe frem og risle som Smaabække over Veien og væde Hestenes Fødder; deres krystalklare Vand friste os ideligt til at slukke Tørsten, som imidlertid under Eftermiddagens Hede stedse vaagner paa Ny. Den sidste Nedstigning af Bjerget er meget besværlig og gaaer langsomt for sig, men saa komme vi ned paa Sletten, og der gaaer det i lystigt Trav henad de bløde Muldstier, indtil Solen nærmer sig sin Nedgang, og vi standse foran en lille

Landsby efter tolv Timers Ridt. Men har Ridtet over Bjergene været besværligt og trættende, da opveies Alt dette af det liflige Øieblik, da der gives Signal til Opbrud, og man springer af Hesten og øieblikkelig kaster sig i det bløde Grønsvær, for ret af Hjertens Lyst at strække de mødige Lemmer. Teltet bliver reist, Aftensmaden laves istand; rundt om os have vi Hermons og Libanons sneedækte Toppe, og over hele Naturen er der en ophøiet Stilhed, som man kun vil træffe den i en saadan afsides, fra Verdens Larm bortgjemt Alpedal.

Næste Morgen ved Solopgang vare vi beredte til at drage videre op til Baalbek. Ved at skue ud over den friske grønne Dal i den aarle Morgenstund, sang det inden i mig:

Aldrig fra de grønne Sale
Vandrer jeg til Staden ind,
Skilt fra Høider og fra Dale,
Skilt fra Lys og lette Vind.

Seer du Floden hist, der iler,
Bruser mod det store Hav!
Dristig den i Solen smiler,
Skjøndt den vandrer mod sin Grav.

Samler Hjorden! vi vil reise,
Bryder Teltets Bolig ned!
Hurtigt skal det atter kneise
Paa et nyt og ukjendt Sted.*)

Om nogensteds, saa maatte denne Sang vel passe her i Cølesyriens Alpedal, hvor Græsset vifter frit i Vinden og en omvankende Beduinflok i nogle faa Dage reiser sin flygtige Teltleir. Som to stolte Mure hæve Libanon og Antilibanon deres Bjergmasser lige over for hinanden, de øverste Toppe vare dækkede med Snee. Vor Karavane bevægede sig i nordøstlig Retning, da Baalbek ligger nordligere end Linien

*) C. Hauch.

mellem Beirut og Damaskus. Vi vare nu i en Høide af 3000 Fod over Havet, og det kunde vi kjende paa de enkelte Kornmarker, som vi kom forbi, der her endnu (det var den fjerde Juni) stode grønne, medens der i Palæstina alt var høstet.

Henimod Kl. 8 kom vi forbi en større By, det var *Zahleh*. Det er den betydeligste Stad i Bekaà, og den talte flere Tusind Indbyggere, lutter græske Christne. Ogsaa denne By, liggende op ad Bjergets Skraaning, med sneedækte Toppe længere tilbage, kaldte mig levende de schweizerske Landsbyer i Erindring — dog snart skulde vi sørgeligt erindres om, at vi vare i det retsløse Østerland. De allerfleste af Byens Huse vare nedbrændte og laae i Ruiner, de rige Frugthaver omkring den dannede en skærende Modsætning til denne Elendighed. Imod de flittige og vindskibelige Indbyggere i denne By havde de rovgridske Druser rettet deres Angreb, de Christne havde samlet sig til Modstand, og det var lykkedes dem at slaae Angrebet tilbage. Men snart kom Druserne igjen i forøget Antal, en Hoben Tyrker havde forenet sig med dem, og nu bleve de Christne slagne, Mændene bleve nedhuggede hver og Een, som det ikke lykkedes at undflye til Bjergene, og Byen stukken i Brand. Og nu udbredte Røverskaren sig som en ødelæggende Bjergstrøm over alle Smaabyerne rundt omkring; hele dette District, som talte henved 15000 Indbyggere, og udmærkede sig ved Velstand, blev lagt øde. Dette var skeet et Par Dage, før Blodbadet i Damaskus fandt Sted.

Den øvrige Formiddag gik det henover Sletten i jævn Eensformighed. Længselsfuldt speidede vi udover den grønne Slette, om ikke snart vor Reises Maal skulde vise sig. Endelig Kl. henimod Fire om Eftermiddagen saae vi Ruinmasser hæve sig imod os, enkelte store Søiler hævede sig i eensom Majestæt over de lavere Bygninger: det var Baalbek,

Solstaden med sine pragtfulde Templer, Oldtidens Heliopolis. Vi fik vort Telt opslaaet ligeoverfor Ruinerne, saa at man kunde ligge inde i Teltet og gjennem den aabne Teltdør betragte dem. Den Dag var jeg altfor træt til nøiere at undersøge dem, jeg nøjedes med at vandre henover de udstrakte Tomter og tage et flygtigt Overblik. Men hele den næste Dag vilde vi tilbringe her, og da kunde man med friske Kræfter hengive sig til det storartede Skue.

Baalbek.

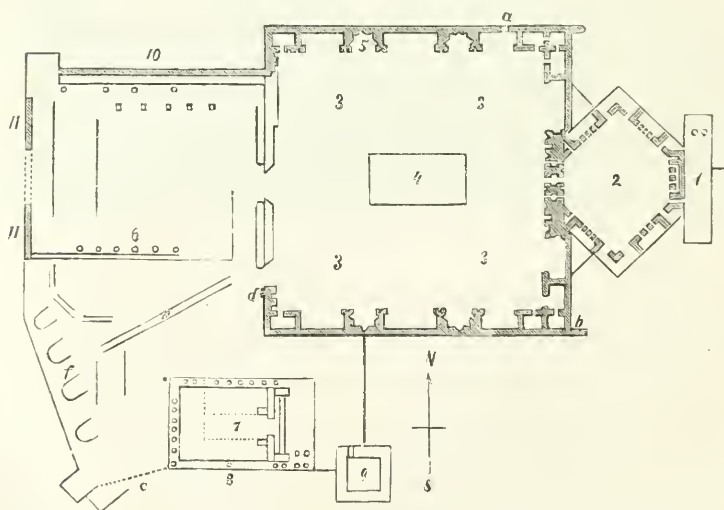
Det nuværende Baalbek er en lille By med et Par Tusind christne Indbyggere. Det havde fristet samme Skæbne som Zahleh. Munkene i Klosteret vare blevne nedhuggede af Druserne, og Stedets øvrige Indbyggere deels dræbte, deels forjagede. — Hvad der giver Stedet en eiendommelig Skjønhed, ere de rislende Vandløb, som hidrøre fra herlige Kildevæld og fremkalde en rig Plantevæxt. Til den tørre og stenede Slette, over hvilken vi i de sidste Timer havde redet, dannede denne Friskhed fra det sprudlende Vand, de skyggefulde Buske og Træer en vederkvægende Modsætning. En gammel Moskee stod der ene og forladt, dens lange Søilerækker afgave et smukt Perspektiv for den, som vilde udhvile sig under det skyggefulde Kastanietræ foran den.

Dog Høiborgen, den gamle Akropolis med sine colossale Tempelruiner vinker os til sig. Disse ere de eneste Levninger fra Oldtiden, Alt det Øvrige er — paa et lille rundt Tempel med korinthiske Søiler nær — forsvundet. Men disse Tempelruiner, som have kunnet overleve Beleiringer, Ildebrande og Jordskjælv, ere da ogsaa nogle af de største og pragtfuldeste, som ere bevarede os fra Oldtiden. Det er Foreningen af gammelasiatisk Storhed og Masseagtighed med græsk-romersk Pragt og Skjønhedsfylde, som her, i al Fald ved det første Syn, inden en roligere Kritik faaer Lov til at gjøre sig gjældende, virker overvældende paa Beskueren. Og netop den Eensomhed og Forladthed, hvori de her befinde sig paa den øde Slette, umiddelbart foran Antilibanons tause Bjerge, kan kun forstærke dette Indtryk. De staae her som kæmpemæssige Gjenfærd fra en svunden Oldtid, af hvis svulmende Livskraft og Skjønhedsfølelse der endnu hviler et sidste Gjenskin over dem. De omvankende Araberhorder, som ikke kunne forklare sig disse Bygningers Oprindelse, holde for, at det er Ørkenaanderne, Dschins, som have opført dem, thi Menneskehænder vilde være altfor svage dertil.

Det er tvende Templer, som vi her have for os, hvoraf det største synes at have været helliget Solguden, det mindre, liggende Syd for hiint, Himmelguden eller den romerske Verdensgud, Jupiter. Begge ere byggede af den hvide Kalksteen, som er brudt i det nære Antilibanon, og udførte i den Pragtstil, som var kommen frem under de første romerske Keisere og som lagde an paa at forbinde masseagtige Constructioner med den største Luxus i de dekorative Former. Herom vil man kunne overtyde sig ved at betragte den Mangfoldighed af sønderslagne Capitæler, Gesimser, Basreliefs, Søilestykker, hvormed hele Høiens Flade

er oversaaet, og som alle trods deres colossale Størrelse ere udførte med den største Omhu og Fiinhed.

Østsiden af begge Templer er omdannet til sarazeniske Fæstningsværker. Dette er skeet paa Korstogenes Tid, da Sarazenerne søgte at omdanne disse stærke Bygninger til et Holdepunkt mod de fremtrængende Korsfarere. Den vestre Deel af Høien hæver sig nemlig steilt op fra den omgivende Slette, saa her behøvedes ingen særlig Hjælp, derimod skraaner den jævnt ned imod Øst, hvorfor her maatte opføres Mure. Den brede Trappe, som førte op til den Porticus, som dannede Indgangen, er heelt forsvunden, og selve Porticus (1.) med sine Søiler, hvoraf dog nu kun Fodstykkerne ere tilbage, er deels indbygget i, deels over-

Grundplan af de tvende Templer i Baalbek.

1. Portikus.
2. Sexkantet Forgaard.
3. Firkantet Forgaard.
4. Platform.
5. Aabne Kamre.
6. Sex colossale endnu staaende Søiler.
7. Det mindre Tempel.
8. Omstyrtet Søile..
9. Sarazenisk Bygning.
10. Omfangsmuur.
11. Colossale Steenblokke.

bygget af Fæstningsmure. Gaaer man frem fra Øst mod Vest, da kommer man først ind i en sexkantet Gaard (2), af hvilken Væggene. rigt smykkede med Nischer, endnu tildeels staae. Fra denne kommer man ind i en endnu større, firkantet Gaard (3). Rundt om denne findes en Række aabne Kamre (5), som formodentlig have tjent deels til Præsteboliger deels til Opbevaring for Tempelredskaberne. Imellem dem findes rigt udformede Nischer, rimeligvis bestemte til Gudestatuer. som senere ere borttagne; Kamrene selv ere smykkede med Pilastre eller Søiler af Porphyr og Granit, hvoraf Stumper og Stykker endnu ere tilbage. det Meste dog er bortført. En Deel af disse Gallerier og Haller ere sammensunkne i Grushobe, andet staaer endnu opreist, malerisk dækket af Buskvæxt og Grønt, som hænger ud over Mure og Tage. Nu først kommer man til det egentlige Tempel, som har været omgivet af en Række colossale Søiler. Af disse, som efter Fodstykkerne at dømme synes at have været henved 60, ere endnu kun sex (6) tilbage. Det er disse sex Søiler, som vække alle Reisendes Beundring, idet de kunne sees vidt og bredt omkring. De ere 76 Fod høie og kun sammensatte af fire Stykker, forneden have de et Omfang af 21 Fod. saa at altsaa tre Mænd med Nød kunne favne om dem. I forrige Aarhundred stode endnu ni af disse Kæmpesøiler, men de tre ere sammenstyrtede ved Jordskjælv. — Hele Tempelanlægets Længde, Forgaardene iberegnede, er 1000 Fod*)

Umiddelbart op til det store Soltempel støder det mindre (7), som det kaldes i Sammenligning med hiint, thi iøvrigt er ogsaa dettes Dimensioner omfangsrige: dets Længde er 225 Fod og Bredden 120 Fod. Det er i det Hele bedre

---

*) Afbildninger og Grundrids af Baalbeks Ruiner haves i Englænderen R. Wood's store Pragtværk: The ruins of Balbec. London 1757 (paa det store kongelige Bibliothek).

bevaret, saavel Cellen som de fleste af Søilerne i Peristylen ere bevarede; Forgaarde har det ikke havt. Søilerne med de svære korinthiske Capitæler ere 45 Fod høie, de ere sammensatte af to eller tre Stykker alene med Jernklammer indeni, men saa tæt, at man ikke vil kunne faae et Knivsblad ind imellem Sammenføiningen, og denne er saa fast, at en af dem (8) er styrtet over mod Cellens Muur og har slaaet Hul i den, men selv er den ikke brudt sønder. Loftet i Peristylen, hvoraf endnu en Deel er paa sin Plads, andet derimod nedstyrtet i uhyre Blokke, er rigt smykket med Kassetter, hvori Blomster, Krandse og Mandehoveder, formodentlig af romerske Keisere, samt enkelte mythologiske Fremstillinger, som Leda med Svanen, Ganymed paa Ørnen. En besynderlig Modsætning til al denne keiserlig romerske Pragt danner den Fæstningsbygning, som Araberne have opført mod Øst, i denne er mauriske Spidsbuer og Drypstenshvælvinger. Herved er den oprindelige Indgang bleven spærret, og man maa nu krybe ind gjennem et Hul i Muren. Portalen, under hvilken man dernæst træder ind, har et skrækindjagende Udseende, thi en vældig Steenblok i den øvre Dørkarm er gleden ud af Sammenføiningen og hænger over den Indtrædendes Hoved, truende med øieblikkeligt at knuse ham. I denne faretruende Stilling er den kommen ved et Jordskjælv 1753, og har altsaa svævet saaledes i over hundrede Aar, uagtet det seer ud, som om den i næste Øieblik maatte styrte ned.*) Den nedadvendte Flade af denne Blok bærer et udhugget Billede af den orientalske Ørn, viet til Solguden. Den indre Tempelhal, i hvilken man nu er traadt ind, seer ligere ud en fyrstelig Pragtsal, saa overdaadig er den udstyret med archi-

---

*) For et Par Aar siden er der bleven opført en muret Pille for at støtte den nedhængende Blok.

tektoniske Decorationer. De kunstneriske Motiver ere væsentlig de samme som i Forgaardene til det store Tempel, forneden halvrunde, foroven gavlkronede Nischer, og derimellem korinthiske Halvsøiler, som bære den rigt udhuggede Gesims. Tag eller Loft synes der ikke at have været, Tempelhallen har været hypæther, som den Dag idag saaledes har ogsaa i Oldtiden Østerlandets skyfri Himmel frit hvælvet sig over den. Ogsaa herinde er Jorden dækket med Architravstykker og Colonnestumper i et vildt Chaos, over hvilke Beskueren maa kravle frem for at tage den tilbageblevne Pragt i Øiesyn.

Vække den spillende Rigdom i disse Tempelrester vor Forbauselse, da bliver denne end yderligere, naar vi betragte selve den Steenterrasse (10), hvorpaa de ere opførte, det er nemlig Steenblokke af en ganske overordentlig Størrelse, ja tre af disse (11) have en Længde, som man maaskee ikke skal finde i nogen anden Bygning paa Jorden, hvorfor de allerede i Oldtiden synes at have givet Stedet Navn af *Τρίλιθον*: den ene af dem er nemlig 64, de to andre hver 63 Fod lange, medens Høiden er 13 Fod og Tykkelsen vel kan antages at være den samme. — Fremdeles strække under hele Høien meget lange, hvælvede Løngange sig. Disse synes at have havt samme Betydning som de tilsvarende Buehvælvinger under Tempelpladsen i Jerusalem, nemlig at udvide den oprindelige Høi, hvorpaa Templerne fra først af have været opførte, og skaffe større Byggeplan til disse.

Man skulde troe, at der til Bygningsværker af et saadant Omfang og Vælde knyttedes ligesaa storartede Erindringer, men det er langtfra Tilfældet. Forventningen bliver i saa Henseende skuffet, thi Historiens Vidnesbyrd ere saare sparsomme. Indtil Midten af det sextende Aarhundred vare disse Ruiner ganske forglemte paa Grund af deres afsides Beliggenhed borte fra de almindelige Handelsveie. For de

Reisende, som stødte paa dem, dukkede de op som et nyt Palmyra, hiin Æventyrstad i den fjerne Ørken. Man meente da at kunne henføre deres Oprindelse til den Konge, om hvem det østerlandske Sagn veed at fortælle saamange vidunderlige Æventyr, ja hvis Herredømme endog skulde strække sig over Luftens Aander: Salomon. Navnet Baalbek meente man at gjenfinde i de bibelske Navne Baalat, (1 Kong. $9._{18}$) som Salomon havde bygget, eller Baal Hamon (Høis. $8._{11}$), hvor han havde en Vingaard. Dog er der ikke mere Beviskraft heri, end om en Udlænding vilde paastaae, at Christianssand og Christianshavn maatte være den selvsamme By, fordi Navnene næsten lyde eens. Det er næppe sandsynligt, at Salomons Besiddelser skulde have strakt sig saa høit op i Syrien, de nævnte Stæder maa vistnok snarere søges ved Foden af Hermon.

Raadspørge vi Bygningerne selv, det vil sige den kunstneriske Stil, i hvilken de ere opførte, da viser denne ikke hen til nogen særlig høi Alder i Sammenligning med andre asiatiske og navnlig ægyptiske Monumenter. Det er, som alt berørt i den ovenstaaende Skildring, den græsk romerske Bygningsstil i det første og andet Aarhundrede e. Chr., da den endnu staaer i yppigste Kraftfylde, men dog alt begynder at vise Spor til det Forfald, som snart skulde indtræde. Thi hiin strænge Lovmæssighed og ædle Simpelhed, som udmærkede den classiske Kunst, er her trængt tilbage for en Overlæsning af Prydelser og en Vilkaarlighed i disses Anvendelse, hvori man maaskee kan kjende den asiatiske Indflydelse. Med denne Tidsangivelse stemme nu ogsaa Indskrifter, som ere fundne paa Fodstykket af den Porticus, som fører ind til Forgaarden i det store Tempel, og som forkynde, at Senatet har ladet Søilerne (Templerne?) opføre *pro salute Antonini Pii Felicis Augusti et Juliæ Augustæ matris domini nostri* etc. Vi føres derved til Keiser

Antoninus Pius Regeringstid (138—61 efter Chr.), hvormed ogsaa stemmer en Efterretning hos en gammel Historieskriver, Johannes Malala, at nemlig Keiser Antoninus Pius i Libanon lod opføre et stort Tempel for Jupiter, hvilket blev regnet til Verdens Undere. Fra samme Tid er vel ogsaa et lille ottekantet Tempel, som findes i omtrent 150 Skridts Afstand fra de store Templer, en nydelig Bygning med fiint udførte Ornamenter. Men inden Romerne opførte deres Pragtværker, maa her have været tidligere Helligdomme, da det ellers ikke forstaaes, hvorfor de skulde have valgt saa afsides et Sted til saa storartede Bygninger. Ogsaa er Planen til det større Tempel med de tvende Forgaarde ikke romersk, men tyder hen paa ældre asiatiske Forbilleder. Hvilke disse tidligere Helligdomme have været, derom tier Historien ganske: Byens gamle Navn Heliopolis tyder paa en Soldyrkelse, som her har fundet Sted. Endelig den vældige Underbygning, hine colossale Stene synes at pege tilbage paa en graa Oldtid, om de end ikke ere fra Salomon, saa dog fra hans Tid, maaskee endnu ældre. Her kunde da have været en phønizisk Helligdom for Baal, hvis Navn trods de rullende Tider er bevaret i Byens nedarvede Navn.

Tre bestemte, vidt adskilte Perioder tale da til os gjennem disse skjønne og vældige Ruinmasser: først en ældgammel phønizisk Tid i Underbygningen, dernæst den glimrende romerske Keisertid i Tempelmure og Søiler, endelig Sarazenernes Herredømme fra Korstogenes Tid i de senere tilbyggede Fæstningsværker. De jordiske Tings Foranderlighed føles med dobbelt Tryk her paa Grund af Historiens Taushed. Og dette syntes mig da ogsaa at være Omkvædet i den Sang, som de mange rislende Vandløb istemte. Thi Baalbek er rigt forsynet med Vand, overalt strømmer og risler det med Bække og Smaastrømme, som ved deres travle

Mumlen og Iver forat komme afsted danne en skarp Modsætning til de tause, stillestaaende Ruiner. Men alle syntes de mig at istemme den gamle Sang: „Alt er Forgængelighed, Forgængelighed, Forgængelighed!“ Og jo høiere denne Sang lød for mig, des mere tungsindig følte jeg mig i Hu. Thi Baalbek med sine sammenfaldne Pragtbygninger, Slettens og Bjergenes Taushed, sin brændende Sol, er vel et Sted, som kan fremkalde Tungsind.

Men da, midt i disse mørke Grublerier over Menneskelivets Kortvarighed og den bittre Død, som ikke blot er lagt over Mennesket selv, men ogsaa over Alt, som Menneskeaanden frembringer — stiger pludselig en lys og klar Tanke frem, som atter bringer Sindet Fortrøstning og Glæde. Thi samtidigt med, at disse Templer opførtes i deres Pragt, byggedes et andet Tempel, ikke af synlige Stene, men af usynlige Menneskehjerter, Christi Kirke. Thi netop dengang var den stædt i sine haarde Kampe, men ogsaa i sit herlige Seirsløb over Jorden. Den viste den kummerfulde og nedbøiede Menneskeslægt til et nyt saligt Haab om Livets Seir over Døden. Og medens Hedenskabets Templer synke sammen i Ruiner, bygges Christi Kirke i evig Ungdom fra Slægt til Slægt indtil Dagenes Ende. Og besynderligt nok, medens Historien iøvrigt er taus om disse Steder, har den bevaret et Erindringsblad fra Christendommens første Kampe her. Thi i Heliopolis fandt Gelasinus Martyrdøden under Christenforfølgelsen 304. Han var Skuespiller og skulde udføre en af Hovedrollerne ved de store hedenske Festligheder. Der skulde drives Spot med de Christne, og Gelasinus forestillede en Christen, som skulde døbes*). Han steg, iført den hvide Daabsdragt, ned i Vandbækkenet, men her blev han

*) W. Løhes Martyrologium 1868. S. 46 (cfr. Chronicon paschale ed. Dindorf. 1832. I p. 513.)

pludselig omvendt. Han foer op af Vandet og raabte: „Jeg er en Christen; jeg saae i Daabsbadet den forfærdelige Glorie, derfor vil jeg døe som en Christen.“ Den rasende Mængde kastede sig over ham, rev ham bort fra Skuepladsen og stenede ham. Den lille Fortælling giver et høist anskueligt Billed af den Lidenskab, hvormed Kampen førtes fra begge Sider. Den stakkels Skuespiller fik, om ikke Latteren, saa, hvad der er mere værd, Sandheden paa sin Side. Den Tro, for hvilken han døde, er bleven Verdensreligionen. Baalbeks Theater er forsvundet, dets straalende Templer ere Ruiner, og nye Jordskælv ville sagtens bringe de sidste Søiler af dem, som endnu staae opreiste, til at falde, men Christi Kirke staaer endnu usvækket trods alle Rystelser og skal vedblive at staae, indtil dette Jordelivs Skyggebilleder skulle omskiftes med det evige Livs uforgængelige Herlighed.

Damaskus.

Nu havde vi Antilibanon foran os at overskride forat komme til Damaskus. Fredag Morgen den 7de Juni brøde vi op fra Baalbek: endnu engang kastede vi et Afskedsblik til Baalbeks Søilerækker, gjennem hvilke Libanons Sneemasser saaes rødmende i Morgensolens Straaler — og saa gik det atter til Fjelds. Det var en stræng Bjergtour, snart maatte vi arbeide os op ad steile Bakker for saa atter at stige ned i dybe Kløfter, og saa igjen op over nye Bjerghøider. Vildt og øde var der, ikke en By eller et Menneske saae vi, de steile Bjergvægge vare golde og øde, Trævæxt var der ikke. Men dybt nede i Dalen saae vi Floden glide frem mellem de grønne Enge; skyggefulde Ælme og Popler stode langs begge Sider af den. Det var et saare lifligt Syn, men tjente dog nærmest til at forøge den plagende Tørst og den trykkende Hede, hvorunder vi sukkede, thi Veien vedblev at gaae i det Høie langs Bjergryggen. Omsider skraanede vi ned efter, og nu bar det rask ned imod Floden, langs hvilken vi fulgte et Stykke Vei, indtil vi fandt en prægtig Leirplads under nogle store Ælmetræer. Her rastede vi en halv Times Tid og fortsatte derpaa vort Ridt over Høisletten inde mellem Bjergene. Vort Tog bevægede sig mod Syd, foran os havde vi Hermons sneedækte Top, blændende hvid i det klare Sollys. Sletten hævede og sænkede sig bølgeformigt; rede vi

ned i Dybderne, da forsvandt Hermon, men naar vi atter rede opad, hævede den hvide Sneemasse sig majestætisk langsomt som en Svane af Havets Skjød. Snart efter kom vi til en Landsby, hvis overordentlig skjønne Beliggenhed paany fristede os til at gjøre en halv Times Hvil, og jeg kunde kun beklage, at vi ikke kunde tage længere Ophold paa et Sted, som i skjøn Naturynde kunde kappes med de schweizerske Alpedale. Haver og Morbærplantninger med rislende Kildevæld omgave den venlige By, medens blaalighvide Sneemasser i stolt Majestæt hævede sig i Baggrunden. Men vi maatte videre fort, og nu fulgte et ligesaa trættende som kjedsommeligt Ridt, hvor Hver sad i Taushed paa sin Hest og længselsfuldt talte Timerne til Solnedgang, medens Tungen i bogstaveligste Forstand klæbede til Ganen af Tørhed og Tørst. Men saa kom vi til en ny Flod, og med Vand følger altid Liv. Det var Floden Pharphar eller, som den nu kaldes, Barada, som her baner sig sin Vei mellem Bjergmasserne til Sletterne omkring Damaskus. Det var den, om hvilken den syriske Krigshøvding Naaman meente, at den for ham var baade nemmere og bedre at bade sig i, end Jordanfloden, til hvilken Propheten Elisa havde henvist ham for at renses fra hans Spedalskhed (see 2 Kong. $5,_{12}$). Mellem vældige Klippestykker, der taarne sig langs dens Bredder, bryder den trodsige Bjergflod sig Vei, larmende og skummende, i Vandfald og Fosse. Kun med Besvær fandt vore Heste Fodfæste paa den smalle Klippesti, over hvilken Floden ofte som i Kaadhed udsender sine Smaabække. Efter længe at have redet i den vilde Bjergegns Eensomhed mødte vi omsider Mennesker, nogle Æsler og endelig store Gedeflokke: velkomne Tegn paa, at den Landsby, i hvilken vi skulde tage vort Natteqvarter, hvorefter vi Alle længtes svarligen, ikke kunde være langt borte. Og saa kom vi til Landsbyen, omgivet af Figentræer, Sykomorer og Poppeltræer.

Som sædvanligt kom flere af dens Indbyggere ud til os for at tage os i Øiesyn og ved samme Leilighed slaae en lille Handel af om Mælk og Æg. Frants, vor Dragoman, fik en gemytlig Passiar med dem. Blandt disse Besøgende var en ung Kone paa nogle og tyve Aar; skjøndt Tyrkinde var hun utilsløret, thi herinde mellem Bjergene afkastes Etikettens Lænker. En udmærket smuk lille Pige paa ti eller tolv Aar stod ved hendes Side. Den unge Kone havde et blidt og sagtmodigt Væsen, hun talte stille og roligt, en besynderlig Modsætning til Arabernes sædvanlige Snaksomhed og Lidenskabelighed. Aftentimens Fred hvilede over Menneskene og Naturen, jeg følte det velgjørende Indtryk deraf, og den stille Tilfredshed blev uden Tvivl forøget ved den glade Tanke om, at vi den følgende Dag skulde drage ind i det skjønne Damaskus, efterdi vi nu kun vare fire Timers Vei derfra.

Næste Morgen gave vi os derfor god Tid, vi toge adskillige Hvil og forhastede os ikke, hvoraf Følgen da blev, at vi istedenfor fire brugte sex Timer forat naae vort Maal. Veien gik tilsidst gjennem en fuldstændig Ørken. Endelig arbeidede vi os opad det sidste Bjerg, vi gjorde en Svingning — og der laa Damaskus, Paradisblomsten, udstrakt for vore undrende Blikke. En vidtstrakt Ørken laa udbredt foran os, midt i denne en uoverskuelig Skov, det var Haverne omkring Damaskus, vandede af Barada, som deler sig i flere Arme, og indenfor Haverne saae vi atter Byen med de mangfoldige Kupler og Minareter i det blændende Sollys. Her vel omtrent var Stedet, hvor hint Vagttaarn kunde have staaet, om hvilket Salomon taler i sin Høisang (7, 5): et Taarn paa Libanon, som speider mod Damaskus.

Dog et besværligt Ridt havde vi endnu tilbage ad den solklare Vei med det fine hvide Kalkstøv, som kastede det blændende Sollys tilbage med forøget Magt. Saa kom vi til Haverne, men heller ikke i dem var Skygge at faae, thi

Middagssolens Straaler faldt lodrette ned paa os. Men rundt omkring os rislede og pladskede Vandet, hvorfra al denne Frugtbarhed udgaaer. Dernæst kom vi ind i Byen selv, vi rede gjennem den lange Bazargade, som syntes aldrig at skulle faae Ende. Herberg kunde vi ei faae opspurgt, saa maatte vi atter ride ud af Byen til den anden Side. Her kom vi atter til Haverne, og i en af disse, som nu stod øde og forladt, reiste vi vort Telt. Det var en mageløs Plads med store skyggefulde Træer og pladskende Vandspring, hvor man med Behag kunde hengive sig til østerlandske Drømmerier, medens Timerne umærkeligt glede.

Dog længe varede det ikke, før der faldt mørke Blodskygger ind i disse Drømmerier og fyldte Sindet med en Blanding af Rædsel og harmfuld Forbittrelse. Til alle Tider har Damaskus staaet i Ry for sin Naturs ynderige Skjønhed og sine Indbyggeres blodige Grumhed. Fanatisme og Religionshad har fra Arilds Tid havt hjemme her og ofte givet sig Luft i Forfølgelser og Excesser af forskjellig Art. Men aldrig havde Udbruddet været saa forfærdeligt og skrækindjagende, som det, der havde fundet Sted i det foregaaende Aar, i Sommeren 1860. Flere tusinde Christne vare blevne myrdede, et heelt Kvarteer af Byen var gaaet op i Flammer. Europa var blevet skræmmet op af sin politiske Dvale, da disse Efterretninger kom det for Øre, overalt blev Damaskus nævnet med Skræk og Afsky, thi her havde midt i det høit oplyste nittende Aarhundrede Scener fundet Sted, som man neppe kunde tiltroe selv den mørkeste og blodigste Middelalder. Nu vare vi paa selve Stedet, nu kunde vi erfare, om Rygtet paa sædvanlig Vis havde løiet og overdrevet, muligvis skruet nogle Pøbeloptøier op til et helt Blodbad.

Desværre — Rygtet havde ikke overdrevet. Hvad vi fik at høre af troværdige Øienvidner og, hvad vi fik at see af Brandens Ødelæggelser, ikke blot bekræftede, men snarere

overtraf Alt, hvad Rygtet havde fortalt. Vi gjorde Bekjendtskab med tvende Europæere, som dengang vare bosatte i Damaskus og nøde stor Anseelse, nemlig Consul Wettstein og Oberst Kessler*). Begge modtoge os med stor Hjertelighed og bade os være deres Gjæster til Middag og Aften. Vi modtoge Indbydelsen med Tak, og her var da Leilighed nok til at spørge og erfare om hine gyselige Begivenheder. I Enkeltheder kunde der være Uovereensstemmelser mellem de to Fortællere, ligesom ogsaa i deres politiske Betragtninger, men selve Hovedbilledet var det samme i sine grufulde Træk.

Alt i længere Tid havde der hvilet en uhyggelig Stemning over Damaskus, og hemmelige Rygter snege sig omkring. De Christne vare bange og dristede sig neppe ud af deres Kvarteer. Dog vovede de ikke at træffe Forholdsregler, at væbne sig eller forberede Modstand. Hos os vilde man vel under saadanne Omstændigheder i hvert Fald sælge sit Liv saa dyrt som muligt, men derpaa tænker Østerlænderen ikke. Veed han, at han har en tidobbelt Overmagt for sig, da opgiver han al Modstand for ikke at ægge Fjenden til yderligere Grumhed. — Pludseligt brød det løs imellem Bjergene, hvor Druserne overfaldt Maroniterne og afbrændte deres Landsbyer. Det var en af hine Krige mellem de vilde Bjergboere, som ingenlunde ere ualmindelige. Det synes, som om enkelte Maroniter ere flygtede til Damaskus, og at Druserne have forfulgt dem ind i Byen. Det var at sætte Ild til en Krudttønde. Den muhamedanske Pøbel, som kun drømte om at overfalde og plyndre de velstaaende Christenhuse, reiste sig strax med et vildt Skrig; de tyrkiske Sol-

*) Wettstein blev et Aars Tid senere ansat som Professor i Breslau, og er nu Professor i de østerlandske Sprog i Berlin. — Oberst Kessler døde paa Kandia, hvor han havde faaet en høiere tyrkisk Befalingspost i den græske Opstand 1869.

dater, som skulde holde den tilbage, gjorde fælles Sag, og Paschaen i Damaskus lod, som om han intet mærkede. De Christne vovede ikke at gjøre ringeste Modstand, de bleve i bogstaveligste Forstand slagtede som Faar, man hentede Slagtere, som skare Halsen over paa dem En for En. Qvinderne og Børnene lod man beholde Livet, de første bleve dog som oftest voldtagne. Henad Aften stak man Ild paa hele Kvarteret, som snart stod i et Flammehav. Med Nød frelste de fremmede Consuler deres Liv. Den østerrigske Consul forsvarede sig først, men da de stak Ild paa hans Huus, blev han nødt til at flygte. Med den dragne Kaarde i Haanden, fulgt af sin Hustru med et Barn paa Armen og en Skare hylende Christne forsøgte han at bane sig Vei gjennem Mængden, men blev atter dreven tilbage. Heldigvis fik han Øie paa nogle Druser, som han kjendte; dem lovede han en Pengesum, og ledsaget af dem, stedse med Kaarden i Haanden, lykkedes det ham at komme bort. Consul Wettstein forklædte sig som en Araber og undkom paa den Maade. Oberst Kessler fik Underretning om, at Faren nærmede sig, i Hast fik han sin Familie skikket til et tyrkisk Harem, hvor den opholdt sig i største Skræk, da den ikke kunde et Ord Tyrkisk og altsaa var ude af Stand til at gjøre sig forstaaelig. Kessler selv undkom til Paschaen, hvor han var i Sikkerhed. — En stor Mængde Christne flygtede op til Castellet, men om Paschaen kunde eller vilde beskytte dem, var et stort Spørgsmaal, ligesom der var al Udsigt til, at den oprørske Pøbel, efter at have plyndret Christenkvarteret, vilde vende sig mod det rige Jødekvarteer. Det var den høisindede Abd-el-Kader, som omsider gjorde Ende paa Blodbadet og hindrede Ødelæggelsen fra at skride videre frem. Han skikkede nemlig Bud til Paschaen, at hvis denne ikke vilde skride ind med Militærmagten, da vilde han selv samle sine Arabere og rykke frem med dem. Det hjalp. Paschaen,

som hidtil havde forholdt sig aldeles uvirksom, lod nu sine Tropper rykke frem og forhindre videre Blodsudgydelse. Den oprørte Mængde skreg og larmede endnu, men efterhaanden vendte dog atter Ro tilbage. Men et arbeidsomt og velstaaende Kvarteer af Byen var bleven aldeles ødelagt, og henved 8000 Christne vare blevne myrdede.

Det var i et Eftermiddagsbesøg hos Consul Wettstein, at vi fik Alt dette at høre. Ved vor Bortgang spurgte Consulen os, om vi ogsaa vare tilstrækkeligt væbnede. Vel var Sikkerheden gjenoprettet i Byen, men ude i Haverne, hvor vi havde opslaaet vort Telt, var der temmeligt øde og forladt, og man kunde ikke være sikker paa, om enkelte Banditter snege sig om derude og kunde forsøge et Overfald. Da vort Vaabenforraad kun bestod i en gammel Bøsse, som vi havde slæbt med os gjennem Palæstina og Syrien, laante Consulen os Pistoler, Sabler og Geværer, og vi vandrede fra ham, væbnede indtil Tænderne. Der blev dog, til Held for os, ikke givet os Leilighed til at bruge de skjønne Vaaben, saa vi kom ikke videre end til at glæde os ved Skuet af dem.

Consul Wettstein skaffede os Tilladelse til at gjøre en Rundvandring i det ødelagte Christenkvarteer, som ellers holdtes omhyggelig afspærret. En tyrkisk Soldat fulgte med os samt et Par indfødte Christne. Det var en Søndagmorgen, men en overmaade bedrøvelig og nedstemmende Søndagsvandring blev det. Ødelæggelsen var fuldstændig: tretusind Huse vare lagte i Aske. Det var en Gravørken af Ruiner og Grushobe, og overalt herskede Gravens og Ørkenens Stilhed. Saa langt Øiet kunde række, saae vi ikke et eneste staaende Huus, men kun sammenstyrtede Mure og forkullede Bjælker. Kirkerne vare nedbrændte og ligesaa Klostrene, Munkene vare blevne dræbte, fordi de havde skjænket de flygtende Christne Husly. Det var en eneste

Brandtomt af uhyre Udstrækning. Enkelte Huse udpegede man os, saaledes den sardinske Consuls, hvor vi fandt et Stykke af hans Pengekasse, udmærket Jernarbeide, ligeledes den østerrigske Consuls, hvor vi fandt halvbrændte Levninger af tydske Aviser og Breve. Og nu de Fortællinger, hvormed vore Ledsagere fulgte os omkring! Snart viste de os en ødelagt Kirke med Tilføiende, at her havde man dræbt 320 Mennesker — snart en Kjælder, hvor man havde myrdet 57 — eller et Gaardsrum, hvor man havde slagtet 70 Christne. Om en stakkels, halv afsindig Kone, der var sluppen derfra med Livet, fortalte de, at hun paa ingen Maade vilde lade Blodet vadske af sine Klæder. „Lad mig beholde det!" raabte hun, „det er nu det Eneste, som jeg har tilbage af min Mand og mine Børn!" — Uhyrerne havde skaaret Halsen over paa dem i hendes Skjød.

Og det var blot Fortællinger, som vi hørte! Men hvilket rædselsfuldt Skue maa det have været — ikke under Ødelæggelsen selv, thi da rasede Lidenskaberne, Raab og Skrig hørtes, Flammerne sloge høit i Veiret — men Dagen efter Ødelæggelsen, da Alt var blevet stille, og den kolde Død herskede i al sin Gru! Derom fortalte Oberst Kessler os, thi han var redet ind i det ødelagte Kvarteer. Det Første som han mødte, var en Hund med et halvt opædt Barnelig, i Munden. Thi de mange arabiske Hunde løbe omkring derinde og mæskede sig i Lig: de bleve tykke og fede, Rovdyrsnaturen vaagnede i dem, saa de endog overfaldt de Levende. Og som han nu kom længere frem, saae han Ligene ligge aldeles nøgne med overskaarne Halse og brustne Øine — de laae tættere og tættere, saa hans Hest ikke kunde finde Fodfæste, men maatte træde paa dem, medens hans Tjenere, som fulgte med, maatte springe over Lighobene.

Og hvad Straf blev der nu taget over alle disse Rædselsgjerninger? Saa godt som ingen. Fuad Pascha havde ladet

nogle af de værste Mordere hænge op i deres egne Boder. men den tyrkiske Justits er som bekjendt ikke meget dybtgaaende i sine retslige Undersøgelser. Af de europæiske Stormagter havde Frankrig udstrakt sin straffende Arm og sendt Tropper til Beirut og Libanon — men England, dette kolde, beregnende Kræmmerfolk, som trods al Varme og Iver for Christendommen dog i sin Politik anslaaer hele Tilværelsen i Pund Sterling, havde holdt Frankrig tilbage af Frygt for, at der kunde opstaae politiske Forviklinger i Orienten, hvad for enhver Pris skulde undgaaes.

Men den store Dommer, som i sin Haand holder retfærdig Straf over al Synd og alle Misgjerninger. har dog ogsaa her ladet sine Domme kjende. Et Aar var gaaet, men Damaskus var ikke længer sig selv. Det Damaskus, som vi saae, var ikke den rige, pragtfulde syriske Hovedstad, som i sig har indsuget den syriske Sols Glands og Ildfuldhed. Det var mørkt, stille, tungsindigt — det sad der lig en sørgende Enke. De store Handelskaravaner, som ellers besøge Damaskus, havde kun indfundet sig i ringe Antal af Frygt for Urolighederne, mange christne Handelsmænd vare dræbte, og mange tyrkiske flygtede af Frygt for Straffen, der var Mangel paa Penge, og Handelslivet var gaaet istaa. Vi vandrede gjennem de lange Bazarer: her pleier ellers Østens Handelsliv at røre sig i broget Fylde: persiske og indiske Kjøbmænd, arabiske Sheiks bevæge sig frem gjennem den larmende Mængde — men nu var der stilfærdigt og tomt, vi havde Plads nok til at røre os, og der var ingen, som i Travlhed løb paa os. Flere Boder vare lukkede, de tilhørte enten Christne, som vare dræbte i Oprøret, eller Arabere, som vare hængte efter det. Sælgere vare der nok af, men Kjøberne vare borte. Fra alle Sider falbød man os de skjønneste Varer til Spotpris, og havde vi havt Penge nok, kunde vi have fyldt vore Lommer med

Østens Herligheder. Vi maatte imidlertid nøies med at kjøbe enkelte Smaating og det endda med en vis Gru for, at det var Rov fra de plyndrede Christne, som man vilde skille sig af med.

Mange af de flygtede Christne vare senere atter komne tilbage, men nu vare deres Huse brændte og deres Eiendomme plyndrede. Af Hensyn til de vestlige Stormagter maatte man dog skaffe dem Erstatning, og dette skete ifølge ægte tyrkisk Justits derved, at man drev adskillige arabiske og tyrkiske Kjøbmænd ud af deres Huse forat give de Christne Plads i dem. Saaledes eiede en rig Tyrk sex Huse, men fik af Øvrigheden Befaling til at rømme dem alle sex. „Men jeg er jo aldeles uskyldig i hele Massacren," indvendte han. „Det kommer ikke os ved," lød Svaret, „vi skulle skaffe Husly til de Christne." „Men hvor skal jeg ulykkelige Mand da selv boe, naar I tage alle mine Huse fra mig?" „Ja det bliver din Sag; vi skulle blot sørge for de Christne."

Vi anstillede mange Gisninger over, hvem der maatte betragtes som de egentlige Ophavsmænd til disse skrækkelige Myrderier. Vore gjæstfrie Værter i Damaskus vare aldeles overbeviste om, at Anslaget var udgaaet fra Constantinopel, og at det var slet og ret Rovsyge, som laa til Grund derfor. Med Misundelse betragtede man de syriske Christnes voxende Velstand, fremkaldt ved deres Flid og Arbeidsomhed. Man benyttede sig da af Pøbelens Fanatisme til at ophidse den mod de Christne og derved skaffe sig selv et hurtigt og let Rov. — Andre, med hvem vi siden talte, holdt derimod for, at det var Vestmagternes egennyttige Politik, som stod bagved og søgte at skaffe sig Indflydelse i Orienten. Der var dem, som meente, at Franskmændene, som efter Oprøret fremtraadte som de Christnes ridderlige Forsvarere, vare de oprindelige Anstiftere af alle disse Ulykker. Den franske Politik, som i hine Aaringer var saare mægtig

i Østen og havde Protectoratet over Katholikerne, tragtede efter at bemægtige sig Syrien. I dette Øiemed benyttede den sig af det fjendtlige Forhold mellem de maronitiske Christne og Druserne paa Libanon, og ophidsede hemmeligt hine til et Overfald, samt forsynede dem med Vaaben. Druserne, som anede Uraad, henvendte sig til Constantinopel forat faae Hjælp, men her fandt man, at dette kunde netop være en ypperlig Leilighed til at ave de trodsige Druser og vilde derfor ingen Hjælp skikke dem. Druserne prøvede nu Underhandlinger med Maroniterne, men fik undvigende Svar. De ansaae det da for rigtigst selv at kaste sig over Maroniterne, forat forekomme disses forventede Angreb, og fra Libanon vare atter Myrderierne forplantede til Damaskus. Hvorvidt denne Opfattelse er rigtig, er vanskeligt at afgjøre, men saameget turde dog staae fast, at mange forskjellige Aarsager, fornemmelig vesteuropæisk Politik, tyrkisk Rovsyge og muhamedansk Fanatisme have virket sammen til det forfærdelige Resultat.

Alt dette Myrderi og Plyndreri er ægte østerlandsk og gjorde os Adskilligt begribeligt, som ellers er ufatteligt for vor vesterlandske Bevidsthed. Særligt fremkaldtes for Tanken Mindet om Esthers Bog, hvori det fortælles, at Jøderne i Kong Ahasverus' Dage fik Lov at slaae ligesaa mange ihjel af deres Fjender, som de havde Lyst til, hvorefter de dræbte 75,000. Det er en gammel Indvending mod Sandheden af denne Beretning, at 75,000 Persere dog umuligt kunne have ladet sig nedsable uden at gjøre mindste Modstand. Ganske vist, naar man vil anlægge vore egne Forhold som Maalestok, men hint frygtelige Blodbad i Damaskus viser klarligt, at man i Østerlandet tænker og handler paa ganske anden Vis, og at det her ingenlunde hører til Umulighederne, at mange tusinde Mennesker lade sig nedhugge uden ringeste Modstand, saasnart de see en uundgaaelig Overmagt for sig.

I det Hele afgiver Damaskus noksom Leilighed til at anstille Betragtninger over Forskjellen mellem østerlandsk og vesterlandsk Tænkemaade. For Østerlænderne er det den af Digterne høit priste Stad, Østens Perle, Skjønhedens Halsbaand, Indgangen til Paradis; „hvo, som har nydt Damaskus, har nydt mere end alle Stambuls og Kairos Glæder", siger et Ordsprog. Om Muhamed fortælles, at da han fra Antilibanon skuede ud over Staden og dens skjønne Haver, skal han have udbrudt: „Saa gives der ogsaa et jordisk Paradis — min Hu staaer til at vinde det himmelske!" hvorpaa han atter skal være vandret bort. Vesterlænderen, som drager ind gjennem Byens Porte, vil dog snart finde, at den savner Adskilligt, som i al Fald efter hans Begreber maatte være nødvendige Bestanddele af et, endog blot jordisk Paradis. Gaderne ere næsten alle krumme, snævre og smudsige, i Regntiden fulde af Dynd, i Tørken fulde af Støv; Husene ere nøgne Kalkvægge med en uanseelig Dør til Indgang og et Par tilgittrede Vinduer høit oppe. Mangel paa Orden og Reenlighed støder i lige Grad Synets og Lugtens Sands. Hist og her kommer man forbi en Kiosk, en tyrkisk Brønd eller en halvforfalden Moskee. Ja selv de berømte arabiske Kaffehuse i Damaskus taale ingen Sammenligning med de pragtfulde Caféer i Wien og Paris, ja ei engang med dem i Kjøbenhavn. Nogle smaae Træstole, hvis Sæder ere flettede af Siv, samt nogle Straamaatter, som dække over de lave Forhøininger — det er hele Bohavet. Dog, see der! paa vor Vandring komme vi forbi en aabent staaende Dør, vi kaste et flygtigt Blik gjennem den, og næsten troe vi at have kigget ind i en fortryllet Verden: yndige Vandspring, aabne Buehaller, store skyggefulde Træer fik vi see. Og om nu Husets Eier kommer os i Møde og tillader os at træde indenfor, ja, da gaaer det pludseligt op for os, hvad det er, Østerlænderen mener, naar han kalder Damaskus for

det jordiske Paradis. Ved vore Damascener-Venners Hjælp fik vi Adgang til et Par rige Kjøbmandshuse og bleve høiligen overraskede over den orientalske Skjønhed, som herskede i det Indre, og som kun lidet anes af den, som staaer udenfor Husets uanseelige Mure. Gjennem en Forstue træder man ind i Gaardsrummet, eller, om man heller vil, en Have, omgivet af aabne Haller og Søilegange. I Midten er et lille Marmorbassin, fyldt med Vand, hvorfra en fiin Vandstraale kastes i Veiret og forfrisker Luften med sin Kjølighed. Rundt om dette er plantet skjønne Træer og imellem disse opstillet Blomstervaser med duftende Roser og Nerier. Pladsen er belagt med Marmorfliser og paa de to eller tre Sider omgivet af mauriske Søilerækker. Ad et Par Trappetrin stiger man op til en aaben Spidsbue-Hal, hvor Huusherren opholder sig og modtager sine Gjæster. Atter herinde findes et Vandspring, over hvilket gjerne er anbragt en Hængelampe eller en Lysekrone, som, naar Mørket er faldet paa, tændes, og hvis Straaler da kastes tilbage i mangefold Brydninger af de spillende Vanddraaber. Væggene ere forneden dækkede med Marmor, foroven med Stuk, hvorpaa er anbragt rigelig Forgyldning af Ornamenter, stundom af arabiske Indskrifter. Langs Væggene ere anbragte Divaner, som ere dækkede med bløde Hynder og kostbare Silketøier. Bag denne Hal findes andre Værelser, ligeledes indlagte med Marmor, ofte med store Speile, og oventil dækkede af hvælvede Lofter. Ogsaa i dem findes gjerne et eller to pladskende Springvand. De tilgittrede Vinduer ere anbragte høit oppe og tillade det skarpe Sollys kun at trænge ind i velgjørende Dæmring. I det øvre Stokværk findes Soveværelser og Qvindernes Værelser, hvortil den Fremmede ikke faaer Adgang. Som man seer, frembyder hele Anlægget ikke ringe Lighed med Husene i Pompeji, i hvilke, som det træffende er sagt, „Facaderne vende indefter", det vil sige,

den Skjønhed og Rigdom, som den nordiske Byggestil udfolder i det Ydre, er her opbevaret for det Indre. Men hele Anlægget er i Husene i Damaskus skjønnere, luftigere og rummeligere end i de indknebne Rum i Pompeji. Det var overmaade behageligt at tage Plads paa de bløde Divaner i den aabne Søilehal, lade Blikket dvæle ved Blomsterne og Trægrupperne udenfor, indaande den friske, kjølige Luft, medens Samtalen faldt ligesaa muntert og let som de pladskende Vanddraaber. Vil man nu hermed forbinde Tanken om de store og deilige Frugthaver, der som et bredt Bælte omgive Damaskus, og hvor Abrikoser, Figener, Vindruer, Oranger, Granatæbler, Morbær findes i svulmende Fylde — da har man, hvad Østerlænderen fordrer til sit Paradis, Kjølighed, Skygge, rislende Vandløb og Naturens frugtbare Yppighed, og Alt dette virker saa megèt mere overvældende, som golde Stepper og Sandørkener, hvor den brændende Sol og Mangelen paa Vand udslukker alt Liv, findes i Damaskus' umiddelbare Nærhed. Over os Vesterlændere ville alle hine Herligheder i første Øieblik udøve en fængslende Magt, men længe vil det neppe vare, førend vi ville faae at kjende, at Aanden har dybere Krav, som ikke tilfredsstilles ved denne sandselige Yppighed. Architekturen er unægtelig vakker, men dog nærmest anlagt paa at smigre Øiet med sine behagelige Former, ikke paa at hæve Sindet til høiere Idealitet, og for de med den nærbeslægtede Kunstarter, Sculptur og Maleri, tilsteder Østerlandets Religion, Islam, ingen Plads. En nøiere Prøvelse af Enkelthederne, naar det første overraskende Indtryk har sat sig, viser, at meget af de rige, guldforzirede Prydelser kun er aandløs Pragt, og at den finere kunstneriske Aand er borte. En snurrig Modsætning var det, da vi etsteds traf Husets Eier ifærd med at spise Frokost: midt i sin forgyldte Marmorsal sad han, iført en meget tarvelig Dragt, og fortærede sine Agurker og Abri-

koser, samme Ret, som den fattige Dagleier ude paa Torvet nyder. Man kunde udlægge dette som et mønsterværdigt Exempel paa Tarvelighed, men man kommer Sandheden nærmere ved at see det som et Exempel paa østerlandsk Ubehjælpsomhed og Mangel paa Evne til at udfolde høiere og skjønnere Livsnydelse.

Ganske vist besidder det østerlandske Liv sine eiendommelige Fortrin, som strax vil slaae den, som besidder et modtageligt Sind. Det er Ophøiethed i Stemningen, Storhed og Ro i Følelsen, Rigdom i Phantasien, netop Egenskaber, som vort travle, urolige, anstrængte Arbeidsliv ofte savner i en piinlig Grad. Den, som betragter Menneskelivet som et Slags høiere Naturliv, vil finde sig vel her, og jeg har ofte tænkt, at Gøthe, som med saadan Henrykkelse skildrer Italiens farverige Naturliv og *dolce far niente*, vilde have fundet sig endnu bedre i Damaskus eller Cairo, hvor Farverigdommen er end mere glødende, Hvilen end mere drømmerisk. Men hver, som af Menneskelivet forlanger en sædelig Frihedsudvikling, han vil snart føle sig bortstødt af den uhyre aandelige Tomhed, som findes bag det glimrende Ydre. Og hvad der maaskee allerførst vækker Mismodet, det er Mangelen paa retslig Beskyttelse. Det er ikke tilfældigt, at Husene i Damaskus have et saa uanseeligt Ydre og omhyggeligt skjule deres Herlighed, det er for ikke at vække Lyster for Magthavernes Begjær, thi faaer en eller anden Stortyrk eller Pascha Lyst dertil, da kan man en skjønne Dag blive viist bort fra Rosenhaven og Marmorpaladset. Det frygtelige Blodbad i Sommeren 1860 viser, hvor stor Retsløsheden er, thi at det ikke gik aldeles ustraffet hen, skyldes alene Frygten for de europæiske Magter. Østerlænderen finder sig med Sindsro i slige pludselige Lykkesomvexlinger og trøster sig med, at det er Allahs Villie, men vi Vesterlændere have andre Tanker om Forsynsstyrelsen.

Selv fra mindre ophøiede Synspunkter end den sædelige og retslige Friheds kan man erkjende Ufuldkommenheden af Østerlandets Liv. Oberst Kesslers Damer, som vankede om i Tryllehaver, der vilde bringe vore unge Damer til at svimle af Henrykkelse, klagede bitterligt over Ensomheden af det Liv, som de førte, fremfor Alt over Mangel paa selskabelig Omgang, og vor Dragoman, Ungareren Frands, holdt os gjerne hver Aften, naar vi fra vore Udflugter i Damaskus vendte tilbage til vort Telt udenfor Byen, et Foredrag over, hvor kjedeligt der i Grunden var i disse østerlandske Byer, naar man blot kjendte dem en lille Smule, og hvor ganske anderledes morsomt der var i de europæiske Hovedstæder.

Man vilde dog gjøre Damaskus megen Uret, om man troede, at dens Indbyggere ikke bestille Andet end at sove om Natten og drømme om Dagen. Tværtimod er Byen Sædet for en overmaade livlig Industri og huser en flittig Arbeiderbefolkning, hvoraf rigtignok de Christne vare en væsentlig Bestanddeel, som nu ere dræbte eller forjagne. De vidtstrakte Bazarer fremvise en righoldig Mængde af Byens egne Frembringelser. Her vil man finde Skomagerarbeider, Læderarbeider, prægtigt udstyrede Sadler og Ridetøier, kostbare Silkestoffer, nydelige Filigran- og Guldsmedesager, alskens Bagværk og Kager o. s. v. Industrien staaer dog ikke saa høit, som den har staaet i tidligere Dage, saaledes forarbeides de bekjendte Damascenerklinger ikke længer, eller kunne i hvert Fald langtfra maale sig med de tidligere. Heller ikke den bekjendte Væyning i Uld eller Silke, som fører Navn efter Byen og nævnes allerede i Biblen (Amos $3,_{12}$), er saa god som tidligere, og skal efter Sigende fabrikeres bedre i Frankrig. I det Hele trykkes de egne Frembringelser meget ved Concurrencen med franske og engelske Fabrikvarer, som i store Masser føres dertil og kunne sælges billigt. Thi Damaskus er eet af de store Handelscentra mellem Europa

og Asien. Med det førstnævnte staaer det i Forbindelse over Beirut, der kan betragtes som dets Havnestad, med det sidste gjennem Bagdad. Karavanerne have endnu stedse, ligesom i Fortællingerne i „Tusind og een Nat“, deres lange Vandring over Ørkener og Stepper mellem Bagdad og Damaskus. Til Vareoplagssteder i Damaskus have de store Khan'er, udstrakte Gaarsdrum, omgivne med Buegange i flere Stokværk. Den største af dem siges at kunne rumme 2000 Kameler og 4 til 5000 Mennesker. De sidste modtage i Khan'en kun Huusrum for sig, deres Lastdyr og Varer, men maa iøvrigt selv medføre, hvad de behøve til Ernæring eller Hvile.

Paa Grund af de forskjellige Folkeslag, som sætte hinanden Stævne paa Handelsmarkedet i Damaskus, har denne By et mere østerlandsk Præg end Kairo og Konstantinopel. I disse spille Europæerne en ikke ubetydelig Rolle, men i Damaskus findes de slet ikke. Befolkningen er, paa de fremmede Consuler og deres Huusholdninger nær, heel østerlandsk. Consulernes Damer turde ikke vise sig udenfor deres Hjem i europæisk Dragt: naar de besøgte Bazarerne eller Haverne, maatte de være tilslørede og iførte den tyrkiske Haremsdragt. Indbyggernes Antal kan vel sættes til henved 200,000, hvoraf den langt overveiende Deel ere Muhamedanere. Hele Byen er omgivet med en Muur, hvorpaa findes 30 eller 40 Porte. Ogsaa inde i Byen er hver Gade forsynet med en Port, som lukkes om Aftenen. Vi fik Leilighed til at overtyde os herom, da vi temmelig seent gik fra Oberst Kessler. Vi fik en *Kawas*, en tyrkisk Politisoldat, med forat skaffe os frem. Det var blevet ganske mørkt, og Gadebelysning er aldeles ukjendt, vi maatte selv føre Lygter med os. I alle Bazarerne var der tomt, kun af og til foer et Par Hunde dp og gjøede ad os. Saa kom vi til en Port, der var stænget og lukket, vi dundrede paa, Vagten raabte os an, saa blev der raabt

frem og tilbage, indtil der endelig blev lukket op, og vi slap igjennem. Dette gjentog sig femten eller sexten Gange, inden vi naaede ud til vort Telt.

Blandt Stadens 80 Moskeer er Ommyadernes den største og prægtigste. Den var oprindelig en christelig Kirke, helliget Johannes Døberen, hvis Hoved efter arabiske Traditioner endnu opbevares i den. Men ingen Christen tør under Dødsstraf betræde den. — Gaderne ere som oftest krumme og snævre, dog findes et Par Undtagelser, navnlig en lang Hovedgade, der i lige Retning næsten gjennemskærer hele Byen; Sagnet vil vide, at det skal være „den lige Gade“ (Ap. Gj. $9,_{11}$), i hvilken Paulus boede efter sin Omvendelse, ja med sædvanlig Dristighed paaviser det endog Huset.

Og hermed er jeg kommen til de bibelske Traditioner, som knytte sig til Damaskus. Allerførst stige gamle Sagn op fra selve Historiens Begyndelse, thi om det store Bjerg Nord for Byen fortælles det, at det var Stedet, hvor Abel og Kain frembragte deres Offre for Gud, og at det var dette Bjerg, som bar Liget af det første Menneske, som smagte Dødens Bitterhed. Dette kan nu baade være Sagn og Digt, men som historisk Efterretning bør vi betragte det, naar Damaskus alt nævnes i Abrahams Historie (1 Mos. $14,_{15}$ og $15,_{2}$) og dermed kundgjøres som en af de ældste Stæder paa Jorden. En Tid lang blev Byen Deel af det israelitiske Rige, nemlig under Davids seirrige Kongemagt (2 Sam. $8,_{5}$), men allerede under Salomon gjenvandt den sin Uafhængighed (1 Kong. $11,_{23}$ flg.). Efter Rigets Deling blandede Damaskus sig i de indre Stridigheder og trykkede ofte Israels Rige haardt, indtil Syrien mistede sin Uafhængighed og kom først under chaldæisk, senere under persisk, macedonisk, endelig romersk Overherredømme. I Middelalderen trængte Arabernes, senere Tartarernes Hærskarer brændende og plyndrende ind i den rige Handelsstad, indtil endelig

Tyrkerne erobrede den og endnu i vore Dage ere dens Herrer.

Høit over al denne bragende Vaabenfærd med dens røghvirvlende Flammer og røde Blodstrømme — høit over Stadens Berømmelse for Snille i Kunstflid og Handel — høit over al denne Forgængelighed lyser en enkelt Mands Navn frem, som i denne By vandt sine første, dengang kun lidet ændsede Seire, men som siden skulde omskabe den ganske Verden og særligt være Talsmand for den sædelig-religiøse Livsanskuelse, der har vundet Herredømme i vore nordiske Riger — det er den store Hedningeapostel. Thi Damaskus var Byen, hvor han fra en fnysende Saulus blev omskabt til en troende Paulus ved hint mærkelige Syn fra Himlen, som spotter enhver psychologisk Bortforklaring og derfor kun kan forklares som det, det virkelig har været — objektiv Virkelighed. Tæt udenfor Damaskus var det, at han i sin blinde Fremstormen mod den christne Menighed pludselig blev kastet til Jorden og fik at høre, at det vilde falde ham haardt at stampe mod Braadden (Ap. Gj. $9_{,3}$ flg.). Og i Damaskus selv modtog han Vanddaaben og Ilddaaben, nær havde han ogsaa af de rasende Jøder modtaget Blod-daaben, om ikke Guds Naade havde opsparet ham til en apostolisk Virksomhed, som i Udstrækning og Betydning for de kommende Tider skulde overgaae alle de andre Apostles. Traditionen, som jo altid veed god Besked med de hellige Steder, viser Pladsen for Pauli Omvendelse en Fjerdingvei udenfor Byen tæt ved en lille Bro, ligeledes viser den i Stadsmuren det Vindue, gjennem hvilket Paulus blev hidset ned i en Kurv, da han maatte flygte for Kong Aretas, som vilde overgive ham til de forbittrede Jøder (2. Kor. $11_{,32-33}$). Der er ingen Grund til at troe, at Traditionen skulde have større Ret her end i saa meget Andet, hvilket den efterviser med stor Sikkerhed. Ikkun for den ovenfor omtalte lige

Gade er der en meget svag Mulighed, at det virkelig kunde være den samme, som omtales i Ap. Gj. $9,_{11}$, især hvis det skulde bekræfte sig, hvad gamle Sagn fortælle, at den engang skulde have været smykket med lange Søilerækker, hvoraf enkelte Levninger endnu skulde bevares i de tilstødende Huse. Iøvrigt vil der neppe være Noget i det nuværende Damaskus, der minder om det Damaskus, i hvilket Paulus stred sine første Kampe for Troens Sandhed. Nuomstunder er Damaskus en østerlandsk By med saracensk Bygningsstil og Levesæt, dengang var det en græsk-romersk By med antike Søjlerækker og Togaer — ikkun Springvandene og Haverne have rimeligvis været der i Oldtiden ligesom nu. Og hvad Pauli Aand og Lære angaaer, da vil man finde mere af den i vore egne Stæder og Byer end i hin fjerne Østens By, hvor Halvmaanen har fortrængt Korset, og hvor de Christne, som endnu findes, have fastholdt Bogstaven, men forglemt Aanden og Livet. Thi paa Damaskus, som paa alle hine Steder i Forasien, hvor Christendommens Vugge har staaet, er hin Straffedom gaaet i Opfyldelse, hvormed Herren i Johannes' Aabenbaring $(2,_5)$ truer de Gjenstridige: „jeg vil flytte din Lysestage fra dig". Dette skulle vi, for hvem det evangeliske Lys skinner i fuld Klarhed saa mange Aarhundreder efter, lægge os paa Hjerte, paa det at ikke vi skulde friste en lignende Skæbne, men med urokket Tro fastholde det Jesu Christi Evangelium, paa hvis Forkyndelse Apostelen Paulus satte sit Liv ind, og som rettelig forstaaet og tilegnet er den sprudlende Livskilde for alt timeligt og evigt Velfærd.

Tre Dage tilbragte vi i Damaskus. Varmen havde ikke trykket os, uagtet det var i Begyndelsen af Juni Maaned. Men Damaskus ligger høit ligesom Jerusalem; om Vinteren

kan der endog falde Snee. — Nu bestege vi atter vore Heste for at drage tilbage til Beirut. Det var Tirsdagen den 9 Juni Kl. 1 om Middagen, altsaa just ikke i Dagens kjøligste Timer, at vi brøde op. Paa Torvet gjorde vi Holdt foran de herlige Frugtboder og fyldte vore Lommer og Tasker med dens rige Frembringelser. Især lokkede de rødmende Abrikoser os. En Araber stod ved siden af mig, han talte til mig, rystede paa Hovedet og dernæst over hele Legemet som En, der fryser stærkt. Han vilde dermed fortælle mig, at man kunde let faae Feber ved at spise for mange af disse „Muschmusch", som de kaldes. Jeg takkede ham for hans gode Advarsel, og saa droge vi bort. Men da vi kom ud i den øde Ørken, som omgiver Damaskus, paakom der mig nogle underlige Fornemmelser og dermed en Skræk for, at Araberens Spaadomme nu allerede skulde gaae i Opfyldelse. Det vilde i hvert Fald være paa et overmaade uheldigt Sted, thi her var kun nøgen Steen og fuldkommen Øde omkring os, hverken Træer eller Græs, Damaskus' deilige Haver havde vi forladt. Vi fortsatte imidlertid vort Ridt i den øde Ensomhed, kun en enkelt Muldyrkaravane, som fra Damaskus drog ned til Beirut, kom vi forbi. Efterhaanden som den hede Sol begyndte at nærme sig sin Nedgang, og Luften blev lettere at indaande, følte jeg mig bedre. Allerede Kl. 6 maatte vi gjøre Holdt ved en liden Landsby, thi paa de næste ni Timers Vei var hverken Ly eller Vaaning at finde. Landsbyens Indbyggere havde imidlertid ikke godt Ry, vi turde derfor ikke slaae vort Telt op udenfor Byen, men maatte tage vort Natteqvarteer i et af Araberhusene, hvor vi tilbragte en Nat, ganske af samme Art som den i Tiberias. Den næste Dag var heller ikke opmuntrende. Vi droge gjennem Antilibanons vilde Bjergkjæde, øde og eensomt var der, etsteds kom vi igjennem en Huulvei, hvor for tvende Aar siden fem arabiske Kjøbmænd, som droge fra

Damaskus til Beirut vare blevne overfaldne og de to af dem dræbte. Store Steen laae spredte over Veien, møisommeligt arbeidede vore Heste sig frem over dem. Atter gik det Bjerg op, Bjerg ned, indtil vi kom ud paa Cølesyriens Høislette, et godt Stykke Syd for Baalbek, hvor vi sidst havde krydset den. I en Khan ved Leontesflodens Bredder toge vi en styrkende Middagshvile.

Om Eftermiddagen rede vi ind i Libanon opad steile Veie, over rislende Bække. Ved en Khan høit oppe mellem Bjergene gjorde vi Holdt henad Aften og opsloge Teltet. Vi traf sammen med en tyrkisk Officeer og en Politiofficiant, som førte et Par Fanger med sig. En Smed var hentet, og man var netop i Færd med at slutte de to Ulykkelige i Lænker. Med den underlige Nysgjerrighed, som næsten mod vor Villie driver os til at betragte slige uhyggelige Scener, vare vi optagne deraf, da pludselig Raab og Skrig bagved bragte os til at vende os om, hvor et Skuespil af heel anden Art ventede os. De to Hingste, om hvis Kamplyst jeg alt tidligere har talt, havde benyttet Leiligheden til at styrte over hinanden, og de to svære Dyr væltede sig nu som to Kattekillinger omkring i Græsset under Vrinsken og Sparken. Muckarer og tyrkiske Soldater ilede til med Raab og Skrig, og med nogen Anstrængelse lykkedes det at skille de tvende forbittrede Dyr fra hinanden. Ingen af dem havde taget Skade, og „den gamle Doctor“ vakte vor Beundring ved at have holdt saa godt Stand overfor den yngre og stærkere Hingst, som Ungareren Frands red. — Om Aftenen indbøde vi den tyrkiske Officeer til at drikke The hos os; med ham fulgte Politiofficianten, som var mægtig drukken og derfor et noget besværligt Selskab. Officeren derimod var en artig og beleven Mand, som tog sig paa at meddele os Undervisning i Begyndelsesgrundene af det tyrkiske Sprog. Schmidt var en opmærksom Discipel, men derimod beklagede vor

Læremester sig over mig, der laa henstrakt over nogle Tæpper og slet ingen Interesse viste for „det første af alle Sprog". Jeg forsonede ham dog atter ved at tilraabe ham de to eneste tyrkiske Ord, som jeg kunde: *ben jorgunn*! d. e. jeg er træt — og det var sandt, for vi havde redet næsten tolv Timer den Dag, saa jeg følte mig aldeles ikke oplagt til at lære tyrkisk Grammatik.

Næste Morgen havde vi ved vor Frokost atter Besøg af en tyrkisk Officeer, som var paa Veien til Damaskus. Men her lagde Sproget ingen Vanskeligheder i Veien, thi han talte ypperligt Tydsk. Det var nemlig en flygtet Ungarer, som var traadt i tyrkisk Tjeneste og nu var naaet op til at blive Oberst. Vi spurgte efter hans Bortgang Frands, om Christne kunde blive antagne som Officerer i den tyrkiske Armee. Han svarede, at man maatte i saa Fald gaae over til Islam, dog fordredes ikke en udtrykkelig Fornægtelse af Christus, som jo ogsaa Muhamedanerne ansee for en Prophet, men en Bekjendelse af Islams Tro: Allah er stor og Muhamed hans Prophet.

Den Dag fik vi ret Leilighed til at gjøre Bekjendtskab med det tyrkiske Militær, thi da vi siden rastede i en Khan, traf vi igjen sammen med en Officeer, ganske ung, neppe atten Aar gammel. Han talede længe og meget ivrigt med Frands. Vi spurgte siden denne, hvilke Hemmeligheder de To havde havt sammen, og han fortalte os da, at den unge Mand var hjertelig kjed af Militærtjenesten og derfor havde stor Lyst til at desertere, hvad Frands dog stærkt havde fraraadet ham.

Vor Reise fortsattes over Bjerget, indtil vi omsider fik Havet i Sigte. Og nu fulgte et pragtfuldt Ridt ned ad Bjerget med Udsigt over Havet, der hævede sig foran os som en blaa Mur, skinnende i det klare Sollys. Her var vi atter paa den gode Chaussée fra Beirut, men Støvet og Heden

var overvældende, thi Middagssolen brændte skaanselløst paa os, og en hed Chamsin hvirvlede Støvet op om os. Ud paa Eftermiddagen rede vi, støvede og solbrændte, trætte og sultne, ind i Beirut, hvor Løitved modtog os med et dansk Velkommen, som klang frydefuldt i vore Øren.

Et Par Dage hvilede vi ud i Beirut, hvor Sommerheden begyndte at blive trykkende, men et Bad i Middelhavets blaae Vover, som trods den tilsyneladende rolige Overflade dog havde et svært Bølgeslag, gav atter Friskhed. Aftenen tilbragte vi hos Løitved, drak The og røg Narghileh, udvexlende for hinanden Reiselivets Besvær og Hjemmets Glæder*). —

Søndag Eftermiddag den 16. Juni 1861 gik vi ombord i Dampskibet „Malta". Vor Reisefælle, gjennem Palæstina, den tydske Dr. Reincke, kom og tog Afsked med os, ligeledes vor Landsmand, Julius Løitved, og endelig vor Dragoman, Ungareren Frands, som inderligt gjerne vilde, at vi skulde tage ham med som vor Tjener til Constantinopel, paa det at han atter kunde vende tilbage til

*) Julius Løitved har senere opgivet Snedkerhaandværket og er traadt i den engelske Missions Tjeneste som *attendant for the british-syrian schools* (de ovenfor omtalte engelske Skoler i Syrien).— I Sommeren 1875, da han aflagde et Besøg i Hjemmet, havde jeg den Glæde atter at træffe sammen med ham. Blandt Andet hørte jeg af ham, at vor Dragoman, Ungareren Frands, havde slaaet sig til Ro i Damaskus og er indtraadt i Ægtestanden, hans Hustru er *bible-woman* d. e. Bibelcolportrice, men selv har han ligesaa lidt nu som tidligere kunnet beslutte sig til nogen stadig Beskjæftigelse. — Ligeledes erfarede jeg, at det ødelagte Christenkvarteer i Damaskus nu er opført paany, og Tilstanden i Damaskus god, „saalænge det varer." Af et Brev fra Løitved i Sommeren 1876 (meddeelt i Dansk Missionsblad), seer man, at dette ikke varede saa meget længe, thi for ikke at tale om Choleraen, som nys havde krævet mange Offre, og Pesten, som man frygtede fra Bagdad, næredes atter stor Frygt for Muselmændene, som paa Grund af Tyrkiets Krig med Serbien og Montenegro befandt sig i fanatisk Ophidselse.

Europa, men derpaa kunde vi dog ikke indlade os, og der var heller ingen Sandsynlighed for, at Frands skulde forstaae at skaffe sig en mere betrygget Existents i Hjemmet. Damppiben lød, endnu et sidste Farvel, og snart vare vi atter ude paa Havet paa det rullende Skib, som skulde føre os tilbage til Europas Kyster.

Constantinopel.

Atter pløiede vi Middelhavets Bølger; Søen var i nogen Bevægelse, thi herinde bryder den sig mod Kysten; da vi kom længere ud, blev den roligere. Libanons Bjerge svandt og med dem det sidste Glimt fra det hellige Land. Men Tankerne og Minderne herfra vedbleve at følge os, thi over dette samme Hav gik Christendommen sin første Seirsgang ud i Verden. Havet stængede Israels Folk inde og holdt det borte fra Vesterledens Folk. med Gru og Rædsel saae Israeliten paa de vældige Bølger. som kun Herrens Almagt formaaer at tøile; man læse Psalmistens Skildring i den 107de Psalme, V. 23—32, og man forstaaer, at det er ikke Kjærlighed til det sortladne Hav, som her kommer til Orde. Men anderledes i det nye Testamente: her er det netop Havet, som lukker op for Evangeliet og bærer det over til de fjerne Øer og Strande.

Vi lagde an ved Cyperns Kyster. Her var det, at Saulus og Barnabas begyndte deres Apostelvirksomhed, og hvor den første til Ihukommelse af sin første Triumph over Løgnens og Afgrundens Magter omskiftede sit Navn Saulus til Paulus (Ap. Gj. 13). Og paa denne Ø var det, at den eiegode danske Konge endte sin Pilgrimsfart til det hellige Land og lagde sine trætte Been til Hvile. Med Tanken opfyldt heraf gik jeg i Land. men Opholdet var ingenlunde til-

talende, thi det faldt netop i de hede Formiddagstimer mellem Kl. 10 og Kl. 4, øde og solbar var Egnen heelt op til Bjergenes Top, som begrændsede Udsigten. Hvor var Oldtidens skyggefulde Lunde med Kildevæld og kjølende Skygger? Maaskee gjemte bag hiin golde Bjergryg, som vi saae foran os; vort speidende Øie søgte forgjæves efter et Træ eller en Busk. Det eneste Oplivende, som Nutiden skjænkede os, var den liflige Cypernviin, hvormed den danske Consul, hvem vi aflagde et Besøg, trakterede os.

Næste Dag havde vi Hav omkring os til alle Sider. Det saae stille og roligt ud, men dog kjendtes det paa Skibets Rullen, at der var Bevægelse i det, maaskee Dønninger efter Gaarsdagens Blæst. Ud paa Eftermiddagen saae vi Karamaniens bjergrige Kyster hæve sig; det er hyggeligt atter at see det faste Land, men neppe hyggeligt at være derinde, thi der følger man Ordet: „det er Synd at tage fra den Levende, men ikke fra den Døde“ — og saa lyner det mellem Klipperne, inden man endnu er bleven nogen Fjende vaer.

Natten gik roligt, og om Morgenen befandt vi os udenfor Rhodus; Byen ligger paa Øens nordlige Spids og skuer over mod Asiens Bjerge. Palmetræer og Minareter rage op over de steile Fæstningsmure. Yderst ude reiser et mægtigt fiirkantet Taarn sig, som foroven ender i fem smaae runde Taarne. Det er ikke længer den apostoliske Christenhed, der her møder os, som fører Troens Sag alene med Ordets Vaaben, men det er Christenheden i Pantser og Plade, som med tunge Malm-Kanoner og lange Riddersværd værner om Sandheden: Johanniterriddernes heltemodige Forsvar, hvor de 6000 Riddere bøde de 2 eller 300000 Tyrker Spidsen. Vel maatte de gæve Riddere tilsidst vige for Overmagten og forlade Øen, men Rhodus var dog bleven det Bolværk, mod hvilket Tyrkernes overstrømmende Magt brød sig og fik kjende, at der var sat Grændser for den. Vi vandrede op i Byen,

som har et livligt og broget Udseende, overskygget af løvrige Plataner og Cypresser og med herlige Udsigter over Havet til Asien. Fra Larmen og Tumlen søgte vi op i Byens nordvestre Deel, hvor Ordenens Stormester havde sit Palads og den stolte Riddergade endnu er bevaret. Her er der tyst og stille, de gamle Paladser med spidsbuede Hvælvinger og adelige Steenvaaben over Portene staae her endnu, Gaden er belagt med Marmorfliser, men det er en falden Storhed; fattige Tyrkefamilier have taget Bolig i de stolte Ridderborge, og deres Trægittre udenfor Vinduerne stikke kummerligt af mod de steensatte Haller. Ogsaa den pragtfulde Johanneskirke stod endnu i over 300 Aar. I Kjælderrummene opbevaredes 40000 Centner Krudt, og hvor kunde det falde Tyrkerne ind, at man helst maa forsyne et saadant Krudtforraad med Lynafleder? Alt gik sin jævne Gang, da slog i Høsten 1856 Lynet ned i Kirken — med et vældigt Brag foer denne og hele det omliggende Qvarteer i Luften, medens en Regn af Qvadersteen og Muurstumper raslede ned over den øvrige Deel af Byen. Heldigviis blev den skjønne Riddergade forskaanet og slap med nogle Revner hist og her.

Vi forlode Rhodus og stode ind i Archipelagus med de talløse Øer. Opad Eftermiddagen blæste det op, hvad der gjerne er Tilfældet herinde mellem de mange Øer og Sunde og Bjerge, medens der udenfor i Middelhavet i disse Sommerdage hersker uafbrudt Blikstille.

Torsdagen den 20de Juni seilede vi op langs Asiens Kyster. Stort og mægtigt strakte Bjergene sig ud imod os, en Ærefrygt bydende Begyndelse af hiin gamle Verdensdeel, Menneskeslægtens Vugge, rig paa store Minder og dybe Gaader. Dog, Junisolen brændte varmt, Skibet gik sin ustandsede Gang gjennem det rolige Hav, og man begyndte at længes efter lidt Afvexling. En saadan frembød sig ved

et lidet Sammenstød. Ombord paa Skibet befandt sig et Par unge græske Qvinder af Middelclassen og af en sjælden Skjønhed. Intet Under, at de tildrog sig Søofficerernes Opmærksomhed, som bragte en skæmtefuld Samtale istand med dem. Alt gik meget fornøieligt, indtil een af Officererne tillod sig paa Fransk at gjøre en noget nærgaaende Bemærkning om dem til en Kammerat. Det skulde han ikke have gjort, thi pludseligt reiste en af de skjønne Grækerinder sig, og i et flydende fransk Foredrag holdt hun en Tordentale for Officeren, hvad han og hans Venner vare for Folk, der gave sig Mine af Gentlemen, og dog kun vare nogle uforskammede Lapse — kortsagt, prædikede dem Lovens Tugt med en saadan Eftertrykkelighed, at Officererne, der ikke havde gjort Regning paa slig Sprogfærdighed, dreve slukørede af, og det lykkedes dem ikke siden at bringe det venskabelige Forhold til Veie igjen.

Solen brændte stedse varmere, under Solseilet var der lummerhedt, tilsidst maatte jeg søge ned i Kahytten. Her overmandede Søvnen mig, vi seilede hele den deilige Golf ved Smyrna igjennem, uden at jeg nød dens Skjønheder, og da jeg omsider kom op paa Dækket, saae jeg foran mig et gammelt Castel, en stor Begravelsesplads med Cypresser og en broget Tyrkestad med utallige Huse: det var Smyrna. Jeg kjendte det godt igjen, thi Smyrna havde vi gjæstet for et halvt Aar siden, og saa kort som Opholdet havde været, hilste jeg dog Byen som en Bekjendt med stor Glæde, thi naar man i et halvt Aar ideligt har seet Nyt og mere Nyt, er det en Lise og Vederkvægelse for Sindet, naar Øiet engang fæster sig paa Noget, som tidligere har været inden dets Synskreds. Skibet laa stille, omringet af Baade, hvis skrigende og larmende Besætning søgte at kapre de Reisende. Vi lode os sætte i Land og gik gjennem de snævre Gader og Stræder hen til en Landsmand ved Navn Bjeringer fra Horsens,

som efter mange Aars Omflakken havde slaaet sig ned som Mekanikus i Smyrna. Hans Hustru var tydsk, hans Smaapiger, der sprang rundt og holdt et forskrækkeligt Spektakel, talte Græsk. Vi vare snart inde i en lang Samtale om det Land, som drager os desto stærkere, jo længere vi komme fra det gamle Danmark. Om Aftenen lode vi os atter roe ud til Dampskibet, hvor vi havde vort Nattelogis i de to Døgn, hvori vi gjæstede Smyrna.

Ingensteds har jeg seet saamange Kameler som i denne By. I Gaderne møder man dem i lange Rækker, fuldt bepakkede, den ene efter den anden, gjerne med en Klokke om Halsen, som giver en eensformig Klang til deres eensformige Gang. Saadanne Tog kan man især faae at see ved Karavanbroen udenfor Byen. Den fører over Melesfloden, ved hvis Bredder efter Sagnet Homer har ladet sine gyldne Sange høre. Et tyrkisk Kaffehuus ligger her ved Floden, hvis sagte Løb er overskygget af Popler, Plataner og Morbærtræer. I hele Timer kunde man sidde paa denne deilige Plet, følge Flodens ustandselige Løb og Kamelernes ligesaa ustandselige Tog over Broen, atter her i lange Rækker bundne til hinanden med et Reb og allerforrest et lille Æsel, paa hvilket Karavanføreren rider. De komme langveis fra, fra det Indre af Asien og føre Østens Herligheder med sig.

Muligt er den Tid ikke fjern, da Jernbanerne ville fortrænge „Ørkenens Skib“. Anlæg af en saadan var allerede begyndt ved Smyrna, og vi kjørte et Stykke paa den ind i Landet til en lille By Budja, hvor Kjøbmændene og Consulerne have deres Landsteder. Nydelige Huse saae vi her, halvt i europæisk, halvt i asiatisk Stil, og omgivne af rigt blomstrende Haver. Først ved denne lille Udflugt fik vi et Begreb om Smyrnas deilige Omegn ved den lille Melesflod, indhegnet af skyggefulde Trægrupper.

Halvdelen af Smyrnas Indbyggere tilhører den græske Kirke. Disses og Frankernes Qvarterer danne den lavere Deel af Byen, som strækker sig ned mod Havnen. I de trange Gader hersker et lystigt og bevæget Liv. Ud i Søen er der bygget græske Kaffehuse, reiste paa Pæle i Vandet, her kan man i de hede Sommerdage forfriske sig med Is og Sherbet.*) Den høiere Deel af Byen er Tyrkeqvarteret, hvor Gaderne gaae op og ned i bratte Skraaninger.

Bag Tyrkeqvarteret hæver det gule, nøgne Bjerg Pagus sig, hvis Top er kronet af forfaldne Ruiner af et middelalderligt Kastel. Vi vandrede derop en tidlig Morgentime og bleve aldeles fortryllede af den herlige Udsigt, som vi herfra havde over den blaae Golf, indhegnet af Bjerge i dristige, skjønne Former. Tanken om Homer og hans ideale Helteskikkelser traadte atter med fornyet Styrke frem for Sjælen i denne skjønne, rene Luft. Denne luende Morgensol i al denne Naturens underfulde Herlighed pulserer Aandslivet i raskere Slag. Men da, ret ligesom en kraftig Livsnydelse gjennemstrømmer Sjæl og Legeme, falder Øiet pludselig paa en Indsænkning i Høiens Fod, og nu stiger en heel anden Tankerække frem. Dernede laa det gamle Stadium, i hvilket Polykarp beseglede sin Christentro med Martyrdøden. Den rasende Folkeskare havde slæbt den 100aarige Olding herhen for at kaste ham for de vilde Dyr. Den romerske Landshøvding havde Medlidenhed med hans høie Alder og vilde derfor overtale ham til Frafald. „Du behøver blot at fornægte Christus“, sagde han, „og saa giver jeg Dig fri.“ Men Polykarp svarede med Ro: „I 86 Aar tjente jeg ham, og aldrig tilføiede han mig Ondt — hvorfor skulde jeg fornægte min Konge, som har gjort mig salig?“

---

*) For et Par Aar siden styrtede et af disse Kaffehuse sammen og en Mængde Mennesker, som vare forsamlede der, druknede.

Folkehoben forlangte, at der skulde slippes en Løve løs paa ham, men Landshøvdingen erklærede, at det turde han ikke, efterdi Dyrekampene vare forbi. Saa stablede de Træstykker og Brædder op til et Baal, og her udaandede Polykarp. I disse herlige Naturomgivelser, hvor Alt opfordrer til at nyde Livet, valgte han at forlade det for at gaae ind til den langt større og uomskiftelige Herlighed, som er bestemt for dem, der miste Livet for at bevare det.

Jesu Evangelium, som saa herligt beviste sin Kraft ved Polykarps Martyrdød, er endnu ikke udslukt i Smyrna. Rigtignok har det i lange Aarhundreder været begravet under den græske Kirkes tomme Ceremonitjeneste, men netop i senere Aaringer er det vaagnet til nyt Liv i den lille protestantiske Menighed. Det er Preussen, som, følgende Englands Exempel, paa værdig Maade er optraadt som protestantisk Stormagt i Orienten ved at oprette og understøtte protestantiske Menigheder i de større Byer. Allerede tidligere fandtes saadanne i Jerusalem og Constantinopel, 1856 blev der oprettet en tydsk Menighed i Beirut, 1857 i Alexandria og i Smyrna. Vi aflagde Besøg hos den tydske Præst Frederici, som forestaaer Menigheden i Smyrna. Menigheden talte dengang 80 Sjæle, men er vel i senere Aar bleven større. Det er kun et lidet Tal i en saa stor By, men den skinner dog som et Sandheds Lys i den vankundige Mængde og kan altid drage Nogle til sig, de alvorlige Tyrker føle sig dragne af Protestantismens Alvor og Dybsind, men finde de evangeliske Kirker for smaa og uanseelige, de forlange lignende store og ophøiede Rum til Gudsdyrkelsen som deres egne Moskeer. Ogsaa den evangeliske Diakonisseanstalt i Smyrna virker meget godt, deels ved sine Kjærlighedsgjerninger mod de Syge og Lidende, deels ved sin Opdragelse af unge Piger, hvorved der virkes kraftigt til, at Qvinden hæves fra den

lave og forsømte Stilling, som hun indtager ikke blot hos Tyrkerne, men ogaa hos Grækere og Armeniere.

— Havde jeg ikke seet den prægtige Golf, da vi seilede ind til Smyrna, saa tog jeg Leiligheden bedre i Agt, da vi atter forlode Byen. Skovbevoxede Bjerge hæve sig omkring den skjønne Bugt; Skibene maa holde tæt ind under den sydlige Side, hvor der endnu er et smalt Indløb tilbage, thi iøvrigt tilstoppes Bugten mere og mere af den Mængde Sand, som Hermusfloden fører ud i den. — —

Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum — —

Disse Ord fra Æneidens anden Bog stode mig levende for Tanken, da vi næste Formiddag havde den lille Ø for Øie, og med de classiske Minder blandede sig den danske Vise om Cort Adeler:

Ved Tenedos toned hans Seirssang,
Mens eenlige Snekke han bøded,
Da kom Hr. Ibraham stærk og lang,
Af Harme den Muselmand gløded.*)

Dog nu er det Tid at istemme langt herligere Sange, thi see! imod Øst vise sig Sletterne med de store Kæmpehøie — det er de trojanske Marker, hvor Achæer og Trojaner tumlede sig i herlig Kamplyst. De lyse i Glandsen af den unge Morgensol og vække høie Stemninger i Sjælen, Billeder af et Liv fuldt af Skjønhed og Liv og Kraft — men ak, altfor hurtigt glide de forbi. Dampskibet gaaer ustandseligt fremad, nu svinde Høie, nu svinde Marker: der er ej engang Tid til at faae at vide, hvilken der er Achilles' Gravhøi, og hvor det takkede Ida ligger.

Vi komme ind i Dardanellerne. Kysten slutter nær til paa begge Sider af det lange og smalle Stræde, som tyr-

*) Ingemann.

kiske Slotte og vældige Kanoner skulle spærre for fjendtlige Flaader; dog have baade Englænderne og Russerne vidst at tiltvinge sig Adgang derigjennem. Den europæiske Kyst er gold og øde, medens den asiatiske frembyder mange maleriske Partier. Overalt saae vi stærke Landbatterier.

Om Eftermiddagen lægge vi an ved Galipoli (ɔ: καλη πολις). Den afgiver et livligt Skue med sine brogede tyrkiske Træhuse. hvis firkantede Tage løbe op i en Spids. omringede af en frodig Trævæxt.

Senere glide vi ind i Marmorahavet. det er blikstille, jeg kunde næsten sige: speilglat som Marmor. Bag den lille Ø Marmora lyser det med gylden Glands som en fjern Ildebrand paa Asiens Kyster — det er Fuldmaanen. som hæver sig bag Bjergene. Og nu følger en ubeskrivelig deilig Aften og Nat med lysende Maaneglands over de stille Vover, som Skibet gjennemskærer, medens for Tanken viser sig Constantinopels gyldne Halvmaaner, som næste Morgen skal vise sig for os i luende Solglands.

Og saaledes skete det ogsaa. Rigtignok blev jeg betydeligt skuffet, da jeg ved Solopgang kom op paa Dækket. thi Taagerne laae endnu over Landskabet og lode kun ane dets Omrids. det var et Indtryk ikke af det Skjønne, men af det Masseagtige. Men nu begynde Taagerne at svinde og Solen bryder frem. dens Straaler falde henover Minareterne, Kuplerne. Husene — et mageløst Skuespil! Skibet løber videre og videre. det er et uhyre Panorama eller Rundmaleri. som drager forbi os — kun Agia Sophia og Serailet formaaer jeg at kjende. det Øvrige er mig endnu ubekjendt. Nu løbe vi ind i det gyldne Horn, Skibet standser. Ankeret falder. Forbauset stirrer jeg omkring og har ondt for at besinde mig paa det over al Maade pragtfulde Skue. som frembyder sig. Til den ene Side det egentlige Constantinopel — til den anden Side de tvende Forstæder Galata og Pera

Constantinopel.

— og endelig ligeoverfor Skutari paa Asiens Kyst. Det er ikke een By, men flere store Kæmpebyer, hævende sig opad Bjerghøiderne med Moskeer og Kupler og Taarne og Minareter, derimellem dunkle Cypreslunde — og endelig i vor umiddelbare Nærhed en vrimlende Mængde af Skibe og Fartøier og Baade. Historien er bekjendt nok om Englænderen, som lod sig nøie med at beskue Alt dette fra Skibets Dæk og derpaa atter reiste tilbage uden at sætte Foden iland. Jeg holder dog for, at havde han givet sig lidt mere Stunder og anvendt nogle Uger paa at lære den mærkelige By at kjende — saa vilde den gode Mand ikke have fortrudt det.

Det er Keiser Constantin den Store, hvem Constantinopel skylder saavel sit Navn, som sin Glands og Berømmelse i Oldtiden. Da han lykkeligt havde beseiret sine Modstandere og derved begrundet ikke alene sin egen Magt, men ogsaa Christendommens Seir som Verdensreligion, besluttede han at forlægge Verdens Hovedstad fra Tiberens til Bosporus' Bredder. I Rom var Luften endnu altfor hedensk, de gamle Traditioner om Verdensmagten altfor stærke, den nye Religion krævede et nyt Hovedsæde. Med keiserlig Pragt blev det gamle Byzanz omskabt til Constantinopel, Paladser, Theatre, offentlige og private Bade opførtes, en Hippodrom med en heel Skov af Mursøiler og Statuer, milelange Vandledninger og colossale Vandbeholdere. Rom maatte afgive sine bedste Kunstskatte til den nye Hovedstad, og fra alle Stæder rundt om i Riget indsamlede man de skjønneste Værker.

Af al denne Herlighed besidder det nuværende Constantinopel kun yderst sparsomme Rester. Naturmagter og Menneskehænder have kappedes om at ødelægge det. Jordskælv, Ildebrande, Beleiringer og Plyndringer have med

fornyet Vælde tilintetgjort, hvad foregaaende Ødelæggelser endnu havde skaanet.

Som et kummerligt Minde om Fortidens Glands bestaae endnu de ringe Rester af Hippodromen, nuomstunder kaldet Atmeidan d. e. Hestepladsen. Den gamle Hippodrom anlagdes af Constantin til Væddekjørsler og Kapløb. Den var 400 Skridt lang og 150 bred. Midt igjennem det lange Rum gik den saakaldte *spina*, Skranken, om hvilken Væddekjørslerne fandt Sted, den var besat med Statuer og Obelisker, selve Hippodromen var omgivet af tvende Rækker skjønne korinthiske Søiler ovenover hinanden. Keiserens Loge omgaves af 24 meget høie Søiler. Blandt anden Pragt var den smykket med det berømte Bronze-Firspand, som senere har gjort saa lange Reiser, indtil det omsider har fundet Hvile over Markuskirken i Venedig*). Hippodromen kom til at indtage en betydningsfuld Plads i Stadens politiske Historie, thi af Væddekampen mellem de Blaa og de Grønne, de forskjelligt klædte Vognstyrere, udviklede sig en forbittret Kamp mellem tvende politiske Partier, som toge Navn efter dem og ofte fyldte baade Hippodromen og hele Staden med Mord og Blod.

Den halve Del af Hippodromen ligger nu hen som en øde Plads, henover hvilken Tyrkerne stundom tumle deres ædle Heste i et Væddeløb, den anden Halvdeel er indtaget af Sultan Achmeds Moskee. Tre Monumenter ere endnu levnede paa Hippodromen, nemlig den ægyptiske Obelisk, *colossus structilis* og endelig Slangesøilen, men ikkun den første er bevaret uskadt, de tvende andre ere i en meget lemlæstet Tilstand. Obelisken er rimeligvis af Keiser Constantin hidført fra Ægypten, en græsk Indskrift paa dens Fodstykke mælder, at den, efter at være omstyrtet ved et

*) Jvnfr. Forf.s Beskrivelse af Grækenland S. 16.

Jordskælv, paany er bleven reist af Keiser Theodosius. Hieroglypherne paa dens Sider ere ypperligt bevarede og indeholde følgende Ord: „Horus, Tyren (d. e. den Stærke) den Straalende, Herskeren over de to Riger, Kongen, den ophøiede Hersker, Hersker over de Mægtige. Rames Scheber, elsket af Osiris, Herskeren over de to Riger, han, som holder Festforsamlinger.“ — Denne Støtte staaer her som et Minde fra en endnu fjernere Oldtid, fra en Periode, der ligger endnu længere tilbage fra Keiser Constantins og Theodosius' Periode, end denne ligger forud for vor Tid. Medens alt Andet var omskiftet og forsvundet som et Skyggespil, stod Obelisken endnu med sine sære Skrifttegn som et Symbol paa den faste, urokkelige Evighed midt i Tidernes flygtige Hastighed.

Næsten som en Parodi paa Obelisken staaer den sammenfaldne Pyramide, som bærer Navnet *colossus structilis*, ved dens Side. Den har tidligere ligesom Cassiuspyramiden i Rom været dækket med Bronzeplader og skulde være en Efterligning af de ægyptiske Pyramider. Bronzepladerne ere forlængst borttagne af Rovsygen, og kun den indre Kjærne er tilbage. Den er ifølge en Indskrift opført af Constantin den Syvende i første Halvdeel af det tiende Aarhundrede.

Det tredie Monument er fra Hellenismens gyldne Tid: det er en Bronzepiedestal med tredobbelt Slangehoved, hvorpaa tidligere har staaet en Trefod. Det er utvivlsomt den samme Broncepiedestal, hvilken Grækerne efter Slaget ved Platææ skænkede til Delphi, og som Keiser Constantin lod opstille i Hippodromen i Constantinopel*). Slangehovederne ere afhuggede og kun Slangespiralerne ere bevarede, et ypperligt Arbeide. Det er høiligt at ønske, at dette interessante Mindesmærke maatte blive ført bort fra denne Plads, hvor Ingen bekymrer sig derom, og det kun er udsat for Tilintet-

*) Jvnfr. Brøndsteds Reise i Grækenland, II. S. 245.

gjørelse, og henbragt til et Sted, hvor man vilde gjøre sig Umage forat bevare det.

Alle tre Mindesmærker have staaet i den gamle Skranke midt paa Rendebanen, nu staae de i dybe Huller, omgivne af et Jerngelænder, da Atmeidan ligger ti Fod høiere end den gamle Hippodrom.

I Nærheden af Atmeidan besøgte vi en anden Levning fra Oldtiden, den vidtstrakte underjordiske Hal, som bærer det phantastiske Navn „Tusind og een Søile", en sædvanlig østerlandsk Overdrivelse af 424 treleddede Søiler, som støtte dens Loft. Den har i Oldtiden tjent som Vandbeholder, idet den modtog Vandet fra de milelange Aquæducter, som gaae fra Bjergene til Hovedstaden. Den er saa rummelig, at den under en Beleiring en Tid lang vilde kunne sikkre Indbyggerne mod Vandmangel. Tyrkerne ere imidlertid altfor sorgløse til at bekymre sig om den uvisse Fremtid, Vandbeholderen er udtømt, og Rummet er anvendt til Silkespinderier. Jeg havde inderlig ondt af de stakkels Arbeidere, som færdedes i dette fugtige, halvmørke Rum, hvor der endnu stod Vandpytter omkring paa Gulvet, medens der herskede en tung, kjælderagtig Luft dernede. Der findes endnu et Par saadanne Vandbeholdere under Jorden, som afgive et Vidnesbyrd om den colossale Storhed og Vælde i Oldtidens Anlæg.

— Keiser Constantin lod sin nye Hovedstad beskjærme med stærke Mure, som omtrent hundrede Aar senere af Keiser Theodosius den Anden erholdt deres nuværende Omfang. I henved et Aartusind vare de et urokkeligt Bolværk mod Barbarers og Tyrkers Angreb, indtil Muhamed den Anden skjød Bresche i dem, og hans talløse Skarer overstrømmede den ulykkelige By den 28 Mai 1453. Siden den Tid har Constantinopel ikke været udsat for nogen Beleiring, og Murene ere derfor i en noget forfalden Tilstand. Vi

foretoge et Ridt omkring dem forat tage dem i Øiesyn. Uheldigvis blev det Regnveir, hvad der gjorde et Skaar i vor Nydelse. Murene afgive i deres Forfald et overmaade malerisk Skue, Epheu slynger sig opad dem, medens hist og her et lille Træ har slaaet Rod i Murrevnerne og løfter sin grønne Top iveiret. Som oftest er der tre Mure med en indbyrdes Afstand af henved tyve Fod, den ene høiere end den anden, foran dem er en dyb Fæstningsgrav, i hvilken voxer en frodig og rig Vegetation. Murene ere besatte med omtrent 100 stærke, firkantede Taarne. Interessantest var Kanonporten eller *Top Kapussi*, hvor Tyrkernes egentlige Hovedangreb fandt Sted, og hvor den sidste Palæolog, Constantin den Ellevte faldt i Kampen for sit Rige og sin Throne. Imod denne Port var det, at Muhamed den Anden havde ladet den uhyre Kæmpekanon opkjøre, som han havde ladet støbe netop for at beskyde Constantinopels Mure. Den var saa tung, at den blev trukken af 50 Par Oxer, og 400 Mand vare ansatte til dens Betjening. Der hengik to Maaneder med at bringe den to Dagsreiser frem. Dens Munding var en Alen i Diameter, og den afskød Kugler paa 1200 Punds Vægt. Der brugtes to Timer forat lade den, og derfor kunde den kun affyres otte Gange om Dagen: det var som et Forbilled paa Nutidens Kruppske Kanoner i al Middelalderens Tunghed. — Saavel ved Kanonporten som langs Murene herskede en besynderlig Stilhed, thi de nærmeste Kvarterer indenfor Murene ere ubeboede. Ingen skulde ved at færdes her ane, at der bag disse Mure laa gjemt en folkevrimlende Stad. Heller ikke saaes Huse og Vaaninger udenfor Murene, men kun Marker og Kirkegaarde med de mørke Cypresser. Den dybe Stilhed var saa meget mere paafaldende, naar man tænkte paa den vilde Kamptummel, som engang rasede her; i Fæstningsgraven, hvor fordum Tyrker og Janitscharer ned-

styrtedes med knuste Lemmer, voxede nu Træer og Buske deres tause og stille Væxt.

Ude ved Søen ligge de berygtede syv Taarne, i hvilke tidligere de fremmede Gesandter bleve hensatte, naar Storsultanen erklærede deres Fyrster Krig. Det er en femkantet Bygning, som nu er temmelig forfalden og besat med nogle ynkelige Kanoner. Vi kiggede ind i Fængslerne, men havde ingen Firman til at besee dem. Det var smaae usle Huller, som i Regnveiret saae dobbelt uhyggelige ud. Det Bedste heroppe var den prægtige Udsigt over Havet til Asiens Kyster og til den anden Side over Landet udenfor Stadens Mure.

Med de stærke Mure faldt alle Constantinopels Herligheder i Tyrkernes Hænder, og den gamle Keiserstad blev omdannet til en tyrkisk Sultanby. Men af Alt, hvad Grækerne mistede, var der dog Intet, der gik dem saa nær til Hjerte, som Tabet af den pragtfulde Sophiakirke. Den var for Grækerne, hvad Peterskirken i Rom er for Latinerne. Udstyret med Søiler af Porphyr, grønt Marmor og ægyptisk Granit, som var samlet fra de største Templer i Østen og Vesten, saavel fra Dianatemplet i Ephesus som fra Aurelians Soltempel i Rom, rigt indlagt med Mosaik og gyldne Billeder staaer den for alle Grækeres Phantasi som Verdens deiligste Bygningsværk, prægtigere end selve Salomons Tempel. Og i denne Kirke havde Johannes Chrysostomus prædiket*), her bleve de store Kirkemøder afholdte, som afgjorde de omstridte theologiske Æmner, her foregik Kroningsceremonierne for de byzantinske Keisere. Kirkens og Statens store Erindringer ere knyttede til denne Kirke, intet Under,

*) Den gamle Sophiakirke, i hvilken Chrysostomus prædikede, brændte i Aaret 532, men blev af Keiser Justinian gjenopbygget i større Omfang og Pragt end tidligere. Hiin ældre Kirke var en Basilika med fladt Træloft; først den nye Kirke blev en Kuppelkirke.

Sophiamoskeen.

at hvert Grækerhjerte banker af Længsel efter den Dag, da Korset atter skal reises over den, og den christne Lovsang atter lyde under dens Hvælvinger.

Seet ude fra Søen tager Sophiamoskeen sig herligt ud med sine Kupler og fire Minareter, som hæve sig over alle de øvrige Bygninger omkring den. Men kommer man i dens Nærhed i selve Byen, da taber Virkningen sig. Den store Kuppel er for fladtrykt i Forhold til dens Høide, og der er bygget saamange Tilbygninger af Skoler, Bade o. a. L., at Bygningen trykkes derved, ligesom ogsaa ved de svære Stiver og Piller, som skulle holde Murene oppe mod de mange Jordskælv, thi af disse har Kirken været hjemsøgt fra sine tidligste Dage. For en Deel Aar siden var Sophiamoskeen nærved at synke sammen som af Skam over sin egen Vanære. Murene revnede, Søilerne vaklede, Kuplen havde Huller. Da lod Sultan Abdul Mesjid den underkaste en grundig Restauration i Aaret 1847 ved en italiensk Bygmester, Fossati, og dette Arbeide blev udført med megen Dygtighed. Over alle de mange Halvkupler hæver tilsidst den store Kuppel sig, og over denne er den uhyre forgyldte Halvmaane anbragt, som siges at være 50 Alen i Diameter.

Ved en keiserlig Firman fik vi Tilladelse til at træde ind i Sophiamoskeen. Dog var her kun Tid til at modtage et flygtigt Indtryk, ikke til nogen nærmere Undersøgelse, thi Muselmændene skele med dulgt Fanatisme til enhver Christenhund, som besmitter Helligdommen med sin Nærværelse, og *Kawassen*, som førte os omkring, drev ideligt paa os, at vi skulde skynde os. Vi bleve førte op paa et af Gallerierne, medens der endnu holdtes Bøn i Moskeen, og først efterat denne var endt, kunde vi gjøre en kort Rundvandring. Det Overvældende ligger i selve Kuplen, som er reist 180 Fod (altsaa halvanden Gang som Rundetaarn) over Gulvet, og Bygningens Anlæg er saaledes, at man strax ved Ind-

trædelsen kan hæve Blikket imod den. Den architektoniske Virkning er lige den modsatte af den gothiske Domkirke, thi medens dennes høie spidse Taarne ere Udtryk for Jorden, som stræber op imod Himlen, saa er det i Sophiamoskeen Himmelhvælvingen, som sænker sig ned over Jorden. Hele den fordums overvættes rige Beklædning af Hvælvinger og Vægge med Mosaiker og Forgyldning er af Muhamedanerne bleven overkalket og overforgyldt. Istedenfor de tidligere Billeder, hvilke ere strængeligt forbudne i Islam, ere anbragte Indskrifter af Koranen med alenlange Bogstaver. Fossati saae ved sin Istandsættelse mange af de gamle Billeder uskadte bevarede under Kalken — en gammel Palæolog traadte frem i al sin keiserlige Majestæt, men Alt dette maatte han atter skjule. Dog er Kalken ikke lagt tykkere over, end at mange Steder de byzantinske Helgene og Engle skinne igjennem. Det er ligesom om de i Stilhed ventede paa, at den Tid atter skal komme, da de skulle tage Helligdommen i retmæssig Besiddelse. Denne Forventning er da heller ikke fremmed for Tyrkerne. Sagnet fortæller, at da Muhamed den Anden med sine Osmanner stormede ind i Kirken, var en Præst oppe ved Høialteret ifærd med at læse Messen. Midt under Larmen sankede han roligt de hellige Kar sammen, og da Tyrkerne trængte sig om ham, forsvandt han i en Væg. Der staaer han endnu, og stundom kan man høre ham ganske sagte mumle Messen derinde, men naar Helligdommen atter kommer i de Christnes Magt, da kommer han paa Ny frem, skrider op mod Høialteret og fuldfører den afbrudte Handling.

Man vil have ondt for at danne sig en Forestilling om Sophiakirkens tidligere Pragt, der skildres saa blændende af Fortidens Skribenter. Dog synes det, at den har lidt under altfor stærk Overlæsning og i Meget har dannet et passende Sidestykke til den byzantinske Theologi, som jo

ogsaa selve Navnet, den hellige Viisdom, ikke betegner nogen Helgen, Apostel eller Engel, som ellers ved christne Kirker, men et abstract Begreb i Overeensstemmelse med den da herskende Aandsretning. Det kan derfor gjerne være, at Bygningen snarere har vundet ved, at den ydre Glands er bleven fjernet, hvorved Bygningens store monumentale Grundtræk træde desto klarere frem. I een Henseende har dog Kirken lidt en Omdreining, som ikke har været til Held. Det christne Alter, hvorefter hele Kirken er anlagt, laa lige i Øst, men den tyrkiske Kiblah eller Bedenischen, som angiver Retningen, i hvilken de Troende skulle vende sig under Bønnen, er Sydost, efterdi den i enhver Moskee skal være i Retning af Mekka. Men herved er nu Alt kommen til at ligge i en skraa Retning, og denne Skævhed bliver da et Udtryk for den skæve og falske Gudsdyrkelse, som nu hersker herinde, og først naar Sophiamoskeen atter bliver en christen Kirke, først da vil Alt komme paa sin rette Plads herinde.

Sophiakirken fik stor Betydning for den tyrkiske Byggekunst, thi den blev Forbilledet, hvorefter de keiserlige Moskeer byggedes, idet man tillige søgte at overbyde den i stort og dristigt Anlæg. Brøndsted benægter rigtignok dette i sin iøvrigt fortræffelige Beskrivelse af Constantinopel*) og erklærer en saadan Paastand for grundfalsk, men han vil neppe finde Medhold heri, Ligheden er altfor slaaende. Hertil kommer, at som den muhamedanske Religion er en, ovenikjøbet slet, Efterligning af den jødiske og den christelige og savner Originalitet, saaledes er ogsaa dens Architektur, hvilken Kunstart stedse staaer i en vis hemmelig Forbindelse med den religiøse Livsanskuelse, ogsaa dannet efter de Byg-

*) Reise i Grækenland i Aarene 1810—13, II. S. 185.

ninger, som den forefandt, hvor den trængte frem. I Indien, Ægypten, Spanien og hvor den ellers kom frem, vil man kjende den indiske, ægyptiske, spanske Indflydelse. I Enkeltheder kan der derimod vises megen Eiendommelighed saavel i Moskeens indre Udsmykning som i Særdeleshed i de slanke Minareter, som omgive den.

Constantinopel skal efter Sigende have ligesaa mange Moskeer som Rom har Kirker og Aaret har Dage. Af disse indtage de keiserlige Moskeer den fremragende Plads ved deres Størrelse og Glands, de ere stiftede af Sultaner eller Sultaninder, flere af dem ere ligesom Sophiamoskeen omdannede christne Kirker. Da de gjerne ligge høit, bidrage de særdeles til Constantinopels trylleagtige Udseende, idet de metaldækkede Kupler og Halvkupler med forgyldte Halvmaaner og Minareter lyse frem i Sollyset over den nedenfor liggende Huusmængde. Moskeerne i Constantinopel ere bedre vedligeholdte end Moskeerne i Kairo, ordentligt og reenligt holdte, dog kan man hist og her see en enkelt Minaret, som er bleven staaende, efterat Moskeen er nedbrudt. De ligge gjerne høit, omgivne af deilige løvrige Træer, Plataner og Cypresser, hvad der i høi Grad forøger den maleriske Virkning. Moskeerne have rige Dotationer, saavel til Vedligeholdelsen som til den talrige Geistligheds Lønning og endelig til Underhold for de Hospitaler, Almissehuse, Høiskoler, som staae i Forbindelse med dem og ere anlagte rundt om dem; Høiskolerne, *Medresséer*, svare til vore Latinskoler og Universiteter. Ved dem studeres Theologi og Jura, samt persisk, arabisk og tyrkisk Literatur. Studieplanen som hele Indretningen har noget Middelalderligt ved sig, hvilket særligt træder frem i den Alt beherskende Plads, som Theologien indtager. For Underviisningen betales ikke, de fattige Studerende faae endog fri Bolig og Kost, i Lighed med vor Regents og Communitet. Ved Sophiamoskeen

saae vi en saadan stor Høiskole, eller om man vil, Universitetsbygning, foran hvilken færdedes en Deel unge Mænd med store spidse, lodne Huer og snorebesatte Kjortler: jeg holdt dem først for Studenter og fandt, at de selv af tyrkiske Studenter at være saae meget martialske ud, men siden fik jeg Oplysning om, at det var flygtede Tcherkesser, som man indtil videre havde anvist Bolig her.

De Landeiendomme, af hvilke Moskeerne i Tyrkiet ere i Besiddelse, ere af overordentlig Udstrækning, og de udvides bestandigt, da nye Gaver og Testamenter stedse føie Mere til. De bortforpagtes mod en ringe Afgift, men aldrig til Europæere, forat undgaae Stridigheder med de fremmede Gesandtskaber. De ere selvfølgelig meget slet baade dyrkede og bestyrede, og da Afgiften kun er ringe, saa ere her umaadelige Indtægtskilder tilstoppede for Regjeringen.

Hvor forskjellige end Moskeerne kunne være i det Enkelte, er dog Grundanlæget det samme. I Midten er en stor firkantet Gaard, hvori findes Brønde og Fontainer til de hyppige Vaskninger. Den er paa de tre Sider omgivet af Arkaderækker, Buegange samt de Bygninger, der høre til Moskeen. Paa den fjerde Side ligger selve Helligdommen. Denne er i Constantinopel et stort og frit Rum, overhvælvet med den store Kuppel, og prægtige Gallerier langs Væggene, hvortil Søilerne ere tagne af gamle Kirker og Paladser. Billeder findes ikke, da saadanne ere forbudne i Islam, istedenfor træde gyldne Indskrifter af Koranen. I den sydøstre Væg er Bedenischen, som betegner Retningen mod Mekka, mod denne vende Tyrkerne sig under Bønnen. Tæt ved den er *Minbar* d. e. Talerstolen, fra hvilken Imamen om Fredagen, som er den tyrkiske Helligdag, udtaler den offentlige Bøn for Sultanen. Paa Gulvet findes hverken Stole eller Bænke, det er dækket med Maatter, eller Muselmændene medbringe selv Tæpper, paa hvilke de forrette

deres Bønner. Deres Sko afdrage de ved Indgangen eller ombytte dem med et andet Par, og saaledes maae ogsaa alle Christne gjøre, hvem det tillades at betræde Moskeen. Indtrykket, som det Indre af disse Bygninger gjøre, er stort og opløftende, men ved deres Mangel paa kunstnerisk Udsmykning og bestemtere architektonisk Organisme faae de det samme Præg af Abstraction som Islam selv, og hvorved den danner en saa bestemt Modsætning til Christendommen, der netop viser, hvorledes det Evige og Uendelige skal gjennemføres i det Timelige og Endelige.*)

Udenom Moskeen kneise de lette og slanke Minareter, som træde istedetfor Klokketaarnene ved vore Kirker. De senere Moskeer have kun een saadan, de større to, hyppigt fire. I det Indre fører en Trappe op til de Galerier, som løbe udenom dem, og herfra er det, at Muezzins fem Gange om Dagen kalde Muselmændene til Bøn: „Der er kun een Gud, og Muhamed er hans Prophet — kommer til Bøn! kommer til Salighed!" Disse Raab træde istedetfor Klokkeringningen hos os.

Adgang til Moskeerne er strængt forbudt anderledes Troende, og vee den Christne eller Jøde, som uden Tilladelse vilde trænge ind i dem — han vilde blive slaaet halvt eller heelt fordærvet. Men der kan erholdes en Firman til at besee dem, og ledsaget af en Kawas faaer man da Lov til at vandre ind i dem. I Cairo havde vi besøgt flere af dem, i Constantinopel fik vi kun Adgang til tvende, Sophiamoskeen og Sultan Achmeds Moskee. Den sidste er den eneste Moskee i det tyrkiske Rige, som har sex Minareter, og der siges ogsaa, at Imamen i Mekka nedlagde Indsigelse mod dette Overmod, efterdi den hellige Kaaba kun har sex, men Sultanen hjalp sig ud af Forlegenheden ved at føie en syvende

*) Jvfr. Forf.s Fremstilling af Historiens Philosophi I. S. 147 o. flg.

Minaret til paa Kaaba. Den store Kuppelhvælving i Sultan Achmeds Moskee bæres af fire vældige cannelerede Søiler, om hvilke Indskrifter af Koranen slynge sig. I denne Moskee opbevares flere muhamedanske Reliqvier, blandt andre Prophetens Fane, hvilken udfoldes, naar det gjælder „en hellig Krig", og som da opildner Muselmændene til den yderste Kamplyst og Fanatisme.

Ved enkelte af Moskeerne ere opførte Mausoleer for de Sultaner og Sultaninder, som have stiftet hine. Det er mindre Kuppelbygninger, som ofte udmærke sig ved stor Skjønhed, saaledes Mausoleet over Sultan Soliman, en ottekantet Kuppelbygning tæt ved Suleimanieh, den af ham opførte Moskee. Iøvrigt ere Begravelsespladserne ikke i Nærheden af Moskeerne, saaledes som vore Kirkegaarde i tidligere Dage og endnu paa Landet ligge omkring Kirkerne, men de indtage særegne Pladser.

Disse tyrkiske Begravelsespladser udgjøre en af Constantinopels største Skjønheder ved deres tætte, skyggefulde Beplantning med Cypresser, et Træ, som forener Poppelpilens slanke Høide med Granens mørke Alvor, og derfor fra de ældste Tider har været et yndet Træ til at smykke Gravene med. En Cypres plantes ved hver tyrkisk Grav, hvorved Begravelsespladsen omsider bliver til en heel Skov. Over hver Grav er en Marmorsten, som her erholdes for en billig Pris fra Bruddene paa Marmoraøen. For hver Ende af Gravstenen er opreist tvende høie Stene; den ved Hovedenden er, om det er en Mand, smykket med en Turban; for Qvindernes Vedkommende kun med en Knop. Endvidere er der paa denne Steen en Indskrift, som angiver den Afdødes Navn og Stilling, samt en kort Gravskrift. I Stenen over Graven er gjerne en Fordybning, i hvilken den Afdødes Slægtninge hælde duftende Vand eller anbringe Blomster deri; senere fyldes de af Regnvand og benyttes af Fuglene

som Drikkekar. Den tyrkiske Begravelse følger gjerne umiddelbart efter Døden, da det antages, at den Afdøde lider ilde, indtil han har faaet Hvile i Jordens Skjød. Begravelses-Handlingen er meget simpel: Imanen spørger den Afdøde, om han holder fast ved Islam, og dennes Taushed antages for en Bekræftelse.

Tyrkisk Begravelsesplads i Skutari.

Bekjendt er den store Begravelsesplads i Skutari. Da Tyrkerne nemlig selv have den Tro, at de engang skulle fordrives fra Europa, lade Mangfoldige af dem sig begrave hinsides Bosporus ved Skutari, hvor de kunne hvile trygt i Asiens fædrene Jord. Begravelsespladsen her er af en betydelig Udstrækning, halvanden Mil lang, og den udvides stedse mere. Vi tilbragte en stille Eftermiddag derovre, vandrede om under de dunkle Cypresser og hørte paa den yndige Fuglesang, som vi saa længe havde maattet undvære. Mange Grave vare stærkt forfaldne, de turbandækkede Støtter

laae og væltede sig over hinanden, som vare de i heftig Kamp, thi her som andetsteds lader Tyrken blive liggende, hvad der ligger, han reiser Intet op paany.

Iøvrigt afgive disse Begravelsespladse de sædvanlige Spadseregange om Sommeren, thi kun her finder man Ly mod Solens brændende Straaler. Meest yndet er den lille Kirkegaard i Pera; lille kaldes den i Modsætning til den store i Skutari, thi iøvrigt er ogsaa den af betydelig Udstrækning. Den ligger høit og frembyder herlige Udsigter over det gyldne Horn til Constantinopel paa den anden Side. Ogsaa her ere Gravene forfaldne, de høie Støtter rave om mellem hverandre og see ud som et Keglespil, i det Øieblik Kuglen ankommer. Her har *le beau monde* i Pera sat Stævne henad Solnedgang, og da hersker der en Tummel og Lystighed, som staaer i underlig Modsætning til Gravenes stille Fred. Nu istemmer den tydske Sangforening Teutonia: „Wo ist des Deutschen Vaterland?“, samtidigt med at Marseillaisen toner ud fra et nærliggende Kaffehus. Smukke Damer og Herrer promenere frem og tilbage, Ingen tænker paa en Kirkegaard, fordi Korsene mangle. Fjerner man sig lidt fra Tummelen og Sværmen, da har man et deiligt Skue, naar Solen mellem de mørke Cypresser synker over Sultanstadens Kupler og Minareter.

Paa Yderspidsen af Constantinopel, begrændset af det gyldne Horn til den ene Side og af Marmorahavet paa den anden, ligger Serailet. Det er omsluttet af Mure og indtager omtrent den Plads, som det gamle Byzants indtog, inden det blev omdannet til Hovedstad. Serailet danner en lille By for sig, og ude fra Søen tager det sig overmaade romantisk ud med sine Cypresser og Plataner, sine Kiosker og Pavilloner, som rage op over Murene og lokke Phanta-

sien til allehaande underfulde Farter. En Deel af den Hemmelighedens Æventyrlighed, som tidligere svævede over det, er dog forsvundet, siden Sultanens Hofstat er flyttet herfra til nyere Paladser langs Bosporus, og Serailet er blevet et Slags Enkesæde for tidligere Sultaninder.

Ved en keiserlig Firman fik vi Adgang dertil, Indgangen dannes af den „høie Port“, som har givet Sultanens Regering sit bekjendte Navn. Derefter følge forskjellige Gaarde, Slotte, Pavilloner, Haver, Alt i broget Uorden mellem hinanden og langt fra at tilfredsstille de phantastiske Forventninger, som vare vakte ved Skuet fra Søen. Adskilligt saa temmeligt forfaldent ud. Vi besøgte Sultan Mahmuds Palads, som ligger paa den yderste Spids mellem de sammenstødende Stræder. Udsigten fra dets Vinduer over det gyldne Horn og Bosporus med de mangfoldige Skibe og Baade var henrivende. Paladset havde i flere Aar staaet ubeboet, det straalede af Forgyldning og kostbar Luxus, men Smagfuldhed, sand og ægte Kunst savnedes. Alt var beregnet paa ørkesløs Ro, dorsk Hvilen og Drømmen. Et stort Skaar lider den tyrkiske Kunst derved, at intet Billedværk eller Maleri maa anvendes. Vi saae vel et Par Landskabsbilleder, men de vare meget raat udførte.

De tyrkiske Sultaner have ikke tabt deres Byggelyst, men de bygge ikke længer i Soliman den Andens ophøiede Stil, heller ikke existerer længer nogen Architekt som den store Sinan. Det er meest italienske og franske Bygmestre, som lede Opførelsen af de kejserlige Paladser ved Bosporus, og Stilen er en Rokokostil, overlæsset med Forgyldning og tom Pragt. Disse Paladser ere Glimmerblomster, som skyde op idag, og imorgen visne, her er ingen monumental Drift til at opføre Byggeværker, som kunne staae i Aarhundreder, det er, som om Tyrkerne endnu ikke have aflagt Nomadenaturen, den firehundredaarige Besiddelse af Constantinopel

har ikke gjort dem trygge, men de vente selv bestandigt, at de engang atter ville drives tilbage til deres Fædreland, Asien. De ere en Krigerstamme, der kun en Tidlang ligger i Garnison i Europa, og deres Slotte og Paladser ere derfor som Telte ved Bosporus' Bredder, som kun reises for atter at flyttes, — men der kostes uhyre Pengesummer paa dem.

Sultanens Slotte, hans Harem og hans Hofstat opsluge alle Rigets Indtægter. Den keiserlige Ødselhed synes at være et chronisk Onde, som overføres fra den ene Regering til den anden, uden at nogen Personforandring formaaer at hæve det. Under vort Ophold i Constantinopel indtraf et Thronskifte, og den nys afdøde Sultan Abdul Aziz tiltraadte Regeringen. Der knyttedes dengang overordentlige Forhaabninger til ham, men Tiden har grusomt skuffet dem. En varm Formiddag, da vi udhvilede os under Træernes Skygge paa Atmeidan, opstod der en pludselig Uro og Tumult blandt Befolkningen, de løb frem og tilbage mellem hinanden som en Myretue, i hvilken en kaad Dreng havde pirret med sin Pind. Ogsaa os tilraabtes der nogle tyrkiske Ord, som vi ikke forstod. Først ved Hjemkomsten til vor Bolig fik vi at vide, at Sultan Abdul Meschid var død. Han var ikke fyrretyve Aar gammel, men alt i længere Tid svækket af Haremslivet. Antallet paa hans Hustruer angives fra 300 til 1500, dog maa det bemærkes, at herunder tælles ogsaa Slavinderne. Der fortælles om ham, at da den sardinske Gesandt tilfældigvis havde yttret for ham, at hans Herre ikke yndede Musik, havde Sultanen svaret: *oui, oui, il faut régler ses passions,* men selv tænkte han ikke paa at regulere dem. I hans sidste Aar var hans Hof og hans Regering i fuldstændig Døs, og der hørtes aldrig om virksomme Foranstaltninger. En Gang imellem blussede det op i ham, og han tillod sig Brud paa Etiketten, som satte

Hoffet i største Uro: saaledes havde det behaget ham at aflægge Hertugen af Brabant en Kontravisit, hvorover hele Pera gik fra sig selv af Forskrækkelse — en anden Gang havde han ved en Koncert taget Plads ved Siden af Lady Bulwer og talt og leet med hende til stor Forargelse for alle Muselmænd.

Nu besteg Abdul Aziz Thronen, 31 Aar gammel. Der gik Vidunderrygter om hans overordenlige Maadehold og Tarvelighed. Han sagdes kun at have een Hustru og hverken at ryge Tobak eller drikke Kaffe. Han optraadte som Regent med stor Kraft, lod den forrige Krigsminister, der havde gjort sig skyldig i store Underslæb og stadigt angivet Hæren 20000 Mand større end den i Virkeligheden var, fængsle, mønstrede selv Hær og Flaade, Alt tydede paa en ny Æra, som skulde frembryde for Tyrkiet. Og hvad er Resultatet blevet af alt dette? — Alt er efterhaanden vendt tilbage i den gamle Slendrian, i Sultanens Hofstat herskede samme vanvittige Ødselhed som før, og den samme Hersker, som ved sin første Fremtræden blev hilst med Jubel og Lovtaler, mistede baade Throne og Liv, uden at en Haand rørte sig til hans Forsvar.

Der blev givet os Leilighed til at overvære Abdul Aziz' pragtfulde Kroningstog, om dette Ord tør bruges. En virkelig Kroning finder nemlig ikke Sted, istedetfor træder en anden Ceremoni, nemlig den, at Sultanen omgjorder sig med Osmans Sværd. Dette opbevares i Ejubs Moskee, som er opkaldt efter Ejub eller Hjob, en af Muhameds Vaabenfæller, som af Muhamedanerne identificeres med den bibelske Hjob. Han faldt nogle Aar efter Muhameds Død ved Arabernes Angreb paa Constantinopel, blev jordet, men hans Grav blev senere glemt. Under Constantinopels Beleiring ved Muhamed den 2den blev denne Grav aabenbaret gjennnem en Vision for en af Scheikerne, hvad der fremkaldte

høi Begeistring mellem Tyrkerne. Over den gjenfundne Grav blev siden opført en meget hellig Moskee, og i denne opbevares Osmans Sværd. Ved den brugelige Ceremoni, hvortil ingen Christen faaer Adgang, bliver Sultanen omgjordet med hint Sværd, i den ene Haand holder han Profetens Fane, med den anden aflægger han Ed paa Koranen, derefter begiver han sig i et pragtfuldt Tog udenom Constantinopels Mure ind igjennem „Kanonporten", ad hvilken Muhamed den Anden trængte seirrig ind i Byen, til det gamle Serail.

Det var dette Tog, som vi fik at see, idet vi sluttede os til det danske Gesandtskab. Vi roede først op igjennem det gyldne Horn, og saae her de tyrkiske Krigsskibe ligge til begge Sider i lange Rækker, paa dem alle mandede Mandskabet Ræer. Sultanens Gondol roedes næsten lige i Forveien for os, og nu brød den dundrende Salut løs fra alle Krigsskibene, som bragte Luften til at zittre og skjulte en kort Tid Alt i hvide Røgskyer. Ved Landingsstedet stode Heste opstillede til vor Afbenyttelse, og i skarpt Trav rede vi op til Teltet, hvor hele corps diplomatique var samlet. Her maatte vi vente i to Timer, men den lange Tid kunde vi atter forkorte os med at betragte den vrimlende turbanklædte Skare, som var opstillet paa begge Sider af Veien, og bag hvilken Constantinopels gamle Mure dannede en ypperlig Baggrund. Endelig kom Toget, som udfoldede en ægte østerlandsk Pragt. Det aabnedes af de keiserlige Heste, som en efter en førtes frem, deilige Dyr, rigt smykkede med Ædelstene og kostbare Seletøier. Derefter kom Officerer og høiere Embedsmænd, som rede parviis, idet hver af dem var omgivet af en talrig Skare Tjenere til Fods. Det herligste Syn afgav Dommerne og Ulema'erne, ridende paa prægtige sorte eller hvide Heste, iførte kostbare staalgraae eller grønne Silkekaaber og rige Turbaner, deres

Skare blev sluttet af Scheik-ul-Islam, Geistlighedens Overhoved, som havde et langt sølvgraat Skæg og var iført en hvid Kaabe. Endelig kom Sultanen selv, en ung Mand med et kraftigt bestemt Ansigt, paa Hovedet bar han en Fez med en Heirefjer; han hilste ikke, og idet han kom forbi Diplomaternes Telt, vendte han Hovedet til den anden Side hvad der fremkaldte en ikke ulydelig Misfornøielse blandt disse. Forskjellige Troppeafdelinger sluttede det pragtfulde ægte østerlandske Tog, hvis Mage man neppe skulde faae at see i nogen anden europæisk Hovedstad. En utallig Menneskemasse var den Dag stimlet sammen, saavel fra Constantinopel selv som fra dens Omegn, alle Dampskibe og Baade vare overfyldte, en stor Mængde Kvinder med deres hvide Slør havde indfundet sig. Trods den vrimlende Mængde gik Alt roligt og stille til, vi saae hverken Slagsmaal eller Spektakel, og det var et overmaade livligt og interessant Skue at betragte denne yderst brogede Folkeforsamling, som havde indfundet sig fra Europas og Asiens Kyster.

En af de skjønneste Udsigter over Constantinopel nyder man oppe fra Seraskiertaarnet, der benyttes til Udkig for Brandvagten, som stedse patrouillerer rundt heroppe og speider ud, om den nogensteds kan faae Øie paa Røgsøiler, som kunde tyde paa frembrydende Ildløs: da næsten alle Huse ere byggede af Træ, medføre saadanne den største Ulykke, idet hele Qvarterer lægges øde. Vi bleve modtagne særdeles vel af den tyrkiske Brandvagt deroppe, som trakterede os med Kaffe og — o Under — kun vilde tage mod Betaling for denne, men ikke mod nogen yderligere Bakschisch. Heroppe fra fik vi et udmærket Overblik over Staden og dens forskjellige Dele: Skuet over Sophiamoskeen,

Sultan Achmeds Moskee og Serailet til det store blaae Hav var uforligneligt. Som en mægtig dunkelblaa Flod skyder Bosporus sig frem og adskiller Constantinopel i Europa fra Skutari i Asien. Men dernæst skyder en Arm sig ud fra Bosporus i nordvestlig Retning, det er det gyldne Horn, Constantinopels Havn, en af de dybeste og rummeligste i Europa, saa at endog de store Krigsskibe kunne ankre op tæt inde under Arsenalerne og Magasinerne. Det gyldne Horn skiller nu atter selve Constantinopel fra dens Forstæder, af hvilke Pera og Galata ere de meest bekjendte. I disse boe alle Frankerne, Gesandterne, Consulerne, de Fremmede, og her havde ogsaa vi vor Bolig. Det er en egen Verden, som her rører sig, ægte kosmopolitisk, ja selve Sproget har antaget en saadan Charakteer, og er en forunderlig Blanding af Græsk, Fransk, Italiensk med en ganske liden Tilsætning af det Tyrkiske.

Over det gyldne Horn fører en Bro, som forbinder Constantinopel og Forstæderne med hinanden og her finder altid en meget stærk Færdsel Sted. Iøvrigt skeer Forbindelsen mellem de adskilte Staddele deels ved Baade, og deels, opad Bosporus, ved smaa Dampskibe. De sidste findes i stor Mængde, de ligge gjerne tæt ved Broen over det gyldne Horn, og vi spadserede jævnligt herned efter endt Middag, betragtede det overordentlig livlige og brogede Skuespil i Havnen og den tilstrømmende Mængde. Til høire Side havde vi det egentlige Constantinopel eller Stambul, til Venstre Galata, lige foran Skutari, bagved en talløs Vrimmel af Fodgængere, Heste og gammeldags forgyldte Karosser, foran os Dampskibe og Baade, som pile om mellem hinanden. Navnlig ere Qvinderne, indhyllede i deres hvide Slør, altid tilstede i stort Antal. Man tager nemlig høilig Feil, hvis man troer, at de tyrkiske Qvinder sidde indespærrede den ganske Dag i Haremet. Tværtimod de sværme rundt

overalt i store Hobe, men altid tæt tilslørede. Ombord paa Dampskibene er der forbeholdt dem en egen Plads; her ere de tæt sammenproppede, deels staaende, deels siddende paa smaa lavbenede Straastole. Imellem den tætte Hob bore Vandsælgerne og de, som handle med Kager og Syltetøier, sig frem, idet de med høie Raab anprise deres Varers Fortræffelighed.

Langt behageligere end Seiladsen i de overfyldte Dampskibe er Farten i Kajikerne, de lette smaae Baade. De ligne de venetianske Gondoler, men savne disses høitstaaende Forstavne, til Gjengjæld ere de smykkede med rig Udskæring og Forgyldning. Man tager Plads i Bunden af dem paa et udbredt Tæppe, saaledes at man alligevel har Hovedet oppe over Baadens Rand og frit Udblik over de spillende Vover. Paa Grund af deres meget lange og skarpt byggede Form roes de frem med overordentlig Hurtighed, og den eneste, men rigtignok meget betydelige og farefulde Ulæmpe er den, at de let kastes omkuld; Kajikførerne tilraabe derfor stadigt hinanden for at deres Kajiker ikke skulle løbe paa, medens de uroligt pile frem og tilbage i alle mulige Retninger. Men er man først kommen vel ud af Havnen i mere aabent Vande, da kjender jeg ingen fornøieligere Rotour end at ligge henstrakt i Kajiken og føres op ad Bosporus, medens Kiosker og Paladser. Lunde og Bjerge føres forbi i rigt vexlende Skue. Mellem Kajikerne og Dampskibene finder en meget ivrig Concurrence Sted; hver Gang et Dampskib skal afgaae, ligger gjerne en Hob Kajiker som smaa Rovfugle omkring det og søger at trække Passagererne til sig. I en Blanding af Italiensk og Tyrkisk raabe Kajikførerne: *vapore jawasch — ben tjabu! tjabu!* og saa slaae de med Aarerne som med Trommestikker forat vise, hvor hurtigt man skal komme afsted. Det var et nydeligt Syn at see de forgyldte smaa Baade ligge og svømme i det vidunderligt

blaae Vand, medens de hvidklædte Kajidschi'er omgives af en Glorie af gyldne Solstraaler.

Bosporus kan ikke sammenlignes med Øresund, som man stundom har villet, dertil er Farvandet altfor snævert og Kysterne altfor høie. Snarere kunde man bringe i Erindring nogle af vore jydske Fjorde med bratte, skovbevoxede Skrænter, eller de store Søer ved Himmelbjerget. Men den Stilhed og tause Ro, som hviler over disse Landskaber, gjenfindes ikke i Bosporus, hvor Alt er Liv og Bevægelighed, Glands og Farve. Farvandet selv vrimler af allehaande Fartøier. Dampskibe og Seilskibe, Barker og Kajiker. Og end mere brogede ere Kysterne, hvoraf navnlig den europæiske danner som en fortløbende Gade, hvor Kiosker, Sommerslotte, Moskeer og rødmalede Træhuse ideligt afløse hinanden. Mellem disse og paa Høiderne bagved sees den rigeste Vegetation af store skyggefulde Løvtræer, blandt hvilke Plataner og Cypresser ere de meest fremherskende. Dog danner Alt dette, som i Grunden hele Constantinopel, pragtfulde Decorationer, som helst maa betragtes i nogen Afstand, Bygningerne savne i lige høi Grad Soliditet og sand kunstnerisk Stil. Mange af disse Paladser og Moskeer ere opførte i, hvad man kunde kalde, en ziirlig Conditorstil. thi hvor Aandslivet er tomt og fattigt, formaaer det heller ikke at skaffe sig noget stort og værdigt monumentalt Udtryk. Uagtet der er anvendt fabelagtige Summer paa dem og de kun have staaet i nogle faa Aar, vakle de i deres Fundamenter og true med at falde sammen. Foruden de keiserlige Lystslotte findes paa den europæiske Kyst mange Sommerboliger for de rige perotiske Kjøbmænd samt for Gesandterne og Consulerne, som i de hede Sommermaaneder tye herud, hvor Luften er baade friskere og kjøligere. Ogsaa rige Tyrker have deres Landsteder her, men helst paa den asiatiske Kyst, hvor de føle sig mere i deres egentlige Hjemstavn.

I et af disse Landsteder vare vi hyppige Gjæster; det laa i den yndige Dal Bebek ved Bosporus' Bredder. Her havde en norsk Præst Blom opslaaet sin Sommerbolig tilligemed sin unge Hustru. Han var Gesandtskabspræst for den norsk-svenske Legation i Constantinopel og havde tilbragt halvtredie Aar i denne Stilling. Trods alle Naturens Herligheder længtes han dog stærkt tilbage til sit Fædreland og kunde heller ikke ret godt taale den hede Sommer. I hans Huus bleve vi modtagne med stor Gjæstfrihed og holdt der en Slags Sommerferie i dansk Stil med Læsen, Spadseren og Samtaler saavel om Hjemmet, som om de særegne Forhold, hvorunder vi nu befandt os. I Pera overværede vi en norsk Gudstjeneste og bleve dybt grebne ved atter at høre Modersmaalet fra Prædikestolen og i Psalmesangen, hvad vi næsten i et heelt Aar havde savnet. Ved den Leilighed fik jeg et levende Indtryk af, hvilken Velsignelse det er for vore Sømænd, naar de i fremmede Havne atter kunne høre dansk Prædiken og danske Psalmer, og hvilken god Gjerning Sømandsmissionen øver, som arbeider paa at ansætte danske Præster i saadanne af Udlandets Handelsstæder, hvor danske og norske Skibe indfinde sig i større Antal.

Bebek gjorde vi til Udgangspunkt for flere Udflugter langs Bosporus' Bredder, ved hvilke Pastor Blom var vor Ledsager og Veiviser. Blandt disse vil jeg særligt fremhæve Josvabjerget paa Asiens Kyst. Det er omtrent af samme Høide som Himmelbjerget hos os, og man har fra dets Top en herlig Udsigt over Bosporus, der snoer sig som en bred Flod mellem Bakkerne, og længere ude det sorte Hav, som i denne klare Sommerbelysning snarere burde kaldes det blaae Hav. Men om Vinteren, naar de mørke Skyer fare henover det, tager det sig anderledes ud, og da gaae mange Skibe til Grunde her, thi det snævre Indløb til Bosporus er vanskeligt at finde, og navnlig er der

et Sted mellem Klipperne, som kaldes det falske Bosporus, fordi det skuffende ligner Indløbet. Nu var der deiligt sommerligt heroppe, vi strakte os med Velbehag i Græsset og mindedes vore egne skovbevoxede Høie, Klokkedalen ved Horsens og Greisdalen ved Veile. Paa een Gang kom tre Tyrker forbi os, som reve os ud af Illusionen, men tillige selv bleve i den Grad forskrækkede ved det uventede Syn af os, at de reve deres Turbaner af Hovedet forat hilse os, hvad der gjorde en saare komisk Virkning, da Tyrkerne som bekjendt ellers aldrig blotte Hovedet. — Hvad iøvrigt dette Bjerg har at gjøre med den bibelske Helt, hvorefter det er opkaldt, er ikke let at sige. Muligviis er det latinske Navns Mons Jovis blevet fordreiet til Josva Bjerg. Det tyrkiske Sagn har gjort Josva til en muhamedansk Helgen af overnaturlig Størrelse; det fortæller, at han oftere skal have siddet her og badet sine Fødder i Bosporus. Hans Grav forevises paa Bjergets Top, en Jordforhøining paa en Snees Fods Længde, men Tyrkerne sige om den, at det er kun den ene Fod, som ligger begravet her.

I Nærheden af Josvabjerget findes „de søde Vande i Asien“, hvilke Tyrkerne, som i Alt give Asien Fortrinet for Europa, kalde de himmelske Vande, *Gök Su*. Det er en lille Flod, omgiven af skyggefulde Træer, en Yndlingsplads for Tyrkerne, som navnlig Fredag Eftermiddag søge herud i stor Mængde. Haremsqvinderne kjøre omkring i forgyldte Vogne i en klodset middelalderlig Stil, Skridt for Skridt kjøre de ganske langsomt rundt i en Kreds, medens de unge Tyrker sidde rundt omkring i Græsset og søge at opfange et Blik bag de tætte Slør. Der er et almindeligt Gnaskeri af søde Sager, som sælges af omvandrende Conditorer, selv Vandbærerne sætte deres suurt erhvervede Skillinger til paa at kjøbe Makroner.

Ogsaa i Europa findes der lignende „søde Vande“, men

de staae efter Tyrkernes Sigende langt tilbage for dem i Asien. Vor tyrkiske Kajikfører, som roede os dertil, var dog noget heterodox i dette Stykke og meente, at de kunde være nok saa smukke som de andre. De ligge for Enden af det gyldne Horn. Vi toge derop en stille Lørdag Eftermiddag, hvor vi uforstyrret kunde vandre rundt under de frodige løvrige Træer, som speilede sig i Flodens klare Vande. Ved Solnedgang roede vi atter tilbage gjennem det gyldne Horn, som nu med Rette svarede til sit Navn, da Aftenrødmen lagde sin Glands henover det.

Under alle disse fornøielige Udflugter skulde vi dog ogsaa faae en liden Bismag af Skyggesiderne ved Livet i Constantinopel. Pastor Blom klagede over, at der var forsøgt Indbrud hos ham, at han et Par Nætter var blevet slemt foruroliget, og bad os tilsidst om at flytte ud og boe hos ham, da Landstedet i Bebek laa temmelig eensomt, og han ikke længer følte sig tryg derude. Vi fandt, at vi som danske Brødre burde komme Normanden til Hjælp, opsagde vort Logis i Pera og flyttede derud. Ude hos Præsten tjente en Gut, Jørgen, som var gruelig ræd for Tyrkerne, saameget mere, som han kun kunde Norsk og derfor var ude af Stand til at gjøre sig forstaaelig for Stedets Omgivelser. Desuden var der en stor norsk Skibscaptain i Besøg. Denne fortalte os bl. A. at han havde mistet sin Kat og sin Kok. Den første var, som han udtrykte sig, en Tyrk, der aad sine egne Unger og til Straf derfor blev druknet, den anden var en Kjøbenhavner, som endelig vilde ud at more sig og derfor var løbet fra ham i Smyrna. Vi meente nu at være mandstærke nok til at modtage Fjenden. Da det blev mørkt, affyrede Præsten en Pistol forat vise en mulig Fjende, at vi havde Vaaben, derpaa lukkede vi Dørene forsvarligt og sadde nu og ventede. Paa een Gang lød der et dundrende Brag mod Døren, det var en svær Steen, som blev

slynget mod den. Vi lukkede den op og gik ud, det var mørkt, og der var intet Menneske at see. Vi stængede atter Døren, noget efter hørtes det samme Bulder, uden at vi kunde opdage Gjerningsmændene. Vi følte os noget uhyggelige, men holdt dog Modet oppe, den lille norske Frue holdt sig nok saa kjæk. Paa een Gang styrtede Gutten Jørgen ind i Stuen raabende: „Aa, Hr. Pastor, Hr. Pastor! nu komme de ned gjennem Skorstenen!“ Der stod en saa levende Angst malet i hans ligblege Ansigt, at jeg troede, at der var et heelt Dusin Dolkemænd ude i Kjøkkenet, men ved Eftersyn fandtes heldigviis kun en stor Steen, som var kastet ned gjennem Skorstenen og havde voldt Jørgen saa stor Skræk. Hermed endte Spektaklerne for denne Gang; vi bleve siddende til Kl. 2 og forføiede os saa til Ro. Den næste Morgen tog Skibscaptainen fra os, han havde faaet nok af de landlige Glæder ved Bosporus' Bredder, men vi Andre vilde dog ikke give tabt endnu. Natten forløb roligt uden Forstyrrelse. Men den tredie Nat bleve vi vækkede i den dybeste Søvn af Præsten, som stod foran os med et Lys i Haanden. Han bad os om at staae op, thi han var vis paa, at der var Nogen, som krøb henover Taget. Vi kastede i Hast nogle Klæder over os og gik ind i Dagligstuen. Gutten Jørgen skjælvede som et Espeløv. Ingen af os talte, vi lyttede efter. I slig dyb Nattestilhed, naar Sindet er ivrigt spændt paa at opfange enhver Lyd, er det overmaade vanskeligt at skjelne mellem, hvad der skyldes Sandsningen og hvad Indbildningen. Efter nogen Tids Lytten forekom det os virkeligt, som om vi hørte sagte Fjed liste sig frem over Loftet. Da Huset stødte umiddelbart op til nogle Klipper bagved, var det ikke umuligt, at man fra disse kunde faae Adgang til Taget. Imidlertid kunde vi dog neppe have noget at frygte af en enkelt Tyv, som listede sig frem, og jeg meente derfor, at vi skulde oppebie hans

Komme, for da at gribe ham paa frisk Gjerning og dermed faae en Ende paa alt dette Uvæsen. Men Pastor Blom var for utaalmodig hertil, han aabnede et Vindue og affyrede en Pistol. Herved tilkaldtes nogle tyrkiske Politisoldater, som opholdt sig i Nærheden, Huset blev omhyggeligt undersøgt, men Intet fundet. Dette var nu østerlansk Romantik, men det bliver man kjed af i Længden, og derfor besluttede Præsten sig til at bryde op og flytte ind til sin sædvanlige Bolig i Constantinopel. Jeg holdt for, at vi skulde vente Noget endnu, da det Hele mere bar Præget af ondskabsfulde Skjælmsstykker end af planmæssigt Overfald, men Pastor Blom var overanstrængt af Nattevaagen og Ængstelse, tilmed bekymret for sin Hustru. Saa pakkede vi vore Sager ind og fulgtes sammen til Pera, hvor vor gamle Værtinde blev yderlig forbauset ved atter at see os og erfare, at vi allerede efter to Dages Forløb havde faaet nok af Landlivet. Hvorledes denne mysteriøse Historie egentlig hang sammen, fik vi aldrig at vide. Den rimeligste Forklaring syntes mig dog den, som Pastor Blom selv opstillede. Han havde for nogen Tid siden faaet en græsk Dreng i sin Tjeneste, som han havde bortjaget paa Grund af Utroskab. Knægten havde ved sin Bortgang sagt, at det skulde Præsten nok faae betalt. Rimeligviis var det ham, som havde anstillet disse urolige Nattescener. Forsaavidt han hermed havde tilsigtet at drille sit Herskab og jage det bort fra dets Sommerbolig, havde han ogsaa opnaaet sit Formaal. At faae Sagen nærmere undersøgt ved Politiets Hjælp, kunde der naturligviis ikke være Tale om, thi ved slige Leiligheder maa hver Mand bjerge sig selv og endda prise sin Lykke, naar han slipper heelskindet derfra.

Vi vare nu midt i Juli Maaned, Heden var betydelig og kunde om Middagen være temmelig trykkende, men dæmpedes dog ved de kjølige Vinde fra det sorte Hav. Vi

fortsatte vore Udflugter til Europas og Asiens Kyster og hengave os til Beskuelse af den store og rige Natur, som oplader sine Herligheder i disse deilige Egne. Vi seilede over til Kadikoi, det gamle Chalcedon, liggende lige overfor Constantinopel og bekjendt fra den store Kirkeforsamling i Aaret 451, hvor Læren om Christi tvende Naturer blev udviklet og fastsat. Nu er den kun en ubetydelig Stad, men der var en ubeskrivelig Skjønhed udbredt over Stedet. En ganske smal Landtunge, bevoxet med Cypresser og med et Fyrtaarn paa den yderste Spids, skød sig ud i Marmorhavet, hvis speilklare Flade gjengav Alt, og eftersom Solen nærmede sig sin Nedgang, smæltede Himmel, Jord og Hav sammen i et vidunderligt rødligt og blaaligt Farvespil. Bagved Byen vare store Haver; vi kjøbte Kirsebær, som vi fortærede, men fandt dem ikke saa velsmagende her i Kirsebærtræets oprindelige Fødestavn som hjemme hos os.

Noget længere mod Syd ligge Prindseøerne, en Række Klippeøer, hvoraf nogle ere ubeboede. I det byzantinske Keiserdømmes Tid tjente de som Forvisningssted for styrtede Keisere, forjagede Prindser og Prindsesser samt Rigets øverste Dignitarier, som bleve tvungne til at lade sig optage som Munke eller Nonner i de herværende Klostre. Disse ere deels nedlagte, deels benyttes de som Opdragelsesanstalter, til hvilke de rigeste græske Familier sende deres Børn. Mange Peroter have deres Villaer herovre, om Dagen passe de deres Handelsforretninger i Byen, om Eftermiddagen seile de herover med Dampskibene. Beliggenheden er henrivende med Udsigten over Havet til Constantinopel og de yndefulde Lunde af Plataner, Cypresser og Pinier. Ogsaa skal Luften her udmærke sig ved en sjælden Reenhed og være i høi Grad velgjørende for Sundheden.

En Morgenstund lode vi os sætte over til Skutari og bestege Bjerget Bulgurlu, som ligger bagved denne By. Atter

her havde vi en henrivende Udsigt for os. For neden havde vi Skutari, omgivet af grønne Marker og mangfoldige Lyststeder, dernæst Bosporus, der som en stor Flod snoede sig mellem Høiderne paa begge Sider, indtil den syntes at løbe ud i Marmorhavet. Hinsides Bosporus saae vi Constantinopel, adskilt ved det gyldne Horn fra Galata og Pera. De mange Kupler og Minareter straalede i den klare Morgenbelysning, kun Skade, at en tyk Røg fra de mange Dampskibe leirede sig over det Indre af Byen. Oppe paa Høiden, hvor vi laae, var der svalt og kjøligt, vi havde leiret os i Skyggen af prægtige Ælmetræer; det Skjønheds Indtryk, som jeg modtog, var saa betagende, at jeg ikke kunde lade være at tænke paa, at vi nu vare i den Verdensdeel, hvor efter alle gamle Traditioner Paradiset skal have ligget.

Var det nu her det Fremmede og det Ukjendte, som fyldte Sindet med en høi og mægtig Skjønhed, saa skulde vi ved en anden Leilighed modtage et dybt følt Indtryk af det Hjemlige og det Velkjendte. Dette skete paa en Ridetour til Landsbyerne Belgrad og Burgos, omtrent fire Mil Nordvest for Constantinopel. Her findes store Vanddamme, i hvilke Vandet opsamles og gjennem de milelange Ledninger over Høie og Dale føres til Hovedstaden. Stedets egentlige Pragt er dog de store Skove. Ja her var ægte dansk, her fandt jeg mig igjen i de velkjendte skyggefulde Skove, hvor Solstraalerne bryde sig i liflige Straaler gjennem det tætte Løv, og hvor Stien snoer sig frit mellem ældgamle, knuddrede Stammer. Af Eg og Bøg findes dog ikke Meget, derimod Ælm og Kastanie — ja her var vi atter engang

Dybt inde i den dunkle
Den sommerfriske Skov,
Hvor Hjorten streifer Græsset
Med sin vingelette Klov.*)

*) Chr. Winther.

Dobbelt velgjørende var denne herlige Skovnatur, efterat vi saa længe havde færdedes paa de solhede Sletter og de nøgne Bjerge. Midt inde i Skoven stod en colossal Vandledning, tæt dækket af grønne Slyngplanter, som hang ned over den. Den var fra Romernes eller Byzantinernes Tid, tyst og stille var der om den, og selve denne Stilhed lød som dæmpede Klagesange af Fortidens Aander. End større Vandledninger saae vi i Nærheden af Burgos, hvor de strække sig fra Bjerghøi til Bjerghøi, med to, stundom tre Rækker Buer over hinanden. Gjennem disse mægtige Vandledninger førtes Vandet i tidligere Dage ned i de store Cisterner i Constantinopel, som nu ikke længer benyttes. Et Par af Vandledningerne ere atter satte i Stand, men i Tilfælde af en Beleiring vil den fjendtlige Hær let kunne overskære dem og derved udsætte Staden for Vandmangel. Dog Tyrken siger her som altid: „Allah er stor!“ — han har endnu aldrig seet „Røgen af en fjendtlig Leir“ udenfor Constantinopels Mure, og derfor mener han ogsaa, at Saadant er umuligt i Fremtiden.

Befolkningen i Constantinopel er af en overmaade broget og blandet Art. Den overveiende Deel af dem er Tyrkerne, og det Indtryk, som disse gjøre paa den Fremmede, er ingenlunde ufordeelagtigt. Medens Grækere, Armeniere og Jøder søge paa alle Maader at bedrage og erhverve sig ulovlig Fordeel, saa ere Tyrkerne Ærligheden selv. Man kan betroe en tyrkisk Lastdrager, hvad man vil og han bringer det rigtigt til sit Bestemmelsessted. I Handel og Vandel siger Tyrken den nøiagtige Priis og han finder sig ikke i nogen Prutten; vil man underbyde ham, kaster han Hovedet tilbage, hvad der svarer til vor Rysten paa Hovedet og vil ikke handle mere. Dertil ere de overmaade god-

modige og føielige; medens Arabere og Grækere ligge i idelig Kiv og Strid indbyrdes, færdes Tyrkerne roligt og sagtmodigt mellem hinanden. Endelig ere de taalmodige over al Beskrivelse, finde sig i Livets smaae og store Plager med en beundringsværdig Ro. Dette er begrundet i deres religiøse Tro, i Fatalismen, hvorefter Mennesket Intet formaaer, men Alt styres umiddelbart af den guddommelige Villie. Deres sociale og politiske Samfundsforhold have i høi Grad fremmet denne Tro, thi Alt beroer her paa bratte Lykkesomvexlinger. Sultanen spadserer en Dag, seer en rask Kajikfører, siger til ham: „Vil Du være min Kajikfører?“ hvortil den Anden svarer: „Din Villie er min Lov“ — han kommer i Sultanens Palads, og inden Aaret er omme, er han Pascha. Man maa vente paa Lykken og de Stores Gunst, den Enkeltes personlige Dygtighed og udholdende Fremadstræben formaaer Intet uden hiint. Selvfølgelig gaae Lykkens Omvexlinger lige saa ofte i den modsatte Retning og styrte fra Ære og Rigdom i Armod og Elendighed, men ogsaa dette bærer Tyrken med uforstyrrelig Ro.

De nævnte Egenskaber give Tyrkerne et tiltalende Præg, hvis Betydning dog ikke maa overvurderes. Tyrkerne ere endnu den Dag idag et halvt barbarisk Naturfolk og i Besiddelse af de gode Egenskaber, som næsten altid udmærke et saadant. Men de kunne kun bevares, saalænge Naturstanden vedvarer, ophører denne, da slaae de om i deres Modsætning. I Krig bliver Tyrken grusom og brutal indtil Umenneskelighed. Og hæves han op til høiere Æresposter. da viger den tidligere Nøisomhed og Ærlighed for en umættelig Havesyge og Bestikkelighed; medens de simple Tyrker ere paalidelige og trofaste, ere de høiere Embedsmænd fulde af Uretfærdighed og Rov. Den tyrkiske Religion er ude af Stand til at øve nogen sand Forbedring paa Charakteren,

den er kun beregnet paa en raa Naturstand; saasnart denne ophører, kommer al Sletheden og Forvendtheden frem*).

Overfor Tyrkerne som det herskende Folk staae de undertrykte Religioner og Nationaliteter, Rajaherne. Disse slutte sig sammen hver for sig i særegne Communiteter med egen Forfatning og Øvrighed under tyrkisk Overhøihed.

Det betydeligste og største af disse Nationalcommuniteter danne Grækerne. Ligesaa godt Lov Tyrkerne have paa sig, ligesaa ilde ere Grækerne berygtede. De have tilrevet sig Handelen, men beskyldes overalt for Svigagtighed og Bedrageri. I disse Klager kan der være en Deel Overdrivelse, og det maa ikke tabes af Syne, under hvilke ulykkelige Forhold de have levet i næsten et halvt Aartusind. Allerede ved Constantinopels Erobring vare Grækerne i dybt sædeligt Forfald, og de have ikke hævet sig siden den Tid. I meget bærer deres fordærvede Geistlighed Skylden, Hierarchiet er her et gjennemført Plyndringssystem. Patriarchen i Constantinopel maa ved sin Indsættelse betale 2 Millioner Pjastre (omtrent 160,000 Kroner) til den høie Port, dem gjenvinder han atter ved Bispeembedernes Besættelse, Biskopperne presse atter den lavere Geistlighed, og denne Folket. Den græske Geistlighed er paa faa Undtagelser nær meget uvidende og meget bestikkelig, den gjør Alt for Penge og Intet uden Penge. Bispedømmet, Ordination, Døendes Beredelse og Absolution, Alt kjøbes for rede Penge. Simoni, Overtro, Bedrag og Fanatisme herske i den græske Kirke. At en saadan Geistlighed ikke kan udøve nogen forædlende Magt over Folket er en Selvfølge. Det bør dog ikke glemmes, at i Kongeriget Grækenland stille Forholdene sig adskilligt bedre, hvilket viser, at Fjernelsen af det usle

*) Jvfr. Forf.s Menneskehed og Christendom i deres historiske Udvikling, I., 157.

tyrkiske Regimente ogsaa i de nuværende Provindser vilde virke til Held.

Høiere i Intelligents og sædelig Dannelse end Grækerne staae Armenierne. De ere Monophysiter og danne et udbredt Kirkesamfund i Lilleasien. Her vare de de første Christne, som beseiredes af Tyrkerne og de lede frygteligt under disse, men fik dog efterhaanden Fred mod at betale en Kopskat. Deres Nationalitet er beslægtet med den tyrkiske og frembyder ikke ringe Lighed i Sprog, Sæder og Skikke, ikkun Religionen sætter afgjørende Grændseskjel mellem dem. Som Christne leve Armenierne vel i Monogami, men deres Qvinder ere tilslørede og Brudgommen faaer ikke Bruden at see, før efter Vielsen; endnu for Alteret er hun tilhyllet, og Brudgommen maa love hende Troskab, „om hun er blind, lam, døv eller Krøbling“, og først efter Aflæggelsen af dette Løfte tillades det ham at see hende. — Armenierne ere ligesom Grækerne fødte Handelsmænd, ja skulle endog overgaae disse i snu Fiffighed. De have særligt bemægtiget sig en bestemt Handelsgreen, nemlig Pengehandelen, og man vil i denne træffe dem heelt oppe fra de store Bankierforretninger indtil de smaae Vexellerer, som man seer rundt om i Constantinopels Gader.

I det armeniske Kirkesamfund har det christelige Liv bevaret sig bedre end i det græske. Dette skyldes væsentlig den Omstændighed, at man her har bevaret Bibelordet, det læses i Familierne, og om Søndagen holdes der Prædikener over det. Ogsaa staaer Geistligheden her høiere end i den græske Kirke, ikke faa af den have faaet en videnskabelig Uddannelse. Simoni og Udpresning skal være ukjendt her. Præster og Biskopper have fast Lønning, og der er fastsat bestemt Betaling for de kirkelige Handlinger: det er dem tilladt at modtage Gaver af Folket, men strængt forbudt at kræve dem.

Et sundt og kraftigt Naturfolk ere Bulgarerne. I Constantinopel vil man som oftest træffe dem anbragte i Staldtjeneste som Kudske, Hestepassere o. l. Deres Kirkesamfund har indtil de sidste Tider været udsat for heftige Rivninger med den græske Geistlighed. Indtil Slutningen af forrige Aarhundrede havde de deres egen Patriarch i Achrida, da lykkedes det den græske Patriarch i Constantinopel at faae den bulgariske Kirke lagt ind under sit Diøces. Nu blev der ansat græske Præster, græsk Kirkesprog indført, dermed ogsaa græsk Udsuelse og Bestikkelse. Ikke alene blev den bulgariske nationale Interesse krænket herved, men Folket oprørtes ogsaa over hele det Plyndringssystem, som nu indførtes. Omsider indgik man med Andragender til Porten, sendte en Deputation til Constantinopel forat klage, men opnaaede kun en Afvisning, indsvøbt i zirlige Talemaader. En ny Deputation havde ikke bedre Held. Nu besluttede man at gribe Sagen alvorligere an. Der blev indgivet en retslig Klage over de fornemste græske Biskopper, ledsaget af behørige Vidnesbyrd. Nu kunde Sagen ikke længere afvises, der blev anstillet Undersøgelser, og det kom for Dagen, at flere høiere græske Geistlige havde gjort sig skyldige i grove Brud paa Sædeligheden og store Pengeudpresninger. De bleve afsatte og banlyste, men hvad der hidtil havde været holdt skjult, kom nu til Alles Kundskab, og Bulgarernes Harme mod den græske Geistlighed forøgedes end mere. De begyndte nu at vende sig til Rom, hvor Pavecurien var rede til at modtage dem med aabne Arme. Men nu begyndte Gesandterne at blande sig i Sagen, navnlig var det Rusland meget magtpaaliggende at forhindre en Union med Rom. Saaledes hændte det, at en bulgarisk Biskop var bleven omvendt af en Jesuit, reiste til Rom, her traadte over til den romerske Kirke, modtog Velsignelse og romersk Ordination af Paven samt en Penge-

sum. Men ved sin Hjemkomst blev han bestukken af Russerne med en endnu større Pengesum, benyttede sin romerske Ordination til at lyse Ban over Jesuiterne og flygtede derefter ombord paa et russisk Krigsskib. Hvorledes denne Historie endte, fik vi ikke at høre, men endnu i lange Tider førtes Forhandlinger om den bulgariske Kirkes Stilling, indtil de omsider endte med, at den opnaaede den attraaede Uafhængighed af den græske Kirke, og fik sin egen Forfatning.

Endelig findes et betydeligt Antal Jøder i Constantinopel, de anslaaes til 70,000. Af disse ere en 3—4000 tydske og polske Jøder, der drive en virksom Smaahandel i Galata. De italienske Jøder angives kun til 500, men de ere de rigeste og meest intelligente, de staae i Forbindelse med store engelske, franske og italienske Handelshuse, og ikke faa af dem ere anseete Læger. Det langt overveiende Antal er spanske Jøder, over 60,000, de ere Efterkommere af den Mængde Jøder, som under Ferdinand den Katholske og Isabella bleve fordrevne fra Spanien, og hvoraf en Deel kom til Rom og fik Bolig anviist i Ghetto, Andre til Constantinopel. Her bleve de venligt modtagne af Sultan Bajazeth d. Anden, de fik fri Religionsøvelse og samme Rettigheder som de andre Rajaher. I et Par Aarhundreder havde de de store Pengeforretninger i Hænde, vare Sultanens Bankierer og Portens Dragomaner, indtil omsider Grækere og Armeniere fortrængte dem herfra, og nu sank deres Communitet ned til stor Fattigdom og Elendighed. De tale endnu en Art middelalderligt Spansk, som dog er dygtigt blandet med tyrkiske, græske og italienske Ord*).

Blandt alle disse forskjellige Troesbekjendere har den protestantiske Mission søgt at udbrede Evangeliets rene Lys

*) P. Bloms Meddelelser i Norsk Kirketidende 1861 Nr. 2 og 14. Senere optaget i samme Forfatters lille Skrift „Fra Østerland“ (1875).

i den sidste Menneskealder. Særligt have Nordamerikanerne udfoldet en stor Virksomhed, og kan man end ikke altid billige deres Fremgangsmaade, maa man dog beundre den heroiske Opoffrelse af Penge og Kræfter. Siden 1831 have de havt en Missionsanstalt i Constantinopel, som skulde virke blandt Jøder, Grækere og Armeniere. Tyrkerne ere udelukkede, da det dengang endnu under Dødsstraf var forbudt nogen Muselmand at gaa over til en anden Religion. Efter Krimkrigen er her indtraadt en Forandring, da det ifølge Parisertraktaten ogsaa er tilladt Tyrkerne at antage Christendommen. Disse vise stor Interesse for Protestantismen, medens den romerske og græske Billeddyrkelse er dem en Vederstyggelighed. Hvad der volder Tyrkerne meest Anstød, er Treenighedslæren, som staaer i Strid med deres abstrakte Monotheisme, og Christendommens dybere Syndserkjendelse, som de ikke kunne forlige med deres egen Værkhellighed, der lægger sig for Dagen i Almisser, Koranlæsning, Opramsen af Bønner, hvilke Gjerninger endog kunne udøves af de Efterlevende i de Afdødes Sted. Dog forsikkre Missionærerne, at der skal findes ikke faae Ulemaer i Constantinopel, som ved Eftertænkning ere komne udover Islam og staae Christendommen nær, men de vove ikke offentlig at bekjende den. Megen Opsigt havde for et Par Aar siden Omar Effendi vakt, som ved Læsning af det nye Testament var kommen til Erkjendelse af, at Christus er den sande Frelser og Guds Søn. Han virkede i al Stilhed og samlede henved 200 Tilhængere, som imidlertid ikke vovede at træde offentlig frem. Men Regeringen blev opmærksom, Omar blev forviist til Brussa, hans Tilhængere blev vel ikke forfulgte, men deres Navne optegnedes af Politiet, hvorover de bleve forskrækkede. Da nu Blodbadet i Damaskus udbrød i Sommeren 1860, tabte de ganske Modet, traadte atter tilbage til Islam, og det Hele opløste sig.

Vi gjorde Bekjendtskab med en af de amerikanske Missionærer, en Dr. Chaufler, Tydsker af Fødsel, som i over 20 Aar havde virket i Constantinopel. I hans Huus opholdt en tyrkisk Qvinde fra Lilleasien sig, som var bleven Christen. Hun og hendes Mand havde af en armenisk Bibelsælger faaet et nyt Testament paa Tyrkisk. Ved at læse i det fandt de det besynderligt, at der intet Ord forekom om Muhamed heri, uagtet hans Komme skulde være forudsagt*); de følte sig foruroligede og lagde Bogen tilside, men deres Uro blev større, og det endte med, at de begge lod sig døbe og flygtede over til Chaufler. Saadanne enkelte Overgange til Christendommen ere ikke ualmindelige, men det fattes paa en større Indvirken paa Masserne, og hertil vilde kræves deels Oprettelse af christelige Skoler deels en kraftigere politisk Understøttelse af Stormagterne, som forhindrede Vold og fanatisk Forfølgelse mod de Omvendte og indgød den tyrkiske Regering større Respekt.

Chaufler havde ogsaa virket som Missionær blandt Jøderne, men havde her kun havt ringe Held med sig, det syntes, at han ikke greb Sagen tilstrækkeligt praktisk an. Langt mere havde en skotsk Missionær, Mr. Thomson, udrettet blandt dem. Han var kommen til Constantinopel for 15 Aar siden, havde strax opslaaet sin Bolig i Jødernes Qvarteer, besøgte dem i deres smudsige Vaaninger, talte med dem paa Gader og Stræder, paa Dampskibe og i Kaffehuse, oprettede en Skole for deres Børn, udarbeidede Skolebøger og Traktater, hvilke han selv omdeelte blandt dem. Ogsaa et Par andre Missionærer arbeidede blandt Jøderne; de væsenligste Hindringer ere foruden Vantro ogsaa en vis *σκληροκαρδία* som Jøderne

---

*) Efter muhamedansk Udlægning skal Talsmanden i Joh. 13—15 være Muhamed, idet *παρακλητος* skal være en Fordreielse af *περικλυτος*, den Berømmelige, hvilket netop skal være Betydningen af Muhameds Navn.

have udviist siden Evangeliets første Dage, dertil Bigotteri, Fanatisme, Ubekjendtskab med det gamle Testamente, endelig det slette Exempel, som den omgivende christne Befolkning kun altfor ofte udviser.

Ogsaa blandt de christne Samfund virke Missionærerne, idet de søge at vække dem fra deres døde Ceremonitjeneste og tusindaarige Forstening til en levende og sand christelig Tro. Meest modtagelige have Armenierne viist sig, hos hvilke der, som ovenfor bemærket, var bevaret større Kjendskab til Biblen end hos de andre Samfund. Ogsaa havde der indenfor den armeniske Kirke i Aarhundredets Begyndelse viist sig reformatoriske Tendentser, idet en lærd Armenier, Pesthi-maljan, havde studeret Luthers og Calvins Skrifter og holdt sig for overbeviist om deres Sandhed. Han samlede mange Disciple om sig og skaffede herved sine Ideer uformærket Udbredelse. Muligviis der herved var virket forberedende for den nordamerikanske Mission, som 1831 begyndte sin Virksomhed. Den søgte først at paavirke Geistligheden og give den en bedre christelig Oplysning, men den viste sig aldeles uimodtagelig, senere endog som en haardnakket Modstander af Missionen. Saa henvendte man sig til Folket, som bar stor Agtelse for Bibelordet. Mange omvendte sig, og i 1839 fandtes endog en lille armenisk-protestantisk Menighed i Constantinopel med en Skole. Da Skolen stadig tiltog, begyndte de armeniske Geistlige, understøttede af Sultan Mahmud, som endog vilde fordrive alle protestantiske Missionærer, en Forfølgelse, men heldigvis døde Sultan Mahmud, og under den politiske Uro, som herved opkom, glemtes Forfølgelserne, saa at der endog 1840 kunde oprettes et armenisk-protestantisk Seminarium i Bebek ved Bosporus, som drog mange Armeniere til sig, deriblandt ikke faa unge Præster. Nu vaktes atter Forfølgelsen, men Krimkrigen dæm-

pede den, og i Februar 1856 fik Vestmagterne bragt det bekjendte Hatti-Humaium istand, ifølge hvilket de christne Undersaatter skulde være ligestillede med de tyrkiske. I nogen Tid gik Missionen uhindret fremad, men da blev Matheos armenisk Patriarch, og han reiste sig med hele sin patriarchalske Myndighed for med eet Slag at knuse Protestanterne. Banstraaler bleve udslyngede mod alle Frafaldne, og rundt om i alle Kirkerne i Constantinopel og Lilleasien oplæstes fra Prædikestolene Banlysninger, hvori Protestanterne kaldtes for Forrædere, Christi Mordere, Djævelens Børn, Antichristens Sæd o. L. Forældre fik Befaling til at forstøde deres protestantiske Børn, Ægtefolk til at skilles, Huus- og Boutikeiere til at forjage deres protestantiske Leiere; det blev alle rettroende Armeniere forbudt at handle med Protestanterne, Bagerne maatte ikke sælge dem Brød, Vandsælgerne ikke Vand. Tilsidst indgav Matheos et Andragende til Porten om at faae alle Protestanter forviste, men nu blandede den engelske Gesandt sig i Striden og antog sig med Eftertryk de Forfulgtes Sag. Han fik endog udvirket, at der oprettedes et særeget Kommunitet for Protestanterne i Lighed med de øvrige Kommuniteter, og at det ligesom disse fik en civil Kommissær hos Porten.

Herved voxede den protestantiske Mission saaledes i Styrke, at den kunde anlægge en lang Række af Hoved- og Bistationer dybt ind i Lilleasien. Ofte har den mødt Modstand, men har dog ført sin Sag igjennem. Flere Seminarier ere anlagte til Uddannelse for de Geistlige; der meddeles her Underviisning i nyere Sprog, Mathematik, bibelsk Exegese og systematisk Theologi. Biblen er bleven oversat baade paa Ny-Armenisk og paa Armeno-Tyrkisk, d. e. Tyrkisk med armeniske Bogstaver, da de fleste Armeniere i Constantinopel kun forstaae Tyrkisk.

Trods al Iver og Ihærdethed, hvormed Nordamerikanere og Englændere arbeide for christelig Oplysning blandt Orientens dybt sunkne Folkestammer, hæmmes dog deres Virksomhed ved den Stivhed og Tunghed, som er dem eiendommelig, og deres besynderlige Mangel paa Evne til at forstaae andre Nationaliteter. De ville ikke nøies med at gjøre Grækere, Armeniere og Bulgarere til sande Christne, men de ville gjøre dem til amerikanske eller engelske Christne, fordi dette nu efter deres Opfattelse er den eneste Form, hvori sand Christendom kan findes. De ville paatvinge dem deres ivrige Bibellæsning, deres strenge Sabbatshvile, deres liturgiske Skikke og Bønnebøger og vække herved stærkt Anstød og Uvillie, som kunde være undgaaet. De besidde Intet af den paulinske Gave at være Alt for Alle, for dog at vinde Nogle (1. Kor. $9._{22}$). Ogsaa volder deres Mangel paa Sprogfærdighed store Hindringer, de have tungt for at lære de vanskelige østerlandske Sprog, og optræde som Prædikanter, inden de endnu ere Sproget mægtige. Saaledes fortalte man os om en ung Nordamerikaner, som havde opholdt sig et Aar i Constantinopel og allerede vilde begynde at prædike, men vakte almindelig Latter, idet han nemlig vilde fortælle om Isaks Offring, men da han vilde sige: Abraham drog sin Kniv, — tog feil og anvendte et tyrkisk Ord, som betyder Pennekniv.

Alligevel gjøres der Fremskridt, der vindes Sjæle for Guds Rige, og hver enkelt af disse har sit Evigheds Værd. I Forvisningen herom og Glæden herover bør Missionen utrættet arbeide videre. Men anderledes forholder det sig, naar man tager Folket som samlet Heelhed og særligt fæster Blikket paa det herskende Folk, Tyrkerne. At dette frivilligt skulde ombytte Islam med Christendom, derom er der lidet eller intet Haab. De tvende Grunddogmer, hvorpaa Christendommen hviler, Læren om den treenige Gud og om

Guds Menneskeblivelse i Jesus Christus, nægtes haardnakket af Islam, og i Forbindelse hermed staaer atter en gjennemgaaende Differents i den hele Livsopfattelse. Den Overfladiskhed, hvormed Lessing i sin „Nathan den Vise“ har opfattet Forholdet mellem de tre monotheistiske Religioner, har kun Gyldighed, saalænge man bevæger sig i Fjernhed fra dem. Et nærmere Kjendskab til dem, ikke blot til deres religiøse Dogmer og moralske Lærdomme, men til deres Udviklingsformer i Samfundslivet og de store Folkemasser, vil snart overtyde om, at der her finder en Grundforskjel Sted, og at i Virkeligheden kun Christendommen har en Fremtid for sig, medens Jødedom og Islam forlængst have overlevet sig selv.

Paa Grund af deres ringe Antal overfor de andre Religioner og deres Adspredelse over hele Jorden ville Jøderne ikke faae stor Betydning for Samfundsudviklingen. Anderledes med Islam, som tæller henved 150 Millioner Tilhængere. Men al Productivitet er her ophørt, tilbage er kun bleven Fastholden ved de udlevede Former og glødende Had til Christendommen. Det sidste er farligt, om ikke for Europa, saa for de mange Christne, som leve i de tyrkiske Lande. Denne Fare vilde dog uden Vanskelighed kunne fjernes, saasnart der var Enighed mellem de christne Stormagter. Men Skinsyge og Egoisme binder Hænderne paa disse, saa de Intet formaae. Det tyrkiske Riges fortsatte Bestaaen er et blivende Vidnesbyrd om Christenhedens Afmagt og Mangel paa Sammenhold. For 400 Aar siden kom Tyrkerne ind i Europa og erobrede Christenhedens gamle Hovedstad, fordi Christenheden var deelt i to Kirkesamfund, som hadede og forbandede hinanden. Den tyrkiske Historie er i de 400 Aar en Række af lysende Krigsbedrifter, abstract Religiøsitet, Grusomhed og Vellyst, men Alt, hvad der er Menneskeaandens ædlere Frembringelser i Politik og Samfundsformer,

Kunst og Videnskab, fattes. Det var en Skandale, at dette Folk nogensinde kom ind i Europa, det er en endnu større Skandale, at det endnu findes der. Dog kan den Dag vel heller ikke være fjern, da det atter vil drives bort til sin oprindelige Hjemstavn, Asien. Thi i Asien har det sin Plads i den „naturbestemte Menneskehed", i hvilken saamange af Asiens talrige Religioner føre deres hensygnende Skyggeliv. Om Christendommens Sol nogensinde skal gjennemtrænge ogsaa disse Dødens Skyggedale, derom tør man have et christeligt Haab og opsende christelige Bønner, men ingen videnskabelig Gransken vil kunne give et afgjørende Svar derpaa: dette er en af Tilværelsens store Hemmeligheder.

Lørdagen d. 20 Juli sagde vi Farvel til Constantinopel — det store Dampskib førte os op gjennem Bosporus, endnu engang saae og beundrede vi de rige Kyster, Villaerne, Kioskerne, Slottene og Taarnene. Saa kom vi ud i det sorte Hav, som dog paa denne varme Sommerdag ikke svarede til sit Navn, men havde samme dybe dunkelblaa Farve som Middelhavet. Ved Kostandsche i Bulgarien lagde vi til Land, en Jernbane førte os over de store Stepper til Donauen. Et af de prægtige, beqvemt indrettede Donaudampskibe modtoge os og førte os op ad Floden. Det var med stort Behag, at vi atter overgave os til den europæiske Cultur og Hygge, efter i længere Tid at have baaret Østerlandets Besvær og Savn. Og jo længere vi kom frem, des mere tiltog den forhøiede Livsfølelse ved atter at nærme os Hjemlandets kjendte Sæder og Leveviis: det halvbarbariske, solbare Østerland strøg vi ligesom mere og mere af os, Europa modtog os atter med sine velbyggede Huse, sine skyggefulde Skove, sit lovordnede Samfund.

Saaledes fornam jeg det dengang i den første levende

Glæde over atter at nærme mig Hjemmet og dets dyrebare Skatte. Senere har jeg ofte havt den omvendte Fornemmelse. Fra det civiliserede Livs Hygge og Ro, fra dets regelmæssige lovbundne Orden har jeg ofte følt Længsel efter Østerlandets phantastiske Uorden, efter dets besværlige Reiser med de vidunderlige Udsigter over Bjerge og Have, efter dets drømmerige Syner. For Erindringen stige da hine brogede Billeder frem paa Ny: Moskeerne med de gyldne Kupler og Minareter, Bazarerne med de maleriske Dragter, Palmernes viftende Kroner, det frie ubundne Liv paa Hesteryggen henover Palæstinas og Syriens Bjerge og Dale. Ikke at jeg skulde ønske at boe og bygge derovre — langtfra! det vilde være at forvise sig selv fra Alt, hvad Hjerte og Tanke dog hænger stærkest ved paa denne Jord, og jeg har seet nok af Forholdene derovre til at vide, at bag det skinnende Dække skjuler Mathed og Tomhed sig. Men derfor er Mindet ligefuldt velgjørende, det kommer som et Lysglimt fra en stor, herlig og farverig Verden, og kalder Lys, Liv og Glæde frem. Og fæster Tanken sig paa Palæstina, da er det i levende Erkjendelse af, at det her ikke alene er en stor Fortid, som ligger bag os, men en langt større Fremtid, som ligger foran os, og Pilgrimsfærden i det hellige Land bliver da et Billed paa det jordiske Liv, som med alle sine Savn og Sorger, sine Anstrængelser og Besværligheder, sine smaae Adspredelser, sine dybe og inderlige Glæder, er for den troende Christen en Pilgrimsfærd til det himmelske Jerusalem, til Faderens Boliger, hvor der er godt at være, thi der er Livet fuldt og heelt tilstede i Kjærlighedens og Salighedens evige Strømninger.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 11 22 11 020 5